

VU Research Portal

Bedreigde identiteiten. De wisselwerking tussen anti-islambewegingen en de radicale islam

Klandermans, P.G.; van Stekelenburg, J.; Duijndam, C.; Honari, A.; Muis, J.C.; Sloodman, M.W.; Welschen, S.I.; Klein, O.; Mahieu, G.

2016

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

document license

Unspecified

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Klandermans, P. G., van Stekelenburg, J., Duijndam, C., Honari, A., Muis, J. C., Sloodman, M. W., Welschen, S. I., Klein, O., & Mahieu, G. (2016). *Bedreigde identiteiten. De wisselwerking tussen anti-islambewegingen en de radicale islam*. Vrije Universiteit Amsterdam.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Bedreigde identiteiten:

De wisselwerking tussen anti-islambewegingen en de radicale islam

Vrije Universiteit Amsterdam – Faculteit der Sociale Wetenschappen

Projectleiders:

Prof. Dr. Bert Klandermans

Prof. Dr. Jacquélien van Stekelenburg

Onderzoeksteam:

Corina Duijndam, MSc

Ali Honari, MSc

Dr. Jasper Muis

Dr. ir. Marieke Sloodman

Dr. Saskia Welschen

Ofra Klein, MSc

Guy Mahieu, MSc

- *SAMENVATTING* -

Bedreigde identiteiten:

**De wisselwerking tussen
anti-islambewegingen en
de radicale islam**

1 Inleiding¹

Op 10 augustus 2014 wilde de nationalistische groepering ‘Pro Patria’ een mars door de Haagse Schilderswijk houden om te demonstreren tegen de vermeende islamisering van deze buurt en tegen Nederlandse jihadisten die de terroristische organisatie IS ondersteunen. Dankzij politieoptreden kon een gewelddadige confrontatie tussen aanhangers van Pro Patria en bewoners van de Schilderswijk onder wie enkele radicale islamisten worden voorkomen. De bijna-confrontatie in de Schilderswijk valt samen met oplopende spanningen elders in Europa, zich uitend in vrijdelde aanslagen in Duitsland en het Verenigd Koninkrijk. Dit alles vormt de aanleiding voor de Nationale Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (NCTV) om vanuit het WODC (Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum) wetenschappelijk onderzoek te initiëren naar de interactie tussen de anti-islambewegingen en radicale moslims.

De onderzoekers hebben hierbij de focus verlegd van bewegingen en organisaties naar *velden*. De twee bewegingen worden gezien als oppositionele velden, dat wil zeggen, als sociale arena’s waar gestreden wordt om de toe-eigening van economisch, sociaal en cultureel kapitaal. Ieder veld is gecentreerd rond specifieke belangen. Zowel het ‘anti-islamveld’ als het ‘radicale-islamveld’ zijn bijzonder dynamisch; groepen, organisatie en netwerken komen en gaan. Het onderzoek richtte zich daarom niet zozeer op de wisselwerking tussen organisaties als wel op de wisselwerking tussen actoren in het anti-islamveld en het radicale-islamveld.

2 Methode

De volgende vragen stonden in het onderzoek centraal: Hoe ziet de wisselwerking tussen het anti-islamveld en het radicale-islamveld eruit in de verschillende landen? In welke mate leidt die wisselwerking tot polarisatie en tot radicalisering van denkbeelden en actierepertoires? Is hierbij sprake van escalatie? Welke de-escalerende maatregelen nemen de overheden in de bestudeerde landen en welke lessen zijn daar voor Nederland uit te trekken?

Het uitgevoerde onderzoek omvatte een verkenning van de wetenschappelijke literatuur, een vergelijkende analyse van vier landen (Duitsland, het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk en België – specifiek Vlaanderen), expertinterviews en een analyse van relevante inhoud op sociale media (Facebook en Twitter) in de vier onderzochte landen.

De keuze van de landen is onder andere gebaseerd op het burgerschapsmodel en de aan- of afwezigheid van krachtige anti-islambewegingen of politieke partijen. Frankrijk en Vlaanderen hebben een relatief sterk partijpolitiek aanbod en een relatief zwak bewegingsaanbod. Zij het dat in Frankrijk de *laïcité* een krachtige beweging tegen het vermengen van religie en politiek voedt. Tot de komst van *Alternative für Deutschland* (AfD) was Duitsland een land met een relatief zwak partijpolitiek aanbod en een relatief sterk bewegingsaanbod. In het politieke landschap van het VK ontbrak lange tijd zowel een sterke politieke partij als een sterke beweging, maar de laatste jaren is met de opkomst van de *English Defence League* een sterke beweging op het toneel verschenen, die echter ook weer snel in omvang afnam.

¹ Voor literatuurverwijzingen zie het volledige rapport.

Het onderzoek kent een aantal beperkingen, mede vanwege een niet onbegrensd budget. Zo was de hoeveelheid literatuur die verwerkt kon worden begrensd. Verder was niet elke benaderde expert in staat of bereid mee te werken. Daarnaast zijn vanwege de taalbarrière geen bronnen onderzocht in bijvoorbeeld het Arabisch en is bij de onlineanalyse alleen gekeken naar Twitter en Facebook. En verder is niet onderzocht in hoeverre offline- en onlineactiviteiten met elkaar in verbinding staan; dit zou aanvullend onderzoek vereisen.

3 Analytisch kader

De twee onderzochte velden staan niet op zichzelf maar zijn ingebed in een bredere context, die de velden en de wisselwerking tussen de velden beïnvloedt. De velden, en de actoren in de velden, worden in hun keuzes en ontwikkeling gevormd door omgevingsfactoren, die we typeren als *burgerschapsmodellen* en *politieke en discursieve mogelijkheden*. De betreffende burgerschapsmodellen en de politieke mogelijkheden en barrières bepalen de wijze waarop burgers claims uiten, en geven vorm aan het discours van bestaande of opkomende anti-islampartijen en sociale bewegingen. Uitgangspunt daarbij was dat elk land anti-islamsentimenten kent; dus dat de vraagzijde aan de anti-islamkant min of meer constant is. Daarnaast zijn de ontwikkelingen in de (inter)nationale omgeving meegenomen in de analyse.

3.1 (Inter)nationale omgeving

Internationale ontwikkelingen oefenen invloed uit op het anti-islam- en het radicale-islamveld. Zo blijkt de dreiging of het daadwerkelijk plaatsvinden van terroristische aanslagen vanuit jihadistische hoek, maar ook de aanrandingen door migranten tijdens de jaarwisseling van 2016 in Keulen in elk van de onderzochte landen een centraal thema te vormen binnen de anti-islamdiscoursen. De verwijzing naar deze gebeurtenissen beoogt het argument te ondersteunen dat er dreiging uitgaat van ‘de islam’, waartegen hoognodig actie moet worden ondernomen. Internationale gebeurtenissen vormen ook voor radicale-islamvertogen een inspiratiebron. Reacties van westerse landen op het conflict in Israël worden door radicale moslims gezien als bewijs dat er politiek gezien met twee maten gemeten wordt. Het stichten van een islamitisch kalifaat in Syrië wordt door een aanzienlijk deel van hen als nastrevenswaardig gezien. Zo heeft de situatie in Syrië en Irak voor elk van de vier beschreven landen invloed op de wisselwerking.

3.2 Burgerschapsmodellen

Een burgerschapsmodel heeft betrekking op de mate waarin culturele en religieuze groeperingen de ruimte krijgen om hun religieuze of culturele identiteit en praktijk(en) te beleven. We schetsten twee dimensies waarop burgerschapsmodellen worden onderscheiden, *ruimte voor groepsrechten* (monisme vs. pluralisme), en *toegang tot burgerrechten* (etnische visie [*jus solis*] vs. civiel territoriaal [*jus sanguinis*]). De vier landen in onze studie werden aan de hand van deze dimensies als volgt getypeerd: Duitsland combineert een etnische visie met een cultureel monistische visie (is ‘assimilationistisch’); Frankrijk combineert een monistische visie met civiel territoriaal (is universalistisch) en België (Vlaanderen) en het VK combineren cultureel pluralisme met civiel territoriaal (is multiculturalistisch). Dus in Frankrijk en Duitsland is relatief weinig ruimte voor religieuze en etnische groepsidentiteiten, terwijl in België en het VK meer ruimte voor groepsidentiteiten is.

3.3 Structuur en politieke en discursieve mogelijkheden

Het radicale-islamveld is onderhevig aan snelle veranderingen; door repressie verdwijnen organisaties snel of gaan verder onder een andere naam. Dit geldt voor alle vier de onderzochte landen, en werd ook bevestigd door de online-analyse. Veel radicale-islamactoren die in de literatuurstudie naar voren kwamen, waren online niet (meer) vindbaar. Dit gold feitelijk voor bijna alle groeperingen en personen die in de literatuurstudie werden benoemd, in alle vier de landen.

Institutionele en discursieve politieke barrières of mogelijkheden bepalen de mate waarin een partij of een sociale beweging anti-islamsentimenten kan mobiliseren. Als politieke partijen dat sentiment mobiliseren en kanaliseren is er minder noodzaak voor sociale bewegingen om dat te doen, aldus Hutter (2014).

3.4 Directe en indirecte wisselwerking

De wisselwerking tussen radicale islam en anti-islam kan direct of indirect zijn en gereguleerd of ongereguleerd. Bij direct gereguleerd denke men aan een televisiedebat tussen partijen; bij direct ongereguleerd aan een confrontatie tussen twee demonstrerende groeperingen. Bij indirecte wisselwerking kan men wel of niet aan elkaar refereren. Bij indirect zonder dat men aan elkaar refereert, kan men denken aan wetgeving die de bewegingsvrijheid van een groep inperkt; bij indirect waarbij men wél aan elkaar refereert aan een negatieve post over de andere organisatie. Al deze vormen van wisselwerking kunnen tot escalatie leiden, waarbij discursieve en actierepertoires polariseren en radicaliseren. Wanneer zich dit deels online afspeelt, wat tegenwoordig al gauw het geval is, is het gevaar van polarisatie en escalatie nog groter, vanwege de drempelverlagende werking van het internet.

Aan de hand van dit analytisch kader is de context, de twee velden, en de wisselwerking en escalatie tussen het radicale-islamveld en het anti-islamveld in het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk, Duitsland en België (Vlaanderen) beschreven.

4 Verenigd Koninkrijk

4.1 Context

Het Verenigd Koninkrijk kent van oudsher een cultureel pluralistisch burgerschapsmodel met een relatief sterke nadruk op en ruimte voor de groepsrechten en belangen van minderheden, waaronder de moslimgemeenschap (4.8 % van de totale bevolking).

Op het politieke niveau zijn extreemrechtse en anti-islampartijen slechts marginaal vertegenwoordigd. Verklaringen hiervoor moeten worden gezocht in het kiesstelsel en een sterke civiel/ liberaal georiënteerde politieke cultuur.

4.2 Anti-islamveld

Op de uiterst rechterflank van het politieke spectrum opereren extreemrechtse splinterpartijen als de British National Party, die uitgaat van een dreiging van de radicale islam en de islamisering van het VK. Zij probeert politieke legitimiteit en geloofwaardigheid in de formele, electorale arena te krijgen. Het anti-islamgeluid manifesteert zich echter primair op het niveau van sociale bewegingen. Een prominente groepering is de English Defence League (EDL), hoewel die op het moment van schrijven geen grote rol meer speelt. Zij stelt dat er een dreiging uitgaat van de radicale islam, maar waarschuwt ook breder voor het gevaar van de 'islamisering van het

VK, waar bovendien het ‘establishment’ en ‘links’ aan hebben bijgedragen. Het actierepertoire bestaat uit demonstratieve acties, zoals straatprotesten (‘march and grow’) en confronterende acties. Een nieuwere speler is Britain First, een groepering die straatactivisme combineert met politieke participatie. Spraakmakend waren de zaken Pavlo Lapshyn en Zack Davies – twee ‘lone actors’ die zich aan geweld schuldig maakten tegen migranten. Beiden handelden individueel en zijn niet op een directe manier in verband te brengen met EDL.

In het VK heeft de groepering EDL verreweg de meest prominente online aanwezigheid, mede doordat zeer veel lokale afdelingen van de EDL actief zijn op Facebook. Verder valt op dat, in tegenstelling tot de andere onderzochte landen, de Britse anti-islamactoren gezamenlijk een hecht netwerk vormen, wat kan verklaren dat (oproepen) tot acties zich snel over het land verspreiden.

4.3 Radicale-islamveld

Het radicale-islamveld in het VK kenmerkt zich door een fluïde en gefragmenteerd karakter; tegelijkertijd zijn er enkele ideologische koepelorganisaties die een meer constante rol spelen. De belangrijkste daarvan in de afgelopen 20 jaar was *Al-Muhajiroun* (AM), opgericht door de oud-leider van de internationale organisatie *Hizb ut-Tahrir*. AM is opgeheven maar onder invloed van leider Anjem Choudary zijn verschillende follow-up’s ontstaan zoals *Islam4UK* en het internationale *Sharia4-netwerk*.

Het discursieve repertoire van bovenstaande groeperingen bestaat uit het benadrukken van de onderdrukking van moslims en het meten met twee maten door de ‘westerse wereld’. Zij zijn voor de invoering van het kalifaat en shariawetgeving; *Hizb ut-Tahrir* enkel in moslimlanden, de andere ook in het VK. Democratie wordt afgewezen. Voor wat betreft het actierepertoire organiseert *Al-Muhajiroun* zogenaamd ‘spektakel-activisme’: stuntachtig activisme waarbij de primaire beweegreden is om zoveel mogelijk media-aandacht te genereren. Hierbij speelt het Britse medialandschap een faciliterende rol. Bovendien zijn er in de marges van de beweging ‘lone actors’ geweest die aanslagen hebben gepleegd en bestaat via het *Sharia4-netwerk* een rekruteringsnetwerk voor Syrië- en Irakgangers. Daarnaast is sprake van door IS- en Al Qaida geïnspireerde grassrootsnetwerken.

In vergelijking met het netwerk van anti-islamactoren, zijn radicale-islam groeperingen online nauwelijks met elkaar verbonden. Ze vormen een sterk gefragmenteerd netwerk. Radicale-islamgroeperingen isoleren zich van andere, meer gematigde of andersoortige groepen en discussiepagina’s.

4.4 Wisselwerking en escalatie

In het VK zijn verschillende voorbeelden te zien van directe wisselwerking tussen het radicale-islamveld en het anti-islamveld. Zo was de oprichting van de EDL een directe reactie op een protestactie van leden van *Islam4UK*. Een ander voorbeeld van directe wisselwerking zijn ‘de ‘moslim-’ en ‘christelijke patrouilles’. Opvallend is dat de anti-islambeweging de (radicale-) islambeweging centraal stelt als ‘tegenstander’, terwijl voor het radicale-islamveld de internationale ontwikkelingen een belangrijkere drijfveer zijn.

Verharding van het debat over moslims onder invloed van de anti-islambeweging valt onder indirecte wisselwerking. Andersom dient dit binnen het radicale-islamdiscours als ‘bewijs’ voor de toename van de onderdrukking en uitsluiting van moslims, en vormt hiermee een basis voor rekrutering voor jihadistische netwerken.

Escalatie naar geweld gebeurt veelal door acties vanuit de periferie van de bewegingen, zoals haatmisdrijven tegen moslims in de nasleep van de moord op Lee Rigby en terroristische aanslagen (geïnspireerd door resp. EDL en AM).

5 Frankrijk

5.1 Context

Bepalend voor de wisselwerking in Frankrijk en de verschijningsvormen van anti-islambewegingen is binnen het universalistische burgerschapsmodel het principe van *laïcité*: het publieke domein moet vrij blijven van religie; de wetten van de republiek gelden er. Vanaf het begin van de 21e eeuw wordt in de verdediging van de ‘*laïque*’ waarden de nadruk in het publieke en politieke debat meer gelegd op de islam. Eerder was het vooral politiek links dat zich inzette voor *laïcité*, maar na de hoofddoekjesaffaire in 2004 zet ook rechts zich hier in toenemende mate voor in, waarbij de nadruk wordt gelegd op de islam en de dreiging hiervan voor de Franse republiek.

Verder zien we dat Frankrijk in het mondiale radicale-islamveld wordt gezien als belangrijke opponent. Redenen hiervoor zijn haar militaire aanwezigheid in een groot aantal islamitische landen, de repressie van Franse islamisten en het *laïque* beleid, met als uitwerking bijvoorbeeld een verbod op de hoofddoek in het publieke domein.

5.2 Anti-islamveld

De belangrijkste actor in het anti-islamveld is *Front National*, momenteel onder leiding van Marine Le Pen. Andere actoren in het anti-islamveld zijn het ultra-*laïque* *Riposte Laïque* en *Bloc Identitaire*, waarin politiek links en rechts samenkomen om de ‘*laïque* waarden’ van Frankrijk te verdedigen, voornamelijk tegen de islam en de vermeende aanwezigheid van grote aantallen moslims. Een dominant idee is de veronderstelling dat de moslims het land (en breder: Europa) willen overnemen. In het actierepertoire zien we vooral een nadruk op de identitaire dreiging door de islam en de aanwezigheid van islamitische symbolen; zo werden publiekelijke provocatieve evenementen georganiseerd met varkensvlees als eten.

Kijkend naar de wisselwerking bestaan de belangrijkste actoren echter uit ultra-*laïque* opiniemakers met een anti-islamgeluid, waaronder *Charlie Hebdo*.

Ook de Facebookanalyse van het Franse anti-islamveld toont aan dat de actoren die online prominent aanwezig zijn, weinig verschillen van de actoren die het meest zichtbaar zijn offline. Het onlinenetwerk laat zien dat de meeste Facebookpagina's gelinkt zijn aan het *Front National*.

5.3 Radicale-islamveld

Aan de radicale-islamzijde zien we dat de belangrijkste nog bestaande actoren verband houden met aan *IS*- en *Al Qaida*-gerelateerde netwerken. Daarnaast zijn er nog een aantal organisaties binnen het veld die eerder getypeerd kunnen worden als orthodox. Van deze laatste speelt het *UOIF* een rol bij de indirecte wisselwerking. De grootste dreiging gaat uit van ‘lone actors’ of kleine groeperingen die zijn geïnspireerd door het radicale gedachtegoed waar zij onder andere via sociale media mee in aanraking komen. Het actierepertoire van deze jihadistische groeperingen bestaat voor een groot deel uit de strijd voor een kalifaat in Irak en Syrië. Daarnaast behoort ook Frankrijk zelf tot het doelwit, en bestaat er een reële dreiging dat zij die in Syrië en Irak gevochten hebben een aanslag op eigen bodem plegen, en anderen daarvoor inspireren, zoals we hebben gezien bij de recente aanslagen op de redactie van *Charlie Hebdo* en in Parijs in november 2015.

Online is bovendien de Franse imam *Rachid Abou Houdeyfa* erg actief; in hoeverre hij als radicaal kan worden bestempeld is de vraag, zo wijst hij geweld af en is voor een open debat tussen de moslim- en niet-moslimgemeenschap.

5.4 Wisselwerking en escalatie

Als grote extreemrechtse partij beïnvloedt het Front National de wisselwerking tussen het anti- en radicale-islamveld. Zo is hierdoor weinig ruimte voor sociale bewegingen met een overeenkomstige agenda. Het anti-islamsentiment wordt enerzijds door deze partij gekanaliseerd, anderzijds heeft de partij er mede voor gezorgd dat anti-islamgeluiden normaliseren in politiek en media.

De wisselwerking tussen het radicale-islamveld en het anti-islamveld bestaat voornamelijk uit indirecte wisselwerking. Anti-islamactoren richten zich vooral op de islam en moslims in algemene zin. Ook andersom richten radicale-islamactoren zich vaker naar Frankrijk (en het Westen) in het algemeen, die zij ervan betichten anti-islam te zijn. Daarnaast vond er wisselwerking plaats tussen radicale-islamactoren en ultra-laïque actoren; bijvoorbeeld sinds het begin van de 21^e eeuw met *Charlie Hebdo*, hetgeen escaleerde in de aanslag op de redactie van *Charlie Hebdo* in 2015.

De belangrijkste dreiging van anti-islamgeweld komt ook in Frankrijk niet van organisaties maar van individuen in de marges van het anti-islamveld, die hun daden legitimeren aan de hand van het gedachtegoed van bovengenoemde bewegingen, en de normalisering van een anti-islamgeluid in politiek en media. Wat betreft radicaalislamitisch geweld kan de internationale context met de 'War on Terror' niet buiten beschouwing worden gelaten: de aanvallen door Westerse landen op o.a. Irak en Syrië vormen een belangrijke legitimering van radicale-islamactoren voor het gebruik van (terroristisch) geweld tegen onder meer Frankrijk.

6 Duitsland

6.1 Context

In Duitsland hebben extreemrechtse partijen lange tijd geen voet aan de grond kunnen krijgen, o.a. door de diepe politieke aversie voor alles wat lijkt op nationaalsocialisme en Duitslands rol in de Tweede Wereldoorlog. Aspecten in de internationale situatie die meespelen zijn de bijdrage van Duitsland aan de oorlog in Afghanistan.

6.2 Anti-islamveld

In het politieke domein bestaat sinds kort een partij op de verre rechterflank, de *AfD*. Op een van haar congressen nam ze een expliciet anti-islamstandpunt in. De belangrijkste anti-islamgroepering in Duitsland is *Pegida*, in vergelijking tot de andere drie onderzochte landen, een sterke beweging. Zij wil de islamisering van Europa ('het Avondland') tegengaan en ziet terroristische acties als gevaar, maar strijdt nog meer tegen een 'ongeremde verbreiding' van de islamitische cultuur en de gevestigde orde (de gevestigde politiek en de media) die aan die verbreiding zouden meewerken. Andere, marginale groeperingen zijn de *NPD*, *Der Republikaner* en *Pro-NRW*.

Net als offline, bestaat het Duitse onlinenetwerk uit verschillende anti-islamgroeperingen, waarvan *Pegida*, *NPD* en *AfD* de meest prominente zijn. *Pegida* heeft een centrale positie, terwijl pagina's rondom *AfD* juist veel verder weg liggen van alle andere clusters. Dit duidt erop dat *AfD* minder affiniteit heeft met de ideologie van de andere groeperingen.

6.3 Radicale-islamveld

Ook het Duitse radicale-islamveld wordt sterk beïnvloed door de internationale context, met verbanden met Oezbeekse netwerken (in verband met de steun van Duitsland aan het

dictatoriale Oezbeekse regime en de relatie Turks-Oezbeeks, en het relatief hoge aantal Duits-Turkse migranten), met door Al Qaida-geïnspireerde netwerken en met Duitse jongeren die uitreizen naar Syrië (en Irak) om zich bij IS te voegen. Het discursief repertoire komt overeen met de andere onderzochte landen, met de nadruk op de uitsluiting van moslims. Het actierepertoire bestaat uit ‘spektakelactivisme’, waarmee getracht wordt een achterban te creëren en te mobiliseren, en de publieke ruimte op te eisen. Daarnaast zijn ook enkele terroristische plots verijld, waarbij de verspreiding van de Mohammedcartoons in meerdere gevallen een motivatie van de dader(s) vormde.

6.4 Wisselwerking en escalatie

Er zijn niet veel voorbeelden van directe confrontaties in Duitsland tussen actoren uit het anti-islamveld en het radicale-islamveld. De demonstraties bij de Pro-NRW-verkiezingscampagne waar Mohammedcartoons werden getoond is de enige die bekend is bij de onderzoekers. De verschillende geweldsdelicten gepleegd door actoren uit beide velden waren niet zozeer op specifieke actoren uit het andere veld gericht, als wel op de bredere velden; zoals op ‘gewone’, niet-radicalen moslims. Rechts-extremistisch (met daaronder anti-islam-) geweld, zoals brandstichting van moskeeën of AZC’s, komt in Duitsland in vergelijking met andere landen relatief veel voor. Ook in Duitsland gebeurt dit vanuit de marges van de beweging; zo keurt Pegida geweld officieel af. Net als in de andere landen is ook hier de wisselwerking eerder indirect en op discursief niveau waarbij in beide velden ‘de vijand’ wordt opgerekt tot een groot deel van de samenleving.

7 België - Vlaanderen

7.1 Context

Van belang bij de beschrijving van de wisselwerking in Vlaanderen is de langdurige aanwezigheid van het Vlaams nationalisme: de overtuiging dat Vlaanderen autonoom moet worden. Deze ‘Vlaamse beweging’ heeft een extreemrechtse vleugel, gekenmerkt door etnisch nationalisme en de verwerping van België als natiestaat. De sterke organisatiestructuur van deze beweging heeft gezorgd voor een structureel raamwerk waarbinnen het *Vlaams Blok* (later *Vlaams Belang*) kon ontstaan. Het discours van Vlaams Belang is genormaliseerd; mede onder invloed hiervan worden moslims en de islam in het publieke en politieke debat neergezet als probleem voor België, waarbij het onderscheid tussen de islam en radicale islam vaak wegvalt.

7.2 Anti-islamveld

Een belangrijke speler in het anti-islamveld van Vlaanderen is het Vlaams Blok, en zijn opvolger het Vlaams Belang. Naast de Vlaams nationalistische waarden ligt de nadruk in het discours op de mislukking van het multiculturalisme en het gevaar van een toenemend aantal moslims in het land, en een islam die in wezen radicaal is.

Het actierepertoire bestaat uit binnen de wet vallende middelen. Daarnaast is het opvallend hoe Dewinter, voormalig partijvoorzitter, lange tijd dominant was in media, door zijn mediagenieke en vaak controversiële acties. Net als in Frankrijk zien we bovendien dat men uitgaat van dreiging van islamitische gebruiken, met symbolische acties daarop gericht. De invloed van het Vlaams Belang is de laatste jaren afgenomen; momenteel is de N-VA de grootste partij met een Vlaams nationalistische agenda, maar met een mildere toon over migratiethema’s.

Er zijn geen prominente anti-islamgroeperingen. *Voorpost* heeft een ondersteunende rol voor VB. Daarnaast is *Pegida* een nieuwe, doch nog marginale, speler. Het onlineveld van anti-islamactoren is beperkt, en wordt in feite alleen gevormd door Pegida Vlaanderen.

7.3 Radicale-islamveld

In het Belgische radicale-islamveld zijn een aantal actoren te herkennen die een rol hebben gespeeld in de wisselwerking. Het belangrijkste gevaar komt van jongeren die naar Syrië en Irak zijn vertrokken en terugkeren. België heeft percentueel gezien het hoogste aantal jongeren dat naar deze landen is uitgereisd (op het moment van schrijven tussen de 400-500).

De meest prominente radicaalislamitische groepering in België was *Sharia4Belgium*, inmiddels ontbonden. Zij heeft een belangrijke rol gespeeld in het op gang brengen van de uitreis naar Syrië en Irak. Het gedachtegoed is gebaseerd op de Britse Al-Muhajiroun, met als doel de sharia in te voeren in België, onder andere als oplossing voor de vermeende onderdrukking van moslims door het Westen. Het actierepertoire van *Sharia4Belgium* komt overeen met dat van de Britse evenknie, namelijk mediagenieke controversiële acties. Ook worden actoren hiervan in verband gebracht met bedreigingen en de aanslagen in Brussel van maart 2016.

Daarnaast zijn er acties die geen verband houden met bovenbeschreven groeperingen maar die wel binnen het radicale-islamveld vallen en door het radicaalislamitische discours gelegitimeerd worden. Hieronder vallen onder andere de aanslag op het Joodse museum in Brussel en de aanslagen in Parijs in november 2015 door een aantal Marokkaans-Belgische daders.

Net als in de andere landen zijn eerdergenoemde radicaalislamitische actoren online niet meer te vinden. Het Vlaamse online radicale-islamnetwerk is in verhouding tot de andere landen groot, en versplinterd. Een prominente organisatie binnen het online radicale-islamnetwerk is *Al Mawada*, al hoewel zij door ons niet als radicaal bestempeld wordt.

7.4 Wisselwerking en escalatie

Opvallend in België is dat er een relatief sterke wisselwerking is (geweest) tussen actoren uit het anti-islamveld en radicale-islamveld, direct en indirect, gereguleerd en ongereguleerd. Twee specifieke actoren die hierbij een grote rol speelden waren *Sharia4Belgium* en Vlaams Belang. Verder geldt ook hier dat de wisselwerking zich afspeelt tussen de bredere velden 'de islam' en 'het Westen.'

Daarnaast heeft de aanwezigheid van een extreemrechtse partij invloed op de context waarin de wisselwerking plaatsvindt. Het anti-immigratie- en anti-islamdiscours zijn mede door het Vlaams Blok/Vlaams Belang genormaliseerd.

Escalatie in de vorm van geweld vond veelal plaats door actoren uit de marges van het ene veld gericht op het bredere 'vijandige' veld, zoals 'westerlingen' of 'moslims'. Denk aan de aanslagen in Brussel (maart 2016) en geweld tegen moslims - sinds 2012 zouden er wekelijks zo'n twee anti-islamdadens worden gepleegd.

Ook vonden enkele escalaties plaats vanuit het bredere (radicale-)islamveld met een aanleiding in ervaren onrechtvaardig, en anti-islam of racistisch, optreden van de staat.

8 Sociale media: vergelijkende netwerkanalyses van Facebook en Twitter

Naast de Facebookanalyses van de twee velden in de vier landen, werd ook onderzocht hoe de november-aanslagen in Parijs (2015) van invloed waren op het Twitterdebat. Daartoe werden tweets voorafgaand aan en na afloop van de aanslagen met elkaar vergeleken. De meest opvallende bevinding is dat het ook online, net als offline, vooral om indirecte wisselwerking gaat. In alle onderzochte landen zien we dat online discussies, zowel bij het anti-islamveld als bij het radicale-islamveld, uiting geven aan ervaren dreiging van de eigen cultuur en eigen identiteit door de 'Ander'. Deze berichten en reacties over de door de outgroup 'bedreigde identiteit' zijn nagenoeg altijd indirect, in die zin dat ze weliswaar over de 'Ander' gaan, maar niet in de eerste plaats aan de 'Ander' geadresseerd zijn. Een duidelijk onderscheid tussen gematigde en radicale moslims is hierbij eerder uitzondering dan regel.

Als gevolg hiervan figureren moslims of moslimorganisaties in het anti-islamdiscours vaak als object, niet als gesprekspartner. Er is dus vooral sprake van min of meer afzonderlijke onlinegemeenschappen, waarbinnen relatief veel hechte connecties bestaan, maar waartussen juist weinig verbindingen zijn. Het gevolg hiervan is een zogenaamd '*echo chamber effect*': men leest geen berichten vanuit andere onlinegemeenschappen en wordt zodoende niet blootgesteld aan 'tegengeluiden'.

Aanhangers van anti-islambewegingen richten zich opvallend vaak op *niet*-moslims. Verontwaardiging en kritiek richten zich op de overheid of het politieke establishment. Op de radicaalislamitische Facebookpagina's zien we een vergelijkbaar beeld: daar moeten vooral 'de westerse landen' of 'de overheid' het ontgelden. De overheid is dus een derde belangrijke partij, omdat zij (mede) verantwoordelijk wordt gehouden voor de 'bedreiging van de identiteit'. De implicatie van deze bevinding is dat de legitimiteit van de overheid een belangrijke indicator is van weerbaarheid tegen extremistische boodschappen, en dat voor beide velden! De Twitteranalyse van voor en na de aanslagen in Parijs (2015) laat zien dat de aandacht na de aanslagen verschuift van vluchtelingen en migranten naar de islam en moslims. De toon is niet veranderd; deze was namelijk al negatief, met de meest grove taal in het VK en Vlaanderen.

9 Analytische vergelijking tussen de onderzochte landen

Uit de analyse van de wisselwerking online en offline kunnen we concluderen dat de wisselwerking tussen het anti-islamveld en het radicale-islamveld een *transnationaal verschijnsel* is dat zich in alle vier de bestudeerde landen voordoet. Op internationaal niveau speelt ten tijde van schrijven de oorlog in Irak en Syrië een belangrijke rol: in het discours van de radicale islam (het onrecht dat het Westen onschuldige moslims aandoet), in het actierepertoire dat uitgereisde jongeren mee terug naar Europa nemen, en in de netwerkwerkstructuur. Naast het transnationale karakter lijkt er op het eerste gezicht ook sprake van een geïndividuali-

seerd karakter, waarmee we bedoelen dat individuen via internet individueel radicaliseren. Het gaat voornamelijk om 'lone actors' en grassrootsnetwerken: netwerken die tamelijk spontaan ontstaan, bestaande uit familie en vrienden, geïnspireerd door het jihadistische gedachtegoed, en met eventuele expertise van mensen die naar Syrië (of andere oorlogsgebieden) zijn gereisd en daar training hebben gekregen. Radicale-islamorganisaties zijn schaars, maar dat wil niet zeggen dat er geen radicaal-islamveld aanwezig is. Het radicale-islamveld kenmerkt zich door een fluïde en gefragmenteerde netwerkstructuur met kleinere cellen. Organisaties komen en gaan. Het veld is sterk transnationaal, diffuus, en fluïde.

Ook het discours van anti-islam heeft een transnationaal karakter, met een belangrijke rol voor de oorlog in Irak en Syrië.

Echter, hoewel het transnationale karakter gelijkenis vertoonde tussen de vier landen, gold dit interessant genoeg niet voor de *nationale context*. *Burgerschapsmodellen* en *politieke mogelijkheden* varieerden van land tot land en maakten dat het transnationale fenomeen een lokale kleur kreeg. Zo is in Frankrijk de reikwijdte van het Front National en het ultra-laïque veld (zowel in de politiek als in de media) groot, omdat partij en beweging kunnen inhaken op twee Franse masterframes (nationalisme en laïcité). In Vlaanderen schept het Vlaams nationalisme kaders voor extremere vormen van nationalisme, met sinds het begin van de jaren 90 een prominente aanwezigheid van Vlaams nationalistische politieke partijen (Vlaams Blok/Vlaams Belang). Alle twee hebben mede gezorgd voor een kanalisering en normalisering van het anti-islamdiscours. Onder invloed van deze ontwikkelingen zien we dat in beide landen een verbod op het dragen van een hoofddoekje is ingevoerd op openbare scholen (Frankrijk) en scholen met diverse profielen (België). In Duitsland gold in verband met Duitslands rol in de Tweede Wereldoorlog voor lange tijd een taboe op alles wat met extreemrechts te maken had. Hierdoor, en door het Duitse kiesstelsel, ontbrak de politieke mogelijkheid voor extreemrechtse partijen. Sociale bewegingen met een radicaler actierepertoire konden echter wel ontstaan. Rechts-extremistisch geweld (waaronder anti-islamgeweld) komt in Duitsland, in vergelijking met de andere drie landen, het meest voor. In het VK is er ondanks het ontbreken van een grote politieke anti-islampartij ook sprake van een normalisering van het anti-islamdiscours, mede door de rol van de media aldaar.

Er is relatief weinig *directe wisselwerking* tussen de twee velden in alle vier de landen. Directe confrontaties zagen we in Duitsland relatief vaak, zoals bij de demonstratie tegen de verkiezingsoptocht van Pro-NRW en bij de verschillende persoonlijke bedreigingen. Ook in Vlaanderen kwam het relatief vaak voor, in de vorm van de bedreigingen van Vlaams Belang door Sharia4Belgium of de verstoringen van bijeenkomsten wederzijds. In Frankrijk speelt de directe wisselwerking, escalatie en radicalisering zich af tussen de radicale islam en het ultra-laïque veld. De aanslag op *Charlie Hebdo* is hiervan een voorbeeld. In het VK is ons één mislukte actie bekend. Hoewel terroristische aanslagen op de oppositionele velden getalsmatig beperkt zijn, had de aanslag op bijvoorbeeld de redactie van *Charlie Hebdo* nationaal en internationaal grote maatschappelijke impact.

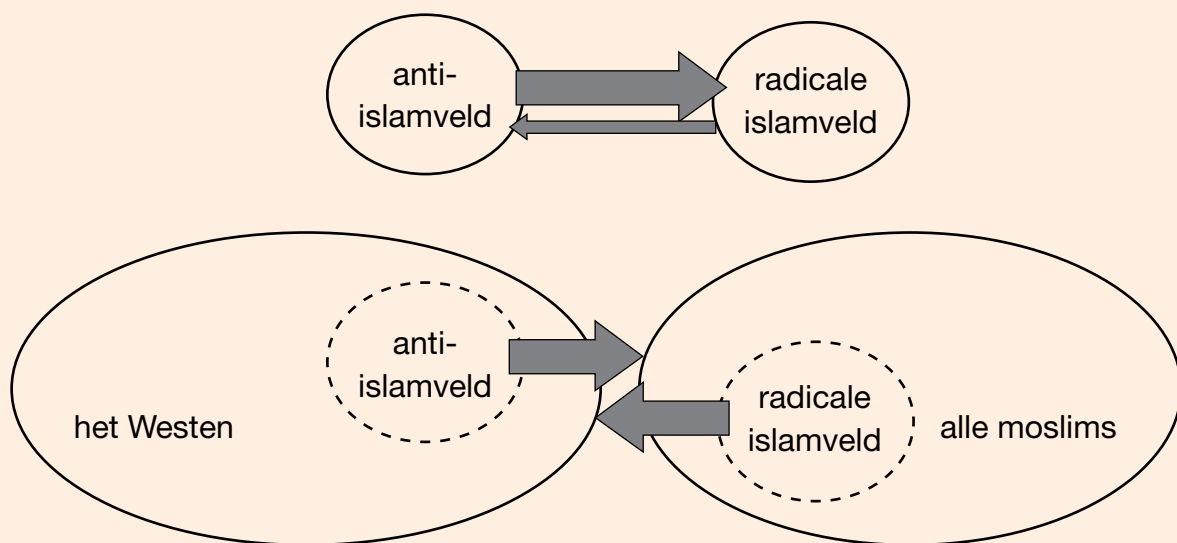
Voor de meest voorkomende vormen van wisselwerking moeten we echter verder kijken dan directe interacties waarbij actoren uit het ene veld zich expliciet richten tot actoren uit het andere veld. De meeste wisselwerking is *indirect*, door verwijzingen naar elkaar in het discursieve domein, en door beïnvloeding van de context waarin de ander zich manifesteert. Men denke bij dat laatste aan de ont-taboeïsering van het anti-islamdiscours, aan veranderingen in beleid en wetgeving, aan gewijzigde politieke agenda's en aan toegenomen media-aandacht. De meeste wisselwerking vindt plaats in het discursieve domein, waarbij het ene veld verwijst naar het andere. Deze verwijzingen tussen specifieke anti-islamactoren en radicale-islamactoren deden zich een enkele maal voor, waarvan het meest duidelijk in Vlaanderen (tussen o.a. Sharia4Belgium en Vlaams Belang) en Frankrijk (tussen radicaalislamitische actoren en Charlie Hebdo). In deze gevallen is sprake van een reeds langer bestaande wisselwerking, met een grote zichtbaarheid van de spelers aan beide zijden.

9.1 Bedreigde identiteiten: wisselwerking anti-islam en radicale islam

Kijken we naar het algemene beeld van de wisselwerking, dan zien we dat vooral in het discours van het anti-islamveld de radicale islam nadrukkelijk figureert. In het dreigingsbeeld dat geschetst wordt, staan terroristische acties uit naam van de islam centraal, evenals veranderingen van de samenleving die tegemoetkomen aan de wensen en claims van radicale moslims. De radicale islam wordt door het anti-islamveld nadrukkelijk opgevoerd in de onderbouwing dat handelen en verzet noodzakelijk is. En passant worden daarbij regelmatig alle moslims op één hoop gegooid. Ook gematigde islamitische organisaties worden voor radicaal gehouden. Omdat er culturele en terroristische dreiging uitgaat van de radicale islam, worden alle moslims als verdacht gezien en wordt de islam in zijn geheel gezien als achterlijk en verwerpelijk. Overigens is dat anti-islamsentiment niet van vandaag of gisteren en niet alleen gestoeld op terroristisch geweld. Veel mensen hebben ook zonder geweld en aanslagen moeite met moslims die 'normaal' hun godsdienst willen uitoefenen, denk bijvoorbeeld aan verzet tegen de bouw van moskeeën in alle onderzochte landen. En ook voor 9/11 (2001) hadden veel mensen al een negatieve houding ten aanzien van buitenlanders in het algemeen en moslims in het bijzonder. Andersom lijkt het radicale-islamveld veel minder te refereren aan het anti-islamveld. Dit is in Figuur 1 verbeeld door middel van de veel dunnere pijl van het radicale-islamveld naar het anti-islamveld. Hoewel vanuit het radicale-islamveld soms gereageerd wordt op specifieke islam-onvriendelijke acties vanuit het anti-islamveld (en daarbuiten), wordt het radicale-islamdiscours niet bepaald door het anti-islamveld.

Echter, hier is niet alles mee gezegd. Zoals we constateerden in de landenhoofdstukken is het radicale-islamdiscours wel degelijk ingegeven door de dreiging die uitgaat van een anti-islamdiscours en anti-islamacties, alleen richt het discours zich niet tegen de nationale actor die wij het 'anti-islamveld' genoemd hebben, maar tegen de hele westerse wereld, namelijk het hypocriete Westen dat zich tegen de islam keert. Het bestempelt de hele westerse wereld als anti-islam, die daarmee een bedreiging vormt die bezworen moet worden. Dit vormt een parallel met het anti-islamveld, dat zich richt tegen het gevaar dat uitgaat van moslims in het algemeen – niet alleen van radicale of jihadistische. Kortom er is sprake van wisselwerking, maar op een complexere manier dan in de vorm van directe confrontaties tussen representanten van de twee velden. In plaats daarvan richten radicale moslims in het bredere islamveld zich tegen de westerse wereld in het algemeen. Daartegenover richt het anti-islamveld zich tegen moslims in het algemeen. Overigens richten beide kampen zich ook tegen de nationale overheden die respectievelijk verzuimen de westerse waarden te verdedigen, dan wel de discriminatie van moslims tegen te gaan. Met dit alles is de wisselwerking toch evenwichtiger dan zij zich aanvankelijk liet aanzien, in die zin dat zij niet plaatsvindt tussen een anti-islamveld en een radicaal-islamveld (bovenste figuur), maar tussen twee identiteiten die zich tegen elkaar afzetten (onderste figuur).

Hieruit volgt dat de aanslagen zoals in Parijs (2015) en Brussel (2016) ook onder directe wisselwerking vallen, aangezien ook de 'gewone' burgers door het radicale-islamveld als opponenten worden gezien. En hoewel deze aanslagen klein in aantal zijn, zijn zij groot in effect. Ook geweldacties tegen 'gewone' moslims vanuit het anti-islamkamp vallen dan onder directe wisselwerking.

Figuur 1: schematische weergave wisselwerking anti-islamveld en radicale-islamveld

Maar er is meer. Acties leiden lang niet altijd tot tegenacties en verdergaande escalatie. Dit is misschien wel zo voor het anti-islamveld, gepreoccupeerd als het is met het (radicale-) islamveld, maar het radicale-islamveld laat zich lang niet altijd provoceren door acties vanuit het anti-islamkamp. Bovendien zijn het niet noodzakelijkerwijs de uitspraken of acties van de twee velden die leiden tot radicalisering; immers beide discoursen refereren aan delen van de samenleving die veel breder zijn dan alleen het andere veld. Zo zijn het niet alleen uitspraken van het anti-islamveld of het radicale-islamveld die de wisselwerking verder doen radicaliseren, maar ook uitspraken en acties van het establishment. Sterker nog, juist uitspraken en acties van het establishment zijn koren op de molen van het radicale-islamveld. Die zijn voor hen een illustratie van de ‘hypocrisie’ en anti-islamhouding van ‘het Westen’ dat in zijn geheel als een gevaar voor moslims wordt gezien. Omgekeerd wordt het anti-islamveld niet alleen gevoed door jihadistische acties. Zo werden de aanrandingen in Keulen, nog voordat duidelijk was wie de daders waren, al aangevoerd als bewijs dat ‘de islam’ aanzet tot grensoverschrijdend gedrag. Daarnaast zien we dat het anti-islamveld reageert op de politiek en de media en radicaliseert in reactie op het gevoel dat ze door politiek en media tekortgedaan worden – ‘de politiek’ en ‘de media’ verzwijgen problemen en zijn op de handen van de moslims.

Wat is de rol die de sociale media spelen in de wisselwerking tussen het anti-islamveld en het radicale-islamveld? Onze a priori-indeling van landen in sterke/zwakke partij en/of sterke/zwakke beweging op basis van offline-indicatoren (parlementszetels/straatprotesten) zie we online weerspiegeld. Voorts laat onze analyse van anti-islam-Facebookpagina’s zien dat in alle vier de landen de actoren die offline prominent aanwezig zijn, dat online ook zijn. Voor de radicale islam is het beeld complexer. In Duitsland komen online en offline overeen, maar in de andere drie landen is dat minder het geval.

Daarbij geeft de afwezigheid van links over en weer aan dat politieke partijen en sociale bewegingen betrekkelijk gescheiden van elkaar opereren. Hoewel dat in het oorspronkelijk onderzoeksplan niet voorzien was, betekenden de november-aanslagen in Parijs (2015) een buitengewone kans om het verband tussen ‘tweets’ en ‘streets’ te onderzoeken. In hoeverre beïnvloedden die aanslagen (de streets) het onlinedebat (de tweets)? Logischerwijs was die invloed in Frankrijk groot. In de andere drie landen was die geringer; nationale en lokale kwesties trokken daar meer de aandacht. Bovendien ebde de golf spoedig weer weg, binnen enkele dagen gingen de sociale media weer over tot de orde van de dag. De omgekeerde vraag is even interessant. In hoeverre heeft het onlinediscours invloed op wat er gebeurt in

de 'streets'? Betekent grote activiteit online dat offline een grote actie aanstaande is? Die vraag hebben we niet kunnen beantwoorden, omdat we geen offline acties gemonitord hebben. Bovendien zou het verband tussen online en offline een aparte studie hebben vereist, en daarnaast gaat de data die we uit de literatuurstudie hebben verkregen over het verleden, terwijl de data uit de onlinestudie over het hier en nu gaat. Het laatste woord is hier nog niet over gesproken, mede doordat de schaarse empirische studies elkaar tegenspreken. Zo vonden sommige onderzoekers geen steun voor de stelling dat het internet het proces van radicalisering versnelt (Von Behr e.a. 2013), terwijl anderen betogen dat sociale media wel degelijk een katalysator kunnen zijn voor gewelddadig extremisme (Pauwels e.a. 2014).

Dit debat is gerelateerd aan de zogenoemde kanaliseringthese, die stelt dat een heftig discours (offline en online) een kanaliserende werking heeft, in die zin dat een stevig online discours de kans op radicale actie offline verkleint. Gesteld wordt dat sociale media een zogenoemde 'cathartische functie' hebben. Woede wordt door de sociale media gekanaliseerd waardoor mensen juist minder de neiging hebben om op straat hun woede te uiten. Uit onze analyse blijkt dat ook sprake is van de omgekeerde these, namelijk dat (online) blootstelling aan het anti-islamdiscours (of radicale-islamdiscours) ervoor kan zorgen dat actoren uit de marges van het veld legitimering vinden voor geweldsplegingen tegen moslims (of 'westerlingen'). In een gepolariseerd klimaat voelen 'lone actors' en grassroots-netwerken in de radicale-islam- en de anti-islamhoek zich gesteund door het radicale-islam-respectievelijk anti-islamdiscours om tot geweld over te gaan tegen het 'vijandige' veld. Denk hierbij aan geweldsplegingen tegen vrouwen met hoofddoek, de moord op moslims, of brandstichtingen van moskeeën vanuit het anti-islamveld, en de aanslagen in Parijs (november 2015) en Brussel (maart 2016) vanuit het radicale-islamveld.

Hiernaast kan het kanaliseren van anti-islamsentimenten door politieke partijen, via normalisering van het anti-islamdiscours op termijn bijdragen aan succesvolle rekrutering van de radicale islam. Een verharding en normalisering van het anti-islamklimaat kunnen in deze context namelijk door jihadisten in hun propaganda gebruikt worden als extra bewijs dat onderdrukking en uitsluiting toenemen, wat als een katalysator bij het rekruteren voor de radicale islam werkt.

10 De-escalatie

In de expertinterviews over de-escalatiemaatregelen kwamen een aantal zaken naar voren. De overheden in de onderzochte landen lijken geen expliciet, apart vastgesteld beleid te hebben om escalatie van de wisselwerking tussen actoren van beide zijden van de controverses te voorkomen. Op een dreigende escalatie wordt veelal gereageerd vanuit gevestigd langetermijnbeleid. Hierin is het onderscheid relevant tussen dialoog (*community policing*) en ordehandhaving (*repressive policing*). In Frankrijk is meer sprake van de laatste, terwijl in de andere landen ook succesvolle programma's van *community policing* bestaan. De belangrijkste conclusie is dat een op dialoog gestoelde aanpak bewezen effectief is, maar tegelijkertijd door de 'milde' aanpak kan bijdragen aan een *toename* van spanningen en radicalisering bij de tegenpartij. Immers die milde aanpak is voor hen het 'bewijs' dat autoriteiten voor hen strenger zijn dan voor de ander. Hierbij is beeldvorming over een ongelijke en disproportionele politieaanpak olie op het vuur voor het radicaliseren van individuen of groepen. Ze draagt bij aan de versterking van het anti-establishment-sentiment, dat onder radicale actoren aan beide zijden toch al aanwezig is.

Tegelijkertijd kan een repressieve aanpak op de korte termijn leiden tot een afname van

(gewelddadig) protest, maar deze kan op de lange termijn bijdragen aan het radicaler of militanter worden van groepen of individuen. Er zijn aanwijzingen dat dit in Duitsland het geval is: door het verbieden van extreemrechtse organisaties zijn radicalen uit de extreemrechtse hoek creatief geworden in het vinden van manieren om na een verbod op een andere wijze voort te gaan. Hetzelfde proces zien we bij Al-Muhajiroun in het VK, dat geconfronteerd met een overheidsverbod een strategie ontwikkelde om zichzelf weer uit te vinden onder nieuwe namen. De-escalatie vraagt om benaderingen waarbij de politie de opposanten opzoekt, de dialoog met hen zoekt. De-escalatie vraagt om een gebalanceerde mix tussen dialoog en repressie. Alleen maar repressie zonder dialoog lijkt averechts te werken.

De aanpak van de-escalatie bij opposerende groepen zal succesvoller zijn als beide groepen gelijk behandeld worden. Goede communicatie over omstreden repressieve maatregelen is daarbij van belang. Het is voor autoriteiten cruciaal om de 'gelijkheid van de behandeling' te expliciteren en hier helder over te communiceren.

In de verschillende landenhoofdstukken hebben we gezien hoe een sterke 'wij'- 'zij'-deling en vertogen over de eigen slachtofferrol een centrale plaats innemen in het discursieve repertoire van actoren in beide velden. Harde repressie, arrestaties en veroordelingen dragen alleen maar bij aan de slachtofferrol die door beide kampen gebruikt wordt als onderdeel van het discursieve repertoire en die een voedingsbodem vormt voor rekrutering.

In het onderzoek hebben de onderzoekers beschreven hoe de wisselwerking tussen het anti-islamveld en het radicale-islamveld er in de verschillende landen uitziet. Zij laten zien dat deze wisselwerking er één is tussen bedreigde identiteiten. Beide velden voelen zich bedreigd – wat betreft hun identiteit en hun cultuur en soms ook fysiek. Die identiteit is enerzijds geworteld in islamitische waarden, de ummah, het kalifaat en de jihad, of de westerse, joods-christelijke beschaving. Anderzijds wordt ze gekleurd door internationale en nationale gebeurtenissen, de nationale burgerschapsmodellen en politieke cultuur, en de inzet van de-escalerende maatregelen.

- VOLLEDIG RAPPORT -

Bedreigde identiteiten:

**De wisselwerking tussen
anti-islambewegingen en
de radicale islam**

Inhoudsopgave

Voorwoord	7
1. Introductie	9
1.1 De opzet van het rapport	10
2. Methode	13
2.1 De keuze van de landen	13
2.2 De toegepaste methoden	14
2.2.1 Literatuurstudie	14
2.2.2 Vergelijkende analyse van landen	15
2.2.3 Expertinterviews	15
2.2.4 Facebook- en Twitteranalyse	15
2.2.5 Beperkingen	16
3. Analytisch kader: Wisselwerking tussen actoren	17
3.1 De mobilisatie context	17
3.1.1 (Inter)nationale context, burgerschapsmodellen, politieke mogelijkheden en organisationele velden	17
3.2 Het anti-islam en het radicale-islamveld: de aanbodzijde	21
3.2.1 Anti-islam en radicale-islamvelden: definities	21
3.2.2 Organisatorische structuur en organisatorische kenmerken	22
3.2.3 Internet en het gebruik van sociale media	22
3.3 Bedreigde identiteiten: Wisselwerking en escalatie	24
3.3.1 Radicalisering en escalatie	26
3.3.2 Radicaliserende discursieve repertoires	26
3.3.3 Radicaliserende actierepertoires	27
3.3.4 Escalerende intergroepsverhoudingen	27
4. Verenigd Koninkrijk	31
4.1 Nationale, macro-politieke context in het Verenigd Koninkrijk	31
4.1.1 Demografie van de islamitische bevolking	31
4.1.2 Politiek debat	32
4.1.3 Politieke structuur	34
4.1.4 Maatschappelijke en internationale ontwikkelingen	35
4.2 Het anti-islamveld in het Verenigd Koninkrijk	36
4.2.1 Structuur en actoren	36
4.2.2 Discursieve repertoires	38
4.2.3 Actierepertoires	39
4.3 Het radicale-islamveld in het VK	42
4.3.1 Structuur en actoren	42
4.3.2 Discursieve repertoires	44
4.3.3 Actierepertoires	46
4.4 Wisselwerking en escalatie	48
4.4.1 In hoeverre is er sprake van wisselwerking?	48
4.4.2 Escalatie	52

4.5	Sociale media-analyse Verenigd Koninkrijk	53
4.5.1	Het Britse onlinenetwerk van anti-islamactoren	54
4.5.2	Het Britse onlinenetwerk van radicale-islamactoren	55
4.5.3	Inhoudsanalyse van Britse anti-islam-Facebookpagina's	56
4.5.4	Inhoudsanalyse van radicaalislamitische Facebookpagina	60
4.5.5	Conclusie	62
5.	Frankrijk	65
5.1	Nationale, macro-politieke context in Frankrijk	65
5.1.1	Demografie van de islamitische bevolking	65
5.1.2	Politiek debat over immigratie en multiculturalisme	65
5.1.3	Politiek systeem	67
5.1.4	Maatschappelijke en internationale ontwikkelingen	67
5.2	Het anti-islamveld in Frankrijk	68
5.2.1	Structuur en actoren	68
5.2.2	Discursieve repertoires	70
5.2.3	Actierepertoires	72
5.3	Het radicale-islamveld in Frankrijk	74
5.3.1	Structuur en actoren	74
5.3.2	Discursieve repertoires	77
5.3.3	Actierepertoires	78
5.4	Wisselwerking en escalatie	80
5.4.1	Casus: <i>Charlie Hebdo</i> versus de islam en de radicale islam	80
5.4.2	Wisselwerking	81
5.4.3	Escalatie	83
5.5	Sociale media-analyse Frankrijk	84
5.5.1	Het Franse netwerk van anti-islamactoren	84
5.5.2	Het Franse netwerk van radicale-islamactoren	85
5.5.3	Inhoudsanalyse van Franse anti-islam-Facebookpagina's	86
5.5.4	Inhoudsanalyse van radicaalislamitische Facebookpagina	88
5.5.5	Conclusie	91
6.	Duitsland	93
6.1	Nationale, macro-politieke context in Duitsland	93
6.1.1	Demografie	93
6.1.2	Politiek debat	94
6.1.3	Politiek systeem	95
6.1.4	Maatschappelijke en internationale context	96
6.2	Het anti-islamveld in Duitsland	98
6.2.1	Structuur en actoren	98
6.2.2	Discursieve repertoires	101
6.2.3	Actierepertoires	104
6.3	Het radicale-islamveld	105
6.3.1	Structuur en actoren	105
6.3.2	Discursieve repertoires	108
6.3.3	Actierepertoires	109
6.4	Wisselwerking en escalatie	110
6.4.1	Wisselwerking	111
6.4.2	Escalatie	112
6.5	Sociale media-analyse Duitsland	113
6.5.1	Het Duitse netwerk van anti-islamactoren	113
6.5.2	Het Duitse netwerk van radicale islam	114
6.5.3	Inhoudsanalyse van Duitse anti-islam-Facebookpagina's	115

6.5.4	Inhoudsanalyse van radicale-islam-Facebookpagina	118
6.5.5	Conclusie	120
7.	België-Vlaanderen	123
7.1	Nationale, macro-politieke context in Vlaanderen	123
7.1.1	Demografie van de islamitische bevolking in België	123
7.1.2	Politiek debat over immigratie en multiculturalisme	124
7.1.3	Politiek systeem	125
7.1.4	Maatschappelijke en internationale ontwikkelingen	126
7.2	Het anti-islamveld in België	127
7.2.1	Structuur en actoren	127
7.2.2	Discursief repertoire	129
7.2.3	Actierepertoires	130
7.3	Het radicale-islamveld en overige actoren	132
7.3.1	Structuur en actoren	132
7.3.2	Discursieve repertoires	136
7.3.3	Actierepertoires	137
7.4	Wisselwerking en escalatie	140
7.4.1	Casus: Sharia4Belgium versus Vlaams Belang	140
7.4.2	Wisselwerking	141
7.4.3	Escalatie	143
7.5	Sociale media-analyse Vlaanderen	143
7.5.1	Het Vlaamse netwerk van anti-islamactoren	143
7.5.2	Het Vlaamse netwerk van radicaalislamitische actoren	144
7.5.3	Inhoudsanalyse van Vlaamse anti-islam-Facebookpagina's	145
7.5.4	Inhoudsanalyse van een radicale-islam-Facebookpagina	148
7.5.5	Conclusie	150
8.	Voor en na 'Parijs': Een Twitteranalyse	153
8.1	Inleiding	153
8.2	Het netwerk van Twittergebruikers: wie volgt wie?	154
8.2.1	Frankrijk	155
8.2.2	Duitsland	156
8.2.3	Het Verenigd Koninkrijk	156
8.2.4	Vlaanderen	157
8.2.5	Vergelijkend	157
8.3	Activiteit op Twitter: wordt er meer getweet na 'Parijs'?	158
8.4	Resultaten inhoudsanalyse tweets: en wat tweet men dan?	159
8.4.1	Frankrijk	160
8.4.2	Verenigd Koninkrijk	162
8.4.3	Duitsland	164
8.4.4	Vlaanderen	166
8.5	Conclusie en discussie	168
9.	Preventie en de-escalatie	171
9.1	Ongelijkheid van de velden en gedifferentieerde behandeling	172
9.2	Kortetermijnmaatregelen versus langetermijnmaatregelen	173
9.2.1	Kortetermijnmaatregelen: ordehandhaving versus <i>community policing</i>	173
9.2.2	Langetermijnmaatregelen: preventie van radicalisering	174
9.2.3	Maatregelen ter preventie van escalatie	175
9.2.4	Discussie en conclusie	177

10. Slothoofdstuk: verschillen en overeenkomsten in de mobilisatie van aanhangers van anti-islam- en radicale-islambewegingen	181
10.1 De anti-islamvelden: overeenkomsten en verschillen	181
10.1.1 Structuur en actoren	181
10.1.2 Discursieve repertoires	184
10.1.3 Actierepertoires	185
10.2 De radicale-islamvelden: overeenkomsten en verschillen	186
10.2.1 Structuur en actoren	186
10.2.2 Discursieve repertoires	188
10.2.3 Actierepertoires	188
10.3 Wisselwerking en escalatie	189
10.3.1 Aard van de wisselwerking	189
10.3.2 Escalatie	193
10.4 Slotbeschouwing	194
10.4.1 Over wisselwerking	194
10.4.2 Over het voorkómen van escalatie en de-escalatie	197
 11. Referenties	 201
11.1 Wetenschappelijke literatuur	201
11.2 Grijze literatuur	214

Voorwoord

Voor u ligt het resultaat van een studie uitgevoerd in opdracht van het WODC van de wisselwerking tussen anti-islam- en radicale-islambewegingen. Een team van negen wetenschappers verbonden aan de afdeling sociologie van de Vrije Universiteit heeft tussen augustus 2015 en mei 2016 literatuur doorzocht, experts geïnterviewd en sociale media gescreend. Het Verenigd Koninkrijk, Duitsland, Frankrijk en Vlaanderen vormen de spiegel die Nederland voorgehouden wordt.

De wisselwerking van anti-islam en radicale islam is een complex sociaal fenomeen. Beide kampen vormen een fluïde geheel dat voortdurende aan verandering onderhevig is. Het kostte moeite de gebeurtenissen voor te blijven. In de zes á zeven maanden sinds begin augustus 2015 die ons project duurde vonden de aanslagen in Parijs en België plaats, werden in Keulen massaal vrouwen aangerand, werd Schiphol ontruimd en speelde de vluchtelingen crisis de anti-islam beweging in de kaart.

Omdat projecten als het onze nu eenmaal tijd en geld kosten en ons budget niet onbegrensd was, kent ook ons rapport zijn beperkingen. De hoeveelheid literatuur die we konden verwerken was begrensd, niet elke expert die we benaderden was in staat of bereid mee te werken, graag hadden we er nog veel meer gesproken. Maar er deden zich ook onverwachte mogelijkheden voor. Zo konden we onderzoeken hoe de november-aanslagen in Parijs na-ijlden op Twitter.

De onderzoekers willen een aantal mensen danken voor hun inspanning: de experts die we interviewden, te weten Mr. Tufyal Choudhury, Dr. Joel Busher, Mr. Joe Mulhall, Dr. Mohamed-Ali Adraoui, Dr. Nonna Mayer, Dr. Carmen Becker, Prof. Dr. Sami Zemni, Prof. Dr. Marc Swyngedouw, Prof. Dr. Rik Coolhaet, Dr. Douglas Weeks, Prof. Nicholas Fyfe, Paul de Vrind en Nanette van Ditzhuijzen, en een anonieme vertegenwoordiger van de Franse overheid (naam bij auteurs bekend), en de leden van de begeleidingscommissie—te weten Prof. Dr. Jean Tillie (HvA, UvA), Olivier Hendriks (WODC), Dr. Martijn de Koning (UvA, RU), een medewerker van de NCTV, Paul Dercon (ministerie van BZK), Berrie Hanselman (ministerie van BZK) en Dr. Carmen Becker (Technische Universität Braunschweig). Uiteraard betekent het leveren van een bijdrage (als expert of als lid van de begeleidingscommissie) niet automatisch dat de betrokkene instemt met de gehele inhoud van het rapport. Daarvoor zijn de onderzoekers verantwoordelijk.

Dat geldt evenmin voor het ministerie van Veiligheid en Justitie en zijn minister.

Prof. Dr. Bert Klandermans
Prof. Dr. Jacquélien van Stekelenburg

Mei 2016

1. Introductie

10 augustus 2014. De nationalistische groepering 'Pro Patria' wilde een mars door de Haagse Schilderswijk houden om te demonstreren tegen de vermeende islamisering van deze buurt en tegen Nederlandse jihadisten die de terroristische organisatie ISIS ondersteunen. Dankzij politieoptreden kon een gewelddadige confrontatie tussen aanhangers van Pro Patria en bewoners van de Schilderswijk onder wie enkele radicale islamisten worden voorkomen. De bijna-confrontatie in de stond niet op zichzelf. In onder meer Duitsland en Engeland kwam het tot terroristische plots uit jihadistische hoek en geweld vanuit anti-islambewegingen tegen moslims. Deze gebeurtenissen tezamen met oplopende spanningen elders in Europa vormden de aanleiding voor de Nationale Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (NCTV) om vanuit het WODC (Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum) wetenschappelijk onderzoek te initiëren naar de interactie tussen de anti-islam-bewegingen en radicale moslims. De vraagstelling van het onderzoek luidde: "Wat is—in een context van toenemende jihadistische dreiging—de aard van de interactie tussen de anti-islambewegingen en radicale moslims? Welke overeenkomsten en verschillen bestaan er tussen de buitenlandse en binnenlandse interactie tussen aanhangers van anti-islam- en de radicale-islambewegingen? Wat zijn de ervaringen van buitenlandse overheden met het voorkomen of de-escaleren van confrontaties tussen de anti-islambewegingen en radicale moslims?" Dit rapport doet verslag van dat onderzoek.

Wie zich verdiept in de dynamiek van dit soort maatschappelijke processen stuit op bedreigde identiteiten en radicalisering ten gevolge daarvan. Migrantengroepen die zich achtergesteld en respectloos bejegend voelen kunnen ontvankelijk blijken voor radicale bewegingen. De dreiging die daarvan uitgaat, roept bij anderen het gevoel op de eigen cultuur te moeten verdedigen, resulterend in wat Delanty (2008) en Meleagrou-Hitchens & Brun (2013) neo-nationalisme of cultureel nationalisme noemen. Onder invloed van die dreiging politiseren aanvankelijk a-politieke collectieve identiteiten (Delanty 2008; Geelhoed 2014; Meleagrou-Hitchens & Brun 2013; Sedgwick 2013; Simon & Klandermans 2001). In deze context polariseren verhoudingen snel. Maatschappelijke groeperingen komen tegenover elkaar te staan. De samenleving valt uiteen in vrienden en vijanden, in bondgenoten en tegenstanders; individuen en groeperingen komen steeds onverzoeplijker tegenover elkaar te staan en schuwen radicale acties niet. Het optreden van overheden heeft belangrijke invloed op dit proces. Soms leidt dat tot gewelddaden; soms kan het een dergelijke escalatie voorkomen en mogelijk zelfs in de-escalatie resulteren (Della Porta 2006).

Reflecterend op de centrale vraagstelling vroegen we ons af wat 'interactie' in dit verband betekent. Confrontaties als die in de Schilderswijk suggereren dat het om reëel, rechtstreeks contact gaat. Maar betreft het niet vaak imaginaire, indirecte interactie, al dan niet via het internet? Migrantengroepen en hun latere generaties en autochtonen leven grotendeels in zogenaamde parallelle samenlevingen waarin men elkaar zelden rechtstreeks ontmoet (Bovens e.a. 2014; Kinnvall & Nesbitt-Larkin 2010). Vindt niet de meeste uitwisseling op het internet plaats en is ook daar directe interactie niet beperkt? Weet men niet vooral van elkaar 'van horen zeggen', of het nu om de Deense cartoons gaat of uitspraken van zogenaamde 'haatimams'? Daarom spreken we in het vervolg van 'wisselwerking' in plaats van interactie. De term wisselwerking geeft ons inziens de beweging/tegenbeweging-dynamiek en het deels indirecte en imaginaire karakter daarvan beter weer.

Daarnaast verlegden we onze focus van bewegingen en organisaties naar velden. Zowel het 'anti-islamveld' als het 'radicale islamveld' zijn bijzonder dynamisch; groepen, organisaties en netwerken komen en gaan. Vandaar een verschuiving van de focus op afzonderlijke organisaties naar een focus op bredere velden. We zien de twee bewegingen als oppositionele velden zoals gedefinieerd door Bourdieu (1998). Dat wil zeggen, als sociale arena's waar

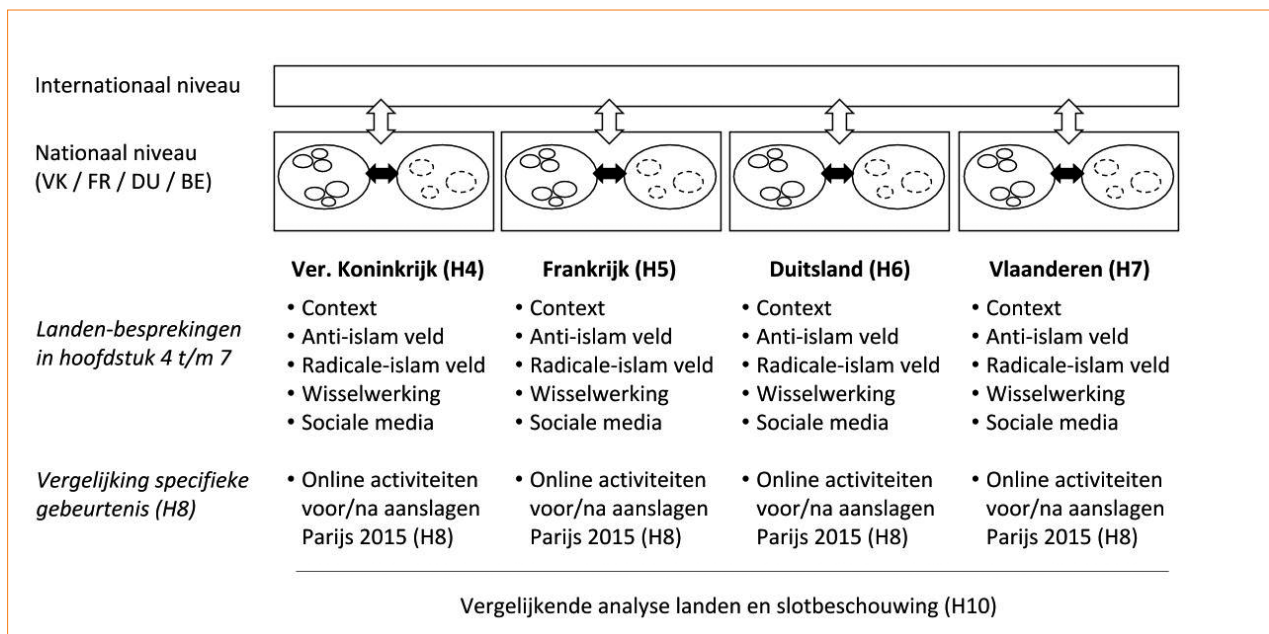
gestreden wordt om de toe-eigening van economisch, sociaal en cultureel kapitaal. Het zijn zones van sociale activiteit; ieder veld is gecentreerd rond specifieke belangen; de actoren in een veld hebben in de grond van de zaak dezelfde belangen. Ons onderzoek richt zich daarom niet zozeer op de wisselwerking tussen organisaties als wel op de wisselwerking tussen actoren in het anti-islamveld en het radicale-islamveld.

Het dynamische netwerkarakter maakt dergelijke velden bijzonder vluchtig. Organisaties kennen geen duidelijk lidmaatschap, of leiderschap, maar zijn meer losse 'onlineactienetwerken' (Bennett & Segerberg 2012). Ondanks die fluiditeit is sprake van continuïteit: de duurzame aanwezigheid van een veld van actoren dat zich groepeerd rondom het thema 'anti-islam' (dat vervlochten is met xenofobe en etnonationalistische denkbeelden), naast een veld dat zich manifesteert als 'radicale islam'. Er is dus sprake van twee collectieve identiteiten en twee soorten 'discoursen' in de samenleving, waaraan gerefereerd wordt op verschillende plekken en momenten, door verschillende actoren. Deze velden manifesteren zich in overeenkomstige discoursen en identiteiten in verschillende landen en in transnationale verbindingen tussen organisaties en individuen; ze hebben dus een nationaal én internationaal karakter.

Ons oogmerk is die wisselwerking van velden en daarop reagerende overheden te beschrijven en analyseren. Wij zijn vooral geïnteresseerd in de aard van die wisselwerking. Als zij escaleert, is dat dan omdat actoren radicaliseren en onder invloed waarvan gebeurt dat dan? We richten ons vooral op de dynamiek van voortgaande radicale vertogen en acties, wat wij naar Busher & Macklin (2014) 'cumulatief extremisme' zullen noemen. Daarbij spelen polarisering en radicalisering een belangrijke rol. We zullen dat vergelijkenderwijs doen. Daartoe bestuderen we Frankrijk, Verenigd Koninkrijk (VK), Duitsland en België (met focus op Vlaanderen). Die maken de contextuele variatie uit waartegen we de wisselwerking van de anti-islambeweging en radicale moslims zullen bestuderen, te midden van een krachtenveld van andere relevante maatschappelijke en politieke actoren.

1.1 De opzet van het rapport

Schematisch weergegeven is de opzet van dit rapport als volgt:

Figuur 1.1: Opzet rapport

Op nationaal niveau verbeelden de grote cirkels de twee velden (anti-islam en radicale islam), en de kleine cirkels daarbinnen de actoren binnen deze velden. De horizontale pijlen symboliseren de wisselwerking tussen deze actoren op nationaal niveau, de verticale de wisselwerking met het internationale niveau. We beschrijven per land achtereenvolgens de velden, de actoren, de wisselwerking tussen die velden en de wisselwerking met het internationale niveau.

Dit rapport is als volgt opgebouwd: Allereerst beschrijven we de methoden die we hebben toegepast (Hoofdstuk 2). Daarbij komen ook de beperkingen van onze studie ter sprake. Daarna volgt het analytisch kader dat we hebben gehanteerd (Hoofdstuk 3). Vervolgens gaan we in de vier daaropvolgende hoofdstukken (Hoofdstukken 4 t/m 7) in op het anti-islamveld en het radicale-islamveld en de wisselwerking tussen die velden in het Verenigd Koninkrijk, Duitsland, Frankrijk en Vlaanderen. Voor elk land schetsen we de socio-politieke context waarna we ons richten op de structuur en actoren van de twee velden en de gebezigde discursieve en actierepertoires. De beschrijving van de twee velden in de afzonderlijke landen wordt aangevuld met analyses van Facebookpagina's, waarmee we inzicht verkrijgen in de on- en offline structuur van de velden en actoren.

De teksten over de anti-islam zijn vaak langer dan die over de radicale islam. Daardoor kan de indruk ontstaan dat het anti-islamveld omvangrijker is dan het radicale-islamveld. Dat willen we echter niet beweren. Het verschil in lengte heeft te maken met de omstandigheid dat het anti-islamveld meer dan het radicale-islamveld te maken heeft met nationale politieke en discursieve gelegenheidsstructuren. Dit vergt meer ruimte om te beschrijven. Een en ander zal naar we veronderstellen duidelijker worden tijdens het lezen van het rapport.

.....en toen vonden de aanslagen van 13 november 2015 in Parijs plaats. Wij waren op dat moment in alle vier landen sociale media-data aan het verzamelen. Dat bood ons de mogelijkheid om het discours op Twitter 'voor en na Parijs' te vergelijken. Omdat de gebeurtenis dezelfde is, konden we het discursieve repertoire in de verschillende landen vergelijken. Daardoor zijn we in staat te onderzoeken of, en zo ja hoe vertogen op dit sociale medium voor en na de aanslagen verschilden en of ze tussen de onderzochte landen varieerden. We zullen tweets vóór en ná de aanslagen vergelijken om te kijken of polarisering en radicalisering plaatsvindt, al dan niet resulterend in escalatie van de wisselwerking tussen de twee velden (Hoofdstuk 8). De vier landenhoofdstukken zijn nog nauwelijks vergelijkend. Ze geven een beschrijving van de situatie in telkens een van de vier landen. Dat verandert in de Hoofdstukken 9 en 10. In Hoofdstuk 9 vergelijken we de preventie- en de-escalatiemaatregelen die in de verschillende landen worden genomen. In het laatste hoofdstuk (Hoofdstuk 10) maken we de balans op. Door middel van vergelijkende analyses geven we aan hoe de anti-islam- en radicale-islamvelden verschillen en wat daarvan de oorzaak zou kunnen zijn. We sluiten het hoofdstuk af met een reflectie op de bevindingen.

2. Methode

In ons onderzoek hebben we de volgende vragen beantwoord: Hoe ziet de wisselwerking tussen het anti-islamveld en het radicale-islamveld eruit in de verschillende landen? In welke mate leidt die wisselwerking tot polarisatie en tot radicalisering van denkbeelden en actierepertoires? Is hierbij sprake van escalatie? Welke de-escalerende maatregelen nemen de overheden in de bestudeerde landen?

Het uitgevoerde onderzoek omvatte een verkenning van de wetenschappelijke literatuur, een vergelijkende analyse van de genoemde vier landen, expertinterviews en een analyse van relevante inhoud op sociale media (Facebook en Twitter).

2.1 De keuze van de landen

We vergeleken Duitsland, het Verenigd Koninkrijk (VK), Frankrijk en Vlaanderen en zetten ze in de conclusies naast Nederland. De geselecteerde landen verschillen in een aantal relevante opzichten van elkaar (Koopmans e.a. 2005):

- Wat voor burgerschapsmodel is er?
- Hoe ziet het politieke landschap eruit?
- Is al dan niet sprake van zichtbaar aanwezige radicale moslimorganisaties?
- Is al dan niet sprake van relatief krachtige anti-islampartijen (evt. extreemrechtse anti-migrantenpartijen)?
- Is al dan niet sprake van een relatief krachtige anti-islambeweging (evt. extreemrechtse anti-migrantenorganisaties)?

Afgaand op de literatuur, verschillen de West-Europese landen qua aanbod van politieke mogelijkheden (Meleagrou-Hitchens & Brun 2013; Nesser 2014; ICSR 2015). Wat varieert, is de aan- of afwezigheid van een krachtige anti-islambeweging of politieke partijen. Binnen dit kader kunnen zich aan de aanbodzijde van de politiek de volgende configuraties voordoen: (1) een sterke anti-islam politieke partij in combinatie met een sterke anti-islambeweging; (2) een sterke anti-islam politieke partij en een zwakke beweging of (3) een zwakke anti-islam politieke partij en een sterke beweging; en (4) partij én beweging zijn beide zwak. Afgaand op Hutter (2014) bevindingen ligt de combinatie van een sterke partij en een sterke beweging minder voor de hand. In geval er een sterke partij is, aldus Hutter, zullen extreemrechtse burgers niet of nauwelijks de straat opgaan en de partijpolitieke route boven de sociale bewegingsroute verkiezen. Het onderscheid tussen partijorganisaties en bewegingsorganisaties lijkt relevant omdat deze zich heel anders verhouden tot de politieke mogelijkheden, zowel qua positie als qua actierepertoire. Maar of dit verschil daadwerkelijk van betekenis is voor het beschrijven van de wisselwerking tussen radicale islam en anti-islam is een empirische vraag die we in deze studie hopen te beantwoorden.

Frankrijk en Vlaanderen hebben een relatief sterk partijpolitiek aanbod en een relatief zwak bewegingsaanbod (=2). Interessant genoeg verschillen deze landen qua burgerschapsregime, zoals we in paragraaf 2.1.1 zullen beschrijven. Duitsland is een land met een relatief zwak partijpolitiek aanbod en een relatief sterk bewegingsaanbod (=3). In het politieke landschap van het VK ontbrak lange tijd zowel een sterke politieke partij als een sterke beweging (=4), maar de laatste jaren is met de opkomst van de English Defence League een sterke beweging op het toneel verschenen (=3) (Meleagrou-Hitchens & Brun 2013; Nesser 2014; ICSR 2015).

Frankrijk is van belang vanwege het Charlie Hebdo-drama en de latere aanslagen met de daaropvolgende protestbeweging. Interessant genoeg was er in Frankrijk—in tegenstelling

tot Duitsland—geen radicaalrechts protest na ‘Charlie Hebdo’. Weliswaar kent Frankrijk met het Front National een sterke rechts-radical partij, maar die slaagde er niet in het initiatief naar zich toe te trekken. Vlaanderen kent een langdurige sterke partijpolitieke aanwezigheid van radicaalrechts en een even langdurige tegenbeweging die onder meer het zogenaamde cordon sanitaire opzette. Maar Vlaanderen staat óók bekend als de ‘hofleverancier van IS’; als het land waar naar verhouding de meeste Syrië-gangers vandaan komen (ICSR 2015).

2.2 De toegepaste methoden

Ons onderzoek omvatte de volgende vier methoden: (1) literatuurstudie, (2) vergelijkende analyse van landen, (3) expertinterviews, (4) Facebook- en Twitteranalyses.

2.2.1 Literatuurstudie

De literatuurstudie beoogde een oriëntatie op de relevante literatuur—wetenschappelijk (*peer reviewed*), beschouwend, opiniërend en journalistiek. De literatuurstudie richtte zich op sociaalpsychologische, sociologische, politicologische en historische literatuur.

Als bronnen zijn gebruikt: de experts die we geïnterviewd hebben, de leden van de begeleidingscommissie, formele zoekmachines zoals Google, Google Scholar en de lit-search programma’s van onze respectievelijke universiteitsbibliotheken en onze eigen expertise. Vervolgens hebben we de sneeuwbalmethode toepassend de referenties van geselecteerde publicaties geïnspecteerd op voor ons relevante titels en auteurs. Daarnaast is gezocht op naam naar werk van auteurs die als experts gelden op ons onderzoeksterrein. Bij dit alles zijn de volgende zoektermen gebruikt:

Extreemrechtse politieke partijen en sociale bewegingen; radicale moslimorganisaties en netwerken; bewegingen en tegenbewegingen; de vraag- en aanbodkant van politiek, conventioneel en non-conventioneel politiek gedrag; grieven en motieven; bedreigde identiteit, collectieve identiteit, gepolitiseerde identiteit; politisering, polarisering en radicalisering; reële en virtuele sociale inbedding, burgerschapsregimes, politieke mogelijkheden structuur, multi-organisatiele velden, traditionele media, sociale media; repressie, escalatie en de-escalatie.

Met behulp van deze literatuur construeerden we het analytisch kader zoals weergegeven in Hoofdstuk 3. Voor de daaropvolgende landenhoofdstukken pasten we dezelfde strategie toe maar dan specifiek gericht op radicale islam en anti-islam in het betreffende land.

De wetenschappelijke literatuur loopt achter bij de actualiteit, terwijl we een actueel beeld wilden schetsen. Dat betekende dat we ook gebruik maakten van zogeheten ‘grijze’ bronnen. Hierbij zochten we naar publicaties naar aanleiding van de actuele discussies of recente gebeurtenissen in de verschillende landen. Zo is gekeken naar websites van veiligheidsdiensten, politieke partijen, ministeries en onderzoeksbureaus in de vier landen van ons onderzoek. Aan de hand van de rijkheid van de informatie, een evaluatie van de betrouwbaarheid van de bron (alook a.d.h.v. de evaluatie van de betreffende landenexperts, de begeleidingscommissie en onze eigen expertise) en van de resonantie van de inhoud in meerdere bronnen hebben we informatie wel of niet gebruikt, of voorzichtigheid betracht. In de referentielijst worden wetenschappelijke en grijze literatuur afzonderlijk vermeld.

Met deze zoekstrategie hebben we, naar we veronderstellen, een valide overzicht van de literatuur over de wisselwerking tussen het radicale-islam- en anti-islamveld en de reactie van overheden daarop kunnen samenstellen. Het was ons niet te doen om een kwantitatieve analyse van de literatuur, maar om een actueel overzicht op hoofdlijnen van wat zij te bieden heeft. We pretenderen dan ook niet dat de resulterende verzameling een uitputtende is, maar wel dat zij het veld in belangrijke mate bestrijkt en beschrijft.

2.2.2 Vergelijkende analyse van landen

De burgerschapsmodellen, het politieke landschap, en de maatschappelijke context in de landen die in het onderzoek opgenomen zijn, werden in kaart gebracht door middel van literatuurstudie, documentenanalyse, sociale media-analyse en interviews met experts (uit de wetenschap én de praktijk). Daarbij stonden de volgende vragen centraal:

Wat is de opbouw van de migrantenpopulatie? Welk deel daarvan is moslim? Wat is de sociale positie en organisatiegraad van moslims in de samenleving? Wat is de sociale positie en organisatiegraad van de autochtone onderklasse? Welke (radicale) islamitische organisaties en netwerken zijn er? Welke anti-islamitische groeperingen zijn er? Hoe reageren die op elkaar? Hoe ziet het overige politieke landschap eruit? Welke burgerschapsmodellen zijn er? Hoe zien de politieke vraag- en aanbodkant eruit? Hoe treden overheden op – escalerend of de-escalerend? Wat heeft zich in de afgelopen jaren aan incidenten voorgedaan?

2.2.3 Expertinterviews

In elk van de landen hielden we expertinterviews. We hoopten op die manier *inside*-informatie te krijgen over de twee velden en over de interventies van nationale en lokale overheden. We selecteerden daartoe deskundigen uit academische en maatschappelijke hoek. De interviews werden telefonisch dan wel *face-to-face* afgenomen. In het totaal hebben we 13 interviews afgenomen. Meer informatie over de geïnterviewden staat bij de specifieke onderdelen.

2.2.4 Facebook- en Twitteranalyse

Een flink deel van de communicatie tussen radicale moslims en anti-islamactivisten onderling en over en weer vindt plaats via het internet. Voor wie de wisselwerking tussen deze actoren wil bestuderen is een analyse van deze communicatie onontkoombaar.

Een uitputtende studie van het internet zou onhaalbaar geweest zijn. Daarom hebben we ons beperkt tot twee veel gebruikte platforms: Facebook en Twitter. De vragen die we zochten te beantwoorden, waren: Wie verbindt zich online met wie? Wie reageert op wie? En waarover gaan de online interacties? Bij de analyse van Facebookpagina's zijn de voornaamste eenheden van analyse de organisaties. Bij Twitter staan individuele actoren (twitteraars) centraal. Bij die analyses zal blijken dat het internet een vluchtig medium is – pagina's die een jaar geleden druk bezocht werden, zijn vandaag de dag al weer uit de lucht.

We selecteerden Facebookpagina's op basis van de literatuurstudie en het oordeel van experts (o.a. Van Haren e.a. 2014; Caiani & Parenti 2013). Ten eerste brachten we het netwerk van pagina's in kaart aan de hand van zogenaamde 'likes'. Zo'n netwerk laat zien welke organisaties een prominente rol spelen in het online domein. Het gaat om een momentopname op 1 november 2015. Een andere belangrijke vraag die we hiermee konden beantwoorden is in hoeverre er verschillende clusters aanwezig zijn in het netwerk. Dat geeft een indicatie of de twee velden in een land elk een hecht geheel vormen, of juist gefragmenteerd zijn. In het tweede deel van de Facebookanalyse verrichtten we zowel kwalitatieve als kwantitatieve inhoudsanalyses. We hebben alle comments en posts verzameld die tussen 1 augustus 2015 en 1 november 2015 op een aantal door ons geselecteerde anti-islam- en radicale-islam- Facebookpagina's geplaatst zijn.

Voor Twitter werd een vergelijkbare analyse uitgevoerd. We verzamelden tweets die verzonden zijn tussen 11-10-2015 tot 04-11-2015 (voor 'Parijs') en van 17-11-2015 tot 11-12-2015 (na 'Parijs'). Een belangrijke vraag die we hier beantwoordden was hoe het onlinenetwerk van gebruikers eruitziet dat over anti-islam en radicale islam twittert. We rapporteren ten eerste het netwerk van Twitteraccounts. We laten hiermee zien welke actoren een belangrijke rol spelen in het onlinedebat en of er sprake is van clustervorming. Dit kan inzicht geven in de mate van online polarisatie. Ook bij de twitteranalyse voeren we vervolgens een

kwalitatieve en kwantitatieve inhoudsanalyse uit. Hierbij gaat het om *frequentie* (het aantal keer dat een tweet een bepaald woord bevat) en *sociale categorisatie* (het aantal keer dat verwezen wordt naar bepaalde ingroups en outgroups). We construeren ook zgn. ‘*wordclouds*’ en een ‘*content-based network*’, beide op basis van het samengaan van bepaalde woorden in een tweet (zogenoemde ‘*word co-occurrences*’). Zoals gezegd wordt de Facebookanalyse op een vergelijkbare wijze uitgevoerd. Daar zijn de observatie-eenheden niet tweets, maar berichten van beheerders (*posts*) en reacties van gebruikers (*comments*).

2.2.5 Beperkingen

Elk onderzoek kent zijn beperkingen, zo ook het onze. Allereerst is er de beperking in geld en tijd. De middelen die ons ter beschikking stonden, begrepsden onze mogelijkheden. We hadden zonder probleem het dubbele kunnen besteden. Die middelen hadden we niet. Daardoor is onze literatuurstudie beperkt door de tijd die we daarvoor beschikbaar hadden. Daarnaast is ze beperkt door de zoektermen die we hierboven weergaven. Niettemin denken we toch dat we een valide beeld hebben kunnen geven van de wisselwerking tussen de anti-islambeweging en radicale moslims in West-Europa. In dat laatste ligt overigens een volgende beperking. Ons onderzoek had alleen betrekking op West-Europa. Dezelfde vragen zouden in Latijns-Amerika of Centraal-Europa hoogstwaarschijnlijk andere uitkomsten te zien gegeven hebben.

Maar ook in West-Europa hebben we niet alle bronnen uitputtend kunnen benutten. Dit geldt in het bijzonder voor de analyse van de sociale media. Een deel van onze doelgroep bestaat uit migranten en hun nakomelingen. Met als gevolg dat een deel van de bronnen in de talen van de herkomstlanden is, zoals Arabisch, Urdu, Punjabi en Bengali (laatste drie relevant voor het VK). Toch denken we dat de schade beperkt is. De vraag is of op platforms of fora in deze talen meer sprake geweest zou zijn van wisselwerking. Als het gaat om het onderzoeken van de wisselwerking tussen het anti-islamveld en het radicale-islamveld vallen dergelijke talen per definitie af; immers de kans is klein dat in die talen communicatie over en weer zou plaatsvinden. Bovendien communiceert een groot deel van de doelgroep van ons onderzoek in de taal van het land waarin het woonachtig is.

Wat betreft de analyses van de wisselwerking op sociale media hebben we ons gericht op twee populaire platforms, namelijk Facebook en Twitter. Er zijn uiteraard ook andere webfora. Onder online jihadisten is Facebook niet populair. Dit heeft er waarschijnlijk mee te maken dat ze op Facebook beter in de gaten worden gehouden. Zo worden sociale media-profielen van jihadisten actief verwijderd. Bovendien zijn jihadisten in Europa sterk internationaal georiënteerd, terwijl wij juist getracht hebben het nationaal debat op Twitter voor elk van de onderzochte landen duidelijk af te bakenen. We hadden graag meer werk gemaakt van het verbinden van offline- en onlineactiviteiten. Echter de middelen die dat geleverd zou hebben gingen de ons beschikbare te boven. Het zou evenwel een dankbaar onderwerp voor verder onderzoek zijn.

Daarbij komt dat het nogal eens om sensitieve informatie ging, waardoor documenten niet voor ons toegankelijk waren. Om dezelfde reden waren experts niet altijd bereid zich te laten interviewen. Zo hadden we graag meer beleidsmakers geïnterviewd. Ook zorgden de aanslagen in Parijs van november 2015 ervoor dat veel experts door extreme drukte niet beschikbaar waren. Bovendien hadden we graag gezien dat degenen die we interviewden meer het achterste van hun tong hadden laten zien; dit is slechts in een enkel geval gelukt. Wat betreft de expertinterviews hebben we onze plannen dus niet volledig kunnen realiseren. Niettemin denken we uniek materiaal te hebben verzameld dat een inkijk geeft in de wisselwerking van anti-islam en radicale islam.

3. Analytisch kader: Wisselwerking tussen actoren

3.1 De mobilisatie context

De wisselwerking tussen sociale actoren — zo ook die in het radicale-islamveld en het anti-islamveld — wordt beïnvloed door de mobilisatiecontext. De mobilisatiecontext kent een vraag- en aanbodzijde en mobilisatieprocessen (Klandermans 2004). De vraagkant betreft burgers en de grieven die zij delen; hij gaat over de ‘push-factoren’ die mensen tot actie aanzet. De aanbodkant gaat over organisaties en hun aantrekkingskracht; hij gaat over ‘pull-factoren’ waardoor mensen zich tot actie aangetrokken voelen. Mobilisatieprocessen betreffen de sociale netwerken waar vraag en aanbod samenkomen. We zullen ons vooral bezighouden met de aanbodzijde. We gaan ervan uit dat de vraagzijde een constante is. In elk van de vier landen hangt een substantieel deel van de bevolking xenofobe sentimenten aan (Klandermans & Mayer 2006), en ook is in elk van de vier landen sprake van radicale moslims (zie bijvoorbeeld Van Ginkel & Entenmann 2016). Daarom veronderstellen we dat er in elk van de vier landen mensen zijn die zich aangetrokken voelen tot de radicale-islam- of de anti-islambeweging. Wat ons interesseert is hoe de aanbodzijde in elk van de vier landen verschilt en hoe die van invloed is op de wisselwerking tussen het anti-islamveld en het radicale-islamveld.

3.1.1 (Inter)nationale context, burgerschapsmodellen, politieke mogelijkheden en organisationele velden

De twee onderzochte velden staan niet op zichzelf maar zijn ingebed in een bredere context, die de velden en de wisselwerking tussen de velden beïnvloedt. De velden, en de actoren in de velden, worden in hun keuzes en ontwikkeling gevormd door omgevingsfactoren, die we typeren als *burgerschapsmodellen* en *politieke en discursieve mogelijkheden* (Koopmans & Statham 2005; Kinnvall & Nesbitt-Larkin 2010). Daarnaast nemen we ontwikkelingen in de (inter)nationale omgeving mee in onze analyse.

(Inter)nationale omgeving

Maatschappelijke situaties en ontwikkelingen zoals economische recessies, vluchtelingenstromen, criminaliteit en terrorisme, maar vooral ook hoe de politiek hierop reageert en hoe de media deze thema's behandelen, beïnvloeden welke problemen burgers ervaren en hoe zij die interpreteren. Deze ontwikkelingen beïnvloeden niet alleen wat burgers als economische, sociale, politieke of culturele problemen of dreigingen ervaren, maar ook wie of wat zij hierbij zien als oorzaak, en op welke manieren ze daar uiting aan geven. Zulke ontwikkelingen beïnvloeden welke vertogen gehoor vinden bij welk deel van de bevolking.

Internationale ontwikkelingen oefenen eveneens invloed uit op het anti-islam- en het radicale-islamveld. Zo blijkt, vooruitlopend op onze analyses, de dreiging van terroristische aanslagen vanuit jihadistische hoek, maar ook de massale aanrandingen door migranten tijdens de jaarwisseling van 2016 in Keulen in elk van de onderzochte landen een centraal thema te vormen binnen de anti-islamdiscoursen. De verwijzing naar gebeurtenissen elders, beoogt het argument te ondersteunen dat er dreiging uitgaat van ‘de islam’, waartegen hoognodig actie moet worden ondernomen. Internationale gebeurtenissen vormen ook voor radicale-islamvertogen een inspiratiebron. Reacties van westerse landen op het conflict in Israël worden door radicale moslims gezien als bewijs dat er politiek gezien met twee maten gemeten wordt. Het stichten van een islamitisch kalifaat in Syrië zien ze als nastrevenswaardig.

Daarnaast is er, zoals we zullen zien, sprake van internationale allianties tussen gelijkgezinde organisaties, vooral binnen het radicale-islamveld, terwijl deelname aan conflicten als die in Syrië en Jemen individuen de mogelijkheid biedt militaire kennis en ervaring op te doen en zo de (gewelddadige, extremistische) slagkracht van het radicale-islamveld in Europese landen te versterken.

Bovendien lieten experimenten van Pratto en Glasford (2008) zien dat (ervaren) dreigende omstandigheden de beoordeling van de outgroup op een belangrijke manier beïnvloedt: Amerikaanse proefpersonen beoordeelden de levens van Amerikanen en Irakezen onder niet-dreigende omstandigheden als gelijkwaardig, terwijl zij de Amerikaanse levens meer waard vonden indien er sprake was van dreiging.

Burgerschapsmodellen

De manier waarop culturele en religieuze groeperingen hun identiteit binnen de nationale context (kunnen) vormgeven wordt mede beïnvloed door de nationale burgerschapsmodellen. Een burgerschapsmodel bepaalt de mate waarin culturele en religieuze groeperingen de ruimte krijgen om hun religieuze of culturele identiteit en praktijk(en) te beleven in het betreffende land en de mate waarin zij worden opgenomen als burgers met gelijke rechten. Hoewel burgerschapsmodellen met de tijd zijn geëvolueerd, hebben ze niettemin hun stempel gedrukt op het discours en de manier waarop de verschillende groeperingen een plek hebben gekregen in de verschillende landen: als *insider* of als *buitenstaander*, en soms meer symbolisch dan pragmatisch (zie bijvoorbeeld Duijndam 2011; 2016). Tevens leiden de verschillende burgerschapsmodellen tot uiteenlopende integratiestrategieën, die radicalisering wel, of juist niet bevorderen (Kinnvall & Nesbitt-Larkin 2010)

Burgerschapsmodellen kunnen worden onderscheiden op twee dimensies, namelijk de individuele gelijkheid in toegang tot burgerschapsrechten (zoals stemrecht, vrijheid van meningsuiting en bewegingsvrijheid) en die van de erkenning van culturele diversiteit en groepsrechten (Figuur 3.1). Op de schaal van individuele gelijkheid vinden we aan de ene kant de civiel-territoriale visie waarbij burgerschapsrechten verkregen worden wanneer iemand geboren is binnen de territoriale grenzen van het land (*jus soli*). Aan de andere kant van de schaal is er de etnische visie (*jus sanguinis*). In dit model is burgerschap voorbehouden aan mensen van de dominante etnische groepering.

		Erkenning culturele diversiteit en groepsrechten	
		Cultureel monisme	Cultureel pluralisme
Individuele gelijkheid toegang burgerschapsrechten	Etnische visie (<i>jus sanguinis</i>)	Assimilationisme Duitsland	Segregationisme (geen casussen)
	Civiel-territoriale visie (<i>jus soli</i>)	Universalisme Frankrijk	Multiculturalisme Nederland Verenigd Koninkrijk België

Figuur 3.1: Burgerschapsmodellen (Koopmans e.a. 2005: 10)

De cultureel monistische visie gaat uit van een dominante cultuur en de assimilatie daaraan. De cultureel pluralistische visie is ruimhartiger in de toekenning van culturele rechten, vanuit het principe dat minderheden moeten worden beschermd tegen ongelijkheid op basis van hun culturele en religieuze identiteit. Zij voorziet in een multiculturele maatschappij met vrijheid in de uiting van groepsidentiteiten. Dit model is dominant in het VK, Nederland en België (Koopmans e.a. 2005).

Een combinatie van een etnische visie en een cultureel monistische visie was lang aan de orde in Duitsland. Dit wordt wel het assimilationistische model genoemd. Nieuwkomers konden enkel onder bepaalde voorwaarden en pas na 10 jaar toegang krijgen tot dezelfde rechten als van oorsprong Duitse inwoners. Vanaf 2000 is deze wet iets versoepeld en kan men na 8 jaar aanspraak maken op de Duitse nationaliteit, met daarvoor minder strenge voorwaarden dan voorheen. Uitgaande van dit model, heeft Duitsland lange tijd weinig gedaan om van migranten Duitse burgers te maken. Migranten werden politiek en cultureel apart gehouden van de 'gastmaatschappij' (Koopmans e.a. 2005: 241). De Duits-christelijke cultuur werd lang als leidende cultuur gezien, met een verbod op hoofddoekjes voor islamitische ambtenaren, onder wie leraressen, maar niet voor nonnen die lesgeven (Ersanilli & Koopmans 2011; Meer & Modood 2013).

De combinatie van de monistische visie met het *jus-soli*-principe wordt wel het 'universalistische model' genoemd. In Frankrijk is dit model (officieel) leidend. Het streeft naar culturele eenheid met individuele gelijkheid voor iedereen en dus geen erkenning van groepsrechten. Het recht om op basis van collectieve rechten anders te zijn, wordt beperkt door de universele gelijkheidsprincipes. Denk aan het verbod op religieuze symbolen in publieke instituties, zoals basisscholen.

We zien dus dat in Frankrijk en Duitsland weinig ruimte is voor religieuze en etnische groepsidentiteiten. In Nederland, België en het VK is binnen het multiculturalistische model meer nadruk op de groepsidentiteiten. In Nederland en België wordt meer gedacht langs etno-culturele lijnen, hoewel volgens sommigen in Nederland de acceptatie van etnisch-religieuze verschillen sterk is afgenomen in de laatste twee decennia (zie bijv. Sloomman & Duyvendak 2015). In het VK is meer sprake van een categorisering gebaseerd op ras – *black, white etc.* (Koopmans e.a. 2005; Meer & Modood 2013).

Politieke en discursieve mogelijkheden

De politieke mogelijkheden van organisaties hangen onder meer af van het politieke systeem. Een gesloten systeem verhindert dat een politieke partij ontstaat of dat een beweging kan transformeren tot een politieke partij. Hoe opener het politieke systeem, hoe groter de mogelijkheden voor een organisatie om als politieke partij voet aan de grond te krijgen (Kitschelt 2007). Dit geldt ook voor de openheid ten aanzien van specifieke vertogen, de zgn. discursieve mogelijkheden. Discursieve mogelijkheden bestaan wanneer de claims zichtbaarheid en legitimiteit genieten en resoneren met het publieke debat (Koopmans & Olzak 2004). Zo worden voor anti-islampartijen de politieke mogelijkheden mede bepaald door de discursieve ruimte die er is voor een anti-islamvertoog (Dolezal e.a. 2010). Als van oudsher een taboe rust op extreemrechtse uitlatingen, dan is het moeilijker voor anti-islampartijen om een plek in de politiek te bemachtigen.

Koopmans en collega's (2005) wijzen op de rol van een politieke elite en de institutionele kaders voor de mobilisatie van extreemrechtse groeperingen. Wanneer er geen andere politieke middelen voor handen zijn om de stem te laten horen, zal ontevredenheid sneller overgaan in protest en geweld. De auteurs laten zien dat de discursieve en politieke mogelijkheden een goede verklaring vormen voor de mate waarin en de manier waarop extreemrechts zich ontwikkelt. Als eerste wordt de mobilisatie van de verschillende partijen gestructureerd door de betreffende burgerschapsmodellen: deze bepalen zoals we eerder beschreven de wijze waarop migranten en minderheden claims indienen. Ook geven de

verschillende burgerschapsmodellen vorm aan de agenda en het programma van de bestaande partijen. Aldus ontstaat ruimte binnen het politieke spectrum om dergelijke claims te uiten en de discursieve mogelijkheden voor extreemrechts om zich tegen migranten uit te spreken. Wanneer de claims van extreemrechtse organisaties resoneren met het gangbare discours, zullen zij eerder toegang vinden tot het publieke domein. De claim om voorrang te geven aan autochtonen op de arbeidsmarkt zal bijvoorbeeld eerder toegang vinden tot het maatschappelijk debat in een meer assimilationistisch model waar speciale rechten zijn voorbehouden aan autochtonen, zoals lange tijd het geval was in Duitsland. Wanneer de claims niet resoneren zullen zij minder legitimiteit als politieke partij hebben, en zal eerder een sociale beweging ontstaan.

Koopmans en collega's (2012) vonden inderdaad een verband tussen de mate van toekenning van groepsrechten en de omvang van een rechts-populistisch electoraat. Restrictievere rechten voor migranten gaan vaak samen met een groter rechts-populistisch electoraat en een kleinere migrantenpopulatie die stemt. Andersom gaan meer 'inclusieve' rechten voor migranten vaak samen met een kleiner rechts electoraat, zoals in het VK. Beide scenario's hebben de neiging de bestaande situatie te versterken: landen met traditioneel een inclusiever beleid hebben zwakkere extreemrechtse of populistische partijen en meer migrantenstemmen. Zij ontwikkelen zich richting een meer inclusief beleid. Andersom zorgt juist een groter extreemrechts/populistisch electoraat voor de afname van groepsrechten voor migranten. Dit scenario is bijvoorbeeld te herkennen in Denemarken (Koopmans 2012: 1226). De overige landen in Koopmans studie verschuiven vanaf 1980 tot 2002 in de richting van een meer multiculturalistisch model, met meer inclusieve burgerschapsrechten voor migranten. Vanaf 2002 stagneert deze ontwikkeling door de opkomst van extreemrechtse partijen. Echter in Duitsland gaat dit niet op: daar houdt aan de ene kant weinig 'stemdruk' vanuit de migrantengemeenschap én aan de andere kant een taboe op radicaal-populisme het rechts-populistisch electoraat klein (Koopmans e.a. 2012).

Als tweede is bepalend hoe *mainstream*-partijen zich positioneren ten opzichte van migratie en etnische minderheden en hoeveel ruimte er binnen de partijdynamiek is voor extreemrechtse partijen om claims over deze onderwerpen te maken. Wanneer er sprake is van andere partijen die zich reeds negatief uitlaten over migrantenkwesties, zal de ruimte voor een extreemrechtse partij die haar bestaansrecht hieraan ontleent kleiner zijn. Dus, ook véél ruimte voor radicaal-rechtse vertogen kan het moeilijker maken voor een anti-islam-partij om een plek te bemachtigen in het politieke domein. Immers, centrumrechtse partijen kunnen aanwezig zijn met een concurrerend vertoog over migratiebeperking (Koopmans e.a. 2005: 189). Een sterkere discursieve gelegenheidsstructuur en meer politieke ruimte zorgen dan voor meer concurrentie voor een extreemrechtse partij.

Organisationele velden

Onder de nationale context vallen ook andere organisaties dan politieke partijen, denk bijvoorbeeld aan sociale bewegingsorganisaties. Tussen sommige organisaties wordt geconcurrereerd om aanhang en middelen. Aanwezige netwerken en actierepertoires kunnen een basis vormen voor nieuwe bewegingen, en aanwezige actierepertoires kunnen gekopieerd worden. Zo kopieerde het Duitse Pegida de Maandag-demonstraties uit de jaren 80 in Leipzig gericht tegen het communistische regime. Sympathiserende organisaties kunnen door samenwerking of kennisdeling de slagkracht van een organisatie versterken, of thema's op de nationale politieke agenda zetten. Antagonistische organisaties, of 'tegenbewegingen', lokken soms gerichte tegenacties uit. Zo staan extreemrechtse en extreem-linkse organisaties regelmatig fysiek tegenover elkaar tijdens demonstraties, en worden linkse activisten door 'rechts' bestempeld als verraders, terwijl rechtse activisten op hun beurt worden uitgemaakt voor fascistten.

3.2 Het anti-islam en het radicale-islamveld: de aanbodzijde

In de hoofdstukken die komen gaan, beschrijven we per land (a) de organisatorische structuur van de velden en de organisatorische kenmerken van de relevante actoren; (b) de discursieve repertoires die we aantreffen in de twee velden; (c) de actierepertoires uit een geselecteerde periode; en (d) de aanwezigheid op Facebook. De komende pagina's werken we het analytisch kader van de aanbodzijde verder uit, te beginnen met een conceptuele afbakening.

3.2.1 Anti-islam en radicale-islamvelden: definities

De focus is enerzijds op het 'anti-islam'-veld en -actoren. Hieronder verstaan we het discursieve veld en de actoren daarbinnen die een discours hanteren met anti-islamelementen. De overlap van partijen en groeperingen die aangeduid worden met labels zoals extreem-rechts, anti-migranten en populistisch is groot, maar toch zijn er verschillen. Zo worden sommige actoren met een anti-islamdiscours niet gerekend tot extreemrechts, en hebben niet alle partijen met een anti-migrantenagenda ook anti-islamstandpunten. Noch zijn alle *populistische* partijen (partijen die zeggen 'het volk' te representeren en beschermen tegen de elite en de gevestigde orde) automatisch anti-islam. Veel van de literatuur die over relevante partijen of bewegingen gaat, of over relevante maatschappelijke mechanismen, richt zich niet op onze categorie van 'anti-islam'-organisaties, maar op organisaties die aangeduid worden met 'extreemrechts'. Omdat we ons op deze literatuur baseren, kunnen we niet voorkomen dat de term extreemrechts veelvuldig in het rapport voorkomt. De term *extreemrechts* gebruiken we ter aanduiding van partijen die zich bevinden aan het uiterste van de rechterflank van het politieke spectrum. Het gedachtegoed van deze partijen wordt gekenmerkt door nationalistische elementen, waarbij 'de nationale cultuur' van 'het echte volk' beschermd dient te worden. Vaak vormen *xenofobe* elementen hier onderdeel van (angst voor, of liever, afkeer van vreemdelingen) (AIVD 2010: 4-5). Veel van deze partijen hebben ook anti-islamstandpunten, en vormen onderdeel van het anti-islamveld. In navolging van velen, waaronder de AIVD¹, onderscheiden we extreemrechts uitdrukkelijk van rechts-extremistisch. Terwijl extreemrechts binnen de grenzen van de democratische rechtsorde blijft, is dat niet het geval voor de *rechts-extremisten*. Zij streven antidemocratische doelen na en/of hanteren antidemocratische middelen; dit kan fysiek geweld zijn, maar ook bijvoorbeeld intimidatie.

Onder het 'radicale-islam'-veld verstaan we het discursieve veld en de actoren daarbinnen die een 'radicaalislamitisch' discours bezigen. 'Radicaal', zoals we ook later zullen beschrijven, heeft betrekking op het nastreven van ingrijpende veranderingen in de samenleving; maar radicale doelen en radicale middelen overschrijden niet noodzakelijkerwijs de grenzen van de democratische rechtsstaat. Radicaal is ook niet per definitie gewelddadig. Het radicaalislamitische discours is een discours dat vanuit een religieuze motivatie radicale maatschappelijke veranderingen voorstaat. Deze politieke component maakt dat we niet-politieke organisaties in principe niet onder het radicale-islamveld scharen. Ook andere termen die in de context van de islam vaak gebruikt worden, verhelderen we hier (Slootman & Tillie 2006: 17-23, zie ook AIVD 2004). *Orthodoxie* betekent rechtzinnig, streng in de leer; heeft dus betrekking op geloofsovertuiging en gaat niet over de politieke dimensie. Veel hedendaagse ultraorthodoxe moslims noemen zich *salafist*, waarmee ze aangeven dat ze proberen net zo vroom te leven als de moslims ten tijde van de profeet. Ze streven naar een zuivere islam, en zien de Koran als enige bron van het geloof. Salafisme heeft niet noodzakelijkerwijs een politieke component. *Apolitieke salafisten* stellen zich teruggetrokken op, richten zich op God en hun geloof, en houden zich afzijdig van alles wat met politiek te maken heeft. Deze noemen we niet radicaal, en we zijn ook terughoudend om alle salafisten 'radicaal' te noemen. *Politieke salafisten* daarentegen streven actief naar verandering, en maken daarbij gebruik van de mogelijkheden binnen het maatschappelijke en politieke domein. Zij keuren geweld af. De politieke salafi's die een islamitische staat nastreven die gestoeld is op de sharia, hangen de radicale, politiek georiënteerde ideologie van het 'islamisme' aan

1 <https://www.aivdkennisbank.nl/begrippenlijst/> [bezoekt op 26 mei 2016]

(*islami-s-tisch* dient niet verward te worden met *islamitisch*.) *Jihadisten* zijn de salafisten met een extremistisch gedachtegoed. In hun visie is de moslimwereld in verval en vormt de vestiging van een wereldwijde islamitische staat de enige oplossing. Om de dreiging een halt toe te roepen vinden zij alle middelen, inclusief gewelddadige, geoorloofd. Deze gewelddadige vorm van jihad zien zij als plicht voor elke individuele moslim. Overigens betekent jihad eigenlijk in veel bredere zin dat een moslim zich moet inspannen voor zijn of haar geloof. Deze scheiding tussen niet-politieke en politieke actoren is in de praktijk lastig te maken. Daar waar actoren ingrijpende maatschappelijke veranderingen voorstaan, en dus een politiek discours hanteren, beschouwen wij ze als onderdeel van het radicale-islamveld.

We zijn er niet in geslaagd in gelijke mate tot in de haarvaten van beide velden door te dringen. Daardoor konden we het radicale-islamveld niet even gedetailleerd in beeld brengen als het anti-islamveld. Dat vindt uiteraard zijn weerslag in de beschrijving van de wisselwerking. Niettemin menen we een valide benadering van de werkelijkheid te hebben kunnen geven.

Het is belangrijk te vermelden dat verreweg de meeste moslims buiten deze beschrijvingen vallen. Veel moslims zijn niet uitermate streng in de leer maar hebben een pragmatische geloofsbeleving, waarbij zij zich in hun handelen aanpassen aan de gebruiken in de maatschappij. Ook is er de stroming van het liberalisme/modernisme, met moslims die pleiten voor een progressieve hervorming van het morele islamitische ideaal.

3.2.2 Organisatorische structuur en organisatorische kenmerken

De twee velden kunnen verschillende soorten actoren en organisaties omvatten. Het anti-islamveld kent politieke partijen en sociale bewegingsorganisaties. Afhankelijk van de politieke mogelijkhedenstructuur in elk land varieert de configuratie van de twee. Het radicale-islamveld kent in geen van de onderzochte landen politieke partijen, alleen bewegingsorganisaties en groeperingen, die, zoals gezegd, vluchtig zijn en allerlei internationale vertakkingen hebben.

We beschrijven de kenmerken van het betreffende veld en de betreffende organisaties: Uit welke actoren bestaat dit veld? Hoe identificeerbaar/constant is het? In welke mate en op welke manieren heeft het veld/de organisatie toegang tot middelen zoals: geld, communicatie/technische middelen & kennis, charismatische leiders en ander menselijk kapitaal? In welke mate is er steun vanuit de elite/de gevestigde orde en aanhang onder de burgers? Hoe staat het met de samenwerking met andere organisaties?

3.2.3 Internet en het gebruik van sociale media

De opkomst van het internet schept nieuwe communicatiemogelijkheden en beïnvloedt daardoor de fenomenen die we bestuderen. We beschrijven eerst de kenmerken van internet-communicatie en daarna de consequenties voor de structuur en werkwijzen van actoren.

Kenmerken

Communicatie via internet is relatief gemakkelijk en breed. Ze is laagdrempelig, snel en goedkoop, en daarmee toegankelijk voor (bijna) iedereen die zijn stem wil laten horen. Er is mondiaal bereik; niet alleen worden mensen bereikt die vanuit organisaties benaderd worden, maar geïnteresseerden kunnen zichzelf aandienen. In feite zijn organisaties overbodig (zie Bennett & Segerberg 2012; Klandermans e.a. 2014).

Internet vergemakkelijkt de verspreiding van informatie, zoals ideologische vertogen, en verslagen van maatschappelijke gebeurtenissen die dat vertoog versterken, aankomende acties en behaalde successen, maar ook kennis over technologieën die bruikbaar zijn bij acties. Er is slechts beperkte censuur en controle mogelijk en dus is er grote vrijheid om meningen te uiten en informatie te delen (Earl e.a. 2013; 2014). Wel verschillen landen in de mate waarin er sprake is van controle op en repressie van extremistische uitingen online.

Verder is de communicatie onpersoonlijk, door het gebrek aan verbale en non-verbale aspecten. Schrijvers en lezers zijn vaak anoniem. Bovendien biedt internet laagdrempelige en aansprekende mogelijkheden tot koppeling van tekst, geluid én beeld.

Consequenties

De kenmerken van nieuwe communicatiemogelijkheden hebben verschillende consequenties. Vier daarvan zijn van belang voor deze studie.

Ten eerste faciliteren zij fluïde organisatiestructuren. 'Bottom-up-organisaties' met een gedecentraliseerde organisatiestructuur ontstaan, waarbij meer invloed ligt bij individuen en kleine netwerkes ('cellen'), en waarbij de afhankelijkheid van een charismatisch leider kleiner is (Castells 2013). Individen en subgroepen kunnen hierdoor zelf bepalen wat wordt gecommuniceerd. Deze hoge mate van decentralisatie schept mogelijkheden voor dynamiek en snelle veranderingen, welke flexibiliteit van pas kan komen bij een organisatieverbod; het is gemakkelijk om een organisatie of netwerk te laten verdwijnen en onder een nieuwe naam te doen verschijnen.

Een tweede consequentie is dat internet de mogelijkheden voor mobilisatie vergroot (zie bijv. Earl e.a. 2013). Op een snelle, goedkope manier wordt een breed publiek bereikt, met aantrekkelijke propaganda in tekst, beeld en geluid. Het bottom-upkarakter van internet schept ook nieuwe manieren van rekrutering, waarin eenieder zich aan een terroristische (of extremistische) organisatie kan verbinden (Commission d'enquête 24 mei 2013: 19).

Ten derde vergroot communicatie via internet het risico op polarisatie. De anonimiteit in onlineomgevingen en het gebrek aan face-to-facecommunicatie leiden tot heftigere en agressievere reacties. Suler (2004) noemt dit het 'online ontremmingseffect' ('the online disinhibition effect'). Het risico op verharding en polarisatie is groter in online settings door het (nagenoeg) ontbreken van regulatie (Peckham 1998, Oegema e.a. 2008), en vanwege het onpersoonlijke karakter van onlinecommunicatie. Zo laten Oegema en collega's (2008) zien dat op online discussiefora relatief vaak negatieve uitlatingen voorkomen die onverenigbaar zijn met respect, begrip en democratische manieren van probleem-oplossen.

Tot slot zorgt het internet voor een uitbreiding van het actierepertoire. Online acties behoren tot de mogelijkheden (zoals petities, emailbombardementen en 'hacktivisme'), maar ook kan het gebruik van internet offlineacties versterken door verbetering van informatieverschaffing en coördinatie.

We moeten dus een onderscheid maken tussen acties die op internet gebaseerd zijn en acties die door internet ondersteund worden, zoals het gebruik van internet om mensen te mobiliseren voor 'traditionele' acties zoals straatprotesten (Van Laer & Van Aelst 2010). Bij de eerste vorm is de vraag in hoeverre onlineactiviteiten voor activisten een substituut of aanvulling zijn van offlineactie. In plaats van een mobiliserende functie, kunnen sociale media een kanaliserende werking hebben. Er zijn onderzoekers die stellen dat sociale media een zogenoemde zuiverende (catharsis) functie heeft. Woede wordt gekanaliseerd en mensen hebben juist niet de neiging om de straat op te gaan. Zo stelt Awan (2007: 77) dat "zij [jihadistische fora] een cathartische functie kunnen hebben, die gebruikers de mogelijkheid biedt om hun woede en frustratie af te reageren, zonder over te gaan tot gewelddadige middelen." En: "In veel gevallen (inderdaad, naar mijn mening de ruime meerderheid van de gevallen) zijn jihadistische fora volkomen onschadelijk, en vervullen ze in feite een cathartische functie. Hun radicaliserende effecten zijn enorm opgeblazen door zowel media als onderzoekers, in het bijzonder in discussie over gebruikers in de westerse diaspora."²

2 "they [jihadistische webfora] can have a cathartic function, allowing audiences to vent their anger and frustration without resorting to violent means (...) In many cases (indeed, the vast majority of cases, in my opinion) Jihadist fora are completely innocuous, and actually serve a cathartic role. Their radicalizing effects have been vastly over-inflated by media and scholars alike, particularly in discussions of Western diasporic audiences."

Onder radicaalislamitische groeperingen is internet een veelvuldig gebruikt medium. Zo stelt een rapport van de onderzoekscommissie over de Franse geheime dienst dat voor gewelddadige radicaalislamitische groeperingen internet een erg belangrijke factor is (2013, p. 18). Er zijn verschillende manieren van communicatie die door hen worden gebruikt: discussiefora, sociale netwerken (zoals Facebook en Twitter), *video-sharingwebsites* (zoals YouTube), *chat services* (zoals Paltalk) en online revues (Ducol 2012; Awan 2007; Von Behr e.a. 2013). De specifieke manier is uiteraard afhankelijk van het doel van het gebruik. Bij door radicale islamisten gebruikte discussiefora is toegang hiertoe over het algemeen beperkt tot een selecte groep mensen, en de beheerders van de website zorgen voor de beveiliging van de website tegen bijvoorbeeld de geheime dienst (Benichou e.a. 2015).

Facebook en Twitter worden ook veelvuldig gebruikt door radicale islamisten. Toen Twitter aankondigde de profielen van radicale islamisten te sluiten, werden medewerkers dan ook met de dood bedreigd door leden van IS (Benichou e.a. 2015).

Wat betreft het anti-islamveld wordt eveneens door verschillende onderzoekers gewezen op het belang van internet (zie onder anderen Ekman 2015). Ekman (2015: 1998) concludeert dat anti-islamactivisten via onder andere webfora en blogs trachten de publieke legitimiteit van het anti-islamdiscours te vergroten. Een belangrijk doel is “de grenzen te verleggen van wat als aanvaardbaar beschouwd wordt betreft publieke uitspraken over moslims.”³

Al met al is het lastig een eenduidig antwoord te geven op de vraag in hoeverre ‘het internet’ een rol speelt bij radicalisering. Empirisch onderzoek naar de relatie tussen offline en online radicalisering is zoals gezegd schaars (Von Behr e.a. 2013). Bovendien wordt de stelling dat internet een rol speelt bij radicalisering niet altijd toegespitst of gespecificeerd. Morozow (2013) stelt dat we de algemene term ‘het internet’ vanwege de vele toepassingen en doeleinden sowieso beter kunnen vermijden. Von Behr e.a. (2013) onderscheiden in hun review van de literatuur vijf hypothesen; sommige worden ondersteund en anderen niet. Ten eerste kunnen we concluderen dat het internet er inderdaad aan heeft bijgedragen dat radicalen meer mogelijkheden hebben dan vroeger, zoals wat betreft communicatie onderling en het zoeken van informatie over explosieven (zie ook Smith e.a. 2016). Ten tweede wordt ook het ‘echo chamber’-effect bevestigd: communicatie via internet biedt meer mogelijkheden om uitsluitend met gelijkgestemden te communiceren, waardoor een tunnelvisie ontstaat. Maar de veronderstellingen dat er online zogenoemde ‘zelf-radicalisering’ kan plaatsvinden of dat bij processen van radicalisering geen face-to-face contacten meer nodig zijn, worden verworpen. Over de houdbaarheid van de vijfde hypothese, die luidt dat het internet een proces van radicalisering versnelt, verschillen de meningen. Von Behr en collega’s (2013) concluderen op basis van hun onderzoek onder 15 terroristen en extremisten in het Verenigd Koninkrijk dat internet hun radicaliseringsproces niet heeft versneld. Op basis van recent onderzoek onder Belgische jongeren (zowel allochtone als autochtone jongeren) concluderen Pauwels en collega’s (2014) echter dat sociale media wel een katalysator voor gewelddadig extremisme kan zijn: een kleine groep jongeren gaat *doelbewust* op zoek naar radicale contacten of extremistische informatie, en zij hebben een grotere kans om politiek of religieus geweld te plegen. We moeten echter het effect van blootstelling aan extremistische inhoud op internet ook weer niet overschatten: de meeste jongeren komen *passief* (per ongeluk) in contact met online radicale boodschappen en zij laten zich niet beïnvloeden.

3.3 Bedreigde identiteiten: Wisselwerking en escalatie

De wisselwerking tussen (actoren uit) het anti-islamveld en het radicale-islamveld houdt in dat de velden elkaar wederzijds beïnvloeden. Dit kan direct gereguleerd of direct ongereguleerd zijn, waarbij direct aangeeft dat er sprake is van rechtstreeks contact (face-to-face of

3 “to push the limits of what is considered acceptable public speech about Muslims.”

via internet). Met (on)gereguleerd bedoelen we de mate waarin de wisselwerking volgens tevoren gemaakte afspraken in goede banen geleid is in de hoop dat de interactie ordelijk verloopt. Dit kan aan de hand van wettelijke bepalingen maar ook door afspraken over en weer. Bij *gereguleerde directe wisselwerking* (1) denke men aan legale demonstraties en tegen-demonstraties of gemonitorde webfora waar de twee kampen elkaar ontmoeten. Bij *ongereguleerde directe wisselwerking* (2) denke men eerder aan terroristische acties of verstoring van elkaars acties. Een voorbeeld van zo'n directe wisselwerking waren de confrontaties in de Schilderswijk, die de aanleiding tot deze studie vormden.

Wisselwerking kan ook op indirecte wijze verlopen, wat wil zeggen, dat men geen rechtstreeks contact heeft met elkaar maar de context probeert te veranderen waarin de Ander opereert. Bij indirecte wisselwerking kan men al dan niet aan elkaar refereren. *Indirecte wisselwerking waarbij men wel aan elkaar refereert* (3) zien we vooral bij 'tegenorganisaties'; de doelen worden geformuleerd in referentie tot de successen of doelen van de andere organisatie. Daarnaast kan competitie om steun leiden tot het zwart maken van de andere organisatie door 'flaming en blaming' (Oegema e.a. 2008). Dit is te zien in het anti-islamdiscours, dat verwijst naar het gevaar dat uitgaat van de 'oprukkende' radicale islam. Andersom verwijst het radicale-islamdiscours naar een invasie in het Midden-Oosten door het Westen, en de onderdrukkende houding van westerse landen ten opzichte van hun islamitische burgers (zie o.a. Benichou e.a. 2015).

De wisselwerking kan ook *indirect* zijn terwijl de actoren *niet aan elkaar refereren* (4). Denk aan gebeurtenissen in de culturele, politieke, juridische context, die óók de context van de tegenpool vormt. Immers, veranderingen in beleid, politieke agenda's, media agenda's, discoursen, wetgeving en politiemacht kunnen invloed hebben op beide velden (Busher & Macklin 2014). Door lobbyen verschuift de steun die men geniet, of verandert het beleid. Ook kan het succes van de ene organisatie bij de tegenorganisatie leiden tot extra mobilisatie en extra acties, omdat de dreiging is toegenomen. Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer een anti-islamlobby leidt tot een meer assimilationistisch klimaat, waardoor de tolerantie voor bepaalde claims of groepsrechten van moslims afneemt.

Deze verschillende vormen van wisselwerking kunnen zowel offline als online plaatsvinden en kunnen meer of minder intens zijn. Hoe sterker het ene veld reageert op het andere, zijn retoriek en tactiek daarop aanpassend, hoe heftiger de wisselwerking. Wisselwerking hoeft niet noodzakelijkerwijs tweezijdig te zijn. Het kan zijn dat de ene kant sterk beïnvloed wordt door de andere kant, maar niet andersom. Zo presenteert het anti-islamveld niet alleen de radicale islam maar de gehele islam als de ultieme vijand, terwijl actoren van de radicale islam weinig lijken te verwijzen naar het anti-islamveld, maar refereren aan het gehele 'Westen', de 'westerse politiek' of de 'westerse leefwijze'.

Een belangrijk uitgangspunt in ons onderzoek is dat de communicatie over conflicten *tussen* groepen zich *binnen* groepen voordoet. We sluiten hierbij aan bij het uitgangspunt van Postmes en collega's (2014: 96) dat bij groepsconflicten vooral de analyse van sociale interactie en communicatie *binnen* groepen aandacht verdient. "Wij geloven dat intergroepspanningen niet zozeer naar voren komen in de sociale interactie tussen groepen, maar eerder in een groepsdiscussie over de ander – in intragroepcommunicatie over 'hen'", aldus de onderzoekers. Zo zullen we onder andere Facebookpagina's analyseren uit zowel het anti-islamveld als uit het radicale-islamveld. Hoewel zulke pagina's in de eerste plaats gericht zijn op de aanhangers of achterban van de betreffende organisaties (en niet op een uitwisseling van ideeën of informatie met de tegenstanders), biedt de communicatie binnen zulke groepen ons inziens dus een belangrijk inzicht in de online manifestatie van groepsconflicten.

4 "We believe that intergroup tensions are probably going to be played out not so much in social interactions between groups, but rather in one group discussing the other -- in intragroup communication about 'them'."

3.3.1 Radicalisering en escalatie

Eén van de kernvragen van onze studie betreft het risico dat de wisselwerking tussen actoren uitmondt in radicalisering, polarisering en escalatie. De focus ligt daarbij niet op radicalisering van individuen, maar op radicalisering van repertoires (zowel discursieve als actierepertoires) zoals die gehanteerd worden door specifieke actoren (bewegingen en partijen), of zoals we die tegenkomen in de verschillende velden. In lijn met de definitie die de AIVD hanteert verstaan wij onder radicalisme het nastreven van ingrijpende veranderingen in de samenleving⁵. Radicalisering kan zich voordoen op twee dimensies: enerzijds in het discursieve repertoire, waarin een actor steeds ingrijpendere veranderingen voorstaat; anderzijds in het actierepertoire, waarin steeds verregaandere strategieën gehanteerd worden. Radicalisering hoeft niet per se te betekenen dat acties gewelddadig worden. Gewelddadige actie is wél de uiterste vorm van radicalisering. Hiernaar verwijzen we met de term escalatie. Radicalisering van het discursieve repertoire en het actierepertoire gaan vaak samen, maar noodzakelijk is dat niet. Radicalisering betekent dus dat er steeds meer afgeweken wordt van de heersende normen, in het discursieve repertoire, in het actierepertoire, of in beide (Slootman & Tillie 2006). Dit hoeft niet ondemocratisch te zijn. Radicalisme in zijn sterkste vorm is wel ondemocratisch; dit is extremisme, wat zich kenmerkt doordat het de kaders van de rechtsorde overschrijdt, bijvoorbeeld door de inzet van geweld (zie ook de AIVD 2004).

3.3.2 Radicaliserende discursieve repertoires

Het vertoog, of ‘verhaal’, van een organisatie of van een heel veld wordt ook wel ‘collectief actiekader’ genoemd. Zo’n collectief actiekader bestaat uit diverse onderdelen. Benford & Snow (2000) onderscheiden een drietal zogenaamde kaders (*frames*):

- Diagnostic frames (wat is er fout/wie is de schuldige?);
- Prognostic frames (wat is de oplossing/wat is het plan van aanpak en de strategie?);
- Motivational frames (wat moeten we doen en waarom?).

Kern van de anti-islamframes vormt de etnisch-nationale eenheid, die zich bedreigd waant door ‘buitenlanders’ met een andere religie en cultuur, in het bijzonder door de islam. De aanwezigheid van de radicale islam en islamitisch terrorisme onderstrepen de urgentie van deze dreiging. Het eigen volk is slachtoffer van de (linkse) elite die schuldig is aan de bedreigende multiculturalisering van de samenleving; iedereen die multiculturalisme voorstaat, moet bestreden worden. De islam wordt vergeleken met een oprukkende bezetingsmacht, die tot doel heeft Europa over te nemen. Het ultieme angstbeeld is dat van een ‘Eurabië’.

In de radicale-islamframes weet men zich bedreigd door ‘het Westen’ en houdt men ‘het Westen’ verantwoordelijk voor de slechte behandeling van moslims en de islam als religie. Bovendien ondersteunt ‘het Westen’ dictators in islamitische landen, wat wordt gezien als legitimatie voor compromisloos optreden tegen het Westen. Het ultieme doel is de stichting van een samenleving naar islamitische regels. Regeringen in islamitische landen die dit in de weg staan moeten bestreden worden, evenals partijen die dit streven blokkeren.

De radicalisering van het discours kenmerkt zich niet alleen door een streven naar ingrijpende veranderingen, maar ook, en vooral, door een polarisatie in het wereldbeeld en toenemend gevoel van urgentie. Groepsidentiteiten politiseren en polariseren, waardoor de grens tussen wij (de ‘goeden’, de ‘slachtoffers’) en zij (de ‘slechten’, de ‘daders’) verabsoluteert en samengaat met steeds minder genuanceerd taalgebruik. Gevoelens van dreiging en urgentie nemen toe, wat weer samengaat met een uiting van steeds heftigere emoties

5 Radicalisme: “Het (actief) nastreven en/of ondersteunen van diepgrijpende veranderingen in de samenleving, die een gevaar kunnen opleveren voor (het voortbestaan van) de democratische rechtsorde (doel), eventueel met het hanteren van ondemocratische methodes (middel), die afbreuk kunnen doen aan het functioneren van de democratische rechtsorde (effect). In het verlengde hiervan is radicalisering te duiden als de (groeïende) bereidheid zelf dergelijke veranderingen (eventueel op ondemocratische wijze) na te streven en/of te ondersteunen, dan wel anderen daartoe aan te zetten.” (AIVD, 2004: 15 in Slootman & Tillie 2006: 16).

(Zie ook Simon & Klandermans 2001; Sloodman & Tillie 2006; Van Stekelenburg 2014; van Stekelenburg, Oegema & Klandermans 2010). Deze beschrijving maakt duidelijk dat radicalisering van het discursieve repertoire en de bijbehorende polarisatie een wisselwerking tussen twee velden impliceert; niet noodzakelijkerwijs een directe wisselwerking (waarbij beide kanten uit aanwijsbare actoren bestaan die een actieve rol spelen), maar op zijn minst een indirecte, waarbij de grens met 'de Ander' verhardt en deze 'Ander' meer en meer geprojecteerd wordt als 'de vijand'.

Radicalisering van het discours kan zowel offline als online plaatsvinden. Online radicalisering omschrijven we in navolging van Bermingham e.a. (2009: 231) als een "proces waarin individuen, door hun online interacties en blootstelling aan online inhoud, geweld gaan zien als een legitieme methode om sociale en politieke conflicten op te lossen."⁶

3.3.3 Radicaliserende actierepertoires

Het actierepertoire bestaat uit wat ingezet wordt om de gestelde doelen te bereiken.

Caiani en collega's (2012: 79-80) onderscheiden:

- Conventionele politieke acties. Bijvoorbeeld een rechtszaak, lobbyen, electorale campagnes en persconferenties;
- Demonstratieve en expressieve legale acties, zoals festivals, legale demonstraties, publieke bijeenkomsten en petitie's;
- Confronterende (vaak illegale) acties zoals blokkades, bezettingen, illegale demonstraties, of het verstoren van bijeenkomsten van politieke tegenstanders;
- Gewelddadige acties in de vorm van symbolisch (licht) of fysiek (ernstig) geweld tegen zaken of personen. Terroristische aanslagen vallen hier uiteraard onder, maar ook intimidatie en brandstichting.

Radicalisering van het actierepertoire houdt in dat steeds verregaandere strategieën gehanteerd worden. Zoals gezegd hoeft radicalisering niet noodzakelijkerwijs te betekenen dat acties gewelddadig worden. Gewelddadige actie is wel de uiterste vorm van radicalisering.

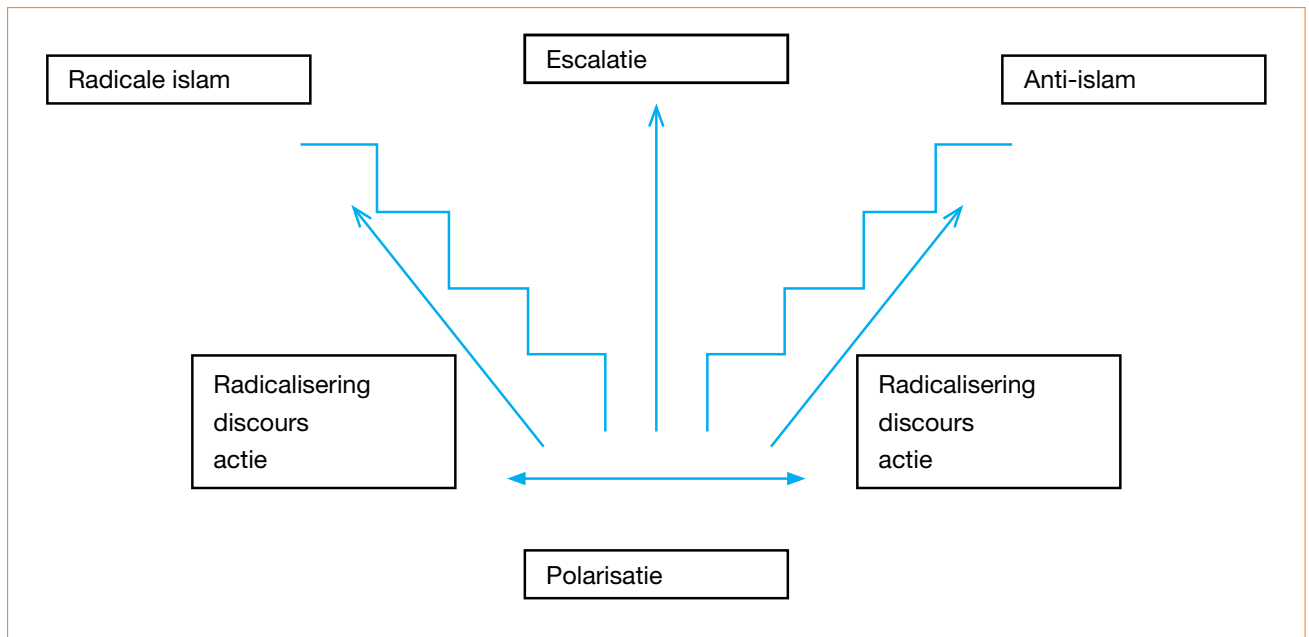
3.3.4 Escalerende intergroepsverhoudingen

In deze paragraaf voegen we de hiervoor besproken processen en mechanismen samen in een model (Figuur 3.2). In de figuur is te zien dat escalatie resulteert uit processen van radicalisering bij opponenten. Radicalisering voltrekt zich in de context van de wisselwerking tussen oppositionele velden. Gaande de radicalisering polariseren de verhoudingen. Met als gevolg dat de tegenstellingen steeds meer toenemen. Zowel het discours als de acties kunnen radicaliseren. De wederzijdse versterking van radicalisering van twee bewegingen wordt in de literatuur ook wel 'cumulatief extremisme' genoemd (Busher & Macklin 2014), of 'competitieve escalatie' (della Porta 2013), of 'reciproke radicalisering' (Bartlett & Birdwell 2013). Overigens hoeft die radicalisering in beide velden niet gelijk op te gaan; het ene veld kan verregaander radicaliseren dan het andere.

Van belang voor ons onderzoek is de vraag wanneer de wisselwerking in escalatie resulteert (een tendens richting verdere polarisatie en geweld) en hoe dit te voorkomen is. Escalatie komt voort uit radicalisering en kan radicalisering tot gevolg hebben. Belangrijk onderdeel van het radicaliseringsproces is een versterking, of verabsolutering van de grenzen tussen wij ('de goeden', 'de slachtoffers') en zij ('de slechten', 'de schuldigen'), dus van intenser wordende groepsidentificaties (zie o.a. Van Stekelenburg 2014; Bijnsdorp 2015). Verschillende gebeurtenissen die onderdeel vormen van de wisselwerking tussen twee oppositionele velden kunnen radicalisering in de hand werken. Succesvolle acties van het ene veld

6 "a process whereby individuals, through their online interactions and exposure to Internet content, come to view violence as legitimate method of solving social and political conflicts."

kunnen leiden tot versterkte mobilisatie van het andere doordat een voorbeeldeffect optreedt, of doordat de dreiging door het succes is toegenomen, of doordat er wraakgevoelens ontstaan (Koopmans 1993; Minkoff 1997; Tarrow 1997; Busher 2013, Bartlett & Birdwell 2013).

Figuur 3.2 Beschrijvend model van escalerende intergroepsverhoudingen

Oppositionele velden kunnen ook bijdragen tot polarisatie van het discursieve repertoire, offline én online. Zo kan de aanwezigheid van de radicale islam aangegrepen worden om de bedreiging van de etnische-natie te beschrijven, en zo de weerklank te vergroten van de agenda van het anti-islamveld. Er is dan sprake van ‘*counterframing*’, waarbij het frame van het ene veld zich afzet tegen dat van het andere. Dit kan leiden tot een ongenueanceerd ‘*flaming and blaming*’ van de tegenstander, of tot een ‘*framing contest*’ (Meyer & Staggenborg 2008), waarbij de aanwezigheid van twee partijen leidt tot wederzijdse radicalisering van frames. Wanneer zich dit deels online afspeelt, wat tegenwoordig al gauw het geval is, is het gevaar van polarisatie en escalatie nog groter, vanwege de drempelverlagende werking van het internet.

In het vervolg zullen we aan de hand van dit analytisch kader de wisselwerking tussen het radicale-islamveld en het anti-islamveld in het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk, Duitsland en België beschrijven. In een slothoofdstuk zullen we vergelijkingen trekken met de situatie in Nederland. We laten ons daarbij leiden door aandachtspunten die Busher & Macklin formuleerden (2014): (1) Onderscheid narratieven en actie. Radicalisering van het discours hoeft niet samen te gaan met radicalere acties. (2) Onderzoek de bredere processen van polarisering in de gemeenschap (*community polarization*). (3) Beschrijf het proces van ‘eb en vloed’ in de interacties tussen vijandige groepen. (4) Onderzoek hoe de culturele, politieke en sociale omgeving de wisselwerking tussen het anti-islamveld en het radicale-islamveld vormgeeft. (5) Heb oog voor de verscheidenheid aan routes naar de wisselwerking tussen beweging en tegenbeweging. (6) Besteed aandacht aan de subtiele manier waarop groepen ‘gekoppeld’ zijn. Het uiteenrafelen van de verschillende vormen van wisselwerking blijkt essentieel om de wisselwerking goed te kunnen begrijpen.

Nog een aandachtspunt bij onderzoek naar het al dan niet voorkomen van radicalisering en escalatie is dat het moeilijk is gebeurtenissen te onderzoeken die *niet* plaatsvonden (een verhinderde aanslag, een bijeenkomst die niet doorging, een mail die niet verstuurd werd) of die met de toegepaste methoden *niet* in beeld kwamen (een clandestiene vergadering,

een geheime ontmoeting, een opruiende tweet). Taleb (2010) noemt dat '*silent evidence*'. Het is niet altijd eenvoudig gebeurtenissen op hun juiste waarde te schatten omdat we daarvoor rekening moeten houden met gebeurtenissen waar wij geen weet van hebben of die niet plaatsvonden. In onze beschrijvingen, analyses en conclusies zullen we proberen dergelijke '*silent evidence*' in het oog te houden.

4. Verenigd Koninkrijk

In dit hoofdstuk zullen we beschrijven hoe de dynamiek tussen het anti-islamveld en het radicale-islamveld in het Verenigd Koninkrijk eruit ziet. Het hoofdstuk is als volgt opgebouwd: in de eerste plaats beschrijven we de nationale context in het VK, waarbij we ingaan op de samenstelling en kenmerken van de islamitische bevolking, de ontwikkeling van het Britse beleid ten aanzien van burgerschap en integratie, de politieke mogelijkheden en relevante nationale en internationale ontwikkelingen. Vervolgens beschrijven we het anti-islamveld, waarbij we ingaan op de structuur, de belangrijkste actoren, en de discursieve en actierepertoires. Daarna doen we hetzelfde voor het radicale-islamveld. Binnen elk veld wordt extra aandacht gegeven aan een prominente speler; aan de anti-islamzijde is dat de English Defence League, aan de radicale-islamzijde is dat het Al-Muhajiroun-netwerk dat voortkomt uit Hizb Ut-Tahrir. Vervolgens gaan we in op de wisselwerking tussen het anti-islamveld en het radicale-islamveld. Die wisselwerking wordt geanalyseerd aan de hand van elementen uit de voorgaande paragrafen, en geïllustreerd door middel van concrete voorbeelden van wisselwerking tussen actoren uit beide velden in het VK. Tot slot gaan we in op het thema van gewelddadige escalatie. Het laatste deel van het hoofdstuk bestaat uit een analyse van onlinenetwerken en onlinecommunicatie van beide velden in het Verenigd Koninkrijk. We zullen zodoende het beeld dat naar voren is gekomen in de literatuurstudie vanuit een andere invalshoek benaderen en komen zo langs een andere weg tot vergelijkbare conclusies. Voor dit hoofdstuk is gebruik gemaakt van beschikbare literatuur (wetenschappelijke en 'grijze' literatuur) en van de informatie die verkregen is uit interviews met de volgende personen: Mr. Tufyal Choudhury, advocaat en docent in International Human Rights Law, Durham University, Dr. Joel Busher, Research Fellow bij het Centre for Trust, Peace and Social Relations aan Durham University en Mr. Joe Mulhall, post graduate research student aan de Royal Holloway, Universiteit van Londen.

4.1 Nationale, macro-politieke context in het Verenigd Koninkrijk

4.1.1 Demografie van de islamitische bevolking

De moslimbevolking in het VK wordt voor een belangrijk deel gekenmerkt door het koloniale verleden van het VK in Zuidoost-Azië. Ook in de periode van arbeidsmigratie in de jaren 50 en 60 was het Indo-Pakistaanse subcontinent een belangrijke bron van herkomst van moslims die zich in het VK vestigden (Weller & Cheruvallil-Contractor 2015: 309).

Volgens de census uit 2011 bestaat de islamitische bevolking in het Verenigd Koninkrijk uit 2,7 miljoen personen (Choudhury 2011: 109; Abbas 2007: 289), dat wil zeggen 4,8 % van de totale Britse bevolking, en vormt zij de grootste gemeenschap met een minderheidsreligie (Pupcenoks & McCabe 2013: 174). Van deze groep heeft het overgrote deel (2/3) wortels in Zuid-Azië, in het bijzonder India en Pakistan (67,65 %, Weller & Cheruvallil-Contractor 2015: 309). Het overige deel bestaat uit groepen met zeer uiteenlopende herkomst, waaronder Somaliërs, Turks-Cyprioten, Afghanen en Arabieren (Choudhury 2011: 109).⁷ Circa de helft van de Britse moslimbevolking is geboren in het Verenigd Koninkrijk. Moslimmigranten hebben zich overwegend als ongeschoolde arbeiders in industriesteden gevestigd, en wonen voor het merendeel sterk geconcentreerd in achterstandswijken in Londen (38 %), en steden in de West-Midlands en het noordwesten (Choudhury 2011: 110).

Wat betreft de beleving van het geloof is de Indo-Pakistaanse connectie ook goed zichtbaar: dezelfde stromingen die in India en Pakistan gangbaar zijn, zijn ook in het VK overheersend (Weller & Cheruvallil-Contractor 2015: 310).

⁷ Pupcenoks en McCabe (2013) leggen een verband tussen de oorlog in Afghanistan in de jaren 80 en de import van gewelddadig moslimextremisme in het VK.

4.1.2 Politiek debat

Choudhury wijst erop dat het Britse integratiebeleid, anders dan in andere West-Europese landen, pas tot stand kwam in reactie op spanningen tussen naoorlogse migranten en de autochtone bevolking. Het Britse beleid ten aanzien van migranten is sinds de jaren 60 gestoeld op het multiculturalisme, uitgaande van culturele diversiteit, gelijke kansen en wederzijdse tolerantie (Choudhury 2011: 110,111). Onderdeel hiervan is een relatief sterke nadruk op en ruimte voor de groepsrechten en belangen van minderheden, waaronder de islamitische gemeenschap.

Wat betreft religie geldt dat de verhouding tussen religie en staat niet in strikte wetgeving is vastgelegd, maar een dynamisch terrein vormt dat in de loop der jaren is aangepast.⁸ Bovendien heeft het debat rondom religieuze rechten van minderheden in het Verenigd Koninkrijk een ander karakter dan in andere Europese landen, vanwege de aanwezigheid van meerdere grote religieuze minderheidsgroepen, waaronder Sikhs, Boeddhisten, Hindoes en Joden. Er is daardoor een minder sterke focus op de tweedeling christendom versus islam dan in andere Europese landen (Weller & Cheruvallil-Contractor 2015: 323).

Van bijzondere invloed op het Britse debat over discriminatie van mensen met een islamitische geloofsovertuiging was het rapport 'Islamophobia: A Challenge to Us All' van de Runnymede Trust, in 1997. Het rapport lanceerde de term 'islamofobie' in het Britse publieke debat en zette de gevaren van anti-moslimsentimenten prominent op de politieke agenda (Allen 2010: 3). Islamofobie werd in het rapport door de Runnymede Trust gedefinieerd als "de ingekorte manier om te verwijzen naar de vrees voor of het haten van de islam – en, daarmee, het bang zijn voor of de afkeer voor alle, of de meeste, moslims"⁹ (geciteerd in Allen 2007: 6). Als gevolg van het rapport zijn talloze beleidsmaatregelen ingevoerd om 'islamofobie' tegen te gaan, waaronder een verbod op discriminatie van moslims op de arbeidsmarkt.

In de afgelopen decennia zijn er echter regelmatig momenten geweest waarop het Britse multiculturele model onder druk stond. Hierbij valt te denken aan de Rushdie-affaire van 1989, de rassenrellen in de zomer van 2001, de internationale impact van 9/11, de bomaanslagen in het Londense openbaar vervoer in juli 2005 en de rellen in 2011. Onder invloed van deze ontwikkelingen is het multiculturele beleid in het VK in de afgelopen 15 jaar stapsgewijs aangepast.

Een gebeurtenis die de discussie over het multiculturele model in het Verenigd Koninkrijk aanwakkerde waren de rellen met een etnisch/raciaal karakter in de steden Oldham, Burnley en Bradford in Noord-Engeland in 2001. De aanleiding tot deze rellen waren de plannen van extreemrechtse groeperingen om een mars door deze steden te organiseren, hetgeen op fel verzet stuitte van lokale jongeren. Het betrof in dit geval voor het merendeel jongeren met een Aziatische achtergrond, die zich achtergesteld en gediscrimineerd voelden (Amin 2003: 462). Het resultaat was een golf van rellen in de drie steden, met confrontaties tussen honderden jongeren en de politie (The Guardian 8 juli 2001). Hoewel de plannen van extreemrechts weliswaar de aanleiding vormden, was de dieperliggende oorzaak van de rellen, zo constateerde een onderzoekscommissie onder leiding van Professor Cantle later, gelegen in segregatie en gebrek aan integratie. Volgens de Commissie Cantle had het Britse multiculturele model geleid tot parallelle universums, waarin Britten met een migrantenachtergrond volstrekt gescheiden leefden van autochtone Britten (Mulvey 2010: 448).^{10 11}

8 Wat het Verenigd Koninkrijk specifiek maakt in vergelijking met de rest van Europa is de afwezigheid van een grondwet en de toepassing van Common Law. Dit verklaart mede waarom de relatie tussen staat en religie niet in strikte wetgeving is gegoten. Het common-lawstelsel is makkelijker aan te passen aan veranderingen in de samenleving dan het roman-lawstelsel. (Weller & Cheruvallil-Contractor 2015: 312,313).

9 "the shorthand way of referring to the dread or hatred of Islam - and, therefore, to fear or dislike all or most Muslims"

10 Mulvey stelt dat de oorzaak van de falende integratie disproportioneel bij migranten wordt neergelegd (2010).

11 De rellen van 2001 zijn geen voorbeeld van een wisselwerking tussen anti-islam versus radicale-islam, en worden ook niet om die reden beschreven. De rellen zijn relevant omdat ze een gebeurtenis vormen die heeft bijgedragen aan het herzien van het Britse multiculturele model.

In de daaropvolgende jaren werd het immigratie- en integratiebeleid onder de New Labour-regeringen van Blair en later Brown flink aangepast. Die ontwikkeling ging gepaard met een verandering van het discours rondom immigratie en integratie. Mulvey (2010) stelt dat onder New Labour immigratie als thema is geïmplementiseerd en is geframed als 'een permanente crisis', in lijn met een groeiende publieke onrust over het thema. In navolging van het Cantle-rapport werden 'gemeenschapscohesie' en 'gedeelde normen en waarden' en het ontwikkelen van een gevoel van 'Britishness' centrale pijlers binnen het immigratie- en integratiebeleid. Kundnani (2007) spreekt in dit verband over het toenemende 'integrationisme'. Deze koerswijziging werd verder versterkt door de terroristische aanslagen in New York en Londen. Daarnaast heeft de overheid in de nasleep van 9/11 onder de invoering van contraterorisme wetgeving veel nieuwe bevoegdheden gekregen.¹² Deze contraterorisme wetgeving is gericht op de bestrijding van alle vormen van extremisme, maar onderzoek toont aan dat moslims disproportioneel door het beleid worden geraakt en dat er signalen zijn van 'racial profiling' (Coppock e.a. 2014).¹³ Abbas stelt dat deze sterke focus op antiterrorisme burgerlijke vrijheden onder druk zet, en de negatieve beeldvorming over moslims in het Verenigd Koninkrijk versterkt (2007: 294).¹⁴

Onder de eerste conservatieve regering van Cameron wordt in 2011 nog duidelijker afstand genomen van het multiculturele beleid. Het nieuwe beleid, aldus Cameron, draait om de bevordering van een 'stevig liberalisme' waarin de waarden van gelijkheid, recht en vrijheid van meningsuiting worden bestendigd, en waar migrantengroepen Britse waarden moeten onderschrijven en de taal moeten beheersen. Deze nieuwe koers is ingegeven door de noodzaak om de 'home grown causes of extremist ideology' aan te pakken en ervoor te zorgen dat jonge moslims zich deel voelen van de Britse samenleving en daarmee minder vatbaar zijn voor radicalisering.¹⁵

Kassimeris en Jackson (2015: 185) stellen dat het uitgangspunt dat moslims een probleem zijn vrij gangbaar is in het bredere publieke debat, een stelling die wordt bevestigd in de interviews met experts. De berichtgeving in mainstream-dagbladen met een hoge oplage zoals *The Daily Mail*, *The Daily Express* en *The Times* draagt volgens Busher in belangrijke mate bij aan het beeld van de moslim als probleem (interview november 2015). Kundnani (2007) wijst op de manier waarop het problematiseren van immigratie en immigranten een geaccepteerd onderdeel is geworden van de retoriek van gevestigde partijen als Labour en de Conservatieven. Volgens Kundnani is het 'nieuwe integrationisme' de voedingsbodem voor een anti-islamgeluid dat steeds sterker ook vanuit het politieke midden komt. Hij spreekt van een normaliseren van een "anti-Muslim political culture", waarin de onverenigbaarheid van Britse waarden en moslimgemeenschappen, met hun 'vreemde waarden', centraal staat (2007: 29).¹⁶ 'High profile'-columnisten aan beide zijden van het politieke spectrum, zoals Rod Liddle, Melanie Phillips en Niall Ferguson, dragen hier verder aan bij.

12 Dit betreft bevoegdheden op het gebied van *stop-and-search*, monitoren, arrestatie en detentie, en het formuleren van nieuwe misdaden zoals het verspreiden van materiaal dat terrorisme verheerlijkt.

13 Een prominent onderdeel van de Britse antiterrorisme maatregelen is 'CONTEST', de overkoepelende contraterorismestrategie die onder meer het Prevent-programma omvat, gericht op het voorkomen van radicalisering bij moslims. Dat programma is in 2011 aangepast onder invloed van een nieuwe koers onder de Tory regering van Cameron.

14 Abbas wijst op onvrede onder lokale gemeenschappen over de Britse beleidswijzigingen na de rellen van 2001, die beschouwd worden als een 'blame the victim'-aanpak.

15 Speech van David Cameron, geciteerd op <http://www.bbc.com/news/uk-politics-12371994>

16 Kundnani schrijft verder: "Since 2001 (Bradford) (...) the existing right-wing critics of multiculturalism have found new allies from the centre and left of the political spectrum, all agree that 'managing' cultural diversity is at the root of many problems facing British society" (Kundnani 2007: 26). ("Sinds 2001 (Bradford) [...] hebben de bestaande rechtse critici van het multiculturalisme nieuwe bondgenoten gevonden in het centrum en ter linkerkant van het politieke spectrum, die het allemaal erover eens zijn dat het 'managen' van culturele diversiteit aan de basis ligt van vele problemen waar de Britse samenleving mee wordt geconfronteerd.")

In dat culturele klimaat, zo stellen Kassimeris en Jackson, is het niet vreemd dat een anti-islamgroepering als de *English Defence League* (waarover later meer) populair kon worden. Allen (2011: 293) schrijft: “De betekenisgeving en denkbeelden van de *English Defence League* sluiten aan bij, en voeden, de groeiende vijandigheid jegens de islam die zichtbaar is in het hedendaagse Groot-Brittannië.”^{17 18}

4.1.3 Politieke structuur¹⁹

Het Verenigd Koninkrijk heeft, anders dan sommige andere West-Europese landen, in het afgelopen decennium geen grootschalige opmars gekend van een populistische partij ter rechterzijde van het politieke spectrum (Golder 2003). Op het politieke niveau wordt extreemrechts vertegenwoordigd door partijen als het *National Front* en diens afsplitsing *British National Party*, door Golder gekenmerkt als ‘neofascistische partijen’ (2003: 448). In internationale vergelijkingen naar de opkomst en positie van extreemrechts in Europa wordt het VK meestal gekenmerkt als een context waarin extreemrechts heeft ‘gefaald’. Het feit dat het Verenigd Koninkrijk een meerderheidskiesstelsel heeft wordt hiervoor vaak als primaire reden aangedragen (John & Margetts 2009: 496). In het algemeen wordt aangenomen dat een kiessysteem op basis van proportionele vertegenwoordiging meer kansen biedt aan nieuwe of kleine politieke partijen dan een systeem dat gebaseerd is op meerderheidsvertegenwoordiging, waarbij de hoge kiesdrempel nieuwkomers niet in staat stelt om hun electorale aanhang om te zetten in politieke invloed. Grote partijen hebben een monopoliepositie en passen hun partijprogramma’s aan om kiezers aan alle kanten van het spectrum te bedienen. Een andere belangrijke factor waarom extreemrechtse partijen niet politiek doorbreken heeft te maken met de vermeende politieke cultuur in het Verenigd Koninkrijk. In de academische literatuur en daarbuiten is de opvatting gangbaar dat de politieke cultuur in het VK ‘civiel’ georiënteerd is; met van oudsher een sterke steun voor liberale waarden en instanties die die waarden uitdragen. Eatwell beschrijft deze politieke cultuur als: “doordringend, op consensus gebaseerd, differentieel, en niet-gewelddadig, waarin een diepgewortelde beleefdheid wordt gekoesterd die in lijkt te gaan tegen radicale en activistische filosofieën” (geciteerd in John & Margetts 2009: 498).^{20 21}

Dit liberale perspectief staat steeds meer ter discussie, in ieder geval als het gaat om immigratie en integratie. John & Margetts (2009) stellen dan ook dat er in de Britse samenleving wel degelijk potentieel is voor een politieke partij aan de uiterst rechterzijde van het spectrum. Zij zien als primaire reden voor het ontbreken daarvan de slechte organisatiestructuur en gebrekkig leiderschap binnen de bestaande extreemrechtse partijen. In 1993 is aan de rechterzijde van het politieke spectrum een nieuwe partij opgericht, de *United Kingdom Independence Party* (UKIP). UKIP profileert zich sinds haar oprichting primair als een anti-Europese partij. Nadat Nigel Farage in 2006 leider werd, heeft UKIP zijn agenda verbreed naar een brede anti-establishmentagenda, waarbij immigratie ook een thema is (Lynch e.a. 2011). Hoewel UKIP zich expliciet distantieert van partijen als de *British National Party* of het Franse *Front National* benadrukken sommige analisten de overeenkomsten tussen deze partijen (Ashe, in Runnymede Perspectives 2015: 16).

17 Pupcenoks en McCabe schrijven dat publieke opinie-indicatoren uit de periode van de opmars van de EDL blijken geven van continue negatieve gevoelens ten aanzien van immigratie en een groeiende vijandigheid ten aanzien van islam (2013: 176).

18 “The EDL’s systems of meaning and thought are resonating with, and feeding into, the already growing animosity towards Islam evident in contemporary Britain” (Allen 2011: 292).

19 In het theoretische kader van dit rapport (paragraaf 3.1.1) wordt gewezen op de rol die de openheid van het politieke systeem speelt bij het tot stand komen van nieuwe partijen, bijvoorbeeld moslimpartijen of extreemrechtse partijen. De zogenaamde politieke kansenstructuur bepaalt mede in hoeverre nieuwkomers een kans maken op politieke invloed. Arzheimer en Carter vertalen het begrip ‘political opportunity structures’, oorspronkelijk gebruikt door Kitschelt in de context van sociale bewegingen, naar de openheid of geslotenheid van het politieke systeem voor nieuwe politieke initiatiefnemers (2006: 422). Het gaat hierbij om de exogene voorwaarden voor succes als politieke partij, ter onderscheid van actor-gerichte theorieën van succes (2006: 422).

20 Volgens Joel Busher is dit voor een deel toe te schrijven aan de kenmerken van het gesloten Britse politieke systeem, waarbij de hoge kiesdrempel ervoor zorgt dat anti-islampolitici zich moeten aansluiten bij gevestigde partijen om kans te maken op vertegenwoordiging in de beide parlementen. Aan de andere kant speelt een meer historische aversie jegens extremisme onder het Britse electoraat en het politieke establishment een mogelijke rol (interview Busher november 2015).

21 “pervasive, consensual, differential and non-violent, nourishing a deep rooted civility which seems to militate against radical and activist philosophies” (geciteerd in John & Margetts, 2009:498).

4.1.4 Maatschappelijke en internationale ontwikkelingen

Meerdere auteurs benadrukken de relatie tussen Brits buitenlandbeleid, bredere geopolitieke processen en radicale islam in het VK. De Britse aanwezigheid in en het beleid ten aanzien van het Midden-Oosten wordt in verband gebracht met de ontwikkeling van home-grown Al Qaida gelieerd terrorisme in het VK (onder andere O'Duffy 2008). Volgens O'Duffy gaat het hierbij om onvrede over de vermeende 'dubbele moraal' in het Britse buitenlandbeleid, die tot uiting zou komen in het conflict tussen Israël en Palestina, de operaties in Afghanistan en Irak en het gebrek aan interventies in Kashmir en Tsjetsjenië (zie ook Bhatt 2010: 47). Bij een terroristische aanslag als de moord op soldaat Lee Rigby in 2013 werd deze link tussen buitenlands militair opereren en radicalisering direct zichtbaar. O'Duffy stelt dat het Britse buitenlandbeleid een belangrijke bron is voor de vervreemding van jonge Britse moslims, maar dat dit in samenhang moet worden gezien met nationale oorzaken van sociale, culturele en economische onvrede onder Britse moslims. Bhatt (2010) wijst daarnaast nog op de specifieke herkomst van de Britse moslimbevolking en de invloed van het conflict in Kashmir tussen Pakistan en India voor de vorming van radicale islam in het VK. Hij schrijft: "als men kan spreken over een prominente ideologische invloed, dan omvat dat het belang dat gehecht wordt aan Kashmir (en symbolisch, Pakistan), de aanvallen op Afghanistan, het bloedbad in Gujarat in 2002 en de ideologieën van Pakistaanse milities."²²

Pupcenoks & McCabe (2013) wijzen erop dat het VK in de jaren voorafgaand aan 11 september 2001 een belangrijke vestigingsplaats was voor radicaalislamitische individuen uit verschillende delen van de wereld, en dat er in die periode relatief veel ruimte is gegeven aan radicaalislamitisch geluid.²³ In de jaren 80 en 90 zochten radicale islamisten als gevolg van geopolitieke processen als de oorlog in Afghanistan en de revolutie in Iran asiel in Europese landen, het VK in het bijzonder. Nesser (2008) schrijft hierover: "(...) tegen 1997 hadden drie militante predikers zichzelf gevestigd als de beschermheren van Londen's radicale kringen: de aan Al Qaida verwante Palestijn Aby Qatada, de Egyptenaar Abu Hamza en de Syriër Omar Bakri Mohammed (Nesser 2008: 23). Op die laatste zal later in dit hoofdstuk dieper worden ingegaan."²⁴

In die periode was er volgens de auteurs ook sprake van 'Afghanistan-gangers', maar was dit voor de overheid geen aandachtspunt. Ook bood het VK onderdak aan gevluchte dissidenten uit autoritaire islamitische landen. Deze ontwikkelingen hebben ertoe geleid dat er in Londen een relatief groot aantal organisaties is voor (radicale) islamisten en dissidenten, die onder andere pleiten voor de invoering van Sharia wetgeving in de Britse samenleving (Pupcenoks & McCabe 2013: 175).

Bhatt (2010: 48) wijst op de impact van een serie high profile rechtszaken in het VK onder de antiterrorwetgeving (waaronder het 'fertilizer plot' en het 'transatlantic airline bombing plot') en mediaberichtgeving over radicale moslimgevangenen en hun vermeende racistische behandeling in de gevangenis op moslimradicalisering.

Een zaak die recent een prominente plek innam in het publieke debat was de zogenaamde 'Trojan Horse Affaire' in Birmingham. Deze affaire draaide om de suggestie van het Ministerie van Binnenlandse Zaken dat er sprake was van infiltratie door individuen (bestuursleden en senior leerkrachten) met extremistische denkbeelden in op islamitische geloofsovertuiging gebaseerde basisscholen in Birmingham. De zaak maakte een verhitte discussie los over infiltratie van extremistische individuen in publiek gefinancierde instellingen, wat in het

22 "If one can speak of a prominent ideological shape, it includes the importance attached to Kashmir (and symbolically, Palestine), the attacks on Afghanistan, the 2002 Gujarat carnage and the ideologies of Pakistani militias."

23 De Britse journaliste Melanie Phillips schreef in 2006 een boek met de titel 'Londonistan: How Britain is creating a terror state within', waarin naar dit gegeven wordt verwezen.

24 "(...) by 1997, three militant preachers had set themselves up as the patrons of London's radical circles: the Al Qaeda associate Palestinian Aby Qatada, the Egyptian Abu Hamza, and the Syrian Omar Bakri Mohammed." Nesser schrijft vervolgens: "Each of them would come to play vital roles in recruiting, socializing and training the two generations of Europe's global Jihadists."

Engels 'entryism' wordt genoemd (The Guardian 19 oktober 2015). Inmiddels is duidelijk geworden dat er geen bewijs is gevonden voor extremisme of radicalisering in de scholen of voor een gecoördineerde, langdurige 'samenzwering' (House of Commons Education Committee: Extremism in Schools, The Trojan Horse Affair, 11 maart 2015).

De directe impact van de huidige vluchtelingen crisis op de radicalisering van extreemrechtse- en anti-islam partijen is minder duidelijk aan de orde dan in sommige andere Europese landen. De oorzaak hiervoor is volgens Choudhury dat – in navolging van het strikte toelatingsbeleid van de regering Cameron – de vluchtelingenstroom in het VK van geringe omvang is (interview met Choudhury november 2015).

4.2 Het anti-islamveld in het Verenigd Koninkrijk

4.2.1 Structuur en actoren

Tegen de achtergrond van de veranderende politieke toon en de toenemende publieke onrust over immigratie en integratie is het anti-islamgeluid in het Verenigd Koninkrijk steeds prominenter geworden. Dat geluid wordt onder meer verkondigd door politieke partijen, zoals de hierboven genoemde *British National Party*. Daarnaast is in het Britse anti-islamveld een steeds belangrijkere rol weggelegd voor (nieuwe) sociale bewegingen, waaronder de *English Defence League* en meer recent *Britain First* (Allen 2011: 280). In het anti-islamveld is verder een scala aan kleinere organisaties en groeperingen actief – waarvan verschillende een afsplitsing zijn van EDL, of nauwe banden onderhouden met EDL. Hieronder vallen *Casuals United*, *Combined Ex-Forces*, *England is Ours*, *Infidels of Britain*, *March for England*, *English Nationalist Alliance* en *Stop Islamisation of Europe* (SIOE) England. Feldman wijst op de rol die met elkaar verbonden websites hierbinnen spelen (Feldman 2012: 5-6).

Al met al is het Britse anti-islamveld gefragmenteerd en moeilijk af te bakenen. De verschillende spelers zijn soms op een losse manier met elkaar verbonden, en vaak afsplitsingen van elkaar, of elkaars concurrent. Personen die zich aangetrokken voelen tot het anti-islamveld kunnen actief zijn op meerdere plekken of in meerdere clubjes tegelijk. Dat geldt helemaal voor onlineactiviteiten, waar de drempel voor participatie laag is.²⁵

British National Party

De belangrijkste politieke speler in dit veld is de *British National Party* (BNP), die in 1982 werd opgericht als een splintergroepering van het oudere extreemrechtse *National Front* (Allen 2011: 281). Onder leiding van Nick Griffin won de BNP in de jaren 90 aan zichtbaarheid. Onder invloed van de rellen in 2001 en de aanslagen van 9/11 in New York profileerde de BNP zich steeds meer met een anti-islamagenda. Na de aanslagen van 7 juli 2005 behaalde de BNP met die anti-islamagenda haar grootste verkiezingsresultaat ooit. Toch blijft de BNP in de Britse politieke context een zeer kleine speler, om redenen die hierboven al werden genoemd (Allen 2011: 282; John & Margetts 2009). Uit de literatuur komt een gemengd beeld naar voren over de huidige populariteit en relevantie van de BNP. Sommige analisten verwachten een groei, omdat de thema's waarop de BNP mobiliseert – immigratie en onvrede over de gevestigde politiek – steeds meer weerklank vinden in de Britse samenleving (Ford e.a. 2010). Voor anderen is de opmars van straatgroeperingen als de *English Defence League* en groeperingen als *Britain First* een teken van het definitieve verval van de BNP (Alessio & Meredith 2014). 2014 markeerde volgens Allen (2014: 354) het einde voor de BNP, toen de partij al haar zetels verloor in het Europese parlement.

Wel heeft de BNP volgens sommige auteurs (Allen 2011) het pad vrijgemaakt voor groeperingen met een expliciete anti-islamagenda, zoals de *English Defence League* en meer recent,

25 Het veld kan daarom worden gezien als een 'communication cloud', zoals een van de experts stelde (Busher november 2015), met losse organisatorische verbanden, maar met een redelijk constante ideologische boodschap of gedeeld discursief frame.

Britain First. Zo stelt Allen (2014: 354): “De British National Party en de English Defence League hebben de grenzen in de Britse politieke ruimte met betrekking tot anti-islam, anti-moslimideologieën opgerekt.”²⁶ Hierdoor is ruimte ontstaan voor een cultureel nationalisme, gebaseerd op een onderscheid tussen ‘echte’ en ‘onechte’ burgers, dat in rest van Europe al langer gemeengoed was (Allen 2014: 357).

De English Defence League

De English Defence League (EDL) kwam in 2009 voor het eerst op het toneel in Luton (Goodwin 2013: 5). Naar aanleiding van spanningen tussen radicale moslimjongeren en een groep voetbalhooligans verenigden losse individuen zich in de *United People of Luton*, een naam die al snel werd omgezet in de English Defence League. Volgens Busher ging het om een netwerk van kleine, reeds bestaande straatgroeperingen die bij elkaar begonnen te komen (2013: 66). In de eerste maanden van 2009 was Luton het toneel van spanningen tussen aanhangers van de nieuw opgerichte EDL en aanhangers van de radicaalislamitische organisatie *Al-Muhajiroun* (zie later in dit hoofdstuk). In de loop van 2009 nam de EDL in omvang toe en verspreidde zich over het land, met succesvolle straatedemonstraties in steden als Birmingham, Nottingham, Manchester en Leeds. Over de opkomst bij deze gelegenheden lopen de cijfers uiteen van 1000 tot 3000 deelnemers (Goodwin 2013: 5). Verschillende demonstraties resulteerden in botsingen tussen demonstranten, tegendemonstranten en de politie (Garland & Treadwell 2010), die breed werden uitgemeten in de landelijke pers. In de loop van 2009 werd de EDL door de overheid steeds meer beschouwd als een bedreiging voor de sociale cohesie in stadswijken.

De EDL is een groepering met een beperkte sociale organisatiestructuur en een bredere netwerkstructuur van achtig lokale afdelingen; daarnaast leunt EDL zwaar op grassroots-groeperingen o.a. in de voetbalhooliganscene. De EDL verwierf in korte tijd een sterke zichtbaarheid in de sociale media en had op haar hoogtepunt – naar eigen zeggen – 8.013 volgelingen op Twitter en 12.038 op Facebook (Garland & Treadwell 2010). Er is geen sprake van een formeel lidmaatschap, waardoor de grootte van de EDL-aanhang moeilijk te schatten is. Evenmin is er een duidelijk aanwijsbaar leiderschap. Wel zijn in de loop der jaren twee personen als meest zichtbare woordvoerders opgetreden: Stephen Yaxley-Lennon (pseudoniem Tommy Robinson) en Kevin Carroll.²⁷ Beiden keerden EDL in 2013 de rug toe. Gedurende de afgelopen jaren zijn er pogingen gedaan om de leiderschapsstructuur van EDL aan te scherpen, maar die pogingen stuitten vaak op weerstand van lokale aanhangers die niets zien in verdere centralisatie.

In de periode tussen 2010 en 2011 werden nog 11 grote demonstraties georganiseerd (meer dan 300 deelnemers) en een veelvoud aan kleinere bijeenkomsten (Busher 2013: 66). Eind 2011 waren de hoogtijdagen van het begin voorbij. Busher (2015) rapporteert dat EDL in de loop van 2011 momentum verloor, en vanaf dat moment steeds meer begon te lijden onder versplintering, mede als gevolg van onvrede onder belangrijke regionale en lokale leiders over de nationale koers van de groepering (Busher 2013: 6; Alessio & Meredith 2014: 105)²⁸ EDL slaagt er sindsdien steeds minder in om grote hoeveelheden mensen op de been te krijgen bij straatedemonstraties (Busher 2013: 6). Voormalig woordvoerder Tommy Robinson heeft in januari 2016 ‘Pegida UK’ opgericht. De opkomst bij de eerste Pegida-rally in Birmingham in februari 2016 trok circa 200 deelnemers (The Guardian 7 februari 2016).

Samenwerking EDL en BNP

Hoewel EDL en BNP beide campagne voeren tegen de islam en moslims (Lambert, in Taylor e.a. 2013), wijst de EDL het onderliggende vertoog van BNP – een biologisch, deterministisch

26 “The British National Party and the English Defence League forged new frontiers in British political spaces in relation to anti-Islam, anti-Muslim ideologies.”

27 Beiden zijn voormalig leden van de British National Party en hebben een strafblad (Kundhani 2012: 3).

28 De afgesplitste ‘North West Infidels’ en bevriende organisaties zoals ‘March For England’ begonnen zich vanaf dat moment steeds onafhankelijker op te stellen (Busher 2013).

racisme – nadrukkelijk af (Kassimeris & Jackson 2015: 174). De EDL heeft vanaf het begin expliciet afstand genomen van BNP of andere ‘traditionele’ extreemrechtse partijen.^{29 30} Daarbij speelt het anti-racismestandpunt een rol, maar ook de eigen verkozen identiteit als beweging in plaats van politieke partij. Wel is er volgens Busher animo binnen de EDL-gelederen voor meer samenwerking met UKIP, maar die laatste heeft duidelijk te kennen gegeven dat ze niets met EDL te maken wil hebben (Busher 2013: 11).³¹

Britain First

Een relatief nieuwe speler op het toneel is Britain First (BF). Volgens Allen (2014) combineert Britain First een repertoire van straatacties in de stijl van de EDL met meer politiek opereren naar voorbeeld van de BNP. Britain First werd in mei 2011 opgericht door twee voormalig BNP-leden, James Dowson en Paul Golding (Allen 2014: 355). Kenmerkend aan Britain First is een sterke protestants-evangelische signatuur en verbanden met de loyalistische zaak in Noord-Ierland. De groepering heeft afdelingen in Noord-Ierland en maakt deel uit van de zogenaamde ‘Protestant Coalition’. Als splintergroepering van de BNP had Britain First – in tegenstelling tot EDL – vanaf het begin politieke aspiraties: de groepering stelde zich verkiesbaar bij de Europese Verkiezingen van 2014. Waar EDL zich altijd heeft gedistantieerd van klassiek extreemrechts, plaatst BF zichzelf duidelijk in de extreemrechtse politieke hoek.

Daarnaast manifesteert de groepering zich op het niveau van straatprotest en provocerende acties. In de periode na de moord op Lee Rigby werd dat duidelijk. Dit was ook het moment waarop Britain First voor het eerst expliciet voor een anti-islam lijn koos. In een provocerend Youtubefilmpje uit 2013 zegt Britain First de radicale moslimprediker Anjem Choudary (waarover hieronder meer) onder burgerarrest te willen stellen als de politie hem niet direct zou arresteren. Britain First hield Choudary direct verantwoordelijk voor de radicalisering van de moordenaars op Rigby (Allen 2014: 356). De verkiezingsslogan van Britain First bij de Europese Verkiezingen in 2014 was dan ook ‘Remember Lee Rigby’ (Allen 2014: 356). Sindsdien heeft Britain First een steeds sterkere focus op de islam en moslims.

In de politieke arena beconcurrereert Britain First vooral de BNP, terwijl ze haar steun betuigt aan UKIP. Toen de EDL in 2013 na het terugtreden van Tommy Robinson aan populariteit verloor, kon Britain First een deel van de teleurgestelde EDL-aanhang voor zich winnen.

4.2.2 Discursieve repertoires³²

De ideologische visie van anti-islamgroeperingen als English Defence League en Britain First, maar ook de anti-islamagenda van de BNP draait om een hoofdthema: de dreiging van de radicale islam en de ‘islamisering’ van Groot-Brittannië. Dat combineren de verschillende spelers met andere thema’s, zoals een sterk anti-establishment bij EDL en een klassieke vorm van biologisch deterministisch racisme bij de BNP.³³ Busher (2013: 65) spreekt in dit verband van: “een centraal vertoog over de dreiging van de ‘militante islam’ voor het VK en meer algemeen voor het Westen.”³⁴

De islam, en in het bijzonder de invoer van shariawetgeving in het VK, wordt geframed als een fundamentele bedreiging voor de Engelse (en Europese) manier van leven. Busher noemt als drijvende factor de angst voor politieke machtsovername door (militante)

29 BNP-leiders zouden zijn weggestuurd van EDL-bijeenkomsten. Maar er zijn ook signalen van een concurrentiestrijd tussen de twee groeperingen (Busher 2015: 13).

30 In 2011 hadden EDL-vertegenwoordigers wel een korte flirt met de British Freedom Party, een Britse extreemrechtse partij die maar 2 jaar heeft bestaan.

31 Tegelijk wijzen Alessio en Meredith erop dat de EDL wel degelijk in verbinding staat met en hulp verleent aan verschillende nieuwe extreemrechtse splintergroeperingen en -partijen, zoals de nieuwe extreemrechtse partij British Democratic Party (BDP) (2014: 105).

32 De opkomst van de EDL is volgens sommige auteurs illustratief voor de afname in belang van traditionele, partijpolitieke kanalen voor de mobilisatie van extreemrechts (Busher 2013, Jackson 2011).

33 Volgens Allen is het anti-islamthema onderdeel van een set aan gedeelde thema’s aan de uiterst rechterzijde van het spectrum, waaronder een populistisch-nationalisme, een nadruk op soevereiniteit (ten opzichte van de EU), de noodzaak om Brits erfgoed te behouden en een nationalisme gebaseerd op noties van ras, bloed, nativisme en anti-immigratie.

34 “a core narrative about the threat posed by ‘militant islam’ to the UK and more generally to the West.”

moslinggroeperingen en het opleggen van juridische en culturele veranderingen in het VK (Busher 2013: 70).

De organisaties opereren vanuit een frame van een 'clash of civilizations' (Huntington 1993): het islamitische geloof en de islamitische cultuur worden beschouwd als onverenigbaar met de Engelse 'nationale cultuur'. Naast een afkeer van de (militante) islam delen aanhangers een sterk patriotisme, of cultureel nationalisme, gebaseerd op de notie van een specifieke, historisch gewortelde 'manier van leven' (Hutchinson 2014: 393). De scheidslijn tussen de militante en gematigde islam wordt hierbij niet altijd duidelijk getrokken (Jackson 2011, Busher 2013).

Voor de EDL is daarnaast een anti-establishmenthouding onderdeel van het ideologisch repertoire. Een felle kritiek op de overheid, op de gevestigde orde, de 'liberale elite' en de media met zijn '*left-wing bias*' is gekoppeld aan het anti-islamthema: de gevestigde orde wordt ervan beschuldigd onvoldoende te doen tegen de dreiging van de militante islam (Busher 2015: 4). 'Links' als vijand wordt in de loop van de tijd belangrijker, onder andere onder invloed van fysieke confrontaties met antifascistische actoren op straat die voor 'links' symbool komen te staan.

Wat betreft processen van identiteitsvorming is duidelijk dat de interne groepsidentiteit wordt versterkt door het nadrukkelijk aanwijzen van een 'outgroup'; in dit geval de radicale islam. Dat uit zich in de eerste plaats op ideologisch vlak. Vooral bij de EDL is dat duidelijk: de primaire bestaansreden van EDL is een verzet tegen de vermeende dreiging van de radicale islam. Op het niveau van groepsverhoudingen wordt de Ander – de 'outgroup' – belichaamd door aanwijsbare radicaalislamitische protestgroepen of individuen. De tweede prominente 'Ander' in contrast waarmee anti-islamactoren hun eigen identiteit vormgeven zijn linkse tegenbewegingen als *Unite Against Facism*, *Hope not Hate* en *Searchlight*.³⁵ Zo biedt EDL haar leden de mogelijkheid om een heldhaftige identiteit te ontwikkelen; namelijk die van eenvoudige Britten die dapper opkomen voor een nobele zaak, waar de gevestigde orde faalt (Busher 2013). De militante islam moet worden tegengehouden, en omdat de gevestigde orde die taak verzuimt, neemt de 'gewone' Engelsman het heft in eigen handen. De eigen identiteit wordt versterkt door een slachtoffermythe. Over EDL schrijft Oaten in dit verband: "(...) de EDL en zijn leden presenteren zichzelf continue als de slachtoffers van onrecht, aangedaan door de overheid en door Britse moslims" (Oaten 2014: 331).^{36, 37}

Britain First onderscheidt zich met een nadruk op het christendom als integraal onderdeel van de Britse samenleving en cultuur. Volgens Allen kenmerkt Britain First zich verder door een afwijzing van politieke correctheid, en maakt de organisatie in haar retoriek onderscheid tussen 'echte' en 'onechte' Britse burgers. Britain First gaat letterlijk uit van een clash of civilizations (en een apocalyps) en beschouwt zichzelf als een organisatie die verzet biedt in de frontlinie – een boodschap die met militaire attributen en symboliek kracht wordt bijgezet (Allen 2014).

4.2.3 Actierepertoires

Waar de verschillende spelers een vergelijkbaar discoursief repertoire hanteren, verschillen zij qua actierepertoire. De British National Party heeft altijd getracht politieke legitimiteit en geloofwaardigheid in de formele, electorale arena te krijgen (Allen 2014: 354).

35 Copsey noemt EDL een 'identiteitsbeweging' – een beweging die zich eerder richt op identiteitsvraagstukken, dan op materiële vraagstukken (in Oaten 2014: 337).

36 Op de eigen website presenteert EDL zich overigens nadrukkelijk als een mensenrechtenorganisatie, die ageert tegen 'de bedreiging van de radicale islam' en 'islamitisch extremisme' (Garland & Treadwell 2010). Het benadrukken van een niet-racistische signatuur is cruciaal in het discours van EDL, en gevestigde activisten zijn zich bewust van de negatieve impact die beschuldigingen van racisme kunnen hebben op het publieke imago van de EDL (2013: 9).

37 "(...) the EDL and its members continuously seek to portray themselves as the 'true' victims of abuse by government and British Muslims."

De EDL daarentegen koos de route van straatprotest en hield zich over het algemeen ver van de formele politieke arena. De nieuwste speler, Britain First, combineert de actierepertoires van BNP en EDL, en manifesteert zichzelf zowel in de politieke arena als op straat. In de onderstaande paragraaf worden de actierepertoires van EDL en Britain First in detail besproken, waarbij een onderscheid gemaakt wordt tussen acties in het offline- en in het onlinedomein.

Voor EDL is massamobilisatie of de dreiging daarmee haar primaire politieke drukmiddel (Allen 2014: 357). De EDL maakt gebruik van de oudere extreemrechtse tactiek van *'march and grow'* – het organiseren van demonstraties die media-aandacht genereren waardoor weer meer deelnemers worden aangetrokken (Jackson 2011).

In de beginjaren organiseerde de EDL gemiddeld twee demonstraties per maand. Die straatdemonstraties dienen meerdere doelen: ze zijn een manier om de symbolische boodschap – *'reclaiming the streets'* – uit te dragen (Busher 2013: 9), ze voorzien in identiteitsbehoeften onder aanhangers³⁸ en ze dragen bij aan het vergroten van spanning tussen moslims en niet-moslims in lokale gemeenschappen (Jackson 2011).

De EDL maakt verder gebruik van een breed scala aan vormen van collectieve actie: verspreiden van pamfletten in lokale winkelstraten, pogingen om de bouw of renovatie van islamitische gebouwen aan te vechten, flashdemonstraties, het fysiek of verbaal verstoren van bijeenkomsten van tegenpartijen, fondsen werven voor veteranen, organiseren van herdenkingsbijeenkomsten voor symbolische gebeurtenissen zoals 9/11/2001 of 7/7/2005 en het verspreiden van ideeën via internet (Busher 2015: 15).³⁹ Uit acties tegen bijvoorbeeld de bouw van een moskee of de verkoop van halalvlees blijkt dat EDL niet alleen tegen de radicale islam, maar tegen moslims in het algemeen ageert (Allen 2011: 284).

Over het gebruik van geweld als actiemiddel bestaat onenigheid binnen de EDL. Hoewel op organisatieniveau het gebruik van geweld wordt afgekeurd, is dat niet het geval voor individuele leden. In de praktijk zijn het vaak kleine groepjes EDL-activisten die met lokale jongeren – veelal met een moslimachtergrond – en tegendemonstranten aan het vechten slaan (Treadwell, in Chakabotri & Garland 2014). Naast de officiële koers van formele straatdemonstraties worden er sinds 2010 'flashdemonstraties' georganiseerd, waarvoor (in tegenstelling tot de gebruikelijke demonstraties) geen vergunning is verleend. Het zijn juist deze demonstraties die vaak uitmonden in geweld. Daarnaast zijn er kleine groepjes EDL-activisten die met geweld bijeenkomsten of events van tegenpartijen verstoren, en zijn EDL-activisten veroordeeld voor betrokkenheid bij racistische of religieuze haatmisdrijven. Volgens Busher (2013: 13) willen de meeste EDL-activisten de relatie met de politie echter niet op het spel zetten, en zijn daarom huiverig voor het gebruik van geweld. In de post-Rigbyperiode nam de EDL bijvoorbeeld ook stelling tegen op wraak belust geweld (Busher 2013: 12).

Britain First heeft in de afgelopen jaren een steeds confronterender en provocerder repertoire ontwikkeld waarbij moslims en moslimgemeenschappen het directe doelwit vormen. Hierbij reageren zij soms direct op acties door radicale moslims. Vergeleken met de EDL is Britain First veel minder succesvol in het mobiliseren van grote massa's, en hebben haar demonstraties een lage opkomst (Busher interview november 2015; Allen 2014: 359). Daarentegen is Britain First door haar centrale regie beter in staat om controle te houden over de eigen boodschap, en heeft de groepering via een succesvolle sociale mediastrategie een grote passieve aanhang opgebouwd.

Beiden zijn een voorbeeld van een hedendaagse rechtse beweging die handig gebruik maakt van de mogelijkheden van de netwerksamenleving en de veranderde sociale verhou-

38 De behoefte aan kameraadschap, een adrenalinekick bij het ontmoeten van de tegenstander, een heldhaftig zelfbeeld, en het gevoel te strijden voor een zinvol bestaan (Busher 2013: 9).

39 Kassimeris en Jackson (2015) geven voorbeelden van lokale incidenten waar EDL fel op reageerde: de Rhea Page case (blanke vrouw aangevallen door groep Somalische vrouwen) en de Daniel Stringer-Prince case (blanke man aangevallen door groep Aziatische jongeren).

dingen die daar het gevolg van zijn, op een vergelijkbare manier als de Tea Party in de Verenigde Staten. Dankzij ICT kan de beweging zelf een 'identiteitsnetwerk' opbouwen en onderhouden (Little & Grayson 2011). De EDL is zeer bedreven en succesvol in het benutten van nieuwe media en sociale netwerkwebsites, en verwierf daarmee een indrukwekkende aanwezigheid in het digitale domein. Allen (2011: 285) noemt als voorbeeld dat elk van de 134 lokale afdelingen via Google Maps te vinden is, waarna automatisch naar de Facebook-site van die afdeling kan worden doorgelinkt. Het netwerk wordt gebruikt om in snel tempo langs horizontale lijnen te organiseren, mobiliseren en informatie te verspreiden (Little & Grayson 2011: 177), op een manier die moeilijk door de overheid te bedwingen is.

Allen (2011) wijst erop dat hierin de ware kracht en invloed van de groepering schuilt. Alle digitaal aangesloten individuen ontvangen zowel passief als actief voortdurend directe informatie en ideologische boodschappen van de EDL, en krijgen de anti-islamitische denkbeelden toegediend 'als aan een infuus' (2011: 286).⁴⁰

De eerste signalen zijn dat Britain First nog succesvoller is dan EDL in haar strategie op de sociale media, en daarmee een stevige passieve aanhang heeft opgebouwd (Allen 2014). In het volgende hoofdstuk over sociale media wordt uitgebreid ingegaan op de huidige onlinenetwerken van de verschillende actoren in het anti-islamveld, en zal de huidige onlinepositie van Britain First en English Defence League duidelijk zichtbaar worden.

Voorbeelden van rechts-extremistisch geweld van 'lone actors' in het VK: Lapshyn en Davies

De twee ernstigste zaken van rechts-extremistisch geweld in het Verenigd Koninkrijk in de afgelopen jaren waren de zaak Pavlo Lapshyn in april 2013 en de zaak Zack Davies in januari 2015. In beide gevallen ging het om acties door individuen, die zelf verklaarden racisme – niet anti-islamgevoelens – als voornaamste drijfveer te hebben. Pavlo Lapshyn was een uitwisselingsstudent (PhD-kandidaat) uit Oekraïne die in april 2013, vlak na zijn aankomst in het VK, een 82-jarige Britse man met moslimachtergrond neerstak. Enkele weken daarna, op 22 mei 2013, werd soldaat Lee Rigby in Woolwich vermoord. In de weken na de moord op Lee Rigby pleegde Lapshyn een serie bomaanslagen op moskeeën, waarna hij na een koortsachtige zoektocht door de politie werd gearresteerd. Politieonderzoek heeft geen verband aangetoond tussen Lapshyn en groeperingen uit het Britse anti-islamveld. Het was juist zijn onbekendheid in het VK die de zoektocht naar hem bemoeilijkte. Ook is er geen link gevonden tussen Lapshyn's acties en de moord op Lee Rigby. Ten tijde van de bomaanslagen werd die link in het publieke debat wel verondersteld. Lapshyn is in oktober 2013 – onder contraterrorisme wetgeving – veroordeeld tot 40 jaar cel. Het Institute for Strategic Dialogue spreekt in het geval van Lapshyn van een "lone actor who radicalised individually" en van een "cross border attack", omdat Lapshyn een aanslag pleegde op – voor hem – buitenlands grondgebied (2014: 7).

Een tweede spraakmakend voorbeeld van rechts-extremistisch geweld door een 'lone actor' is de vrijdelde moordaanslag door neonazi extremist Zack Davies op de Brits-Pakistaanse tandarts Sarande Bhambra. Zack Davies pleegde deze mislukte aanslag naar eigen zeggen als wraak op de moord op Lee Rigby.⁴¹ Ook Davies handelde alleen, maar er zijn wel connecties gevonden tussen hem en 'National Action', een extreemrechtse groep die volgens Channel4 onder meer bestaat uit "de meest extreme overblijfselen van de EDL en de BNP"⁴² (Channel4). Volgens recente berichtgeving pleit de groep voor een 'White Jihad' en wordt 'lone actor terrorism' als voornaamste actiemiddel gepromoot (Channel 4). Davies zelf noemde Mohammed Enwazi – de inmiddels omgekomen Britse Syriëganger die in verband wordt gebracht met de onthoofdingsvideo's van IS en ook wel bekend is komen te staan als Jihadi John – als zijn directe inspiratiebron. Davies wordt geschetst als een individu die door zijn onlineactiviteiten radicaliseerde.

40 "(...) passively drip-feeding the 'sentiment or vibe'- ideological Islamophobia- about Muslims and Islam that is becoming increasingly seen as normal and unproblematic" (Allen 2011: 294).

41 Zie: www.channel4.com/news/zack-davies-life-sentence-for-lee-rigby-revenge-murder

42 "the most extreme leftovers of the EDL and the BNP."

4.3 Het radicale-islamveld in het VK

4.3.1 Structuur en actoren

Op het eerste gezicht oogt het radicaalislamitische veld in het Verenigd Koninkrijk zeer diffuus en gefragmenteerd. Organisaties hebben een korte levensduur, zijn in meer of mindere mate zichtbaar en nemen verschillende gedaantes aan. Bhatt schrijft over het radicale-islamveld in het VK dat er afzonderlijke clusters zijn van gelinkte personen en gebeurtenissen, maar dat het lastig is om aan te tonen dat er sprake is van goed georganiseerde groepen of een concreet netwerk, met enige coherentie en systematische organisatie (Bhatt 2009: 47).⁴³ ⁴⁴

Tegelijkertijd bevestigen de door ons geïnterviewde experts – Busher en Mulhall – dat er een beperkt aantal organisaties is die constant als ideologische koepelorganisaties functioneren. Mulhall (2015) stelt dat zo goed als alle radicaalislamitische groepen en individuen die het VK in de afgelopen jaren gekend heeft een link hebben naar de overkoepelende organisatie Al-Muhajiroun⁴⁵, die ontstaan is als afsplitsing van *Hizb Ut-Tahrir* (interview Mulhall november 2015). Kleinere groepen, afsplitsingen of fracties treden vaak sterker op de voorgrond in de media dan de meer constante ideologische koepelorganisaties, en stellen zich eerder expliciet provocerend op. Prominente personen lijken afwisselend bij verschillende organisaties een rol te spelen.

*Radicale organisaties: Hizb Ut-Tahrir*⁴⁶

Verscheidene auteurs wijzen naar de belangrijke overkoepelende rol van de pan-islamitische groep Hizb Ut-Tahrir, een soennitische politieke organisatie die als doel heeft het oprichten van een kalifaat in de islamitische landen (Valentine 2010: 2; Vidino 2015: 3). Hizb Ut-Tahrir is een internationaal wijdvertakte organisatie die actief is in 32 landen, en in verschillende landen is verboden wegens haatzaaiende retoriek en opruiende acties. Binnen Europa gaan landen verschillend met Hizb Ut-Tahrir om. In het VK wordt Hizb Ut-Tahrir niet beschouwd als een organisatie die geweld propageert, daarom is de organisatie tot op heden ook niet bij wet verboden, terwijl dat in Duitsland bijvoorbeeld wel het geval is. De organisatie heeft in het VK ca. 8500 aanhangers (Valentine 2010: 4).

De officiële lijn van Hizb Ut-Tahrir is dat geweld wordt afgewezen (Centre for Social Cohesion 2009, geciteerd in Valentine 2010). Valentine (2010) stelt echter dat de organisatie wel degelijk geweld propageert als legitiem middel om haar doelen – het stichten van het kalifaat en de invoering van shariawetgeving – te bereiken. De organisatie zou volgens Valentine (2010: 6) een belangrijk voorstation zijn voor radicaliserende jongeren, een zogenaamde ‘conveyor belt’. Jongeren zouden bij Hizb Ut-Tahrir met radicale ideologie bekend worden gemaakt, waarna ze zich bij meer radicale groepen zouden aansluiten.⁴⁷

Extremistische (jihadistische) stromingen: Omar Bakri Mohammed/ Al-Muhajiroun

Van bijzonder belang voor de ontwikkeling van het Britse radicale-islamveld is de islamitische prediker Omar Bakri Mohammed, een radicale Syrische islamitische wetenschapper en politiek activist die zich lange tijd in Londen ophield, maar inmiddels in Libanon woont. Bakri Mohammed speelt onder andere een prominente rol vanwege zijn sterke publieke

43 Bhatt (2009) beweert ook dat in de informatie die inlichtingendiensten vergaren weliswaar verbanden tussen personen, plaatsen en gebeurtenissen worden gelegd (zoals aanwezigheid bij demonstraties, links naar trainingskampen in het buitenland), maar dat dit geen reflectie is van daadwerkelijk georganiseerde groeperingen. Ook stelt hij dat in de analyses over het radicale veld in het VK Al-Muhajiroun gelieerde groepen oververtegenwoordigd zijn. (47-48).

44 Bhatt (2009) wijst ook op het belang van ideologische clubs rondom bepaalde boekwinkels, zoals de Maktabah al-Ansar bookshop Birmingham.

45 Al-Muhajiroun betekent ‘de emigranten’ in het Arabisch (Kenney e.a. 2013: 739).

46 Hizb Ut-Tahrir kan niet per definitie tot de radicale Islam worden gerekend, maar speelt wel een belangrijke rol in het vormgeven van het discoursief repertoire van het radicale Islamveld.

47 Volgens Valentine is een van de methoden het oprichten van zogenoemde ‘front organisaties’, die door de mainstream en door de politiek als legitiem worden beschouwd en ook publieke financiering ontvangen (Valentine 2010: 7). Binnen universiteiten zouden deze front organisaties bijvoorbeeld actief zijn.

profiel; met zijn opruiende speeches zorgde hij regelmatig voor ophef, onder andere rondom de terroristische aanslagen van 9/11/01 (New York) en 7/7/05 (London) (Pupcenoks & McCabe 2013: 175). Maar ook organisatorisch is hij van groot belang (Mulhall 2014; Wiktorowicz 2005). Naast Bakri Mohammed was prediker Abu Hamza van grote invloed op de ontwikkeling van het radicaalislamitische milieu in Londen. De van oorsprong Egyptische Abu Hamza leidde een organisatie genaamd *Supporters of Shariah*, die voornamelijk opereerde vanuit de Finsbury Park-moskee in Londen (Nesser 2008: 241).⁴⁸ In de rest van dit hoofdstuk wordt de aandacht gericht op de organisatie Al-Muhajiroun rondom Mohammed Bakri en niet op *Supporters of Shariah*, maar de inzichten zijn grotendeels op beiden van toepassing. Volgens Nesser (2008: 242) waren de organisaties zeer vergelijkbaar in hun radicale doctrines, waren de scheidslijnen tussen beide groepen poreus, was er overlap onder de aanhangers en traden de beide predikers regelmatig samen op. In de jaren 90 richtte Bakri Mohammed in Londen een lokale afdeling van Hizb Ut-Tahrir op (Vidino 2015: 3). Vanwege verschillen in opvatting over de te volgen aanpak kwam het tot een breuk tussen Bakri Mohammed en de internationale Hizb Ut-Tahrirorganisatie. Vervolgens richtte Bakri Mohammed in 1996 de reeds genoemde organisatie Al-Muhajiroun (AM) op. AM wordt beschreven als een transnationale islamitische groepering, gebaseerd in het VK, die voorstander is van het gebruik van geweld tegen Westerse belangen in moslimlanden en de stichting van een islamitische staat door middel van een militaire coup (Wiktorowicz 2005: 2). Een belangrijk verschil tussen Al-Muhajiroun en Hizb Ut-Tahrir is dat AM explicieter geweld voorstaat⁴⁹, en streeft naar de stichting van een kalifaat in het VK – waar Hizb Ut-Tahrir dat primair in islamitische landen nastreeft.

AM was formeel actief tussen 1995 en 2004 (Zara Raymond 2010: 6). In deze periode was AM betrokken bij een aantal demonstraties die veel aandacht kregen in de media (Kenney e.a. 2013: 739). In de loop der tijd is de Britse overheid AM steeds meer als veiligheidsrisico gaan gezien. Naar aanleiding van nieuwe antiterrorisme wetgeving en de vrees voor een overheidsverbod besloot Bakri Mohammed AM in 2004 formeel op te heffen.

AM blijft echter actief als overkoepelende netwerkorganisatie voor verschillende afgesplijte groeperingen.⁵⁰ Die groeperingen blijven zoals gezegd vaak slechts korte tijd bestaan, om vervolgens te worden verboden, waarna verwante groeperingen onder nieuwe namen worden opgericht (Kenney e.a. 2013). De eerste afsplitsingen waren *Al Ghurabaa* en de *Saved Sect*; toen deze werden verboden, werden *Islam4UK* en het internetdiscussieforum *Ahlus Sunnah wal Jamaah* opgericht (Kenney e.a. 2013: 743). Bakri zelf is na de bomaanslagen in Londen in 2005 uit het VK vertrokken (en inmiddels niet meer welkom), maar hij blijft vanuit Libanon actief als internationale leider van AM. Na Bakri's vertrek blijft het Al-Muhajirounnetwerk in het Verenigd Koninkrijk actief onder leiding van Bakri's rechterhand Anjem Choudary (Vidino 2015: 3).

Extremistische (jihadistische) stromingen: Islam4UK/ Sharia4-netwerk

Bakri's opvolger Anjem Choudary was onder meer betrokken bij de oprichting van *Islam4UK*, in juni 2009, en bij de oprichting van de zogenaamde '*Sharia4*'-organisaties in verschillende Europese landen. *Islam4UK* was actief in de periode juni 2009 – januari 2010 en richtte zich primair op de Britse aanwezigheid in Irak, met als doel de 'werkelijke reden van het sneuvelen van soldaten en de werkelijke kosten van de oorlog' duidelijk te maken

48 Abu Hamza kwam in opspraak in 2002 toen hij de aanslagen in New York pree in een speech in de Finsbury Park-moskee. Abu Hamza werd in 2012 aan de VS uitgeleverd in 2014 tot levenslang veroordeeld voor het ondersteunen van terrorisme (The Guardian 9 januari 2015).

49 Overigens stelt Zara Raymond dat ook Al-Muhajiroun geen geweld propageert: "*AM's stated aim is to overthrow the British government, without using violence, and to establish an Islamic state in the UK based on Shariah law*" ("AM's zelfverkondigde doelstelling is om de Britse regering omver te werpen, zonder geweld te gebruiken, en om een islamitische staat in het VK op te richten, gebaseerd op shariawetgeving") (Zara Raymond 2010: 8).

50 Over de omvang van AM blijkt uit de literatuur het volgende: Wiktorowicz en Kaltenthaler (2010) spreken van "*160 formal members or life cells, other members sent to foreign countries to establish branches. Plus 700 students who attended weekly sessions. Plus at the periphery of the movement: thousands of 'contacts'*" (2010: 304). Klausen e.a. 2012 schrijven echter: "*today what remains of the group has shrunk to less than a hundred members, operating primarily under the alias of Muslims Against Crusades.*" (2012: 39).

(Pupcenoks & McCabe 2013: 176). Volgens Kenney e.a. was Islam4UK “een platform voor het uitvoeren van de politieke protesten en islamitische ‘roadshows’ van AM” (2013: 743)⁵¹. De schatting is dat Islam4UK een aanhang had van 300 leden (Pupcenoks & McCabe 2013: 176). Gedurende de hele periode dat Islam4UK actief was, was er publieke ophef rondom de organisatie.

Uit de activiteiten rondom het Sharia4-netwerk blijkt de internationale oriëntatie van Anjem Choudary. In 2010 begon hij met het internationaal exporteren van de ‘Sharia4’-beweging. Nationale Sharia4-organisaties werden opgericht in onder meer België (*Sharia4Belgium*), onder leiding van de momenteel in detentie verkerende Fouad Belkacem) en Nederland (*Sharia4Holland*). Volgens Mulhall (interview november 2015) reikte het Sharia4-netwerk over de hele wereld, en had Anjem Choudary in de verschillende lokale branches een meer of minder directe rol. Het netwerk werd binnen Europa volgens Mulhall “het grootste rekruteringsnetwerk om personen naar Syrië en Irak te sturen” (interview november 2015).

Huidige stand van zaken

In het Britse radicale-islamveld speelt Al-Muhajiroun al jaren een hoofdrol. Een strategie van de organisatie is om zich in reactie op overheidsop treden tegen de groep steeds onder nieuwe namen her uit te vinden, inclusief nieuwe websites en nieuwe leiders naar buiten toe. Volgens Kenney e.a. (2013) is er nu een ‘derde generatie’ van AM-leiders en aanhangers actief, die actief is in groeperingen als *Muslims Against Crusades* en *Supporters of Sunnah* (Kenney e.a. 2013: 743). Maar Mulhall stelt dat het netwerk van activisten en de organisatie achter al deze nieuwe organisaties constant is, en Anjem Choudary verantwoordelijk blijft voor de centrale aansturing (interview Mulhall november 2015). Zara Raymond (2010: 25) concludeert dat AM voorlopig een factor van belang zal blijven.⁵²

Tegelijkertijd stellen Busher en Choudhury (interviews november 2015) dat radicaalislamitische organisaties in het VK momenteel een ‘low profile’ houden – in het afgelopen jaar zijn bijvoorbeeld geen AM-demonstraties geweest – om verschillende redenen. In de eerste plaats is de aandacht van radicale moslims onder invloed van het voortdurende conflict in Syrië verlegd van het nationale naar het internationale niveau. De rekrutering voor de strijd in Syrië zou momenteel de hoogste prioriteit hebben, en provocerende acties gericht op nationale media-aandacht laten zich niet goed verenigen met die prioriteit. Daarnaast speelt mee dat onbetwist publiek leider Anjem Choudary voor langere tijd van het toneel is verdwenen wegens detentie, en momenteel op borgtocht vrij is maar geen onlineactiviteiten mag ondernemen (interview Mulhall november 2015). Ten derde is het optreden van zowel de Britse autoriteiten als de Britse media ten aanzien van AM en Anjem Choudary veranderd. Choudary krijgt veel minder aandacht en ruimte in de mainstream media dan voorheen, en de politie zet harder in op het onderdrukken van AM gelieerde netwerken zoals het Sharia4-netwerk (interview Mulhall november 2015). Klausen e.a. stellen in 2012 al dat de groep is gereduceerd tot minder dan 100 leden, die primair opereren onder de alias van *Muslims Against Crusades* (Klausen e.a. 2012: 39).

4.3.2 Discursieve repertoires

Volgens Vidino (2015: 5) delen de verschillende radicale moslimorganisaties een grotendeels vergelijkbare ideologie. Die draait om een zeer gepolitiseerde versie van het salafisme, waarin de oprichting van een puur islamitische staat (in de vorm van een ahistorisch kalifaat) gezien wordt als de oplossing voor alle problemen waar de wereldwijde geloofsgemeenschap van moslims mee wordt geconfronteerd. ‘Het Westen’ wordt beschouwd als moreel verdorven en gericht op het zaaien van verdeeldheid onder moslims.

51 “a platform for conducting the group’s [AM’s] political protests and Islamic ‘roadshows’.”

52 “(...) AM has been around in its various guises for almost 15 years and it is likely that it will be around in some form or another in 15 years time” (2010:25).

De directe ideologische inspiratiebron van Hizb Ut-Tahrir zijn de geschriften van Taqi al-Din Nabhani, een Palestijnse politiek activist uit de jaren 50. Daarin worden dezelfde gedachten van een kalifaat en een afwijzing van de westerse beschaving gepredikt. Nabhani beschouwt de westerse mogendheden als de grootste vijanden van de islam. Hij stelde dat de jihad een verplichting is voor moslims tot de dag des oordeels (Valentine 2010). In lijn met deze denkbeelden draait het discursieve repertoire van Hizb Ut-Tahrir in het VK om een complete afwijzing van de 'jahilliyyah' – de corruptie en immoraliteit van de Britse samenleving. Aanhangers worden opgeroepen zich te verzetten tegen assimilatie in de Britse samenleving, en moslims die in democratie geloven worden beschouwd als afvalligen (Valentine 2010). Loyaliteit aan de natiestaat wordt afgewezen. De ideologische leer is erop gericht om aanhangers te doordringen van de suprematie van de islam en haat tegen het Westen en het Jodendom. Een verzoeken over gedeeld slachtofferschap, waarbij moslims worden gepresenteerd als slachtoffers van de 'westerse oorlog tegen de islam', maakt hier onderdeel van uit.

De ideologie van Al-Muhajiroun omvat specifieke richtlijnen die activisten zouden moeten volgen om verlossing te krijgen. De gedachte hierbij is dat aanhangers verplicht zijn om een 'ware' interpretatie van de islam te verspreiden, ongeacht de daaraan verbonden kosten en risico's. Ze zijn verplicht om on-islamitisch gedrag publiekelijk te veroordelen door openlijk activisme, en te werken aan de stichting van een kalifaat – eventueel door middel van een militaire coup (Wiktorowicz & Kaltenthaler 2006: 313). Als het daarbij tot botsingen met de autoriteiten komt, is dat een teken dat de radicale activist 'op de goede weg is', aldus de onderzoekers (Wiktorowicz & Kaltenthaler 2006: 313).

Volgens Kundnani is het strijdtoneel voor radicale moslims niet gelegen op het nationale niveau, en niet gericht op anti-islamactoren op dat nationale niveau, maar op het internationale niveau. Volgens hem is de inhoudelijke drijfveer van radicale moslims een gevoel van onrecht dat zich om heeft gezet in een apocalyptische en pathologische vorm door de ideologie van de mondiale jihad (Kundnani 2007: 28).⁵³ De 'vijand' in dit wereldbeeld is niet alleen de westerling, maar ook andere groepen als de sikhs, hindoes en boeddhisten (Bhatt 2010).

Ook Bhatt (2010: 48) wijst op het grote belang van de internationale dimensie. Hij benadrukt het symbolische belang van de strijd in Kashmir voor Britse radicale moslims, en directe verbanden tussen Britse radicale moslims en milities en trainingskampen in Pakistan. Hij spreekt over een jihadistencorridor van het VK naar Pakistan (2010: 51). Bhatt schrijft hierover: "de nieuwe connecties tussen Britse jongeren en Pakistani milities die actief zijn in Kashmir en Afghanistan weerspiegelen een militaristische politieke associatie tussen hele kleine groepen in de diaspora, milities in het buitenland en onderdelen van de schaduwstaat [in Pakistan] (2010: 56).⁵⁴

De 'jihad' in Kashmir staat symbool voor de bredere internationale jihad. Ook de strijd in Afghanistan, het Israël/Palestina-conflict en woede over de bemoeienis van het VK in islamitische landen als Irak en Afghanistan vormen centrale ingrediënten van het discursieve repertoire van radicale moslims in het VK (o.a. Pupcenoks & McCabe 2013: 177). De laatste jaren neemt het conflict in Syrië hierin een steeds prominentere plek in. Volgens mediaberichtgeving kunnen sommige Britse Syriëgangers – waaronder Abdul Waheed Majeed die in 2014 een zelfmoordaanslag pleegde in Aleppo – in verband worden gebracht met Al-Muhajiroun en Mohammed Bakri (The Guardian 13 februari 2014).

53 "(...) a sense of injustice that morphed into an apocalyptic and pathological form through the ideology of global jihad" (Kundnani 2007: 28).

54 "The novel connections between British youths and Pakistani militias operating in Kashmir and Afghanistan reflect a militarized political association between very small groups in the diaspora, militias abroad and elements of the shadow state [in Pakistan]" (2010: 56).

4.3.3 Actierepertoires

Bakri Mohammed introduceerde wat Vidino (2015: 3) beschrijft als een ‘nieuwe vorm van islamitisch activisme’ in Europa, een stijl van opereren waarbij de organisatie op allerlei manieren haar boodschap onder de publieke aandacht probeert te brengen. Bakri koos daarmee een koers die afweek van andere radicaalislamitische groeperingen, die juist weinig publiciteit zochten. In lijn met de ideologie van AM waarbij het publiekelijk verkondigen van de ‘juiste interpretatie van de islam’ een morele plicht wordt, zijn de acties erop gericht om door middel van promotiemateriaal en allerlei publieke optredens de boodschap van de organisatie te verspreiden.

Onderdeel daarvan is een bewust confronterende en provocerende retoriek, en grensverleggende acties. Wiktorowicz en Kaltenthaler (2006) spreken van ‘*high profile and contentious activism*’, waarbij activisten een groot risico lopen en een hoge prijs betalen. Anjem Choudary zette deze provocerende stijl van actievoeren met verve voort, net als de verschillende aan AM gelieerde groeperingen van de ‘tweede en derde generatie’ (Zara Raymond 2010: 6).

Volgens verschillende experts is het primaire doel van dit activisme niet een daadwerkelijke gewelddadige confrontatie, maar het genereren van media-aandacht (Vidino 2015: 6, interview Mulhall november 2015). Uit verschillende studies en interviews blijkt dat deze opzet succesvol is (interview Mulhall november 2015). AM is door zijn ‘*in your face rhetorics and tactics*’ extreem populair geworden, hoewel de feitelijke aanhang niet eens zo groot is (Vidino 2015: 3).

Een voorbeeld van een provocerende actie die veel media-aandacht genereerde was de conferentie die AM in 2002 organiseerde onder de naam ‘A Towering Day in History’, waarbij de gebeurtenissen van 9/11 werden verheerlijkt (Wiktorowicz & Kaltenthaler 2006: 304). Ook slaagde Islam4UK erin om veel aandacht te genereren met het verstoren van veteranenbijeenkomsten en herdenkingsgelegenheden. Juist in die periode dook voorman Choudhury bijzonder veel op in de media, inclusief optredens in talkshows.

Daarnaast blijkt volgens de studie van Wiktorowicz en Kaltenthaler dat Al-Muhajiroun een strak georganiseerd programma aan verplichte activiteiten aan haar leden/activisten oplegt, waaronder verplichte wekelijkse studiesessies, publieke optredens, demonstraties en evenementen in de gemeenschap. Een belangrijke verplichte activiteit is het bemannen van een zogenaamde ‘*da’wa*-propagandastand’, die leden wekelijks in de lokale gemeenschap moeten optuigen (‘*da’wa*’ betekent ‘uitnodiging tot islam’). Volgens Wiktorowicz en Kaltenthaler (2006: 309) vormen die *da’wa*-stands in feite kleine protestbijeenkomsten, waarbij provocerend beeldmateriaal van moslimslachtoffers van oorlogsgeweld onder de aandacht van voorbijgangers wordt gebracht. Vanwege dat provocerende beeldmateriaal worden activisten bij een *da’wa*-stand regelmatig gearresteerd onder de Public Order Act.

De stijl van activisme die het handelsmerk is geworden van Al-Muhajiroun is internationaal overgenomen, zo hebben de verschillende lokale Sharia4-afdelingen vergelijkbare acties uitgevoerd (denk aan het verstoren van publieke debatten door Sharia4Belgium).

Wat betreft het directe gebruik van (zwaar) geweld geldt ook hier dat er een onderscheid moet worden gemaakt tussen het niveau van de centrale organisatie, die formeel geen geweldsacties op zijn naam heeft staan, en de acties van individuen die op meer of minder directe manier met de organisatie in verband kunnen worden gebracht. Volgens de mediaberichtgeving zijn 50 % van de terroristische aanslagen op Brits grondgebied in de afgelopen 20 jaar gepleegd door personen die in verband kunnen worden gebracht met Al-Muhajiroun. Zo zijn de daders van de moord op Lee Rigby herkend op foto’s van bijeenkomsten van Al-Muhajiroun, en ook bij de bomaanslagen in het Londense openbaar vervoer in juli 2005 was sprake van daders met connecties met leden van AM (The Independent 23 maart 2015). In het onderstaande kader wordt hier nader op ingegaan. Een andere bron spreekt over een link tussen AM en 1 op de 7 veroordelingen van islamisten in het VK (Zara Raymond 2010: 3).

Voor de gehele internationale jihadistische beweging geldt dat digitale technologie de drempel om betrokken te raken aanmerkelijk heeft verlaagd (Klausen e.a. 2012: 37). AM heeft in de online omgeving een uitgebreid en actief internationaal propagandanetwerk opgericht. Doelen van dit netwerk zijn het verspreiden van propaganda en het rekruteren van activisten.

Klausen e.a. beschrijven in 2012 een serie YouTubekanalen die een online Sharia4-netwerk vormen, die tijdens het schrijven van deze rapportage overigens niet meer in de lucht waren. Zij constateren: “onze bevindingen zijn in lijn met de hypothese dat Al-Muhajiroun de enige organiserende kracht is achter een netwerk van gerelateerde YouTubemediakanalen”⁵⁵ (2012: 49). De content op die kanalen is soms specifiek gericht op een bepaald nationaal publiek, maar wordt ook internationaal uitgewisseld. Video’s van Bakri Mohammed en Anjem Choudary circuleren op verschillende nationaal georiënteerde YouTubekanalen. De content reflecteert de ideologische boodschap die AM ook via haar offlineactiviteiten, waaronder de da’wa-stands, verspreidt. Ook hier bestaat beeldmateriaal uit moslims die slachtoffer zijn van westerse militairen in moslimlanden, wordt de ‘juiste’ versie van de islam gepredikt en worden aanhangers opgeroepen bij te dragen aan de internationale jihad. Ook hier wordt de provocerende stijl van actievoeren voortgezet, waarbij bijvoorbeeld een video circuleert van Choudary waarin een boerka over het Vrijheidsbeeld is gedrapeerd. Ook worden de kanalen gebruikt om acties of demonstraties aan te kondigen (2012: 40). Daarbij worden IP-adressen gebruikt in het buitenland (o.a. de VS) om ervoor te zorgen dat de kanalen buiten de Europese wetgeving vallen. Ook in de onlineomgeving wordt op een verbod op bepaalde sites gereageerd met de oprichting van nieuwe sites, onder nieuwe namen.

In het hoofdstuk over sociale media worden de huidige onlinenetwerken en onlinecommunicatie van radicale-islamactoren in kaart gebracht. Dan zal blijken dat Al-Muhajiroun onder de oorspronkelijke naam in de online omgeving niet vindbaar is. In het licht van het verbod op de organisatie is dat niet verrassend.

Bomaanslagen in Londen, 7 juli 2005

Op 7 juli 2005 pleegden vier zelfmoordterroristen een aanslag in Londen waarbij 52 doden vielen en 770 mensen gewond raakten (Bulley 2008, BBC ⁵⁶). Het betrof een gecoördineerde aanslag op verschillende delen van het openbaar vervoer tijdens de ochtendspits: drie bommen gingen gelijktijdig af in de metro (‘underground’), en een vierde bom een uur later in een dubbeldekker bus. Drie van de daders waren van Brits-Pakistaanse origine en afkomstig uit Beeston, een arme buitenwijk van Leeds. De vierde dader was in Jamaica geboren maar in het VK opgegroeid, en kwam uit Luton. Twee weken later, op 21 juli 2005, mislukte een tweede serie bomaanslagen met eenzelfde opzet als de eerste: drie bommen in metro’s en een bom in een bus. Bij deze aanslag lukte het niet de bommen te ontsteken.

De bomaanslagen van 7 juli 2005 worden beschouwd als een primair voorbeeld van de verschuiving in Europa van radicaalislamitisch terrorisme met sterke links naar het buitenland (Midden-Oosten, Noord-Afrika) naar het zogenaamde ‘home grown terrorism’, primair gepleegd door in Europa geboren en getogen personen met een moslimachtergrond (Vidino 2006: 579; Nesser 2008). Nesser (2008) schrijft in dit verband over de ‘tweede generatie van mondiale jihadis’, die weliswaar door Al Qaida zijn geïnspireerd, maar gerekruteerd en getraind zijn binnen Europa. Hij noemt als andere voorbeelden de daders van de aanslagen in Madrid (2004) en de Nederlandse Hofstadgroep.

55 “our findings are consistent with the hypothesis that Al-Muhajiroun is the single organizing entity behind a network of related YouTube media channels” (Klausen e.a. 2012: 49).

56 BBC News, URL: http://news.bbc.co.uk/2/shared/spl/hi/uk/05/london_blasts/what_happened/html/

Anders dan bijvoorbeeld de aanslagen van 9/11, waren de aanslagen in Londen in 2005 een 'binnenlandse gelegenheid' (Bulley 2008: 380). De aanslagplegers leefden al hun hele leven in het VK en leken – met uitzondering van de Jamaicaan – ogenschijnlijk te zijn geïntegreerd in hun lokale omgeving (Bulley 2008). Hoewel de Britse politiek en veiligheidsdiensten in eerste instantie uitgingen van connecties met Pakistaanse trainingskampen of Al Qaida, zijn die verbanden in het onderzoek naar de aanslagen nooit echt hard gemaakt (Bulley 2008). Daarnaast maakten de daders van de Londense bomaanslagen geen deel uit van een georganiseerd netwerk. Volgens Kirby (2007) waren de vier “een autonome klik wiens drijfveren, samenhang en ideologische ontwikkeling vorm kregen in afwezigheid van enig georganiseerd netwerk of van een formele toetreding tot de jihad” (Kirby 2007: 416). Ze radicaliseerden door hun onlineactiviteiten, en bereidden met online-informatie hun aanslagen voor (Kirby 2007: 416).

Tegelijkertijd wijzen verschillende bronnen op verbanden tussen twee van de aanslagplegers – de als leider beschouwde Mohammad Siddique Khan en Shehzad Tanweer – en het Londense milieu rondom radicaalislamitische prekers, waaronder voormalig Al-Muhajiroun leider Omar Bakri Mohammed en Abu Hamza (Nesser 2008: 241,247). De Britse organisatie Hope not Hate stelt in een rapport uit 2013 dat Siddique Khan aanhanger was van Al-Muhajiroun en de Londense Finsbury Parkmoskee had bezocht, waar Bakri Mohammed en vooral ook Abu Hamza preekten. De tweede aanslagpleger, Shehzad Tanweer, was volgens Hope not Hate formeel lid van AM (Lowles & Mulhall 2013).

Klausen (2009: 404) beschrijft hoe de aanslagen in Londen in 2005 aanleiding vormden voor ingrijpende aanpassingen in de Britse contraterrorisme wetgeving en -beleid. In reactie op het 'home grown'-karakter van de aanslagen verschoof de nadruk naar de binnenlandse moslimgemeenschap en werd sterker dan voorheen ingezet op 'community policing' (zie ook Hoofdstuk 9).

4.4 Wisselwerking en escalatie

In deze paragraaf staat de wisselwerking tussen het anti-islamveld en het radicale-islamveld in het Verenigd Koninkrijk centraal. Daarbij is de eerste vraag: in hoeverre kan gesteld worden dat er sprake is van wisselwerking tussen actoren uit beide velden? Als die wisselwerking geconstateerd wordt, wat is dan de aard daarvan? Wat is de invloed van de specifieke Britse context op de aard van die wisselwerking? In hoeverre draagt de wisselwerking bij aan het verder radicaliseren van actoren aan beide zijden? Op welke momenten kan gesproken worden over escalatie, en welke vormen neemt dit aan?

4.4.1 In hoeverre is er sprake van wisselwerking?

In de afgelopen jaren zijn er momenten geweest waarop sprake was van wisselwerking tussen actoren uit beide velden. Een van de concreetste voorbeelden is de periode rondom het ontstaan van de English Defence League in Luton in 2009, die hieronder wordt geschetst.

Leden van Islam4UK verstoorden op 10 maart 2009 een thuiskomstparade van Britse soldaten van het Royal Anglican regiment in Luton, Zuidoost-Engeland (Goodwin 2013: 5; Garland & Treadwell 2010; Pupcenoks & McCabe 2014). Ongeveer 18 radicale moslims demonstreerden met spandoeken en scholden de soldaten uit voor 'terrorists', 'baby killers' en 'butchers of Basra' (Copsey, geciteerd in Busher 2013: 66). Dit leidde tot schermutselingen waarbij de politie de radicale moslims moest beschermen tegen aanvallen uit het publiek. Anjem Choudary, leider van Islam4UK, was schijnbaar direct betrokken bij de organisatie van het protest. De affaire werd landelijk nieuws en onderwerp van hevig maatschappelijk debat en verontwaardiging (Busher 2013: 66). Dat debat ging vooral over de vraag waarom Islam4UK toestemming had gekregen om te demonstreren, en daarbij politiebescherming kreeg. Weken van onrust volgden, totdat een tegendemonstratie werd georganiseerd door de 'United People of Luton' (Pupcenoks & McCabe 2013), waar 500 personen aan deelnamen.

Die bijeenkomst leidde tot schermutselingen met de politie en opstootjes tussen demonstranten en Aziatische inwoners van Luton (2013: 175). Het was de directe aanleiding voor het ontstaan van EDL, in dezelfde plaats later dat jaar.

Als we wisselwerking als een proces beschouwen waarbij de acties van de een actie van de ander uitlokken, dan is er in deze loop van gebeurtenissen een duidelijke wisselwerking waarneembaar. Busher en Macklin schrijven dan ook: “EDL en islamistische activisten hebben elkaar continue uitgedaagd” (2014: 57).⁵⁷

Uit de analyse van de wisselwerking in het VK blijkt dat anti-islamactoren zoals EDL en Britain First heel direct reageren op acties van radicale-islamactoren – zowel in hun discursieve als in hun actierepertoires. Zo is de EDL bijvoorbeeld sterk gericht op de acties van radicale moslims. Op het discursieve niveau staan de radicale islam en radicale moslims centraal. In discursen over de eigen identiteit van EDL wordt telkens het contrast met de Ander – in de vorm van de radicale islam (maar ook ‘links’) – benadrukt; bijvoorbeeld in beschrijvingen van EDL-leden van de wijze waarop de politie met de verschillende protest-groeperingen omgaat. In de EDL-gelederen leeft bijvoorbeeld het gevoel dat tegen moslim-extremisten minder politiegeweld wordt ingezet en minder zware straffen worden opgelegd dan tegen EDL-aanhangers, waarbij verschillende praktijkvoorbeelden worden genoemd (Busher 2013: 77).

EDL-aanhangers gebruiken concrete acties van radicale moslims om de claim van de dreiging van militante islam kracht bij te zetten. Volgens Busher (2013: 70) kan het hierbij gaan om belangrijke symbolische gebeurtenissen op lokaal, nationaal of internationaal niveau, die deel gaan uitmaken van het arsenaal aan gedeelde ervaringen onder EDL-aanhangers. Voorbeelden van dit soort gebeurtenissen zijn het verbranden van herdenkingsklaprozen door leden van de splintergroep Muslims Against Crusades in november 2010, een mars van Islam4UK en Muslims Against Crusades ter ere van Osama Bin Laden na diens dood in mei 2011, de moord op Lee Rigby en internationale gebeurtenissen zoals de aanslagen in Parijs. In het Britse anti-moslimkamp is daarnaast veel aandacht voor de vermeende campagne om shariawetgeving in het VK in te voeren.

Ook op het niveau van actierepertoires is er vaak sprake van een directe reactie op acties van radicale moslims, en lijkt er sprake te zijn van een wisselwerking in de stijl van actievoeren. Bakri Mohammed heeft de provocerende, publiciteitsgerichte manier van actievoeren geïntroduceerd, die kenmerkend is geworden voor het radicale moslimactivisme in het VK. Opvallend is dat de anti-islamactoren die stijl lijken te kopiëren. Dat werd heel duidelijk in de affaire rondom de zogenaamde ‘moslimpatrouilles’ en ‘christelijke patrouilles’.

In 2013 was er een aantal incidenten rondom zogenaamde moslimpatrouilles in verschillende wijken in Oost-Londen, waarbij radicale moslimjongeren voorbijgangers aanspraken op islamonwaardig gedrag in wat zij een ‘moslimgebied’ noemden. De incidenten werden door de daders gefilmd en verspreid via YouTube. Britain First voerde in directe reactie hierop begin 2014 zogenaamde christelijke patrouilles uit, waarbij leden moskeeën binnendrongen, en aldaar aanwezige moslims aanspraken en trachten te bekeren, of bierblikjes leegdranken voor de ingang. Ook deze moskeebezoeken werden gefilmd en op sociale media gezet. Met dit soort acties genereerde Britain First veel media-aandacht. De patrouilles leidden tot veel publieke onrust, maar de politie heeft tot nu toe gekozen voor een ‘low key response’, onder meer omdat er geen wettelijke handvatten zijn om iets aan de bezoeken te doen.

Dit kopiëren van elkaars manier van actievoeren wordt door Busher en Macklin als volgt beschreven: “teggengestelde bewegingen kunnen ook een directe invloed op elkaar hebben

57 “EDL and Islamist activists have continued to provoke one another.”

door de cycli van tactische en symbolische innovatie en aanpassing waar ze zich mee bezighouden”⁵⁸ (2014: 9). Er lijkt in het VK dus een patroon te zijn ontstaan van op spektakel en publieke ophef gericht activisme, dat onder andere verklaard kan worden vanuit de acties van concrete actoren in beide velden, maar ook door elementen van de bredere Britse nationale context, waarop hieronder nader wordt ingegaan.

Wisselwerking: mislukte aanslag radicale islamisten op EDL-mars, juni 2012

Een ander concreet voorbeeld van directe wisselwerking tussen radicale moslims en de EDL was de mislukte aanslag op een demonstratie van de English Defence League in Dewsbury, op 30 juni 2012. Het ging hier om een zestal Brits-Pakistaanse en -Bangadeshi radicalen uit Birmingham, die een terroristische aanslag wilden plegen op een demonstratie van de EDL in Dewsbury. Volgens de informatie van politie en justitie achteraf was de hoofdreden voor het niet slagen van de aanslag dat de groep te laat op de plek van de demonstratie arriveerde. De EDL-demonstratie eindigde eerder dan aangekondigd omdat woordvoerder Tommy Robinson niet kwam opdagen als spreker. In de auto van de zes werden een zelfgemaakte bom en verschillende wapens aangetroffen, en tekstdocumenten waarop de geplande aanslag werd toegelicht. Volgens deze toelichting was de aanslag bedoeld om wraak te nemen op de ‘vijanden van Allah’, in het bijzonder op de belediging van de profeet door leden van de EDL en op hun ‘kruistocht tegen de islam/ moslims wereldwijd’ (The Guardian 30 april 2013). De groep radicalen werd toevallig door de politie aangehouden tijdens een routinecontrole op de snelweg tussen Dewsbury en Birmingham. De politie heeft geen verband kunnen vinden tussen de groep en buitenlandse militante groeperingen als Al Qaida of militias in Pakistan, en de groep was niet eerder in beeld bij politie en justitie. Uit de berichtgeving blijkt ook geen verband tussen de groep en Al-Muhajiroun.

De geplande aanslag in Dewsbury wordt volgens Busher en Macklin (2014: 8) in overheids- en justitiekringen in het VK wel beschouwd als een gevaarlijk voorbeeld van cumulatief extremisme. Tijdens de berechting van de zes werd benadrukt dat de aanslag, als deze was uitgevoerd, zeker had geleid tot een ‘tit-for-tat spiral of violence and terror’ (geciteerd in Busher & Macklin 2014: 8).

Ongelijke wisselwerking

Tegelijkertijd moet worden vastgesteld dat in het VK sprake is van onevenwichtige wisselwerking tussen het radicale-islam- en het anti-islamveld. Waar anti-islamgroepen zich heel direct richten op de radicale islam als opponent, is die focus in het radicale-islamveld veel minder duidelijk aan de orde. Verschillende experts stellen dan ook dat voor radicale moslimactivisten de acties van het anti-islamkamp helemaal niet leidend zijn in hun opereren (Bushers en Mulhalls interviews november 2015).

In de eerste plaats valt op dat wanneer er sprake is van een patroon van actie-reactie, het anti-islamkamp bijna altijd de reagerende partij is. Radicale moslimactivisten ageren steeds als eersten. Een uitzondering hierop is de bovengenoemde mislukte aanslag op de EDL-mars in Dewsbury.

Dit raakt aan het punt van Busher en Macklin, dat in het analytisch kader werd genoemd: de verschillende manieren waarop groepen of bewegingen in een wisselwerking aan elkaar ‘gekoppeld’ zijn (2014: 13-14). Hier werd gesteld dat groepen ‘strak’ of ‘los’ aan elkaar gekoppeld kunnen zijn, en dat er ook sprake kon zijn van een ‘asymmetrische koppeling’. In het VK is dit van toepassing op de manier waarop de bredere anti-islambeweging is gekoppeld aan de radicale islambeweging. Busher en Macklin schrijven hierover: “terwijl de EDL en andere anti-islamactivisten veel van hun ideologische ontwikkeling en collectief actieframe te danken hebben aan de activiteiten van, en hun ontmoetingen met, extreem islamitische groepen, zijn de doelen, opvattingen, tactieken en de neiging tot geweld van

⁵⁸ “Opposing movements may also have a direct impact on one another through the cycles of tactical and symbolic innovation and adaptation in which they engage” (2014: 9).

die laatsten niet noemenswaardig gevormd in reactie op de activiteiten van extreemrechtse en anti-moslimgroepen (...)” (2014: 14).⁵⁹ In de beschrijving van het discursieve repertoire van groeperingen als Al-Muhajiroun bleek al dat de ideologische focus heel sterk internationaal gericht is, en het nationale debat daarbij van ondergeschikt belang is. Ook de provocerende acties van Al-Muhajiroun zijn niet in de eerste plaats gericht op het opwekken van de woede van het anti-islamkamp, maar op het genereren van veel nationale en mogelijk internationale media-aandacht.

Een tweede punt van Busher en Macklin dat reeds aan de orde is geweest betreft het gegeven dat actoren aan beide zijden van de wisselwerking meestal niet als elkaars gelijke of functionele equivalent kunnen worden beschouwd (Busher & Macklin 2014: 15). In dit verband geven Busher en Macklin als voorbeeld dat EDL ondanks spierballenvertoon toch altijd ernaar streeft om binnen de grenzen van de wet te opereren, terwijl de Britse overheid en haar wetgeving binnen het wereldbeeld van Al-Muhajiroun überhaupt niet als legitiem worden erkend.

Indirecte wisselwerking

Dit alles wil niet zeggen dat de aanwezigheid van de anti-islambeweging op geen enkele manier invloed heeft op het opereren van radicale islamisten in het VK. Aan de radicale-islamkant van de wisselwerking lijkt er eerder sprake te zijn van een indirect effect, zoals door Busher en Macklin beschreven: “(...)tegengestelde bewegingen kunnen elkaar ook beïnvloeden door indirecte effecten – door de culturele, politieke of juridische context te veranderen waarin beide partijen opereren” (2014: 9).⁶⁰ Mulhall (interview november 2015) sprak over een indirect effect op de bredere politieke cultuur, die van invloed kan zijn op het opereren van radicale moslims, of op het succes in rekruteren van nieuwe activisten door radicale moslimgroepen. Volgens Mulhall hebben de acties van het anti-islamkamp invloed op het bredere maatschappelijke klimaat in het VK ten aanzien van thema's als moslims, de islam en immigratie. De golf van succesvolle mobilisatie door de EDL in de periode 2009-2011 heeft geleid tot een levendig milieu voor activisme rondom het anti-islamthema, dat voort bestaat in sociale en culturele netwerken van individuen (Busher 2013: 6).

Radicale moslims kunnen in de verharding van dat klimaat bewijs zien van hun stelling dat er sprake is van een systematische onderdrukking van moslims in de Westerse wereld. Dat kan hun boodschap versterken, en daarmee bijdragen aan succesvolle rekrutering van nieuwe activisten aan hun eigen zijde.⁶¹

Een indirecte consequentie van anti-islamactivisme kan uiteindelijk moslimradicalisering zijn. Treadwell (2014) haalt een hoge vertegenwoordiger van de Britse politie aan, die gezegd zou hebben dat de protesten door de EDL fungeren als een katalysator in het bevorderen van een toename in extremisme in moslimgemeenschappen, waar de EDL juist zegt zich tegen te verzetten (Detective Superintendent John Larkin, Head of the West Midlands Counter Terrorism Unit, aangehaald door Treadwell, in Chakraborti & Garland 2014: 135).

Verschillende auteurs (Allen 2014; Busher 2013) stellen dat de acties van anti-islamgroeperingen de grenzen van politiek acceptabele vertogen in het VK hebben opgerekt, en de breuk met het multiculturele model hebben versneld.

59 “Whilst the EDL and other ‘counter-jihad’ activists owe much of their ideological development and collective action frame to the activities of, and their encounters with, extreme Islamist groups, generally speaking the goals, beliefs, tactics and propensity towards violence of the latter, have not evolved substantially in response to the activities of extreme right-wing and anti-Muslim groups, [and do not provide the main focus for the construction of either their protest narratives or actions]” (2014: 14).

60 “(...) opposing movements might also influence each other through indirect effects – by altering the cultural, political, or legal environment in which each side operates” (2014: 11).

61 Een ander voorbeeld van indirecte wisselwerking is wanneer het wettelijke/ juridische klimaat verandert door acties van de ene groep, en die wettelijke veranderingen ook gevolgen hebben voor de tegenstander; zoals in het geval van antiterreurwetgeving die gericht is op zowel moslimradicalisme als extreemrechts-radicalisme.

Inloed van de macro-context van het VK op de aard van de wisselwerking

Eerder in dit hoofdstuk werd ingegaan op de specifieke politieke cultuur van het VK, die vaak als verklarende factor wordt genoemd voor het falen van extreemrechtse politieke partijen in de Britse context. De tweede verklarende factor daarvoor is het Britse meerderheidsstelsel. Beide dimensies dragen bij aan het gegeven dat het anti-islamgeluid in het VK niet is gekanaliseerd in de vorm van een politieke partij.

Hierbij moet er echter voor worden opgepast dat een te eenvoudige weergave van de werkelijkheid wordt gegeven (John & Margetts 2009). In werkelijkheid is er wel degelijk een partij op de rechterflank die onder meer anti-immigratiegeluiden kanaliseert: UKIP. Het feit dat UKIP zich minder expliciet als een anti-islampartij manifesteert dan bijvoorbeeld het Front National in Frankrijk kan te maken hebben met de Britse politieke cultuur, waarin extremisme in het algemeen niet makkelijk wordt geaccepteerd (Mulhall en Busher interviews november 2015). Daarnaast loopt UKIP ook tegen de grenzen van het meerderheidsstelsel aan.

Uit de verschillende analyses komt naar voren dat er binnen de Britse samenleving wel degelijk sterke anti-islamsentimenten leven, maar dat de uiting van die sentimenten primair buiten het establishment om lopen via straatgroeperingen als EDL en de straat-groepering/ politieke splinterpartij Britain First. Zij dragen op hun beurt bij aan het transformeren van de civielgeoriënteerde Britse politieke cultuur naar een cultuur waarin meer ruimte is voor exclusief cultureel nationalisme en patriotisme; een verschuiving die ook zijn weerslag heeft op de gevestigde politiek. Het beeld van een botsing van beschavingen maakt daar onderdeel van uit. Busher en Macklin schrijven hierover: "In het geval van de interacties tussen anti-moslimprotestgroepen en islamistische groepen in het VK, hebben beiden energie gekregen van de manier waarop hun collectieve actieframe samen-viel met publieke vertogen over de botsing tussen beschavingen" (2014: 12).⁶²

Specifiek voor de Britse context is ook de aard van het activisme. Voor een vervolganalyse zou het interessant zijn om de impact van de Britse media op de specifieke, mediagerichte stijl van actievoeren verder te onderzoeken. De media zijn een cruciale speler in het bredere veld waarin anti-islam- en radicale-islambewegingen opereren, omdat zij mede vormgeven aan de discursieve kansenstructuur (Busher & Macklin 2014). In het VK is die invloed van de media bijzonder duidelijk zichtbaar. Anjem Choudary is zeer behendig geworden in het genereren van veel media-aandacht. Zodoende heeft hij veelvuldig een platform in de mainstream media gekregen. Tegelijkertijd zijn de representaties van moslims en de islam in bepaalde segmenten van de Britse pers een voedingsbodem voor anti-islamactivisme (2014: 11). Die belangrijke rol van de media kan mede bijdragen aan het spektakelactivisme dat in het VK te zien is, waarbij scoren in de media een primaire doelstelling is. De vraag is of dat in een nationale context met een andere dynamiek in de media minder het geval zou zijn.⁶³

4.4.2 Escalatie

Onderscheid centrum/ periferie

Bij een analyse van escalatie of radicalisering van actierepertoires valt op dat extreem gewelddadige acties vaak zijn toe te schrijven aan een of enkele individuen, en dat op het niveau van de collectieve groepering juist afstand genomen wordt van geweld. Dit is in elk geval duidelijk van toepassing op de English Defence League.

62 "In the case of interactions between anti-Muslim protest groups and Islamist groups in the UK, both have gained energy from the way in which their collective action frames have coincided with public discourses on the clash of civilizations" (2014: 12).

63 Pupcenoks en McCabe (2013) plaatsen de belangrijke kanttekening dat aan Al-Muhajiroun gelieerde groeperingen ook in moslimkringen beschouwd worden als *fringe*-groepen, slechts een kleine aanhang hebben, afgekeurd worden door mainstream moslimorganisaties en te maken hebben wettelijke beperkingen (2013: 181). Er is geen sprake van een brede grassroots-basis voor aanhang. Ondanks deze situatie weten de groeperingen een disproportionele hoeveelheid media-aandacht te genereren, en daarmee een uitvergroete positie in te nemen in het nationale debat. Deze media-aandacht is een belangrijke factor in het aanwakken van anti-islamsentimenten.

Escalatie tot extreem geweld heeft zich aan de anti-islamkant in de afgelopen jaren gemanifesteerd in geweldsincidenten tegen moslims of moslingemeenschappen. Voorbeelden daarvan zijn de enorme toename van geweldsincidenten kort na de moord op Lee Rigby. Tell Mama UK, een organisatie die anti-islamgeweld registreert, meldt dat het aantal aanvallen op moslims in de nasleep van de aanslag vertienvoudigde, waaronder 11 aanslagen op moskeeën (Tell Mama, geciteerd in Bartlett & Birdwell 2013: 7). Daarnaast wezen commentatoren in het VK er na de Parijse aanslagen op dat anti-islamactoren munt sloegen uit de onrust in de nasleep van de aanslagen, en dat er na die aanslagen veel sprake was van anti-moslimgeweld (Hope Not Hate report, november 2015).

De woordvoerders van EDL veroordeelden deze geweldsincidenten echter direct. Het is daarom van belang in de analyse onderscheid te maken tussen acties van het 'centrum' van een beweging en acties van individuen in de 'periferie' van een beweging. Treadwell stelt in dit verband over EDL dat de organisatie haat of geweld weliswaar niet expliciet goedkeurt, maar wel de context creëert waarin individuen bereid kunnen zijn de grens over te gaan naar illegale activiteiten (Treadwell, in Chakraborti & Garland 2014: 137; zie ook interview Mulhall).

In zekere zin valt dit punt ook voor Al-Muhajiroun te maken, zij het met een aantal verschillen. Op discursief niveau spreekt AM zich niet uit tegen extreem geweld, maar wordt de organisatie er juist van beschuldigd terroristische geweldsdaaden te verheerlijken. Het is bekend dat de organisatie zijn aanhangers aanmoedigt om – op individuele basis – de plicht van de jihad aan te gaan. Onderzoekers melden dat in 15 % van alle terrorisme-gerelateerde rechtszaken in het VK een link was naar Al-Muhajiroun (Zara Raymond 2010: 11).

In de context van het onlinedomein stellen Klausen e.a. (2012) dat online jihadistische sociale netwerken in de afgelopen jaren acties van 'lone actors' hebben gemotiveerd in verschillende Europese landen (net als andersom: Zack Davies is een voorbeeld van een extreemrechtse aanslagpleger die 'online radicaliseerde'). Er lijkt daarom sprake te zijn van een complexe wisselwerking tussen het bredere anti-islam- of radicale-islamveld en de gewelddadige acties van individuen, een wisselwerking die nadere analyse verdient.

Ongelijke escalatie

Een laatste kanttekening bij het onderwerp escalatie is de vraag in hoeverre escalatie daadwerkelijk het resultaat is van wisselwerking tussen de twee kanten. Uit de studie naar het VK komt eerder het beeld naar voren dat ook op dit punt sprake is van een ongelijke wisselwerking. Geweldsincidenten van het anti-islamkamp komen vrijwel altijd als reactie op acties van het radicale-islamkamp. Zo zal er volgens Bartlett en Birdwell (2013) altijd een risico zijn van wraakaanvallen op moslims en moskeeën na radicaalislamitische terroristische aanslagen. Allen (2014: 360) ziet in Britain First een gevaarlijke speler die steeds extremer wordt in haar acties, zich militaristisch opstelt en sterk reactief opereert.

Andersom lijkt dit echter veel minder het geval. Binnen het bredere proces dat ertoe leidt dat radicale moslims overgaan tot het plegen van extreem geweld, is het anti-islamkamp waarschijnlijk slechts op een zeer indirecte manier van invloed. De precieze invloed daarvan is bovendien bijzonder lastig empirisch vast te stellen.

4.5 Sociale media-analyse Verenigd Koninkrijk

In deze sociale media-analyse richten we ons op Facebook.⁶⁴ We analyseren eerst het online netwerk van de groeperingen (wie 'likes' wie?). Deze netwerkanalyse geeft een antwoord op de vraag in hoeverre anti-islamsentimenten en radicaalislamitische sentimenten op

64 Een uitgebreide beschrijving van alle (technische) details van de methoden en resultaten van het onderzoek zijn opgenomen in de Facebookbijlage achterin.

verschillende manieren online worden geuit, door verschillende online actoren, in verschillende allianties. Hoe ziet het onlinenetwerk rondom Britse anti-islam- en radicale-islamactivisten eruit? Vormen deze velden hechte netwerken? In welke anti-islam- en radicaalislamitische groeperingen valt het onlinenetwerk in te delen? Welke groeperingen hebben een prominente positie in het netwerk? Uiteindelijk zal hiermee ook de vraag beantwoord worden in hoeverre en in welk opzicht de mobilisatie van Britse anti-islam- en radicaalislamitische groeperingen online een reflectie vormt van de offlinecontext.

4.5.1 Het Britse onlinenetwerk van anti-islamactoren

Om bovenstaande vragen te beantwoorden, hebben we het onlinenetwerk van anti-islam Facebookpagina's in het Verenigd Koninkrijk in kaart gebracht. De eerste stap is het selecteren van een aantal (naar verwachting) prominente actoren in het online anti-islamdebat. Zo hebben we, op basis van de 'offline' literatuurstudie, de Facebookpagina's van vier organisaties geselecteerd: English Defence League, British National Party, Britain First en UKIP.

Het netwerk van deze vier groeperingen is in kaart gebracht. Een connectie tussen twee pagina's betekent dat een pagina door een andere pagina wordt 'geliked'. Vervolgens is ook het netwerk in kaart gebracht van pagina's die hieruit naar voren zijn gekomen. Dit resulteerde in een netwerk van 851 Facebookpagina's en 8075 relaties (of links) tussen deze pagina's.

In hoeverre, of in welk opzicht vormt de mobilisatie van Britse anti-islamactoren online een reflectie van de offlinecontext? Onze eerste conclusie is dat het onlinenetwerk van Britse anti-islamactoren voor het grootste gedeelte bestaat uit niet-parlementaire actoren, zoals de English Defence League. De meeste pagina's in dit netwerk zijn gecategoriseerd als *community*, *community organization*, *non-profit organization*, *organization of political organization*. Slechts een klein deel van de pagina's is gecategoriseerd als *political party* of *politician*. De mobilisatie van Britse anti-islam lijkt hiermee met name de vorm van niet-institutionele actie aan te nemen.

Bovendien laten de analyses zien dat de meest prominente actor in het netwerk van Britse anti-islamactoren de English Defence League is. Prominentie is hierbij gebaseerd op 'indegree', hetgeen verwijst naar hoe vaak een pagina 'geliked' is door andere pagina's in het netwerk (Caiani & Parenti 2013). Dat veel andere actoren een connectie hebben met de English Defence League, geeft aan dat deze als een belangrijke actor gezien wordt door andere actoren in het netwerk. Dit betekent ook dat EDL waarschijnlijk een grote invloed uitoefent op andere actoren in het netwerk, die namelijk door linken naar de EDL, en zo informatie en updates ontvangen van de EDL.

Naast de prominentie van actoren en het soort actoren, geeft een visualisatie van het netwerk van anti-islamgroeperingen inzicht in hoe groeperingen en organisaties binnen het anti-islamspectrum samenhangen. We kunnen concluderen dat het Britse anti-islamnetwerk uit vier afzonderlijke clusters bestaat. De grootste cluster in het netwerk bestaat uit pagina's die gerelateerd zijn aan de English Defence League, zoals lokale EDL-groeperingen. Naast officiële organisaties bevat het ook veel pagina's die specifiek woede uiten over (een onderdeel van) de islam, bijvoorbeeld de pagina's *Boycott Halal*, *Ban halal and kosher slaughter in the UK* en *Ban the burka in Britain*.

Een tweede cluster bevat de pagina's van de British National Party en Britain First. Deze resultaten suggereren dus dat de EDL weinig affiniteit heeft met de BNP en BF. Het is opvallend dat met name pagina's die blijf geven van trots op Britse soldaten of waarop Britse soldaten geëerd worden, prominent aanwezig zijn in deze cluster. De pagina van het Britse leger wordt in deze cluster het vaakste door de anderen 'geliked'.

De derde cluster bestaat uit een gevarieerde groep van anti-islamcommunitypagina's en -organisaties. Het is een internationale groep die onder andere ook de Geert Wilderssupportgroep en Amerikaanse anti-islampagina's bevat. Ook *United with Israel*, *Pamela Geller* en de *Christian Defence League* maken deel uit van deze cluster.

UKIP, ten slotte, ligt relatief ver verwijderd in het netwerk. Dat komt omdat UKIP – zoals we in onze literatuurstudie al aangaven – een gematigde anti-islamhouding heeft en zich niet expliciet als anti-islampartij manifesteert. De meer centrale actoren in het netwerk zijn juist gelieerd aan de EDL, waar anti-islamstandpunten centraal staan. Daarnaast wijkt de cluster rondom UKIP af omdat dat voornamelijk uit politieke partijen en politici bestaat, terwijl andere clusters grotendeels uit niet-parlementaire actoren bestaan. Dit past bij het idee dat de relaties van actoren in een netwerk inzicht geven in de soort acties dat deze groepen ondernemen (Haddon 2015), alsmede de ideologische gelijkenis tussen deze groepen (Burris e.a. 2000).

Mogelijk door de gesloten politieke context offline bestaat het Britse onlinenetwerk vooral uit non-parlementaire anti-islamactiegroeperingen. Dat de meeste actoren in het Britse anti-islamnetwerk non-parlementaire actoren zijn, en dat de meest centrale actor een prominente anti-islamactiegroep is, kan inzicht geven in het soort mobilisatie dat zich voordoet tegen (radicale) moslims. Acties spelen zich niet binnen het politieke domein af, dus zal er eerder sprake zijn van directe, confronterende acties, waaronder zelfs gewelddadige acties.

In het slothoofdstuk van dit rapport zullen we terugkomen op de vraag in hoeverre online mobilisatie en organisatie in de praktijk een vervolg krijgen op straat, of dat juist het stoom-afblazen en woede-uiten op sociale media ervoor zorgen dat de noodzaak tot daadwerkelijke actie wordt afgeremd.

4.5.2 Het Britse onlinenetwerk van radicale-islamactoren

Om inzicht te krijgen in het netwerk van Britse radicale-islampagina's is een aantal Britse pagina's die als radicaalislamitisch gekarakteriseerd kunnen worden, geselecteerd. Op basis van de literatuurstudie en raadpleging van experts zijn de volgende pagina's als 'seed' (beginpunt) meegenomen in dit onderzoek:⁶⁵

- Hizb Ut Tahrir (HT) Britain
- Al Muhajirun
- One-Finger Tawheed
- We the Revolutionaries of this Ummah
- Islam Solution 2 Humanity
- Islam Solution 2 Humanity⁶⁶
- Jihad - the forgotten obligation
- Salafiyyah London
- Hizb Ut Tahrir English Radio
- Islam is Only One Solution

Ten eerste blijkt, in tegenstelling tot anti-islamgroeperingen, het directe netwerk van deze radicaalislamitische Facebookpagina's relatief klein te zijn. Ten tweede valt op dat de dichtheid (*density*) van het onlinenetwerk vrij laag is. Dit houdt in dat het aantal links tussen deze pagina's zeer beperkt is. Het directe netwerk van bovengenoemde pagina's bestaat dus uit verschillende kleine, geïsoleerde clusters. Er is zelfs een aantal actoren in het netwerk die volledig geïsoleerd zijn en dus geen enkele banden (meer) onderhouden met andere groepen. Dit betreft de volgende pagina's: *Hizb Ut-Tahrir English Radio*; *Al Muhajirun*; *Jihad – the forgotten obligation*; *One-Finger Tawheed*.

⁶⁵ Zie voor de selectiecriteria de Facebookappendix.

⁶⁶ Zelfde naam, maar een andere pagina (andere URL).

We hebben net als bij het anti-islamnetwerk ook de links van pagina's die direct gekoppeld zijn aan deze pagina's in kaart gebracht. Het voordeel hiervan is dat we een veel groter netwerk aan verschillende pagina's verkrijgen. Het nadeel is dat het netwerk veel pagina's bevat die niet of nauwelijks als radicale-islampagina's kunnen worden gecategoriseerd. Nemen we dit uitgebreidere netwerk in ogenschouw, dan leidt dit tot dezelfde conclusies: radicale-islampagina's vormen een relatief klein netwerk met weinig links. Ze staan zodoende los van de grotere clusters met andersoortige pagina's (zoals de pagina's van universiteiten, producten, media, sportteams etc.) en meer gematigde islamitische pagina's, die voornamelijk bestaan uit groepen die informatie over de islam verspreiden. Deze pagina's hebben namen zoals *Messages of Islam* en *We are Muslim*. Concluderend hebben de radicale-islampagina's duidelijk weinig affiniteit met de meeste andere (niet-radicalen) pagina's in het netwerk, maar evenmin weinig online links met elkaar. Dit ondersteunt Sunstein's observatie (2001) dat radicale groeperingen de neiging hebben om zich af te sluiten van andere groepen en opinies.

4.5.3 Inhoudsanalyse van Britse anti-islam-Facebookpagina's

In hoeverre beïnvloeden online actoren uit de twee velden elkaar, verwijzen ze expliciet naar het andere veld als onderdeel van het collectieve actieframe? Zien we referenties die gerelateerd zijn aan groepsidentificatie, zoals het gebruik van 'we' en 'us'? (cf. Postmes e.a. 2014; Van Stekelenburg e.a. 2011). Voor de inhoudsanalyse van Facebookpagina's is een selectie gemaakt van drie prominente Facebookpagina's: EDL, UKIP, en British National Party.⁶⁷ Deze pagina's hadden we ook als beginpunt gebruikt bij het in kaart brengen van het onlinenetwerk. Van deze pagina's zijn alle berichten (*posts*) en reacties (*comments*) verzameld die tussen 1 Augustus 2015 en 1 November 2015 geplaatst zijn.⁶⁸

Voordat we de berichten en reacties op de pagina's inhoudelijk analyseren, geven we een overzicht van de populariteit en activiteit op de pagina's. Tabel 4.1 laat zien hoeveel mensen de pagina 'liken' en hoeveel berichten en reacties er zijn verzameld voor onze analyse. In lijn met hun prominente positie, zien we dat van deze drie organisaties de EDL met 1422 geplaatste berichten online verreweg het meest actief was.

Tabel 4.1 geeft ook overzicht in de overlap van actieve gebruikers op de drie onderzochte pagina's (actieve gebruikers zijn mensen die een reactie hebben geplaatst). Zo blijkt dat 2,7% van de actieve gebruikers van de English Defence Leaguepagina ook actief was op de pagina van de British National Party. Tegelijkertijd vormde deze groep ongeveer 10% van de actieve gebruikers van de BNP-pagina. Wanneer er een grote overlap is van actieve gebruikers op de verschillende pagina's, dan bestaat de kans dat de inhoud van deze pagina's sterk overeenkomt.

67 Voor een uitgebreidere beschrijving en verantwoording van de verzameling, schoning en analyses van data, verwijzen we wederom naar de Facebookappendix.

68 Britain First is niet meegenomen omdat de pagina zeer actief was en het hierdoor erg moeilijk was de data te onttrekken.

Tabel 4.1: Overlap van Facebookpagina's gebruikers (%) en activiteit op de pagina

	EDL	British National Party	UKIP
English Defence League	--	9,95	6,95
British National Party	2,67	--	7,19
UKIP	3,34	12,87	--
Totaal aantal actieve gebruikers	61.933	16.612	29.750
Aantal likes (op 21-12-2015)	268.264	198.900	517.962
Aantal comments (N)	164.366	54.135	116.857
Aantal posts (N)	1422	531	181

Bij de inhoudsanalyse hebben we net als Alzheimer (2015a) een onderscheid gemaakt tussen beheerders en gebruikers. Hiermee kunnen we nagaan in hoeverre organisatoren dezelfde wensen en grieven hebben als hun achterban.

De inhoudsanalyse omvat zowel een kwalitatieve als een kwantitatieve analyse. De kwalitatieve analyse (cf. Mann e.a. 2015) bestaat uit het grondig lezen van een gedeelte van de berichten en reacties om een eerste indruk te krijgen en aanwezige frames en terminologie in de teksten te identificeren. In aanvulling op deze kwalitatieve analyse zijn ook kwantitatieve analyses gebruikt, zoals woordfrequenties en wordclouds.

Onze eerste conclusie van deze inhoudsanalyse is dat de framing op de anti-islampagina's uit het Verenigd Koninkrijk over het algemeen zeer sterk in termen van 'wij' versus 'zij' plaatsvindt. Er zijn echter tussen de pagina's grote en opvallende verschillen wat betreft de specifieke outgroups waar men voornamelijk over spreekt. De resultaten laten zien dat vooral EDL de aandacht sterk richt op moslims. In het overzicht van de meest voorkomende woorden in de teksten treffen we hier onder andere *Islamic*, *Muslim* en *Isis* aan. Verwijzingen naar outgroups als een gehele groep (zoals *Muslims* en *they*) bevorderen de kans op escalatie van groepsconflicten, omdat mensen in hun perceptie van leden van de outgroup vooral beïnvloed worden door extreme en afwijkende gevallen (Postmes e.a. 2014).

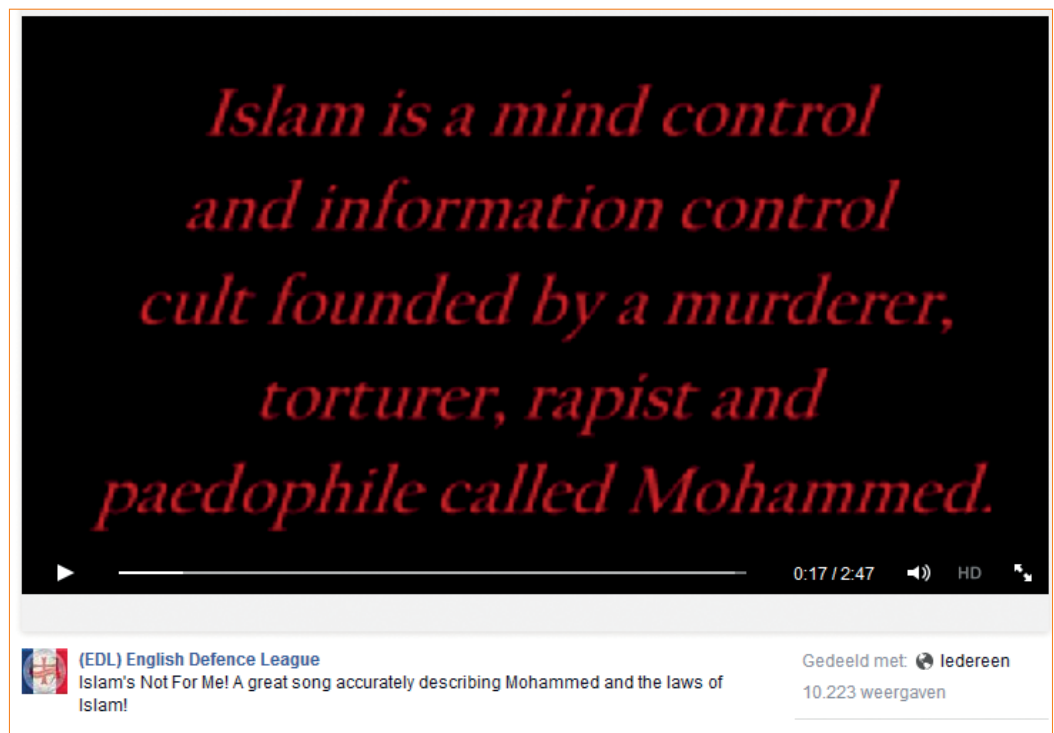
Bij de andere twee organisaties is dit opvallend genoeg veel minder of nauwelijks het geval; deze online activisten richten zich blijkbaar vaker op andere actoren, zoals blijkt uit het veelvuldig gebruik van woorden als *Europe*, *government*, *Cameron* en *Labour* bij UKIP en de British National Party. Bij UKIP is de focus op de islam het minste aanwezig. De posts die de meeste aandacht krijgen op de pagina van UKIP richten zich met name op het beperken van immigratie. In deze berichten worden verwijzingen gebruikt zoals *controlling borders*, *border control* en *taking our country back*. Verder richten veel berichten op de UKIP-pagina zich op de 'Brexit'. Ook worden door UKIP vooral de Labour Party en David Cameron bekritiseerd en aangevallen. De islam wordt zoals gezegd veel minder vaak besproken; dit komt slechts in 2 van de 25 meest populaire posts naar voren.

Deze conclusie wordt ook onderschreven door onze kwantitatieve analyse die specifiek gericht is op de frequentie van woorden die gerelateerd zijn aan sociale categorisatie (ingroups en outgroups), zoals *we*, *British* en *Muslims*. We telden onder andere hoe frequent woorden gerelateerd aan 'moslims' genoemd werden op de pagina's. Verwijzingen naar de islam en moslims komen het meest voor op de pagina van de EDL. Het is voorts opvallend dat op de pagina van de EDL, in vergelijking tot de posts op de pagina's van UKIP en BNP, minder vaak naar immigranten wordt verwezen. Op EDL zijn er ook relatief weinig verwijzingen naar specifieke groeperingen (zoals Syriërs). Dit past bij het gegeven dat de EDL zichzelf niet als racistisch ziet en ook andere groeperingen wil representeren. Op de pagina van de BNP wordt juist weer iets vaker naar immigranten verwezen dan naar de islam. Vooral op de pagina van de BNP worden veel verwijzingen gemaakt naar specifieke groepen zoals Syriërs.

Op de pagina van UKIP worden over het algemeen maar weinig referenties naar outgroups gemaakt. Migrantengroepen worden daarentegen wel een aantal keer genoemd in de berichten. Verwijzingen naar een outgroup (*they, them, their*) komen vaak voor, maar deze woorden verwijzen echter niet naar moslims of de islam, maar naar andere Britse partijen, politici of de Europese elite. In de posts van UKIP worden ook nauwelijks verwijzingen gemaakt naar bepaalde specifieke groeperingen. Het woord *Islamic* wordt bijvoorbeeld maar twee keer genoemd – in de totaal 181 berichten. Verder zijn er geen verwijzingen naar de islam of naar moslims. Opvallend is dat UKIP (de beheerders) en haar achterban iets lijken te verschillen van elkaar: in de reacties van gebruikers worden termen als *sharia* en *moslims* wel een aantal keer genoemd.

Kortom, er is duidelijk een veel sterkere indirecte wisselwerking met betrekking tot de islam bij EDL, dan bij BNP en UKIP. De sterkere focus op immigratie en de Europese Unie laat zien waarom UKIP in het eerder besproken onlinenetwerk zo ver verwijderd is van de andere pagina's.

Ten tweede kunnen we concluderen dat de framing van moslims zeer negatief is, vooral op de pagina's van de EDL en British National Party, zoals het bericht op de pagina van de EDL in Figuur 4.1 laat zien. Immigranten en de islam worden als bedreiging gezien voor de Britse cultuur. Moslims worden vaak beschreven als *invaders*, als mensen die de Britse cultuur komen veranderen. De reacties op de pagina's van de BNP, EDL en UKIP uitendus met name de angst dat de islam de Britse cultuur overneemt. De islam wordt in berichten en reacties vaak in verband gebracht met *hate preachers, extremism, terrorism, child brides, radicalisation, infiltration of our schools* en *grooming gangs*. Zo stelt iemand op de UKIP pagina: “We the British people are losing our identity and heritage to be subjected to Islam there will be blood on our streets and we may never survive, we are sleep walking into our own genocide this is a fact, we must stop these traitors somehow.”

Figuur 4.1: Framing van de islam in een post van de EDL

Onze analyse van de mate van sociale categorisatie en van wordclouds, waarin we de reacties op de in- en outgroup hebben gevisualiseerd, bevestigt deze conclusie. Hierbij geeft 'sociale categorisatie' aan welke in- en outgroups frequent genoemd worden en geven de wordclouds weer welke woorden vaak in combinatie met sleutelwoorden als *Islam, Islamic, Muslims en British* in dezelfde posts voorkomen. Deze analyses worden in detail in de appendix weergegeven. De resultaten laten zien dat er overeenkomsten zijn in hoe moslims en de islam geframed worden op de verschillende pagina's. Zo is cultuur en etniciteit een issue dat op alle pagina's voorkomt (*culture, white, Britain*).

Dat de islam vaak genoemd wordt in combinatie met negatieve termen wijst er wederom op dat de islam als dreiging wordt gezien. Dit is vergelijkbaar met wat Van Stekelenburg en collega's (2011) aanduiden als referentie naar extreme issues (in hun studie: terrorisme) als indicator voor cognitieve zelfverheffing (*self-enhancement, "portraying them as bad"*). Een stapje verder gaat emotionele zelfverheffing. Dit gaat om het uiten van haat, boosheid en angst. Woorden die vaak in combinatie genoemd worden in combinatie met de islam zijn: *cult, cancer, death, rats, paedophiles, neanderthals, backward, pervert*. Fernandez (2014) gebruikt vergelijkbare 'offensive words' als indicator voor intolerantie.

Hoewel de meeste reacties op de pagina's negatief zijn over de islam, is hier af en toe een 'tegengeluid' (Mann e.a. 2015) te horen. Deze posts van de pagina van de BNP zijn hier een voorbeeld van:

"Islamic societies haven't knocked down churches, because we Muslims respect other religions"

"Is Isis Islamic? They are using the Quran OUT OF CONTEXT for their crimes. Majority of the muslim scholars say Isis aren't Muslims so do the people who have no idea about Islam have the right to judge them as Muslims"

Het is goed om te beseffen dat 'word co-occurrences' (woorden die vaak in relatie met elkaar gebruikt worden) niet altijd goed geïnterpreteerd kunnen worden (Tamura 2011). Sarcasme is bijvoorbeeld moeilijk te ontdekken door middel van kwantitatieve analyses. De woorden *peaceful* en *happy* komen op de EDL-pagina heel vaak voor, maar een kwalitatieve analyse van de reacties laat zien dat deze woorden vooral op sarcastische wijze gebruikt worden. Zie bijvoorbeeld het verschil tussen deze twee berichten: "*Not all Muslims are terrorists just like not all Germans were Nazi. I'm sure the majority of Muslims are peaceful*", versus: "*Muslims fighting Muslims, such a peaceful religion or should I say cult?*"

Ten derde laat onze analyse zien dat er interessante verschillen naar voren komen tussen de pagina's van EDL, BNP en UKIP qua toon en framing. De discussie over de islam is veel prominenter en negatiever op de pagina van de EDL. De reacties op de pagina van de EDL waarin moslims en de islam genoemd worden, gaan veel vaker dan op de twee andere pagina's samen met andere negatieve woorden. Hier wordt de islam veel vaker op een negatieve manier geframed (*Bomber, kill, hate, terrorists, wrong, rape, refugees, kill, racist, scum, hijackers, problem, bad, death*). Hoewel er ook op de pagina van de BNP verwezen wordt naar *rape, terrorists* en *invasion*, gebeurt dit minder prominent. Hier is de focus sterker op immigratie (*invasion, refugees*), en de politiek (*Europe, government, Cameron*).

UKIP en de BNP gebruiken vaker immigratie in combinatie met moslims en de islam. Ook noemen de mensen die reacties plaatsen op deze pagina's, en met name op de UKIP-pagina, Europa veel vaker dan op de pagina van de EDL. De framing van moslims en de islam is het minst negatief op de pagina van UKIP. Hier worden de islam en moslims vaak genoemd in combinatie met woorden als *country, people, British, children, white, freedom, women, racist, religion, EU, Europe*. Opvallend is dat *Europe, EU* en *European* hier heel prominent genoemd worden. Dit zijn blijkbaar issues waar UKIP zich sterk op richt. Daarnaast wordt *immigration, migrants, immigrants* en *refugees* hier ook veel vaker genoemd dan op de pagina van de EDL en de BNP.

Tot slot zien we niet alleen verschillen betreffende de framing van outgroups, maar ook betreffende de ingroup. Hoewel moslims op de twee andere pagina's ook wel genoemd worden in combinatie met *Britain*, is dit niet zo prominent het geval als bij de EDL. Dit wijst erop dat de gebruikers van met name de UKIP-pagina voor de definiëring van hun ingroup minder de islam als outgroup aanmerken. Zij gebruiken vooral linkse politici, immigranten en Europa om de eigen positie te benadrukken. Denk aan woorden als vluchtelingen, immigratie, referendum, Europa en grenzen, UKIP zelf en de leider Nigel Farage. Hetzelfde geldt voor de reacties op de pagina van de BNP, waar ook verwijzingen worden gemaakt naar *people, government, country, europe, borders, problem, Cameron, police, EU, back, immigrants, muslims en refugees, foreign, illegal, leave, change*. Zowel de pagina van UKIP als de pagina van de BNP benoemen ook vaker economische aspecten bij het beschrijven van de ingroup. Zo komen woorden zoals *work, homeless, money, support, benefits* en *pay* voor.

4.5.4 Inhoudsanalyse van radicaalislamitische Facebookpagina

We besloten data te verzamelen van de pagina van Hizb Ut-Tahrir Britain. Deze pagina is gekozen in lijn met de literatuurstudie. In de literatuurstudie kwam Al-Muhajiroun ook als belangrijke radicaalislamitische groepering naar voren. Echter Al-Muhajiroun opereert sinds 2004 niet meer onder deze naam. Dit verklaart waarom deze groepering niet actief is op Facebook. Veel posts en reacties op de pagina van Hizb Ut-Tahrir Britain zijn in het Engels, wat het interpreteren van de resultaten eenvoudiger maakt. Van deze pagina zijn de posts en bijbehorende reacties die tussen 1 augustus 2015 en 1 november 2015 geplaatst verzameld. Tabel 4.2 geeft een overzicht van het aantal gebruikers dat de pagina volgde/likete (op 03-01-2016), alsmede het aantal reacties en posts dat verzameld is. Op deze pagina zijn veel minder posts geplaatst dan op de onderzochte anti-islampagina's in het VK.

Tabel 4.2: Activiteit op Hizb Ut-Tahrir Britain

Aantal likes (op 03-01-2016)	10.863
Aantal comments (N)	760
Aantal posts (N)	67

De inhoudsanalyse ondersteunt onze eerdere conclusie (op basis van het literatuuronderzoek) dat er sprake is van een onevenwichtige wisselwerking. Acties van anti-islamgroeperingen lijken weinig invloed te hebben op de online uitingen van radicale moslimactivisten. De meeste berichten op de pagina van Hizb Ut-Tahrir Britain richten zich op de 'dubbele standaard' van Westerse regeringen jegens moslims. Het Westen zelf, het VK of de VS worden niet heel negatief gerepresenteerd. In tegenstelling tot anti-islampagina's zijn de posts niet hoofdzakelijk gericht op het zwart maken, of het negatief weergeven van de Ander. De post hieronder (Figuur 4.2) is een van de weinige berichten waarin de achtergestelde positie van moslims wordt weergegeven.

Figuur 4.2: Een post van Hizb ut Tahrir Britain

Als het gaat over 'de Ander', dan is dit met name om aan te tonen hoe moslims worden achtergesteld of om aan te tonen dat er sprake is van toenemende islamofobie. Als zulke claims al een duidelijke adressant hebben, dan is dat over het algemeen de regering of de overheid. En als er al gerefereerd wordt aan anti-islamgroeperingen, dan figureren zij als indirecte actor, en niet als adressant. Een voorbeeld van een bericht naar aanleiding van een anti-islamprotest in de Verenigde Staten (30 mei 2015):

"Fully armed protestors were allowed to demonstrate outside a mosque in Arizona where they attempted to taunt, abuse and intimidate muslims during Friday prayers. Yet one Muslim sister faced abuse and was refused an unopened fizzy drink on a flight because it could have been used as a weapon. Double standards and hypocrisy from western states against Muslims."

Van wisselwerking is duidelijker sprake in de reacties op de Hizb Ut-Tahrir Britainpagina. Het overgrote deel van de reacties op de pagina van Hizb Ut-Tahrir is gepost nadat de pagina de volgende post plaatste, die ze hadden ontvangen van iemand uit Australië. Deze persoon gaf aan dat, als moslims zich niet wilden aanpassen aan de Australische cultuur ze maar terug moesten gaan. Onder deze posts vond een duidelijke interactie plaats tussen aanhangers en tegenstanders van de islam. Vanuit islamitische hoek richtte deze discussie zich vooral op de domheid en racistische houding van de anti-islamgebruikers.

"there is not an ounce of intellect nor respect, do you really think that there will be an ounce of volition to stay, with such repugnance? Who would want to stay in a country, who's inhabitants are disrespectful, foulmouthed fools"

"Criticizing Islam is not racist but people who are motivated by xenophobic hysteria and the fear of anything "non-white" non-European is racism and thus insult Muslims or collectively treat them with suspicion is racism."

Ook het idee dat de islam de cultuur overneemt wordt door hen afgedaan als dom en kortzichtig:

"think about it, there is absolutely no chance in hell that sharia law (or any Islamist policy) is ever going to be permitted or officially recognized under any circumstance whatsoever, it's total fantasy so why are people wasting their time trying to "Reclaim" something that isn't even in danger of being lost"

De reactie vanuit anti-islam hoek was dat kritiek geven op een religie niet racistisch is, en dat Hizb Ut-Tahrir zelf racistisch is tegen iedereen die niet moslim is. Ze verwijzen naar moslims als *goat fuckers* en hen wordt verteld dat ze terug moeten naar hun *shithole land*, omdat ze hier door iedereen gehaat worden. Ook het gevaar van de islam wordt benadrukt, zoals onderstaande reacties laten zien:

"Hizb ut Tahrir has been outlawed in others countries because of their terrorist ties. Do you actually think they should be allowed to gather like this and hold their hate filled meetings? How terrifying do you think this is for Christian people from The Middle East who have fled for their lives? They have come here to find a peaceful place to raise their children only to have these ratbags follow them!"

"and for anyone who thinks Muslims aren't a threat just look at what Muslims did to the Russian aeroplane just shot down with 230 people on it. Still think they are not a threat? Bullshit"

De kwantitatieve analyse ondersteunen onze conclusie op basis van de kwalitatieve analyse. De posts op Hizb Ut-Tahrir Britain zijn niet gericht op de outgroup, maar vooral op de ingroup. In tegenstelling tot de pagina van de EDL, waarbij de meest frequent gebruikte woorden met name naar de islam en moslims verwezen, verwijzen de posts op de pagina van Hizb nauwelijks naar de ander. Op de pagina is vooral sprake is van een meer

algemene referentie naar outgroups. De woorden *they*, *their* en *them* komen vaker voor dan dat er specifiek naar Britten, Amerikanen, Europeanen of het Westen wordt verwezen. De ingroup wordt echter duidelijk het meeste benoemd, zowel in de posts als in de reacties op de pagina. Ter illustratie: *British* en *Britain* komen in de 67 reacties slechts 14 keer ter sprake, terwijl *Muslims* 218 keer wordt benoemd.

De meest gebruikte woorden in de posts van de pagina verwijzen naar de islam zelf (*Allah*, *Islam*, *Muslim*). *Britain* komt ook redelijk vaak voor – ook uiteraard doordat *Britain* in de naam van de pagina zit. De frequente woorden in de reacties tonen aan dat *Australia* en *Australian* vaak genoemd worden. Dit heeft te maken met de discussie die volgde op dreigpost die Hizb ontving. Uit de kwalitatieve analyse bleek zoals gezegd dat rondom deze post een sterke wisselwerking plaats vond.

Wanneer er over Britain of de British gesproken wordt is dit meestal niet op een negatieve manier. De wordclouds laten zien dat er naar outgroups (*Britain* en *British*) verwezen wordt met woorden zoals *threatening*, *manipulation*, *values*, *welcome*, *racist*, *ashamed*, *abuse*, *permitted*, *offended*, *victim*. Hierbij moet gezegd worden dat niet alleen moslims naar *Britain* verwijzen, maar dat er ook Britten zijn die op deze pagina posten. Zij geven bijvoorbeeld aan dat moslims zich vaak beledigd voelen. We zien daarom dat vaak dezelfde woorden gebruikt worden om naar de ingroup te verwijzen. Mogelijk komt dit omdat op de pagina van Hizb ut-Tahrir een discussie tussen voor- en tegenstanders van de islam plaatsvindt. Wanneer tegenstanders van de islam naar *Britain* verwijzen doen zij dit vanuit de ingroup, terwijl aanhangers van de islam dit vanuit de outgroup doen. Dit maakt het moeilijk om onderscheid tussen de in- en outgroup te maken door middel van word co-occurrences.

4.5.5 Conclusie

De conclusies van onze sociale media-analyse zijn een aanvulling op de bevindingen van de interviews en de literatuurstudie. Aan de hand van netwerkanalyses en inhoudsanalyses van Britse Facebookpagina's is inzicht verkregen in de online aanwezigheid en het discours van anti-islam- en radicaalislamitische actoren in het Verenigd Koninkrijk. De netwerkanalyse van anti-islamactoren laat zien dat in het Verenigd Koninkrijk de EDL inderdaad een zeer prominente online aanwezigheid heeft. Naast een centrale pagina zijn zeer veel lokale groeperingen van de EDL actief op Facebook. Deze vormen gezamenlijk een hecht netwerk. Uit een van de expertinterviews bleek dat de Britse anti-islamactoren elkaar als concurrent zien. Uit de netwerkanalyse komt daarentegen een hecht netwerk naar voren, zeker in vergelijking tot het netwerk van radicaalislamitische actoren in de Verenigd Koninkrijk. Deze laatste groeperingen zijn nauwelijks met elkaar verbonden en vormen een gefragmenteerd netwerk. Radicale-islamgroeperingen isoleren zich van andere groepen en discussiepagina's.

Zoals in de literatuurstudie al werd aangegeven, is het debat over moslims in het Verenigd Koninkrijk de laatste jaren verhard. Deze negatieve of 'harde' oordelen over de islam zijn duidelijk zichtbaar in de framing die plaatsvindt op anti-islam-Facebookpagina's in het Verenigd Koninkrijk. Hoewel er een verschil in framing is in de berichten en het commentaar op de pagina's – de EDL en BNP zijn veel aanvallender en negatiever dan UKIP – zijn de reacties over het algemeen afwijzend van toon. Een onderscheid tussen gematigde moslims en radicale moslims wordt niet gemaakt en er is nauwelijks sprake van een tegengeluid. In het bijzonder komt de gevoelde bedreiging van de eigen cultuur en vrijheid naar voren op de reacties op deze pagina's. Angst wordt ook geuit op de radicaalislamitische pagina van Hizb ut-Tahrir, waar voor- en tegenstanders van de islam elkaar bleken op te zoeken in een discussie.

Over het algemeen zijn de beheerders en gebruikers van Hizb Ut-Tahrir echter vooral op de eigen ingroup en op de islam gericht. Het discours laat zien dat men weinig gefocust is op het anti-islamveld. Deze conclusie sluit aan bij de bevindingen van de netwerkanalyse. De

zoektocht naar verwante pagina's op basis van onze seeds leidde er bijvoorbeeld opmerkelijk genoeg niet toe, dat ons netwerk de pagina van de *Islamic Emergency Defence* bevat, die specifiek tegen anti-moslingroepen gericht is (Bartlett & Birdwell 2013).

5. Frankrijk

In dit hoofdstuk beschrijven we de dynamiek tussen het anti-islamveld en het radicale-islamveld in Frankrijk. Het hoofdstuk kent dezelfde opbouw als de andere empirische hoofdstukken; in de eerste plaats beschrijven we de nationale context in Frankrijk, gevolgd door een beschrijving van het Franse anti-islam- en radicale-islamveld. Daarna gaan we in op de wisselwerking en escalatie tussen beide velden. Tot slot rapporteren we een analyse van onlinenetwerken en onlinecommunicatie van beide velden in Frankrijk. Ook voor dit hoofdstuk is gebruik gemaakt van beschikbare literatuur (wetenschappelijke en ‘grijze’ literatuur) en van de informatie die verkregen is uit interviews met de heer Adraoui en mevrouw Mayer. Dr. Mohamed-Ali Adraoui is gepromoveerd op het salafisme in Frankrijk en nu als onderzoeker verbonden aan het instituut van politieke wetenschappen in Parijs (Sciences Po, Parijs). Dr. Nonna Mayer is onder andere onderzoeksleider van het centrum van Europese studies van het Franse instituut van politieke wetenschappen (Sciences Po, Parijs). Ze heeft zich gespecialiseerd in politiek gedrag, extreemrechts en racisme.

5.1 Nationale, macro-politieke context in Frankrijk

5.1.1 Demografie van de islamitische bevolking

In Frankrijk wonen 3,9 miljoen moslims, 8 % van de totale bevolking, waarmee het land de grootste islamitische populatie in Europa heeft (INSEE/INED 2010). Het gaat hier om het aantal praktiserende moslims, het aantal inwoners met een islamitische achtergrond is groter (Benichou e.a. 2015). Ongeveer 80 % van de Franse moslims woont in de stedelijke gebieden rondom Parijs, Calais en de regio ‘Rhône-Alpes’. Rond de helft heeft een Algerijnse herkomst, gevolgd door respectievelijk Marokko, Tunesië, Turkije en Sub-Sahara Afrika (Boyer 1998). Geschat wordt dat er zo’n 10.000 bekeerlingen zijn (Boyle 2013: 26)

Er zijn zo’n 2400 gebedsplaatsen in Frankrijk, variërend van klein en zonder herkenbare vorm (85 % is kleiner dan 500 m²) tot groter dan 2000 m² (Zwilling 2015). Het gegeven dat het vaak om geïmproviseerde gebedsplaatsen gaat en dat maar weinig van de moskeeën een minaret hebben, kan onder andere verklaard worden door tegenstand van lokale overheden en omwonenden (Cesari 2012). Na de twee aanslagenreeksen in 1985 en 1995 is de Franse overheid flexibeler in het accommoderen van de islam als religie in Frankrijk, bijvoorbeeld op lokaal niveau in het toelaten van de bouw van moskeeën (Godard 2007). Een groot deel van de organisaties is ondergebracht in drie grote islamitische koepelorganisaties. De FNMF, *le Fédération Nationale des Musulmans de France*, de UOIF, *l’Union des Organisations Islamiques de France*, en de CFCM, *le Conseil Français du Culte Musulman*. Hoewel dit ingaat tegen de principes van ‘laïcité’, de scheiding van kerk en staat, is de CFCM in 2003 opgericht onder leiding van Sarkozy, met de bedoeling de hele Franse moslimgemeenschap te representeren en zo een gesprekspartner voor de overheid te zijn (Amghar 2009; Ahearne 2014).

De officiële moslimorganen bevinden zich in een spagaat: zij moeten een bepaalde achterban vertegenwoordigen en hebben een noodzaak tot erkenning door de staat. Dit was onder andere zichtbaar bij de invoering van het hoofddoekjesverbod in 2004; organisaties als de CFCM hebben toen publiekelijk verklaard dat moslims zich aan de wetten van de republiek dienen te houden. Dit heeft ertoe geleid dat sommige orthodoxe islamitische organisaties in het gat sprongen, en door hun onafhankelijkheid van de overheid meer legitimiteit konden verkrijgen bij hun achterban.

5.1.2 Politiek debat over immigratie en multiculturalisme

In Frankrijk is het universalistische burgerschapsmodel (officieel) leidend. Het streeft naar culturele eenheid met individuele gelijkheid voor iedereen en dus geen erkenning van

groepsrechten. Het recht om op basis van collectieve rechten anders te zijn, wordt beperkt door de universele gelijkheidsprincipes. Denk aan het verbod op religieuze symbolen in publieke instituties, zoals basisscholen. Hierin is het principe van 'laïcité' leidend: het publieke domein is (officieel) vrij van religie en er gelden de waarden van de republiek. Er bestaat geen correcte Nederlandse vertaling, 'politiek secularisme' komt het dichtst in de buurt, waarmee het verder gaat dan secularisme. Omdat er geen goede Nederlandse vertaling bestaat zal in het vervolg het Franse woord *laïcité* gebruikt worden. De Franse stemming rondom de islam kan niet los worden gezien van deze aloude traditie van *laïcité*.

In de jaren 80 veranderde het debat in Frankrijk ten opzichte van migranten en werd de nadruk meer gelegd op de aanwezigheid van grote hoeveelheden islamitische migranten en het probleem dat hun religie met zich mee zou brengen als bedreiging van de nationale identiteit en de republikeinse waarden (Mohammed & Hajjat 2013). In 1983 behaalde het *Front National* (FN) haar eerste overwinning, met de eerste burgemeester van deze partij in het plaatsje Dreux. De jaren 80 werden ook gekenmerkt door veel racistisch geweld; met 1983 als hoogtepunt met 18 moorden en tal van ernstige gewonden door aanvallen om racistische motieven (Witte 2014).

Vanaf 1989 is een verandering zichtbaar in de invulling van *laïcité*. In dat jaar werden drie meisjes van school geweerd vanwege hun hoofddoekje. Dit ontketende een nationaal debat en zorgde er uiteindelijk voor dat in 2004 het dragen van religieuze symbolen werd verboden. Eerst was het vooral links dat de *laïque* waarden verdedigde, en daarom een verbod op de hoofddoek ondersteunde. Later werd dit verbod echter ook gesteund door een brede coalitie van links én rechts, waaronder de *Union pour le Mouvement Populaire* (UMP). Ook zij beriep zich bij het verbod op 'la *laïcité*' en onderscheidde zich daarmee van het extreemrechtse discours van het *Front National*. Het discours werd echter al snel daarna overgenomen door het *Front National* dat van een traditioneel extreemrechtse discours verschoof naar een anti-islamdiscours. Nilsson (2015: 103) beschrijft hoe tijdens de hoofddoekjesaffaire links en rechts wedijverden om wie het meest fervent 'laïque' was, door de sterkste 'hardline' oplossingen voor het 'moslimprobleem' aan te dragen. Onder invloed van deze ontwikkelingen wordt *laïcité* steeds meer gebruikt voor specifiek het inperken van de collectieve rechten voor moslims (Roy 2005, Ahearne 2014). Ook linkse politici verdedigden de 'nieuwe', striktere invulling ervan. Zo stelde Hollande in zijn verkiezingsstrijd voor om de principes van *laïcité* op te nemen in de grondwet (Ahearne 2014).

Mohammed en Hajjat (2013) stellen dat in toenemende mate sprake is van een vijandbeeld van islam en moslims vanuit theologisch en politiek perspectief. Dit is met de tijd steeds meer gaan samenvallen met immigratie in haar geheel. Ook het *Collectif Contre l'islamophobie en France* (CCIF 2015) spreekt over de diffusie van een 'islamofob beeld'⁶⁹ in de maatschappij. Nonna Mayer, expert extreemrechts in Frankrijk, bevestigt dit beeld en stelt dat een aantal anti-islamopiniemakers onevenredig veel aandacht krijgt in het mediadebat (interview Nonna Mayer november 2015). Zo heeft een aantal bekende opiniemakers van 'de anti-islamzaak' hun strategische inzet gemaakt, zoals Zemmour en Finkelkraut. Ook het idee van 'Le Grand Remplacement' van Renaud Camus, over de vervanging van het ene volk door een ander is in die zin veelzeggend en vormt voor veel islamcritici een inspiratie. Volgens deze theorie zullen migranten – met name moslims – de Franse maatschappij overnemen en zijn de 'boeven' uit de *banlieues* de soldaten van de islam die het leven van de Fransen onmogelijk maken. Hetzelfde geldt voor Houellebecq's bestseller-roman *Soumission*, waarin hij Frankrijk in 2022 beschrijft, dat onder leiding van een islamitische president langzaam verandert in een islamitische staat, een 'Eurabië'.

69 Het *Collectif Contre l'islamophobie en France* (CCIF 2015) gebruikt de term 'islamofob' wanneer het om anti-islamdadn gaat. Waar het om cijfers afkomstig uit dit rapport gaat, zal dus ook in deze termen worden gesproken. Zie voor een toelichting van de begrippen islamofob en anti-islam het theoretisch kader.

Wanneer we kijken naar de plaats van de islam en moslims in Frankrijk valt op dat van de in het onderzoek onderscheiden groepen de tolerantie voor moslims het laagst is, vergeleken met groepen als 'joden', 'Maghrebijnen' en 'zwarten' (CNCDH 2014)⁷⁰. Volgens het onderzoeksmedium Ipsos Sopra Steria, meent 53 % van de Fransen na de aanslagen op *Charlie Hebdo* dat Frankrijk in oorlog is; en van deze groep denkt 16 % dat men met de islam in oorlog is (tegenover 84 % specifiek met de jihadisten) (Ipsos Sopra Steria 2015).

5.1.3 Politiek systeem

Een aantal politieke karakteristieken kan volgens Lubbers en collega's (2002) de populariteit van het Front National in Frankrijk verklaren. Zo zorgt de aanwezigheid van andere partijen aan de rechterflank met een anti-immigratieagenda ervoor dat op dit onderwerp meer gestreden wordt. Uit hun analyse blijkt dat de grote rechtse partijen in Frankrijk gematigd zijn over het immigratiethema, wat het Front National meer ruimte geeft. Overigens laat hun analyse ook zien dat er niet altijd een duidelijk verband bestaat tussen bovenstaande factoren.

Daarnaast bezit het Front National een aantal karakteristieken die ervoor zorgen dat ze meer stemmen krijgt, zoals een charismatisch leider (Jean-Marie Le Pen en later Marine Le Pen), een sterke lokale organisatie en een actieve politieke basis (Lubbers e.a. 2002).

Bovendien blijkt het electorale systeem in Frankrijk met lokale en regionale verkiezingen in het voordeel van het Front National te werken. Op deze niveaus bevinden zich sterke lokale partijstructuren van het Front National en behaalt de partij relatief veel stemmen. De steun voor de partij op lokaal en regionaal niveau zorgt ook voor grotere invloed op nationaal niveau (Schain 2006: 287). Meer over de partij in paragraaf 4.

5.1.4 Maatschappelijke en internationale ontwikkelingen

Specifiek aan de Franse context is de aanwezigheid van de 'banlieues', de Franse buitenwijken, of correcter: ZUS, de *Zones Urbaines Sensibles*, waarmee specifiek de arme buitenwijken worden aangeduid. Deze banlieues kenmerken zich door hoge werkloosheid, criminaliteitscijfers, sociale problematiek en een relatief hoog aantal migranten en hun nakomelingen.⁷¹ De achterstelling en uitsluiting die de jongeren hier ervaren zorgt ervoor dat velen van hen een diepe haat ontwikkelen ten opzichte van de maatschappij (Benichou e.a. 2015; Duijndam 2016). Dit is dan ook een rijke voedingsbodem voor radicalisering (Marret 2009, in Boyle 2013). Hoewel maar weinig jongeren praktiserend zijn en de islam een kleine rol speelt in het dagelijks leven, zien we dat de Franse jihadisten specifiek in deze banlieues recruterend (Benichou e.a. 2015). Een relatief groot aantal van de geradicaliseerde jongeren is dan ook afkomstig uit deze armere wijken (Benichou e.a. 2015).⁷²

Bovendien blijkt de gevangenis een plek te zijn waar meerdere geradicaliseerde jongeren voor het eerst in contact komen met hun radicale inspiratiebronnen. Het betreft hierbij voor een groot deel de jongeren uit de (eerdergenoemde) ZUS (Benichou e.a. 2015).

Ultraorthodoxe oorspronkelijk geweldloze organisaties die actief zijn in de banlieues zijn de 'salafisten' en de 'Tabligh', een orthodoxe stroming afkomstig uit India en Pakistan. Zij houden zich meer afzijdig van de Franse maatschappij (Roy 2004; Kepel 2011). Kepel (2011) stelt dat zij in het gat springen dat de staat heeft achtergelaten. Zo hebben de Tabligh een rol gespeeld bij het tegengaan van de drugsproblematiek in de wijken. Ook andere strikt religieuze organisaties zijn in toenemende mate op het sociale vlak actief in de wijken, zoals de *Jeunes Musulmans de France* (JMF).

70 In het betreffende onderzoek is onderscheid gemaakt tussen de genoemde groepen, waarbij er in de praktijk soms overlap is tussen genoemde groepen (zoals 'Maghrebijnen' en 'moslims').

71 In Frankrijk bestaat een klein percentage van de woningen uit sociale woningbouw. Hierdoor zijn wijken met sociale woningbouw uitsluitend toegewezen aan de in sociaaleconomisch opzicht zwaksten in de maatschappij.

72 Echter niet alle jongeren die wegens terrorisme zijn opgepakt zijn afkomstig uit deze wijken, zie bijvoorbeeld Slooter in De Volkskrant van 24 januari 2015.

De banlieues spelen dus een belangrijke rol in het radicale-islamveld, als vindplaats voor toekomstige jihadisten, en zoals we later zullen zien als decor voor het anti-islamveld, symbolisch voor het angstbeeld van een ‘opkomende islam’, met ‘buitenwijken vol met islamitische jongeren’.

Kijken we naar het radicaalislamitische veld in Frankrijk, dan is bovendien een aantal internationale ontwikkelingen van belang die de positie van Frankrijk in dit veld beïnvloeden. Zo vormt Frankrijks inmenging in islamitische landen met door Al Qaida-geïnspireerde bewegingen een reden dat Frankrijk als een van de grootste opponenten wordt genoemd, en ‘bewijs’ dat Frankrijk de moslimwereld wil domineren. Hieronder valt haar bijdrage aan ‘the War on Terror’ met een militaire aanwezigheid in een groot aantal islamitische landen, zoals Senegal, Afghanistan en Mali (en nu ook Syrië). Ayman Al-Zawahiri, de voorman van Al Qaida, bekritiseert in een interview in april 2014 de rol van Frankrijk in Mali en de Centraal Afrikaanse Republiek, en hij stelt: “De V.S. zijn uitgeput na Irak en Afghanistan, en de jihadistische activiteiten vinden voor een groot deel plaats in de zones waar Frankrijk de macht heeft”. Zes maanden later stelt Al-Adnani in naam van IS “Dat Allah Frankrijk moge vervloeken!” (Benichou e.a. 2015: 218). Andere redenen zijn Frankrijks steun aan de regimes van Algerije, Mauritanië en Niger en de geschiedenis met kruistochten en kolonisatie (Boyle 2013: 26; Benichou e.a. 2015: 217). Zo zou ook de gewelddadige Frans-Algerijnse onafhankelijkheidsoorlog (‘54-’62) invloed kunnen hebben op de huidige spanningen, zowel aan de anti-islamzijde als aan de radicale-islamzijde. Van de ‘*pieds-noirs*’, de voor de onafhankelijkheid in Algerije wonende Fransen, stemde 44 % ooit op het FN (Comtat 2006). Aan de andere kant was een overgroot deel van degenen die de afgelopen decennia terroristische aanslagen pleegden van Algerijnse afkomst, waaronder de gebroeders Kouachi en de daders van de bomaanslagen in de metro van 1995.

Bovendien zijn tijdens de Algerijnse burgeroorlog in het begin van de jaren 90 leden van de salafistische FIS, Front Islamique du Salut, het Algerijnse regime ontvlucht, richting Frankrijk. Zij hebben invloed gehad op het ontstaan van salafistische stromingen in Frankrijk. Een andere internationale factor relevant voor de situatie in Frankrijk is de trek van jonge jihadistische moslims naar Syrië en Irak. Zij kunnen ertoe aangezet worden om bij terugkomst in Frankrijk terroristische daden te verrichten (Migaux 2014).

5.2 Het anti-islamveld in Frankrijk

In het anti-islamveld is een aantal actoren te onderscheiden, namelijk in (1) de partijpolitiek, in de vorm van (2) anti-islambewegingen en een aantal (3) bekende opiniemakers met een anti-islamgeluid. Wij kiezen ervoor om deze laatste ook binnen het anti-islamveld te beschrijven, omdat uit onze studie blijkt dat vooral deze laatste groep een rol speelt in de wisselwerking met actoren in het radicaalislamitische veld.

In de eerste paragraaf volgt een korte beschrijving van deze actoren. Daarna in paragraaf 5.2.2 geven we een beschrijving van hun discursieve repertoire, en in 5.2.3 van het actierepertoire.

5.2.1 Structuur en actoren

Partijpolitiek: Front National

Het Front National stamt uit 1972, waarbij het onder leiding van Jean-Marie Le Pen door de jaren heen een gestage groei kende. Tussen 1984 en 1997 behaalt ze tussen de 10 en 15 % van de stemmen. Voor 1984 was migratie geen dominant onderwerp in het politieke en publieke debat in Frankrijk. De electorale doorbraak van het FN veranderde dat. De migrantenproblematiek staat sindsdien hoog op de agenda (Rydgren 2003; Schain 2006). Schain (2006) stelt dat gedurende een periode van 15 jaar het FN grote invloed heeft gehad op het stemgedrag van Franse burgers, zowel kiezers van traditioneel links als rechts gingen op FN

stemmen. Onder invloed van de partij werden migratie en veiligheid de grootste nationale problemen, door Perrineau 'ideologische penetratie' genoemd (1997, in Schain 2006: 277).

Het 'nieuwe' Front National onder leiding van Marine Le Pen krijgt steeds meer electorale steun. Onder Marine spreekt de partij zich weliswaar minder extreem uit dan onder haar vader, maar ze is nog steeds tegen immigratie, vooral uit islamitische landen. Marine probeert de partij te 'de-diaboliseren' en voor het mainstream publiek acceptabel te maken. Zij maakte daarbij 'handig' gebruik van het discours in Frankrijk na de 'hoofddoekjesaffaire' in 1989. Sinds deze affaire heeft ook gematigd rechts zich geschaard achter de principes van *laïcité*. Dit zorgt ervoor dat de anti-islamuitspraken van het Front National door een breder publiek als legitiem worden gezien; zij baseren zich immers op de universalistische waarden van de Franse maatschappij (Nilsson 2015). Nonna Mayer (interview Mayer november 2015) stelt dat de huidige ontwikkelingen, het toegenomen aantal vluchtelingen en de aanslagen in Parijs, koren op de molen zijn voor Le Pen. Tijdens de regionale verkiezingen van 2015 haalde de partij dan ook 27 % van de stemmen (Ministère de l'Intérieur 2015).

FN heeft een uitgesproken negatieve houding ten opzichte van immigranten, vooral moslims, en laat zich regelmatig op discriminerende wijze uit over deze groepen. De partij heeft in de afgelopen decennia een ontwikkeling doorgemaakt van 'klassiek extreemrechts' naar een meer anti-islamdiscours. Overigens maakt Marine Le Pen in haar retoriek gewoonlijk onderscheid tussen de politieke islam (islamisme) en de rest van de moslims. Zij is vooral negatief ten aanzien van islamisten. In haar verkiezingscampagne van 2012 stelde ze bijvoorbeeld de islamistische groeperingen te willen verpletteren en de UOIF te willen verbieden (Williams & Lowles 2015: 58).

Anti-islambeweging

Frankrijk kent een aantal 'ultra-laïque' groeperingen met een anti-islamgeluid. Hieronder de meest toonaangevende.

Riposte Laïque (RL) is, zoals de naam al doet vermoeden, een 'ultra-laïque' groepering, opgericht door Pierre Cassen, oud trotskist. Het gaat om een combinatie van linkse en rechtse personen, die het universalistische gedachtegoed, of beter: 'laïque' gedachtegoed propageren. De voor RL schrijvende activisten spelen een belangrijke rol in de intellectuele anti-islam- en anti-moslim-'scene'. Hilout, een van de meest frequente bloggers van RL, werd bij de Gerin Commissie 2009 van het 'Assemblée National' over het dragen van een hoofddoek uitgenodigd als islam-expert. RL baseert zich sinds de oprichting in 2007 op het anti-islam- en anti-moslimsentiment. Onder het pseudoniem 'Cyran' plaatst onder andere Cassen stukken op de website, geïnspireerd door de Eurabië-theorieën. Hierin worden moslims onder andere vergeleken met de nazi's (Nilsson 2015).

Cassen heeft een poging gedaan een Franse variant van Pegida op te richten, maar dat lijkt tot nu toe weinig effectief (Nilsson 2015). RL is nauw verbonden met de groepering *Bloc Identitaire* (BI). Eén van de sleutelfiguren hierin is Christine Tasin, ook de president van *Résistance Républicaine* (RR), een kleinere aan RL en BI gelieerde groepering (Williams & Lowles 2015). Zowel Tasin als Cassen zijn schuldig bevonden aan het aanzetten tot raciale haat voor uitspraken die zij hebben gedaan over de islam. De groepering zou het gedachtegoed van het FN voeden. Daarnaast zijn er verbanden tussen RL en FN. Zo is Engelmann lid van RL en vertegenwoordiger van het FN (Nilsson 2015).

Het BI is in 2003 opgericht als 'identitaire groepering', en staat onder leiding van Fabrice Robert. Ze vormen de voorhoede van de 'identitaire beweging' in Frankrijk. Ze hebben een extreemrechtse, anti-immigratie-, anti-islamistische en antisemitische boodschap. In 2009 hebben zij een politieke partij opgericht, maar die haalde het niet naar de landelijke verkiezingen. Het BI heeft banden met de Oostenrijkse Vrijheids Partij (Fpö), de Lega Nord in Italië, het Vlaams Belang in België en de EDL in het VK. *Génération Identitaire* is de 'jeugdafdeling' van BI.

Charlie Hebdo

Charlie Hebdo is een in 1960 opgericht blad, eerder onder de naam *Hara-Kiri*. Het blad heeft een 'gauchistische' (sterk linkse) inslag en bekritiseert op satirische wijze de autoriteiten, de Franse elite en religie. De oplage voor de aanslagen in 2015 lag rond 45.000 (The Economist 5 mei 2015). *Charlie Hebdo* heeft een antigodsdienstig, ultra-laïque karakter, en kan binnen het ultra-laïque veld worden geplaatst, waarin de bovenstaande groeperingen zich bevinden. Om het weekblad als puur anti-islamitisch te definiëren, daar zijn de meningen in Frankrijk over verdeeld, en daarvoor is het profiel van het blad te divers. Om die reden plaatsen wij deze actor eerder in het ultra-laïque veld, met hier en daar overlap met het anti-islamveld. Volgens radicaalislamitische actoren is het blad wel anti-islamitisch; dit was de reden voor de bedreigingen en aanslagen op het weekblad. Om deze reden nemen wij *Charlie Hebdo* op in het onderzoek.

5.2.2 Discursieve repertoires

Het gedachtegoed van RL, RR en BI is verwant aan dat van Europese rechts-populistische stromingen: anti-overheid, afwijzing 'buitenlanders', en de verdediging van nationaal-universalistische waarden. Maar om deze groeperingen te duiden als extreemrechts is misleidend, want zij baseren zich ook op meer politieke mainstreamprincipes van het universalisme. Zij kunnen beter gegroepeerd worden binnen het 'integralistische kader' (Nilsson 2015: 92): ultra-laïque, met de islam als belangrijkste bedreiging voor de Franse laïcité en waarin ultranationalisten en ultrasecularisten elkaar opzoeken in hun afkeer van de islam. Zo stelt Olivier, een van de oprichters van RR op het blog van de groepering "wij zijn republikeinen uit verschillende stromingen, en de oprichters van RL en RR komen eerder van links, of extreem-links" (Olivier blog 2012)

Naast de drie pijlers van de Franse samenleving (*liberté, égalité, et fraternité*) vinden RL, RR en BI dat een vierde pijler 'laïcité' zou moeten zijn. Hun speerpunt is het verdedigen van deze laïque waarden, tegen de islam en de islamitische waarden en tegen de politieke elites die samen met de islamitische gemeenschap onder een hoedje zouden spelen. Zo stellen anti-islamsites zoals RL dat de overheid (voornamelijk de 'multiculturalisten' en 'socialisten', maar ook het UMP) samenwerkt met moslims om het Frankrijk van 'de echte Fransen' over te nemen. De aanhangers van deze groeperingen vinden dat het 'echte Frankrijk' niet wordt gehoord. De identiteit waar RL zich mee profileert is de Franse laïcité, waarin het laïque Franse volk tegenover de non-laïque moslim wordt geplaatst (Nilsson 2015: 89). Deze groeperingen hebben als angstbeeld de opkomst van een Eurabië: een Europa gedomineerd door moslims. Zij stellen dat de moslims Europa willen overnemen en vergelijken de islam en de islamisten met het nazisme (Nilsson 2015: 97). Volgens Nilsson (2015: 105) is dit een lijn die langzaam is overgenomen door het Front National.

Interessant is dat zij hierin het discours overnemen van enkele radicaalislamitische organisaties. Beide gaan uit van de onverenigbaarheid van de Westerse cultuur met de islamitische cultuur. Het vijandbeeld van radicale moslims bevestigt deze opvatting, in die zin dat de islam onverenigbaar is met 'het Westen'. Andersom bevestigen de anti-islamgroeperingen dit beeld voor de radicaalislamitische groeperingen, namelijk van een 'vijandig Westen' (Williams & Lowles: 4). Bovendien leggen de anti-islamgroeperingen de verbinding tussen de buitenwijken en een 'oprukkende' islam; met de jongeren uit de buitenwijken als het 'islamitisch leger' (Nilsson 2015).

RL, RR en BI scharen zich dus onder de 'identitaire beweging', die opkomt voor de Franse laïque identiteit, welke wordt bedreigd door de islam en/of de moslims. Hieromtrent verschillen de meningen echter nog weleens: is de beweging tegen de islam, tegen de komst van veel moslims of tegen het islamisme? Het officiële discours luidt dat men niet tegen 'de islam' of tegen moslims is, maar tegen de invasie van moslims, of tegen het islamisme. Zo schrijft Olivier, een van de oprichters van RR "zoals bij de 'identitairen', wij verwijten de

islam niets, maar wij bevechten de islamisering, want ‘we zijn bij ons [in Frankrijk]’⁷³ (Olivier 2012). Op de website van RR staat ook “Ik ben islamofob, en ik ben er trots op.” En op de website van RL is te vinden: “Als iemand verbonden is aan de Republiek, democratie, vrouwenrechten, vrijheid, laïcité, dan heeft diegene de plicht om islamofob te zijn, simpelweg omdat de islam deze emancipatorische waarden niet tolereert” (Nilsson 2015: 93). Als we verder kijken naar de inhoud van de websites wordt de islam als religie bekritiseerd, en wordt een extremistisch karakter van de islam gesuggereerd. De website van RR lijkt in haar geheel gericht tegen de islam, met hoofdstukken als ‘studie van de islam’, ‘halal’, ‘fundamenten van islam’. Zo luidt de titel van een post van RR ‘Het veroveringsproject van het Westen door de Moslim Broeders (dus door de islam)’.⁷⁴ Enkele toonaangevende titels van posts van RL zijn ‘Oorlog tegen de islam: Naar de bronnen van corruptie en terrorisme’⁷⁵ (15 december 2015); ‘De islam heeft de mensheid niets anders dan de dood gebracht’⁷⁶ (2 oktober 2015) of ‘De migranten gedragen zich als wilden, net als Mohammed’⁷⁷ (19 oktober 2015). Op de website van RR zijn onder andere plaatjes van een Koran met een bebloed mes erop te vinden.⁷⁸ Het BI daarentegen lijkt zich op discursief niveau voornamelijk te richten op het islamisme, met posts als ‘Ook wij moeten vechten tegen de islamisten!’⁷⁹ (20 oktober 2014), waarin het verband wordt gelegd tussen de islamisering van Frankrijk en het jihadisme (“Charlie Hebdo: niemand kan pretenderen tegen het jihadisme te vechten, zonder de massale immigratie en islamisering te noemen”⁸⁰, 7 januari 2015).

RL noemt haar strijd een “republikeins gevecht dat de politieke geschillen overstijgt”. Zij stelt dat Frankrijk “heroverd” moet worden, en dat “exceptionele maatregelen” tegen de islam, de “kanker van de democratie”, moeten worden genomen. Deze maatregelen moeten worden genomen tegen “zijn moskeeën, hoofddoeken (...) en al die dingen die instrumenten zijn in de strijd om de Franse maatschappij” (Nilsson 2015: 100). Hiermee wijkt het af van de mainstream anti-islamstemmen; die vinden niet dat alle moslims en de islam uit Frankrijk moeten verdwijnen, maar dat zij moeten integreren en assimileren aan de vermeende Franse universalistische eenheid (104).

Dit beeld van een bedreiging van de Franse laïque principes door de islam resoneert met de ‘mainstream’ universalistische principes. Mildere varianten op dit beeld wordt gedragen door bredere lagen van de bevolking. Waarin deze groeperingen afwijken van het anti-islamdiscours in de mainstreampolitiek, is dat zij de ‘duivelse’ eigenschappen van de islam verbinden aan eenieder die als moslim wordt gezien. ‘De moslim’ onderscheidt zich door biologische en culturele verschillen, en wordt bezeten door een duivelse islamitische geest (Nilsson 2015: 97, 104).

Charlie Hebdo.

Zoals beschreven in paragraaf 5.1.2 zijn er een aantal bekende actoren die het anti-islambeeld in media uitdragen, veelal uit het ultra-laïque veld. Housez (2005) beschrijft in een artikel op de website voltairenet.org⁸¹ hoe *Charlie Hebdo* binnen het Franse mediaspectrum de voorhoede inneemt in het benadrukken van het gevaar van de islamisten en de gehele islam. Volgens Housez (2005) begint de focus van *Charlie Hebdo* op de dreiging van de islam en islamisme eind 2003. Hij stelt dat een deel van de redactie er anti-islamdenkenbeelden op na houdt, wat te merken is aan de inhoud van *Charlie Hebdo*, en de nevenwerkzaamheden van haar medewerkers. Zo schrijft een van de regelmatig bijdragende redacteuren van

73 “(...) comme chez les identitaires, on n’a rien à reprocher à l’islam mais on combat l’islamisation parce que ‘on est chez nous.’”

74 “Le projet de conquête de l’Occident par les Frères musulmans (donc par l’islam).” Zie website RR, URL : <http://resistancepublicaine.eu/>

75 “Guerre contre l’islam : aux sources de la corruption et du terrorisme.”

76 “L’islam n’a jamais rien apporté d’autre à l’humanité que la mort.”

77 “Les migrants se comportent en sauvages, comme Mahomet.” Zie website RL, URL : <http://ripostelaique.com/>

78 Zie website RR, URL : <http://resistancepublicaine.eu/>

79 “C’est aussi chez nous qu’il faut lutter contre les islamistes!”

80 “Charlie Hebdo : personne ne pourra prétendre lutter contre le djihadisme sans remettre en cause l’immigration massive et l’islamisation.”

Zie website BI, URL : <http://www.bloc-identitaire.com/>

81 Een onafhankelijk persbureau opgezet door onderzoeksjournalist Meyssan, o.a. onderzoeker extreemrechtse partijen.

Charlie Hebdo, Robert Misrahi, een lofzang over het boek *La rage et l'orgueil*, een anti-islamitisch pamflet van de Italiaanse journaliste Oriana Fallaci, op de website van Charlie Hebdo. In het boek vergelijkt Fallaci o.a. de voortplanting van moslims met die van ratten. Misrahi schrijft dat hij Fallaci bewondert om haar intellectuele moed, dat ze het goed bedoelt, maar door sommige formuleringen wat kan choqueren.⁸² Bovendien is het duidelijk dat de islam bezig is met een kruistocht tegen het Westen, en niet andersom⁸³ (Charlie Hebdo november 2002). De redactie van *Charlie Hebdo* is hier niet van gecharmeerd en ontslaat Misrahi (Housez 2005).

De anti-islamkoers van *Charlie Hebdo* is voor de medewerker Philippe Corcuff de reden om zijn activiteiten bij *Charlie Hebdo* eind 2004 te stoppen. In een brief gepubliceerd op de website Bellaciao.Org (3 december 2004) stelt hij dat *Charlie Hebdo* bijdraagt aan een vertroebeling van de begrippen islam, islamisme en terrorisme en werkt aan de creatie van een complottheorie betreffende de islam, waarin het blad het beeld schetst van een kruistocht van de (Europese) beschaving tegen die van de (islamitische) barbaren. Ook oud-medewerker Olivier Cyran vertelt in een blog hoe *Charlie Hebdo* “een enorme obsessie voor de islam” ontwikkelt en in toenemende mate moslims uitdaagt, door middel van tekeningen, maar bijvoorbeeld ook door een video van eind 2011 op de website van *Charlie Hebdo* waarin de inmiddels door jihadisten vermoordde ‘Charb’ (de toenmalig hoofdredacteur) de roep van de muezzin nadoet (Cyran 5 december 2013).

5.2.3 Actierepertoires

Als politieke partij bestaat het actierepertoire van het Front National vooral uit politieke middelen, zoals campagnes, toespraken en televisieoptredens. Het FN heeft vooral grote invloed op het anti-islamveld door zijn legitimiteit als politieke partij en de reikwijdte van zijn boodschap. Daarnaast heeft de partij, zoals beschreven, invloed op de agenda van andere politieke partijen (Schain 2006).

Het actierepertoire van de in de vorige subparagraaf beschreven anti-islambewegingen bestaat zowel uit offline- als uit onlineactiviteiten. RL gebruikt een mix van online en offline politieke activiteiten. Zo heeft RL een goed bezochte website, behorend tot de 2000/3000 meest bezochte websites van Frankrijk. Haar YouTube filmpjes worden soms meer dan 2 miljoen keer bekeken (Nilsson 2015). Volgens socioloog Vincent Tiberj van het instituut voor politieke wetenschappen (Science Po), hebben deze anti-islamgroeperingen moeite om mensen ook daadwerkelijk te mobiliseren ‘op de straat’, en zijn zij vooral virtueel en in media actief (20 minutes 19 januari 2015).

Naast onlineactiviteiten profileren de groeperingen zich ook offline, door anti-islambijeenkomsten, lezingen en manifestaties. Daarnaast heeft het BI door heel Frankrijk ‘Identiteitshuizen’ georganiseerd. Het publiceert een bulletin genaamd *Identitaires* (Williams & Lowles 2015). Hieronder een kleine greep uit de activiteiten door de hierboven beschreven drie groeperingen, om een indruk te geven van het soort acties.

In 2007 wilde een organisatie genaamd *Solidarité des Français*, actief in onder andere Parijs, Strasbourg en Nice, varkenssoep uitdelen aan dak- en thuislozen in Parijs. De leidster van de groep, Odile Bonnivard, is ook actief voor het BI. In de soep zouden varkensoren en poten zitten, volgens de organisatie zelf een traditioneel Frans recept. De organisatie werd er echter van verdacht deze actie uit te voeren vanuit anti-islammotieven. De actie werd verboden. De organisatie stelde dat haar ‘tegenstanders’ ‘watchdogs’ waren van de islamitische sharia, die bezig is om de Franse republikeinse traditie te vertrappen (Financial Times 2007).

⁸² “Fallaci vise juste, même si elle peut choquer par certaines formules.”

⁸³ “On ne veut pas voir ni condamner clairement que c'est l'islam qui part en croisade contre l'occident et non pas l'inverse.”

Op 18 juni 2010 organiseerden RL, BI en RR een *apéro saucisson et pinard* - 'een apéritif met saucijs en champagne' op de Champs-Élysées (Cassen & Tasin 18 juni 2015). De aanvankelijke bedoeling was om het in de multiculturele wijk Le Goutte d'Or te organiseren, als reactie op de gebeden op straat door moslims (overigens vanwege een tekort aan plek in de moskee aldaar). Dit werd echter verboden door de gemeente (20 minutes 15 juni 2010). Volgens de website van RR waren op de bijeenkomst op de Champs-Élysées meer dan 1000 mensen aanwezig (Cassen & Tasin 18 juni 2015), volgens socioloog Tiberj niet meer dan 300 (20 minutes 19 januari 2015). Overigens organiseerden drie Senaatsleden van de rechterflank van UMP op 12 juli 2011 een *apéritif saucisson-vin rouge*, in de Assemblée Nationale. De organisatoren stelden dat het geen anti-moslimactie was maar dat de gedeputeerden uit de regio Rhône hun specialiteit wilden meebrengen (Le Monde 11 juli 2011).

Op 18 december 2010 organiseerden RR, BI en RL het congres 'Les Assises sur l'islamisation', een internationaal congres over de islamisering van Europa. Renaud Camus kwam vertellen over zijn theorieën van 'le Grand Déplacement', waarbij hij stelt dat het 'Franse volk' vervangen zal worden door migranten. De MRAP (*Mouvement contre le racisme et pour l'amitié entre les peuples*) diende een aanklacht tegen hem in, die gegrond werd verklaard (Le Monde 10 april 2014).

In oktober van het jaar 2012 werd de moskee in Poitiers bezet door 73 militanten van RL, RR en BI, die zichzelf *Génération Identitaire* noemen (Commission d'enquête 24 mei 2013). Zij keren zich tegen de islamisering van Frankrijk.

Op 10 november 2012 organiseerde RR een mars 'Tegen het islamistische fascisme en richting de bevrijding' (Tasin, *Resistancerepublicaine.eu* 2012)

Naast deze activiteiten uit het centrum van de beweging, zijn er ook activiteiten die niet 'officieel' vanuit het centrum worden gecoördineerd, maar die door actoren in de marge worden ondernomen. Gezien de grote onlineactiviteit van bovenstaande groeperingen/partijen, en de normalisering van anti-islamgeluiden in media en politiek, is het aannemelijk dat deze groeperingen het discursief kader bieden dat gewelddadige acties tegen moslims legitimeert. Zo stelt ook Nilsson (2015: 97) dat groeperingen als RL een beeld van moslims en islam creëren dat uitsluiting en discriminatie tegen iedereen die als moslim wordt gezien rechtvaardigt.

Daarentegen lijkt de dreiging van gewelddadig optreden binnen het anti-islamveld te komen van individuen en niet van groeperingen. Zo waren er in 2014 133 delicten en bedreigingen tegen moslims gericht (CNCDDH 2014). Nonna Mayer stelt dat de meldingsbereidheid van moslims lager is dan andere groepen, hetgeen doet vermoeden dat de cijfers in werkelijkheid hoger liggen (interview Mayer november 2015). Dit komt overeen met de cijfers van het CCIF (*Collectif Contre l'Islamophobie en France* 2015) dat stelt dat slechts 20 % van de slachtoffers van islamofobe⁸⁴ daden melding daarvan doet. Dit lage aantal valt te verklaren door het lage vertrouwen in de politie, en de ervaren anti-moslimhouding bij de politie zelf.

Zo blijkt uit cijfers van het CCIF (2015) dat het om een hoger aantal islamofobe daden gaat, namelijk 764 in 2014. 70 à 80 % van de slachtoffers van islamofobe daden zijn vrouwen. In 22 gevallen gaat het om individueel geweld, vrijwel altijd tegen vrouwen gericht. Hierbij wordt de hoofddoek gezien als het symbool bij uitstek dat de islam verbeeldt. Hij wordt door velen gezien als symbool van onderdrukking van de vrouw en als iets dat bovendien ingaat tegen de republikeinse waarden (CCIF 2015; Mohammed & Hajjat 2013). In de jaren 2012 en 2013 werd er gemiddeld een moskee per week aangevallen. Bovendien stelt het

84 Zoals eerder vermeld: wanneer het cijfers afkomstig uit het rapport van het CCIF (*Collectif Contre l'Islamophobie en France* 2015) gaat, zullen we de term 'islamofob', overeenkomstig het rapport.

rapport dat voor 75 % van de ondervraagden geldt dat zij het politieke en mediadiscours als eerste bron van islamofobie ervaren. Soms wordt bij het geweld tegen of bedreigingen van moslims direct gerefereerd aan hun vermeende terroristische aard. Zo werd op 10 maart 2014 een zwangere vrouw in haar buik getrapt en probeerde de aanvaller de vrouw van haar hoofddoek te ontdoen terwijl hij schreeuwde “islamist, islamist, bij mensen zoals jullie is het bim, bim”, met zijn hand als pistool verbeeld (CCIF 2015).

Het CCIF stelt dat er een verband is tussen aan de islam gerelateerde kwesties die de politiek en media op de agenda hebben staan, en islamofobe daden. Zo liet 2009, het jaar dat een heftig debat gevoerd werd over het verbod op de niqab en de nationale identiteit, een sterkte stijging van islamofobe daden zien (130 %).

Het CCIF rapporteerde na de aanslagen op *Charlie Hebdo* in 2015 een sterke stijging van het aantal islamofobe daden; in drie weken tijd werden 120 daden gerapporteerd, waarvan zo'n dertig tegen islamitische culturele instellingen. Dit is het hoogste aantal dat het CCIF tot nu toe gerapporteerd heeft. Zo werd een jonge vader doodgestoken door iemand die schreeuwde: “Ik ben jouw God, ik ben jouw islam” (Bakker & De Roy van Zuijdewijn 2015: 16) en belandde een jonge moslima in het ziekenhuis na te zijn aangevallen met een schaar.

5.3 Het radicale-islamveld in Frankrijk

Binnen het Franse radicale-islamveld is een aantal niet gewelddadige groeperingen te onderscheiden. Nog bestaande, in Frankrijk gelokaliseerde gewelddadige radicaalislamitische groeperingen zijn daarentegen zeldzamer. Het gewelddadige veld lijkt eerder te bestaan uit vluchtige verbanden tussen individuen en terroristische cellen, geïnspireerd door IS en Al Qaida. Dit bevestigt een van onze geïnterviewde experts, de heer Al Adraoui, gepromoveerd op het onderwerp salafisme in Frankrijk. Volgens Claude Moniquet van het 'European Strategic Intelligence and Security Centre' (ESISC) is op dit moment het *'lone wolf terrorisme'*, geïnspireerd door Al Qaida en in toenemende mate IS, de grootste bedreiging voor Europa, en specifiek voor Frankrijk (Boyle 2013: 20; Benichou e.a. 2015).⁸⁵

5.3.1 Structuur en actoren

Apolitieke salafistische organisaties

Onder de niet gewelddadige organisaties vallen de salafisten die voor het Algerijnse regime in 1990 vluchtten, oorspronkelijk met een meer politieke visie en met de bedoeling dit regime omver te werpen. Deze beweging heeft een vrome niet-politieke geloofsbeleving ontwikkeld, teruggetrokken van de Franse maatschappij, en deze verwerpend. Deze salafi-beweging kreeg in plaats van Algerijnse invloeden steeds meer te maken met Saoedische invloeden en maakte tot 2001 een succesvolle groei door (Amghar 2009; Boubekeur 2007). Boubekeur stelt dat radicale vormen van deze organisaties ontstaan wanneer er een gebrek is aan politieke representatie en participatie. 'Mainstreaming' van de politieke participatie van deze organisaties (bijvoorbeeld d.m.v. politieke partijen of stemmen) kan zorgen voor een sterkere identificatie met Europese belangen, waarbij hun burgerschap zorgt voor een bredere oriëntatie dan alleen de politieke islam (Boubekeur 2007: 36). Andere groeperingen die dezelfde karakteristieken delen zijn de *Ahbâch*, van oorsprong geleid door Libanese studenten in Frankrijk, en de *Tabligh* met Indo-Pakistaanse oorsprong. Hoewel deze groeperingen een geweldloze ideologie voorstaan, worden zij door de Franse overheid extra in de gaten gehouden, vanuit de angst dat zij een opstap zouden kunnen zijn naar gewelddadiger ideeën (Amghar 2009). In het verleden is dit niet geheel onterecht gebleken, Khaled Khelkal is voormalig lid van de Franse Tabligh en is daarna geradicaliseerd. Hij was verantwoordelijk voor de bomaanslagen op de Parijse metro in 1995 (Boubekeur 2007).

85 De genoemde bronnen gebruiken de term 'lone wolf'. De voorkeur van de onderzoekers gaat echter uit naar de term 'lone actor'.

Politieke salafistische organisaties

Oorspronkelijk kan de UOIF, *l'Union des Organisations Islamiques de France*, gezien worden als een politiek salafistische organisatie, zij is namelijk opgericht vanuit de ideologie van de Moslim Broederschap in Egypte. De organisatie won aan zichtbaarheid in de jaren 80. In de laatste decennia heeft ze een ontwikkeling doorgemaakt van meer naar binnen gericht en orthodox naar gericht op integratie van de islam in Frankrijk en het combineren van Frans burgerschap met de religieuze praktijk. Nu bekleedt de UOIF in toenemende mate een brugfunctie. Zij benadrukt de noodzaak van een sterke politiek religieuze identiteit als houvast bij het verlies van culturele en sociale markers (Amghar 2009). Voor salafistische groeperingen is dit het hoofdkritiekpunt op deze organisatie: zij zouden te ver afwijken van de basisprincipes van de islam (Boubekour 2007). De organisatie heeft een groot bereik onder jonge moslims en elk jaar organiseert de UOIF in Le Bourget, een voorstad van Parijs, een van de grootste bijeenkomsten van moslims in Europa. Tienduizenden mensen komen hier jaarlijks op af, uit Frankrijk, maar ook uit andere Europese landen (Amghar 2003). In 2006 diende de organisatie een aanklacht in tegen Charlie Hebdo, tegen de verschijning van de 'Deense Mohammed-prenten'. Op haar beurt is de UOIF, en specifiek Tariq Ramadan als belangrijke figuur binnen de organisatie en kleinzoon van de oprichter van de Egyptische Moslim Broederschap, vaak het onderwerp van gesprek op anti-islamwebsites, zoals RL. Omdat het een niet radicale groepering betreft, zal ze niet verder worden opgenomen in de beschrijving.

Extremistische (jihadistische) stromingen

Zoals gezegd, zijn er op dit moment geen grote radicaalislamitische groeperingen bekend die zijn gelokaliseerd in Frankrijk (interview Al Adraoui november 2015). Het gaat meer om fluïde netwerken. Het aantal salafisten in Frankrijk wordt tussen de 12.000 en 15.000 geschat (zo'n 0,5 % van de moslims); een klein deel daarvan zou een meer extremistisch of jihadistisch gedachtegoed aanhangen, geschat wordt zo'n 2000 (Enquête 'Trajectoire et origine', Insee/INED 2008, ministère de l'intérieur; Migaux 2012, in Boyle 2013). Claude Moniquet van het 'European Strategic Intelligence and Security Centre' (ESISC) stelt daarentegen dat zo'n 10 à 15 % van de jonge moslims in Europa is geradicaliseerd (Boyle 2013: 26).

Het grootste deel van de Franse jihadisten is geboren en getogen in Frankrijk (Migaux 2012, in Boyle 2012). De Franse extremistische moslims die betrokken waren bij aanslagen tussen 1990 en 2006 hadden overwegend een migrantenachtergrond en kwamen uit een lager sociaaleconomisch milieu (Marret 2009, in Boyle 2013). Volgens Roy (2004, in Boyle 2013) komt een groot deel van de jongeren uit de Franse banlieues, en is het jihadistische pad een manier om hun verloren identiteit vorm te geven. Andere deskundigen zoals Luuk Slooter (Universiteit Utrecht) spreken dit echter tegen en stellen dat een deel van de jongeren van binnen de ring komt (Slooter in De Volkskrant 24 januari 2015).

Een dominante inspiratiebron voor actoren binnen het radicale-islamveld is Al Qaida. Vanaf 2014 is daar als belangrijke actor de Islamitische Staat bij gekomen (in Frankrijk vaak aangeduid met de term *Daech*). Deze groeperingen hebben invloed op het discursieve kader binnen het radicale-islamveld in Frankrijk, onder andere via online verspreiding van de boodschap. Daarnaast trekken ze jongeren aan om zich bij de strijd te voegen, met name in Syrië en Irak. Waar deze radicaalislamitische groeperingen voorheen meer buitenlandse aangelegenheden waren – zowel qua deelnemers als qua doelwitten met een focus op Afghanistan, Irak en Syrië – heeft er in de afgelopen jaren een verschuiving plaatsgevonden. Zo worden als doelwit steeds vaker landen in (West-) Europa genoemd en genomen, en ook de jihadisten zijn steeds vaker geboren en getogen in Europa (Benichou e.a. 2015).

Amghar (2009) onderscheidt daarnaast de individuen die naar andere landen vertrekken om hun geloofsgenoten te ondersteunen die daar onderdrukt of aangevallen worden, door niet-islamitische legers. Voorheen gold dit bijvoorbeeld voor Syrië en Irak (Amghar 2009).

Aanvankelijk viel de 23-jarige Farid Benyettou onder de laatste stroming. Hij ging de Parijse moskeeën langs om mensen op te roepen om in Irak tegen het Amerikaanse leger te gaan vechten. Hij had contacten met de FIS, maar was tegen geweld in Europa uit naam van de islam en stelde dat moslims hier [in Frankrijk] gebruik konden maken van het democratische instrument om invloed uit te oefenen. Hij demonstreerde actief tegen de verdere invoering van 'laïcité'-wetten, samen met andere islamitische organisaties, maar bijvoorbeeld ook met linkse groeperingen (Amghar 2007). Hij was de leider van het 'netwerk van het 19e arrondissement', ook wel 'Buttes Chaumont' genoemd, en was een van de mentoren van de Kouachi-broers, bekend van de aanval op Charlie Hebdo.

In 2011 vertrok Cherif Kouachi naar het Arabisch schiereiland en liet zich daar overtuigen door de imam Anwar Al-Awlaki (omgekomen door een drone-aanval in 2011), een toenmalige belangrijke ideologische leider binnen Al Qaida op het Arabische Schiereiland (AQAS), om de journalisten van *Charlie Hebdo* te doden. Benyettou zou de Kouachi-broers hebben beïnvloed tijdens hun radicaliseringsproces voordat hij en Cherif Kouachi in 2008 werden opgepakt. Cherif Kouachi kreeg 3 jaar gevangenisstraf, maar hoefde slechts 18 maanden te zitten, Benyettou kreeg 6 jaar, maar kwam binnen een jaar vrij (IB Times 8 januari 2015).

Een andere groepering die invloed heeft gehad op het radicale-islamveld in Frankrijk is de GIA, de *Groupes Islamiques Armées*, een Algerijnse groepering. Zij waren aanvankelijk gericht op het omverwerpen van de regimes in Algerije en het stichten van een islamitische staat, of kalifaat. De GIA is onder andere verantwoordelijk voor de aanslag op de Parijse metro in 1995. Zij wilden de Franse overheid beletten samen te werken met het Algerijnse regime. Gelieerd hieraan is het FIS, *le Front Islamic Salvation* (Amghar 2009).

Twee niet meer bestaande radicale groeperingen die in het radicale-islamveld te plaatsen zijn, zijn de groeperingen *Forsane Alizza* en *Groupe de Francfort*. Forsane Alizza (Knights of Pride) is een in 2010 opgerichte groep van zo'n 15 activisten, in Nantes gestationeerd. De leider is Mohamed Achamlane die zichzelf tot imam had uitgeroepen. De groepering zou qua gedachtegoed en actierepertoire geïnspireerd zijn door de Sharia4-beweging, maar er geen directe banden mee hebben (Vidino 2015). Alhoewel hun groepering klein was, kregen zij door hun publieke acties, botsingen met ordetroepen en hun boodschap wel veel media-aandacht. Hun ideologie was een gepolitiseerde versie van het salafisme, met de wens terug te gaan naar het kalifaat als oplossing voor de huidige problemen van de *ummah* – de islamitische geloofsgemeenschap. In juni 2011 protesteerden zo'n twintig aanhangers van de groepering voor de rechtbank van Limoges tegen het oppakken van hun leider, met borden in hun hand waarop onder andere stond "laïcité naar de duivel". In 2012 werd de groep verboden, met een wet uit 1936 die strijdgroepen en private milities verbiedt (Vidino 2015). Op 30 maart 2013 werden 17 leden opgepakt, op verdenking van de voorbereiding van een ontvoering van een rechter in Lyon (Migaux 2014). De meeste leden zitten ten tijde van schrijven van het rapport in de gevangenis. Sindsdien is er weinig beweging rondom de groep. Vidino benadrukt dat de groepering in omvang en activiteiten niet te vergelijken is met andere soortgelijke groeperingen in Europa, en dat het eerder om een kleine cel gaat dan om een groot netwerk (Vidino 2015: 13).

De leden van de *Groupe de Francfort* wilden in 2000 een aanslag plegen op de kerstmarkt van Straatsburg. Ze werden opgepakt en in 2004 veroordeeld tot 1 à 10 jaar gevangenisstraf (le Nouvel Observateur 17 december 2004). In 2013 werden zes mannen opgepakt op verdenking van het beramen van terroristische aanslagen. De oudste daarvan werd in verband gebracht met de 'Groupe de Francfort' (Europe 1, 24 juni 2013).

Omdat deze laatste drie beschreven actoren een beperkte invloed of geen invloed meer hebben binnen het radicale-islamveld in Frankrijk zullen deze niet verder in de analyse worden meegenomen.

Daarnaast is er nog het *Collective Cheikh Yassine*, vernoemd naar de oprichter van Hamas. Al Adraoui (interview november 2015) stelt dat zij vooral reageert op actuele gebeurtenissen, door middel van demonstraties, en uit niet meer dan vier of vijf 'kernpersonen' bestaan, met daar omheen maximaal twintig mensen. Zij is bekend van de demonstratie voor de moskee in Drancy tegen de imam van deze moskee, de heer Chalghoumi, omdat deze een verrader zou zijn. Deze imam heeft een progressief geluid en mengt zich actief in het debat, en zoekt bijvoorbeeld de verbinding met joodse leiders. De informatie over deze groepering is beperkt, daarom zal de groepering niet verder worden behandeld.

5.3.2 Discursieve repertoires

Wat alle salafistische islamitische stromingen – ook de niet gewelddadige – in Frankrijk gemeen hebben, is hun afgezonderde leefstijl en hun verwerping (geheel of gedeeltelijk) van de Franse maatschappij. Zij gaan ervan uit dat Westerse waarden onverenigbaar zijn met islamitische waarden. Zij doen geen poging als 'Frans burger' opgenomen te worden in de maatschappij (bijvoorbeeld door middel van stemmen) en wijzen de Franse politiek af en tot op bepaalde hoogte ook de maatschappij. Sommige apolitieke salafistische stromingen schrijven echter wel sociale en economische integratie voor.

Daarnaast zijn er specifiek binnen het radicale-islamveld verschillende motieven te onderscheiden. Zo is een van de doelen het ontregelen van de sociale orde, en het creëren van een hel op deze aarde voor iedereen die door hen als niet-moslim wordt beschouwd (Amghar 2009: 44). Dit wordt ingezet door een anti-imperialistisch discours, met als doel de Amerikaanse/Israëli-sche macht te bevechten. Dit discours wordt gevoed door de ontwikkelingen in Israël-Palestina en Irak, en door de ervaren discriminatie van de gehele ummah. Niet alleen de ideologie van Al Qaida is hierbij leidend, maar ook de gebruikte tactieken, waaronder zelfmoordaanslagen.

Een ander doel is het creëren van een islamitische staat, waarbij wordt teruggegaan naar de regels van de beginjaren van de islam. Om een nieuwe wereld te scheppen, dient de huidige 'te sterven', aldus Roy (in Benichou e.a. 2015: 200). Hiermee heeft het discours apocalyptische trekken. Het is afhankelijk van de groepering in welk gebied de islamitische staat - of kalifaat – moet worden gesticht, variërend van wel- of niet-islamitische landen, of enkel het territorium van het eerste kalifaat uit de begintijden van de islam.

De stroming waar onder andere de GIA op is gebaseerd ziet een islamitische staat als enige alternatief voor de dictatoriale regimes. Jihad wordt gezien als de enige vorm om de staat te islamiseren, en vervolgens de maatschappij. De groeperingen gebruiken geweld om hun onderhandelingspositie met de staat te versterken. Zij hebben, vaak door ervaringen van repressie in hun land van origine, geen vertrouwen in politieke middelen om hun doel te bereiken (Amghar 2009).

Binnen het discours van de radicaalislamitische beweging geldt Frankrijk als een grote opponent om een zestal redenen, waarvan eerder al enkele genoemd. Volgens Migaux (2014) en Benichou e.a. (2015) is de belangrijkste reden de wraak tegen de Franse repressie van Franse jihadisten; tussen 1993 en 2014 werden 1800 Franse jihadisten gearresteerd, waarvan er rond de 200 nog steeds in de gevangenis zitten. Een andere dominante reden is Frankrijks volharding in 'laïcité', die zich vertaalt in het verbod op het dragen van de niqab in het openbaar, maar die wel de vrijheid van expressie voorstaat die in de marges wordt gemarkeerd door de karikaturen in Charlie Hebdo. Ook haar bijdrage aan 'the War on Terror' met een militaire aanwezigheid in een groot aantal islamitische landen vormt een dominante reden (Boyle 2013: 26, Benichou e.a. 2015: 217,218). Daarnaast wordt nog als reden genoemd de aanwezigheid van organisaties zoals de Conseil de Culte Musulman en France, die een Franse islam voorstaan, volgens de jihadisten een islam die ver af staat van hoe deze wordt beschreven in de sharia. En zoals eerder genoemd, bewijst Frankrijks steun aan de regimes van Algerije, Mauritanië en Niger en de geschiedenis met kruistochten en kolonisatie dat Frankrijk de islamitische wereld wil beheersen (Benichou e.a. 2015: 217,218).

In hun communicatie verwijzen de jihadistische groeperingen geregeld naar Frankrijk. Zo kreeg de Maghrebijnse jihadistische groepering *Salafistische groepering voor gebed en gevecht*, de voorganger van AQIM (*Al Qaida in de Islamitische Maghreb*), toen zij zich bij Al Qaida voegde in 2006 twee missies mee: om de jihadistische ideologie vanuit Algerije en Mali te verspreiden naar het westen en naar het zuiden, en om zich te richten op Europa, specifiek Frankrijk, dat “de moeder van alle ziektes” werd genoemd (Migaux 2014). En de Jemenitische jihadistische website Sada Al-Malahem stelde na de verwoesting van een pijpleiding in Jemen, in handen van het Franse bedrijf Total, onder andere “verlaat ons land, en stop met het belachelijk maken van onze religie” (Benichou e.a. 2015: 176). Ook verklaarde Mohammed Merah na zijn moorden in Toulouse en Montauban dat een van zijn redenen het verbod op de niqab was.

5.3.3 Actierepertoires

De actierepertoires van de niet-gewelddadige stromingen bestaan vooral uit binnen de wet vallende middelen om hun boodschap te verspreiden of hun gelijk te krijgen, zoals het organiseren van conferenties, het indienen van aanklachten en demonstraties. Dit geldt vooral voor de leden van de UOIF, en minder voor de apolitieke stromingen.

De grootste geweldsdreiging voor Frankrijk gaat op dit moment uit van door Al Qaida en in toenemende mate de Islamitische Staat geïnspireerde radicale moslims (Benichou e.a. 2015). Zoals Moniquet stelt, gaat de grootste dreiging op dit moment niet uit van een groepering, maar meer van een samenstel van losstaande individuen, cellen, of kleine groeperingen, geïnspireerd door hetzelfde radicale gedachtegoed waar zij via sociale contacten en sociale media toegang toe krijgen (Boyle 2013). Jihadisten zijn vaak individueel actief of in kleine groepen, en niet altijd gecoördineerd (Amghar 2009; Commission d'enquête 24 mei 2013). Het internet maakt het mogelijk om breed te werven, en roept bovendien op tot individuele en directe acties. De virtuele en denkbeeldige gemeenschap die internet omvat correspondeert perfect met de mobilisatietechnieken van Al Qaida en IS, dat zich vaak op buitengesloten personen richt; als ze zich aansluiten bij Al Qaida horen ze ergens bij (Commission d'enquête 24 mei 2013: 19).

Zo is de jihadistische Engelstalige revue *Inspire* van Al Qaida vooral gericht op ‘lone actors’ in de hele wereld. In zijn edities roept het blad geregeld op tot individuele acties op eigen bodem (januari 2011, maart 2013, maart 2014, december 2014). Hiertoe geeft het suggesties voor handeling, biedt het technieken aan, en suggereert het locaties. Zo stonden in de editie van maart 2014 handleidingen voor het maken van een autobom, en onder de aanbevolen locaties in Frankrijk vielen het regionale openbaar vervoer, de Champs-Élysées, voetbalstadions en het Louvre. Andere onlinemagazines roepen overigens vooral op om zich aan te sluiten bij de jihad in Syrië en Irak, om hier het grondgebied van de Islamitische Staat uit te breiden (Benichou e.a. 2015).

Geschat wordt dat er per mei 2015 zo’n 1.700 (Soufan Group 2015) Franse jongeren naar Syrië en Irak zijn vertrokken om zich bij de gewapende strijd aan te sluiten, waarvan er zich volgens Benichou en collega’s (2015) in 2015 nog omstreeks 500 daar bevonden. Daarnaast is een tiental jongeren naar Somalië getrokken om zich aan te sluiten bij Al-Shahaab; een veertigtal naar Afghanistan/Pakistan en een onbekend aantal jongeren naar de Sahel. Andere jongeren zijn voor kortere periode naar het Arabisch schiereiland vertrokken voor trainingen van Al Qaida. Hieronder viel Chérif Kouachi, bekend van de aanslag op Charlie Hebdo. Meer dan 250 jihadististen zijn inmiddels teruggekeerd naar Frankrijk (Benichou e.a. 2015: 154). Zij staan onder strenge controle (Hecker 2015). Een terugkeerder uit Frankrijk was verantwoordelijk voor de aanslag op het Joods museum in Brussel.

De Franse geheime dienst heeft in 2012 en 2013 meerdere individuen en kleine groepen opgepakt, in het bezit van wapens en met als doel een aanslag te plegen (Commission d'enquête 24 mei 2013). Hieronder een (niet uitputtend) overzicht van spraakmakende gebeurtenissen.

Op 19 september 2006 schreef Robert Redeker, docent filosofie, een stuk in de Franse krant *Le Figaro*, genaamd "Wat moet de vrije wereld doen tegen de islamistische intimidaties?"⁸⁶ (Le Figaro 20 September 2006). Hoewel de titel suggereert dat hij zich specifiek richt op de islamisten, laat hij zich in het artikel negatief uit over de islam in het algemeen, de Koran en de profeet Mohammed. Eén van de zinnen is "Haat en geweld bewonen het boek waarmee iedere moslim is opgevoed, de Koran". De DST (de Franse geheime dienst) vond zijn foto en persoonlijke gegevens, waaronder zijn adres, op jihadistische websites. Twee jongemannen werden opgepakt omdat zij Redeker per mail doodsdreigingen hadden gestuurd (La Liberation 10 januari 2007). Eén van de twee mannen bleek uit eigen initiatief gehandeld te hebben en geen banden met een jihadistisch netwerk te hebben, over de andere wordt in verschillende media niets vermeld (Le Monde 17 oktober 2006). Redeker werd onder politiebeveiliging gesteld en dook onder (Tevanian 2007).

Een tweede illustratieve gebeurtenis binnen het radicale-islamveld zijn de moorden van Mohammed Merah op zeven mensen: drie Franse militairen, drie joodse kinderen en een rabbijn in de periode tussen 11 en 19 maart 2012 in Toulouse en Montauban. Zijn broer en een andere Franse jihadist zouden zijn inspiratiebronnen zijn geweest tijdens zijn radicaliseringsproces (Boyle 2013). In 2011 was hij bovendien naar Pakistan en Afghanistan gereisd (Bakker & De Roy van Zuijdewijn 2015). Hij zou hebben aangekondigd zich op Frankrijk te gaan wreken. Tijdens de omsingeling door de politie van zijn huis, net voordat hij dood zou worden geschoten, belde Merah een televisiestation en gaf drie redenen voor zijn daden: het verbod op de niqab, de Franse deelname aan de oorlog in Afghanistan en wraak op de dood van Palestijnse kinderen door Israël. De video van zijn moorden stuurde hij naar Al Jazeera met de titel 'Al Qaida valt Frankrijk aan' en in zijn verklaring lijkt hij geïnspireerd te zijn door de leiders van Al Qaida, zij het niet direct, maar indirect (Boyle 2013).

Het jaar daarna, op 2 maart 2013, werden drie mannen opgepakt terwijl ze een explosief aan het maken zijn waarmee ze een autobomaanslag willen plegen, ter ere van de eerste verjaardag van de dood van Mohammed Merah (Migaux 2014).

In hetzelfde jaar, in mei 2013, stak bovendien een Franse bekeerling een Franse soldaat neer in een winkelcentrum vlakbij Parijs. Vermoed wordt dat dit geïnspireerd was door de moord op Lee Rigby in Londen door twee Britten van Nigeriaanse origine (Migaux 2014).

In 2015 vonden meerdere spraakmakende gebeurtenissen binnen het radicale-islamveld plaats. Zo vond op 7 januari 2015 de aanslag op de redactie van *Charlie Hebdo* plaats. Hierover aanstonds meer.

Daarnaast vermoordde Yassin Salhi op 26 juni 2015 zijn baas Hervé Cornara van het transportbedrijf waar hij werkt in Isère. Hij onthoofdde hem en plaatste het hoofd vervolgens op de spijlen van het hek, omwonden door twee stroken met de islamitische geloofsbelijdenis. Hij maakte een 'selfie' van zichzelf met het hoofd en stuurde het naar een van zijn beste vrienden die banden zou hebben met de IS in Syrië. Daarna reed hij met zijn auto tegen een hangar van de fabriek die diende als opslagplaats voor gasflessen, met als doel alles te laten exploderen (Le Monde 28 juni 2015).

En als laatste in deze opsomming vonden op 13 november 2015 verschillende aanslagen in Parijs plaats, waaronder in een concerthal, de buurt daaromheen met veel barretjes in het 12e arrondissement en bij het voetbalstadion in Saint-Denis, de noordelijke voorstad van Parijs. In het totaal vonden 130 mensen de dood. De aanslagen werden opgeëist door IS. De daders hadden zowel Belgische als Franse nationaliteiten.

86 "Face aux intimidations islamistes, que doit faire le monde libre?"

5.4 Wisselwerking en escalatie

In deze paragraaf komen de eerder beschreven bevindingen over het radicale-islamveld en het anti-islamveld samen. Om de wisselwerking tussen de twee velden te illustreren, beschrijven we eerst de confrontaties tussen het Franse weekblad *Charlie Hebdo* en actoren uit het radicale-islamveld.

5.4.1 Casus: *Charlie Hebdo* versus de islam en de radicale islam

Vanaf het begin van de 21^e eeuw bestaat er een wisselwerking tussen *Charlie Hebdo* en actoren uit het radicale-islamveld en breder met islamitische organisaties.

Zo vertoonde *Charlie Hebdo* op 8 februari 2006 de Mohammedcartoons uit de Deense *Jylland-Posten*. De Conseil Français du Culte Musulman en de UOIF dienden een aanklacht in, welke door het hof ongegrond werd bevonden (Guimelli, Lo Monaco & Deschamps 2010). Jacques Chirac noemde het ‘manifeste provocaties’. Hierop publiceerde *Charlie* een ‘manifest van twaalf: samen tegen het nieuwe totalitarisme’, waarin het zich beklagt over het islamisme als opkomend totalitair regime, en zich hierbij o.a. beroept op laïcité, en zich verzet tegen elke vorm van censuur (L'Express 2006).

Verder werd in november 2011 de ‘*Charia Hebdo*’ uitgegeven, welke flink wat reacties opriep. Zo werd als reactie hierop een brandbom geplaatst bij de redactie. Ook werd de inmiddels vermoordde hoofdredacteur ‘Charb’ met de dood bedreigd. Sindsdien leeft de redactie onder politiebescherming (L'Express 30 december 2012). Daarnaast werd de site van *Charlie Hebdo* achtereenvolgens door drie verschillende groeperingen platgelegd, waaronder de Turkse groepering *Akincilar* die stelt het virtuele fort van Turkije te zijn en gereed te zijn alles voor de islam te willen doen. Op de webpagina was te lezen: “Jullie gaan door met het beledigen van de profeet Mohammed met walgelijke en beschamende tekeningen onder het pretext van de vrijheid van meningsuiting. (...) Wij zullen jullie vloek in cyberspace zijn.” Ook verschenen een foto van Mekka en Koranverzen (Le Monde 2 november 2011).

In september 2012 vervolgens publiceerde *Charlie Hebdo* als reactie op de Amerikaanse anti-moslimfilm, ‘The Innocence of Muslims’, de editie ‘Intouchables 2’, met op de voorkant een rabbijn die een imam in een rolstoel voortduwt en verderop cartoons van een naakte Mohammed. De Amerikaanse film zorgde voor veel onrust in verschillende islamitische landen over de hele wereld. Zo werd er onder andere een Amerikaanse gezant in Libië gedood. De Franse overheid verbood daarom alle protesten naar aanleiding van de cartoons in *Charlie Hebdo*. Het hoofd van het Franse moslimorgaan (CFCM) Mohammed Moussaoui, noemde zowel de film als de cartoons een daad van agressie, maar riep de Franse moslims op om niet de straat op te gaan. Meerdere islamitische organisaties dienden een aanklacht in tegen het weekblad. Minister Manuel Valls van Binnenlandse Zaken stelde dat alle burgemeesters te horen hadden gekregen dat zij protesten niet mochten toelaten. Als voorzorgsmaatregel werden alle Franse scholen, culturele centra en ambassades in zo’n twintig moslimlanden op vrijdag, de dag van het gebed, gesloten. De redactie van *Charlie Hebdo* stond toen al onder beveiliging in verband met de eerdere cartoons. President François Hollande stelde de balans te zoeken tussen de waardevolle traditie van de vrijheid van meningsuiting en het veiligheidsvraagstuk, en noemde *Charlie Hebdo* hierbij onverantwoordelijk (Arabian Business 2012; Le Monde 8 januari 2015). De verschillende aanklachten tegen de publicaties van de Mohammedprenten wegens racisme en xenofobie werden door de Franse rechtbank ongegrond verklaard (Santi 2006b, in Berkowitz 2007).

Daarnaast verscheen in 2012 een extra uitgave, getiteld ‘Het leven van Mohammed’. In de gevonden bronnen wordt geen melding gedaan van gewelddadige reacties naar aanleiding van deze uitgave.

In nummer 10 van maart 2013 van de jihadistische revue *Inspire* werden individuen opgeroepen actie te ondernemen op eigen bodem. Eén van de mogelijke doelwitten waarnaar

werd verwezen, is de directeur van Charlie Hebdo, Stéphane Charbonnier, alias Charb (Benichou e.a. 2015).

Bijna 2 jaar later wordt deze oproep werkelijkheid. Op 7 januari 2015 drongen twee mannen, Saïd en Chérif Kouachi, het pand binnen en schoten 11 mensen neer. Op straat riepen zij “de profeet is gewroken, we hebben Charlie Hebdo gedood!” Chérif Kouachi stelde door Al Qaida op het Arabisch Schiereiland geïnspireerd en gefinancierd te zijn. Een andere jongeman, Coulibaly, schiet de dag daarna een politieagente dood, en gijzelt twee dagen daarna twintig mensen in een Joodse supermarkt, waarvan hij er vier doodde. Hoewel hij in een achtergelaten video verklaarde te hebben gehandeld vanuit IS, kennen Chérif Kouachi en Coulibaly elkaar al sinds lang vanuit de gevangenis, en zouden zij de aanslagen hebben afgestemd. Op 15 januari eiste Al Qaida van het Arabisch Schiereiland de verantwoordelijkheid van de aanslagen op (Benichou e.a. 2015; Nilsson 2015). Naar aanleiding van de aanslagen verkondigde de emir van Al Qaida van het Arabische Schiereiland aan Frankrijk: “Jullie zullen niet in veiligheid zijn zolang jullie Allah, zijn boodschapper en zijn gelovigen bevechten” (Benichou e.a. 2015: 176).

Na de aanslagen op *Charlie Hebdo* waren veel moskeeën het doelwit van bedreigingen, agressie en bekladding. Bovendien was er een enorme toename van geweld tegen moslims (CCIF 2015).

Naar aanleiding van de aanslagen organiseerden RR en RL begin 2015 een manifestatie tegen islamisme. Geplande sprekers waren onder andere iemand van Pegida Duitsland en Renaud Camus van *Le Grand Remplacement*. Deze manifestatie werd verboden door de overheid. In Bordeaux werd ze wel toegestaan, maar hier waren maar weinig demonstranten aanwezig (20minutes 16 januari 2015).

Na de aanslagen verscheen *Charlie Hebdo* met een karikatuur van de profeet Mohammed op de voorkant van het blad, zeggende “Tout est pardonnée”. Naar aanleiding hiervan vonden in meerdere islamitische landen grote protesten plaats. In onder andere Tsjetsjenië, Pakistan, Somalië en Algerije gingen duizenden mensen de straat op. In Niger vonden tien mensen de dood (L'Express 2015).

5.4.2 Wisselwerking

Politieke context

Kenmerkend voor Frankrijk is de aanwezigheid van een grote extreemrechtse politieke partij, het Front National. De aanwezigheid van zo'n grote politieke partij verschaft weinig ruimte voor groeperingen met dezelfde agenda. We zien inderdaad dat de niet politieke anti-islamgroeperingen klein in omvang zijn en bij manifestaties op straat niet veel aanhangers weten te mobiliseren. Bovendien vindt vanuit de groeperingen en het Front Nationaal weinig escalatie resulterend in geweld plaats. De partij kanaliseert het anti-islamsentiment, en breder, het anti-immigratiesentiment.

Bovendien is het Front National van invloed op het discursieve repertoire van de andere partijen, en hiermee indirect op de wisselwerking tussen radicale islam en anti-islam. Het Front National heeft het anti-immigratie- en anti-islamgeluid op de agenda van andere partijen geplaatst. Bovendien heeft de partij een groot bereik door haar toegang tot media en politieke middelen. In Frankrijk zien we dat zodoende, onder invloed van het Front National, immigratiethema's op zowel de politieke als de publieke agenda zijn komen te staan. Mede hierdoor is een anti-islamgeluid in toenemende mate legitiem geworden in media en politiek.

Directe wisselwerking

In de literatuur en in de media komt weinig directe wisselwerking tussen actoren uit het radicale islam en anti-islamveld naar voren. Er is voor zover bekend geen sprake van directe

confrontaties tussen radicaalislamitische groeperingen en anti-islamgroeperingen. De twee geïnterviewde experts bevestigen dit beeld: er zijn geen gebeurtenissen bekend waarin het tot een ‘face-to-face’-confrontatie kwam (interview Mayer november 2015; interview Al Adraoui december 2015). Zo stelt Al Adraoui nooit gehoord te hebben van salafi’s die een gevecht, of een ruzie hadden met racistische, of anti-islamgroeperingen.

Kijken we echter naar de bredere velden, en betrekken we het ultra-laïque veld erbij, dan is wel degelijk sprake geweest van directe confrontaties, waarvan de aanslag op de redactie van Charlie Hebdo, voorafgegaan door een lange periode van wisselwerking, het meest duidelijke voorbeeld is.

Directe face-to-face-interactie bestond verder vooral tussen actoren uit het bredere islamitische veld en het ultra-laïque veld en in gereguleerde settings, bijvoorbeeld Tariq Ramadan tegenover ‘Charb’, de toenmalige hoofdredacteur van Charlie Hebdo, op 5 november 2011 in de nieuwsshow ‘Revu & Corrigé’ op de Franse televisiezender France5.

Bredere identitaire velden

Kijken we echter naar de indirecte wisselwerking, dan is ze op verschillende niveaus te onderkennen. De nadruk in de wisselwerking lijkt vooral te liggen op de verwijzing van anti-islamitische groeperingen naar moslims en de islam in bredere zin, waarbij het onderscheid tussen radicale en ‘gewone’ islam op discursief niveau wegvalt. Een drietal elementen is dominant in het discours van de anti-islambeweging, namelijk de ‘invasie’ van islamitische migranten en de dominantie van islamitische symbolen hierdoor op het Franse territorium, zoals de hoofddoek en moskeeën; het vermeende radicale en fascistische karakter van de islam in zijn geheel; en de houding van de gevestigde politieke partijen ten opzichte van dit dreigende gevaar. Als reactie op de vermeende alomtegenwoordige aanwezigheid van de islam en islamitische symbolen, organiseren extreem-laïque groepen, zoals de RL van links, en de BI van rechts, symbolische coups om een claim te doen op het openbare terrein door ‘echte Franse burgers’. Voorbeelden hiervan zijn de bezetting van de moskeeën en de ‘apéro’s vin et saucisson’.

Andersom verwijzen radicaalislamitisch groeperingen naar Frankrijk, waarbij zij het land ervan betichten tegen de islam en moslims te zijn. Meerdere malen refereren de jihadisten aan het anti-islamdiscours in Frankrijk. Benichou en collega’s (2015) beschrijven dat extremisten Frankrijk zien als een van de belangrijkste doelwitten in hun strijd. De extremisten stellen zich te wreken voor de aanvallen van de Franse overheid en, breder, de Franse samenleving op de extremisten en de islam in het algemeen.

De wisselwerking neemt hiermee meer de vorm aan van het scenario van de ‘clash of civilizations’ waarin wordt gereageerd op de Ander in brede zin, en specifieke actoren weinig ter zake doen. Al Adraoui bevestigt de indruk van de onderzoekers, namelijk dat het niet om radicalen tegen radicalen gaat, maar om een veel complexere wisselwerking. Hij stelt in het interview dat ‘de verdedigers van de Franse waarden’ de islam en moslims als een vreemde identiteit in Frankrijk behandelen en ‘hun medeburgers waarschuwen voor de gevaren van moslims’ in bredere zin. Aan de andere kant binden de salafisten hun volgelingen aan hen door te stellen dat de maatschappij moslims slecht behandelt (interview Al Adraoui december 2015).

Een andere vorm van indirecte wisselwerking vindt plaats rondom gebeurtenissen waarin een van beide velden betrokken is. Zo stelt Al Adraoui dat zowel islamitische als anti-islamgroeperingen gebeurtenissen gebruiken voor hun eigen agenda en hierbij hun website gebruiken om hun verhaal te verspreiden (interview Al Adraoui december 2015). We kunnen hierbij denken aan de Mohammedprenten in Charlie Hebdo; op websites als ummah.fr wordt de nadruk gelegd op het anti-islamkarakter van de prenten en breder het weekblad, op de website van RL wordt het radicale karakter van de islam uitvergroot, met

de aanslagen op *Charlie Hebdo* als bewijs. Naar we zullen zien, bevestigt de Facebookanalyse het beeld dat uit deze literatuurstudie naar voren komt.

Onevenwichtige wisselwerking

In de wisselwerking tussen radicale islam en anti-islam valt op dat ze onevenwichtig is: anti-islamgroeperingen refereren, naast de islam in brede zin, wel aan specifieke (vermeende) radicaalislamitische actoren, bijvoorbeeld de moslims die de recente aanslagen in Europa pleegden, en de UOIF. Maar andersom refereren radicale-islamgroeperingen weinig naar specifieke actoren in het anti-islamveld. Radicale-islamgroeperingen refereren meer naar Frankrijk in brede zin, het land plaatsend binnen het anti-islamveld. Kijken we echter naar hun actierepertoire, dan is dat, naast Frankrijk in brede zin, ook gericht tegen vermeende anti-islamactoren, of die het anti-islamveld zouden vertegenwoordigen, zoals Redeker, *Charlie Hebdo*, maar bijvoorbeeld ook de twee soldaten die Merah in 2012 vermoordde.

Hiermee komen we meteen op een volgend opvallend punt dat een ongelijke wisselwerking laat zien. Binnen het anti-islamveld in Frankrijk vindt de beïnvloeding van het andere veld vooral plaats door middel van binnen de wet vallende middelen, zoals cartoons, een politieke partij (Front National), manifestaties door anti-islamgroeperingen, of artikelen waarin de schrijver zich negatief uitlaat over de islam (in het geval van Redeker). Tot het actierepertoire van marginale actoren uit het anti-islamveld behoren daarnaast ook geweldplegingen tegen moslims, gelegitimeerd door het discours waarin de islam en moslims als vijand worden gezien.

Vanuit het radicale-islamveld in Frankrijk bestaat het actierepertoire voornamelijk uit geweld (in de vorm van bedreigingen en aanslagen). Het radicale-islamveld is in Frankrijk niet vertegenwoordigd in politieke organen en maakt geen gebruik van andere wettelijke middelen, zoals reguliere mediakanalen. Belangrijk hierbij te noemen, is dat op internationaal niveau de 'War on Terror' en het geweld dat Frankrijk gebruikt in het bestrijden van terrorisme in o.a. Syrië en Irak voor het radicaalislamitische veld een legitimering vormt voor het gebruik van geweld in Frankrijk. En ook andersom vormen aanslagen uit naam van de islam een rechtvaardiging voor het gebruik van geweld tegen moslims door marginale actoren in het anti-islamveld.

5.4.3 Escalatie

Kijken we naar escalatie uitmondend in geweld dan is het grootste risico hiervan niet afkomstig van groeperingen maar van individuen binnen zowel het radicaalislamitische als het anti-islamveld, die hun geweld legitimeren met het radicaalislamitische discours respectievelijk anti-islamdiscours. Radicaalislamitische individuen of losse netwerken richten zich in bedreigingen en aanslagen op individuen uit het bredere veld, namelijk 'ongelovigen of westerlingen', of specifiek individuen die zich negatief uitlaten over de islam. Voorbeelden van de laatste zijn de aanslagen op *Charlie Hebdo* en de bedreiging van de filosoof Redeker, naar aanleiding van het artikel in *Le Figaro* waarin hij zich negatief uitliet over de islam.

Andersom zien we dat escalatie uitmondend in geweld van anti-islamactoren voornamelijk bestaat uit geweld van individuen gericht tegen moslims, veelal tegen moslima's met hoofddoek.

Wat de actierepertoires betreft, geven beide velden in 2012 relatief veel incidenten te zien. Dit doet veronderstellen dat het om een indirecte wisselwerking gaat waarbij actoren uit het ene veld reageren op incidenten voortkomend uit het 'vijandige' veld.

5.5 Sociale media-analyse Frankrijk

5.5.1 Het Franse netwerk van anti-islamactoren

Voordat we onze hoofdvraag over de onlinewisselwerking tussen het Franse anti-islamveld en het radicale-islamveld beantwoorden, brengen we de onlinenetwerken van het Franse anti-islam- en radicale-islamveld in kaart. Welke groepen zijn online actief en hoe verhouden deze groepen zich tot elkaar? Zoals in het vorige hoofdstuk, richten we onze aandacht op Facebookpagina's. Voor de verzameling van data over de links tussen groeperingen, alsmede de inhoud van de discussie op de Facebookpagina's, is dezelfde methode toegepast als voor de eerdere sociale media-analyses van het Verenigd Koninkrijk.⁸⁷

Op basis van de literatuurstudie en de expertinterviews zijn de volgende vijf Facebookpagina's geselecteerd voor verder onderzoek: *Front National*, *Génération Identitaire*, *Bloc Identitaire*, *Résistance Républicaine*, *Riposte Laïque*. Een connectie of relatie betekent dat een pagina een andere pagina heeft 'geliked'. Van de groepen of organisaties die zich in het directe netwerk van deze vijf organisaties bevonden, hebben we in de tweede stap ook het netwerk geregistreerd. Dit leidde uiteindelijk tot een netwerk van in totaal 469 groepen (pagina's) met 3305 relaties (of 'links') tussen deze groepen.

Het netwerk is in te delen in drie prominente clusters, die nauwelijks met elkaar verbonden zijn. Hiervan bestaat een cluster uit actoren die gerelateerd zijn aan de politieke partij *Front National*. Een tweede cluster bestaat uit pagina's van anti-islamactiegroeperingen, zoals het *Bloc Identitaire*, *Génération Identitaire* en *Résistance Républicaine*. Een derde cluster bestaat uit *Pegida*-actoren. Deze analyse laat zien dat, net als in het Britse netwerk, het Franse anti-islamnetwerk gefragmenteerd is naar soort actor. Actoren hebben voornamelijk links met andere actoren die een vergelijkbaar gedachtegoed hebben en vergelijkbare soorten acties uitvoeren.

In het literatuuroverzicht werd al aangegeven dat de poging van Pierre Cassen om *Pegida* in Frankrijk op te richten weinig succesvol was (Nilsson 2015). Dit verklaart mogelijk ook de nogal geïsoleerde positie van de pagina van *Pegida France* in het Franse anti-islamnetwerk. Deze cluster heeft geen enkele directe link met het *Front National*-cluster, maar is alleen gelinkt aan het cluster van anti-islamgroeperingen. Naast de pagina van *Pegida France* bestaat de cluster voornamelijk uit buitenlandse pagina's. In tegenstelling tot de cluster van *Génération Identitaire* zijn er geen lokale *Pegida*-groeperingen.

De netwerkanalyse laat verder zien dat bepaalde actoren online zeer sterk aanwezig zijn, terwijl andere groeperingen bij het leggen van contacten met andere groepen minder gebruik maken van het internet. Het *Bloc Identitaire* en *Génération Identitaire* hebben, indien we Facebook als uitgangspunt nemen, een veel prominenter online aanwezigheid dan *Résistance Républicaine* en het *Riposte Laïque*. Zo hebben het *Bloc Identitaire* en *Génération Identitaire* een centrale pagina en ook pagina's van lokale afdelingen. Dit verklaart deels de prominente positie van deze actoren in het netwerk.

Evenals offline is er online een prominente parlementaire actor, het *Front National*. De minder prominente positie van *Résistance Républicaine* en *Riposte Laïque* online is opvallend als we dit vergelijken met de positie van deze groepen offline. Waar *Riposte Laïque* offline een prominente actor is, blijkt deze online met geen enkele andere anti-islamgroepering een link te hebben op Facebook. Tegelijkertijd wordt *Riposte Laïque* ook door geen enkele pagina 'geliked'. Niet alleen krijgt *Riposte Laïque* weinig aandacht van andere actoren in het netwerk, ook is het aantal Facebookgebruikers dat de pagina 'likt' laag in vergelijking met andere prominente actoren. Waar *Riposte Laïque* maar 1842 volgers heeft, is dit veel hoger voor de pagina's van *Résistance Républicaine* (13251), *Marine Le Pen* (808608), *Front National* (295821), *Génération Identitaire* (86252) en *Bloc Identitaire* (49592).

87 Voor meer informatie over de methoden van dataverzameling en -analyse, zie de appendix voor Facebook.

In vergelijking met het Britse anti-islamnetwerk, kent het Franse een opener politieke context. Als gevolg daarvan hebben parlementaire actoren een prominentere positie in het anti-islamnetwerk. Daardoor is het aantal Franse non-parlementaire anti-islamgroeperingen ongeveer gelijk aan het aantal parlementaire actoren in het netwerk. Ook de meest prominente actor in het anti-islamnetwerk is gerelateerd aan een parlementaire actor (Marine Le Pen). In dit geval vinden acties tegen (radicale) moslims zowel binnen als buiten het politieke domein plaats.

5.5.2 Het Franse netwerk van radicale-islamactoren

Hoe ziet het Franse netwerk van de radicaalislamitische Facebookpagina's eruit? De selectie van pagina's is deels gebaseerd op de literatuurstudie. Daar werd onder andere het Collectif Cheikh Yassine genoemd, alsmede Union des Organisations Islamiques de France (UOIF). Ondanks dat de UOIF niet als radicaalislamitisch beschouwd wordt, is ze meegenomen als seed, omdat ze door anti-islamgroeperingen wel bestempeld wordt als radicaal. De andere groeperingen of personen die in dit hoofdstuk over Frankrijk ter sprake zijn gekomen, waren niet meer te vinden op Facebook. Radicaalislamitische Facebookpagina's die in eerder onderzoek genoemd werden (Cachia e.a. 2014), bestonden ook niet meer. Daarop is ook op andere manieren gezocht naar Franse radicaalislamitische pagina's, zoals via profielen van Facebookgebruikers en Facebookpagina's van Franse imams en predikers. Via deze weg zijn de pagina's van de prediker Nader Abou Anas en de imam Rachid Abou Houdeyfa (alsmede zijn 'officiële' pagina) gevonden.

In vergelijking met het Britse netwerk van anti-islamgroeperingen, is het directe netwerk van deze radicale-islam-Facebookpagina's vrij groot. Grofweg valt het onlinenetwerk in tweeën te delen. Deze twee delen zijn nauwelijks met elkaar verbonden. Naast een drietal clusters, die voor ons niet relevant zijn omdat ze geen radicale-islampagina's bevatten, bestaat het Franse netwerk dus uit grofweg twee clusters.

In de ene cluster bevinden zich pagina's die zijn gewijd aan de Franse imam Rachid Abou Houdeyfa, waaronder ook de seeds *Rachid Abou Houdeyfa* – en *Rachid Abou Houdeyfa Page Officielle*. De andere is relevant omdat deze voornamelijk bestaat uit Franstalige pagina's van moslimgemeenschappen of pagina's die informatie bevatten voor moslims (bijvoorbeeld: *Rencontre Annuelle des Musulmans de France*; *Information Culte Musulman*; *Le Coran et Ses Miracles*). De pagina's van de Union des Organisations Islamiques de France (UOIF) en Nader Abou Anas bevinden zich in deze cluster.

De pagina *Collectif Cheikh Yassine*, die ook meegenomen was als seed in dit onderzoek, is geïsoleerd van de rest van het netwerk en heeft geen enkele link met andere pagina's in het netwerk. Net als bij het Franse online anti-islamnetwerk, blijkt een prominente offline radicaalislamitische actor, zoals Collectif Cheikh Yassine, online minder prominent te zijn. Dat het onlineveld verschilt van het offlineveld, bleek ook uit de moeite die het kostte om pagina's van offline groeperingen online te vinden. Tegelijkertijd laat dit ook de fluiditeit van het radicale-islamveld zien. Het ondersteunt de constatering van Ducol (2012) dat actoren in de Franstalige 'online jihadisphere' snel verdwijnen of verder gaan onder een andere naam. Het onlineforum dat hij onderzocht (*Ansar al-Haqq*) is ook niet meer te vinden. Ook toont deze netwerkanalyse aan dat er soms hele andere actoren online actief zijn dan offline. Zo blijkt de imam Rachid Abou Houdeyfa een online imperium te hebben met meerdere Facebookpagina's en een YouTube kanaal.

In vergelijking tot het Britse netwerk kunnen ongeveer dezelfde conclusies getrokken worden: radicale pagina's zijn verder verwijderd van grotere clusters met andersoortige pagina's (zoals de pagina's van universiteiten, producten, media, sportteams etc.). Er is echter in dit geval ook een scheiding van taal, die mogelijk de afstand tussen clusters beïnvloedt. De grotere clusters bevatten veel Britse pagina's, en de kleinere clusters vooral Franse pagina's.

5.5.3 Inhoudsanalyse van Franse anti-islam-Facebookpagina's

Voor de inhoudsanalyse hebben we twee prominente Franse Facebookpagina's geselecteerd: de pagina's van Front National en Génération Identitaire. Deze pagina's kwamen als prominente pagina's naar voren in de netwerkanalyse van de links tussen Franse anti-islam-Facebookpagina's. De Franse pagina van Pegida is buiten beschouwing gelaten, omdat deze geen prominente positie in het netwerk inneemt. Résistance Républicaine en Riposte Laïque vielen om dezelfde reden af; zij hebben bovendien een relatief laag aantal 'likes'.

Van de twee geselecteerde pagina's zijn alle posts en comments die tussen 1 Augustus 2015 en 1 November 2015 geplaatst zijn, verzameld. In totaal plaatsten 509 gebruikers comments op zowel de pagina van het Front National alsmede op de pagina van Génération Identitaire. Dit is 3,73 % van alle gebruikers op de pagina van het Front National en 11,60 % van alle gebruikers op de pagina van Génération Identitaire (zie Tabel 5.1).

Tabel 5.1: Overlap van Facebookpagina's gebruikers (%) en activiteit op de pagina's

	Génération Identitaire	Front National
Génération Identitaire	--	3.73
Front National	11.60	--
Totaal aantal actieve gebruikers	4388	13635
Aantal likes (op 17-01-2016)	91.872	343.667
Aantal comments (N)	7.015	43.241
Aantal posts (N)	115	380

Uit onze kwalitatieve inhoudsanalyse blijkt dat Front National maar weinig aandacht besteedt aan de islam; dit komt maar een keer aan bod in de berichten die van de pagina verzameld zijn. Over het algemeen richten de posts op de pagina van het Front National zich minder op opinievorming en meer op de verspreiding van informatie, zoals aankondigingen van debatten of informatie over politieke ontwikkelingen en besluiten.

Op de pagina van het Génération Identitaire is de islam zoals verwacht veel prominenter aanwezig. De berichten bestaan vaak uit een foto van een actie, met een onderschrift over het doel van deze actie (zie Figuur 5.1 voor voorbeelden van zulke posts). Er zijn hierdoor maar weinig posts waarin daadwerkelijk directe kritiek op de islam wordt geuit. Als er kritiek op de islam wordt geuit, is dit vooral om de gebruikers aan te sporen een petitie te tekenen of deel te nemen aan de acties van Génération Identitaire. De islam wordt hierbij vooral omschreven als bedreiging van de Franse cultuur, tradities en wortels. Zo wordt er in een post gesteld dat de massale immigratie ertoe bijdraagt dat er een nieuwe cultuur komt die niet bij de Franse en Europese waarden en religie aansluit. De framing van de islam als bedreiging voor de Franse cultuur sluit aan bij de beschrijving van het discours van anti-islamgroeperingen in paragraaf 5.2. De eerder beschreven ultra-laïque houding van actoren in het Franse anti-islamveld manifesteert zich dus ook online (op Facebook) in de framing van de islam.

Ter illustratie: een aantal posts van Génération Identitaire gaat over een actie tegen het financieren van een Frans instituut over de islamitische beschaving. In een van de reacties wordt aangegeven dat, hoewel dit project een culturele insteek heeft, het vanwege het verband met religie niet toegestaan is vanuit het laïcité-principe. Naast een gevaar voor de Franse cultuur en waarden, wordt ook kritiek geleverd op linkse politici, die ervan worden beschuldigd de islam te willen versterken in Frankrijk. Hoewel de islam in een enkele post weliswaar wordt beschreven als gevaarlijk, is de framing van de islam als gevaar voor de Franse (of Europese) veiligheid vrijwel afwezig op de pagina. Alleen in onderstaande post wordt de link tussen terrorisme en islamisme gelegd om de dubbele standaard te benadrukken: "We eisen de onmiddellijke vrijlating van de identitaire jeugd, die ten onrechte wordt vastgehouden in de politiebureaus, terwijl tegelijkertijd duizenden potentiële terroristen

rond kunnen lopen op onze straten ... en in onze treinen. VERDRIJF DE ISLAMISTEN - BE-VRIJD DE IDENTITAIRES!”⁸⁸

Een aantal berichten benoemt naast het probleem (diagnostic frame) en de reden om te mobiliseren (mobilisatieframe) ook een oplossing van het probleem. Zo wordt er gesproken over het verdrijven van de islamieten (“*expulsons les islamistes*”) en het terugsturen van immigranten (“*remigration=solution*”). Ook het stoppen met het financieren van islamitische instituties wordt als middel genoemd om de ‘islamisering niet aan te wakkeren’.

Figuur 5.1: Afbeeldingen van de Facebookpagina Génération Identitaire⁸⁹

De prominentie van de onderwerpen op de Franse anti-islampagina's is ook systematischer onderzocht door middel van kwantitatieve inhoudsanalyse. Ook hieruit blijkt dat berichten van het Front National nauwelijks verwijzingen bevatten naar moslims, de islam en immigranten. Op de pagina van het Front National werd de islam zoals gezegd maar in een bericht genoemd.

Tegelijkertijd moeten we echter constateren dat er in de reacties (*comments*) op de pagina van het Front National, in tegenstelling tot de berichten, wel vaak wordt verwezen naar de islam. Het omgekeerde beeld zien bij verwijzingen naar migranten: die worden door FN wel vaak genoemd (4 keer per 1000 woorden), maar in reacties van haar achterban weer minder (2,5 keer per 1000 woorden). Het lijkt dus zo te zijn dat de onderwerpen die door de beheerder van de pagina worden aangesneden en de onderwerpen die gebruikers benoemen in hun comments niet geheel overeenkomen.

Hiervan lijkt ook sprake te zijn op de Facebookpagina van het Génération Identitaire. Daar wordt in de berichten van de pagina zelf vaak verwezen naar migranten en de islam, terwijl deze verwijzingen beide juist minder prominent naar voren komen in de comments van gebruikers op de pagina. In de berichten van Génération Identitaire komen woorden gerelateerd aan moslims en de islam iets vaker dan 6 keer per 1000 woorden voor. Maar in de reacties wordt er slechts iets vaker dan 2 keer per 1000 woorden naar de islam verwezen.

Richten we onze aandacht niet op de mate van aandacht, maar op de framing, dan valt op dat woorden die vaak samen met islam en moslim genoemd worden, verwijzen naar eigen traditie, cultuur of religie (*France, Français, pays, culture, religion, églises*). Een kwalitatieve analyse van de comments op de pagina bevestigt dat de islam hier vooral als bedreiging gezien wordt van de “eeuwenoude” christelijke traditie en cultuur. Verder wordt de islam vaak genoemd in combinatie met de politiek (*politique, Hollande, gouvernement, gauchistes*,

88 “Nous réclamons la libération immédiate des jeunes identitaires injustement retenus dans les locaux de la police, alors qu’au même moment des milliers de terroristes potentiels peuvent se promener tranquillement dans nos rues... et nos trains. EXPULSEZ LES ISLAMISTES - LIBÉREZ LES IDENTITAIRES !”

89 Alle afbeeldingen verkregen van sociale media zijn gedownload in de periode tussen 1 september 2015 en 1 februari 2016

Marine) en Europa (*l'Europe, européenne*). Linkse politici en partijen zoals de UMP worden gezien als beschermers van de islam (*défenseurs de l'islam*) en in sommige comments wordt naar hen verwezen als *islamos gauchistes*. Ook de overheid wordt beschuldigd van vriendschap met de islam (*“le gouvernement est ami avec l'Islam”*). De woorden *défendre, contre, femmes, problème, victimes, migrants, terroriste, terroristes, guerre, expulsion, enfants* worden ook frequent gebruikt in relatie tot moslims en de islam. De kwalitatieve analyse toont verder aan dat de angst leeft dat Frankrijk wordt overgenomen door de islam, bijvoorbeeld in de vorm van moslims die scholen overnemen of de invoering van de sharia-wetgeving.

De ingroup (zoals *Frans* of *Fransen*) wordt opvallend vaak genoemd op zowel de pagina van het Front National als op die van Génération Identitaire. Verwijzingen naar de ingroup komen in posts van het Génération Identitaire ongeveer 7 keer per 1000 woorden voor, in vergelijking met iets meer dan 11 keer per 1000 woorden in de posts op het Front National. In de comments komt de verwijzing naar de ingroup nog vaker voor, namelijk meer dan 16 keer bij het Front National, en meer dan 18 keer bij Génération Identitaire. De ingroup wordt vaak op positieve wijze besproken (*Notre chère France, fier d'être Français, vivre Français*). Verwijzingen naar de ingroup gaan bij zowel het FN als Génération Identitaire vaak samen met verwijzingen naar migranten en buitenlanders (*migrants, étrangers*).

Ondanks deze overeenkomsten is er een opmerkelijk verschil in de framing van de ingroup. In de comments op de pagina van het Génération Identitaire wordt het woord *islamistes* relatief vaak genoemd in combinatie met de ingroup. Dit is niet of nauwelijks het geval in de comments op de pagina van het Front National. Daar gaan verwijzingen naar de ingroup vooral vaak samen met verwijzingen naar de politiek – linkse politici (*gauchistes*), de overheid (*gouvernement*) en Marine Le Pen.

Hoewel het overgrote deel van de comments op de pagina's negatief is over de islam en positief over de Fransen, is er af en toe een comment dat een tegengeluid biedt. Dit tegengeluid richt zich op de onwetendheid van de mensen die actief zijn op de pagina's. Sommige gebruikers maken een onderscheid tussen radicale en niet-radicalen moslims of geven aan dat terroristen door moslims niet als moslim gezien worden.⁹⁰ Ook wordt er beargumenteerd dat er met twee maten gemeten wordt en dat niet-moslims, zoals Breivik, ook aanslagen plegen.⁹¹

5.5.4 Inhoudsanalyse van radicaalislamitische Facebookpagina

Voor de inhoudsanalyse van de radicale islam pagina is besloten twee pagina's te selecteren. Allereerst is de pagina van de Union des Organisations Islamiques de France (UOIF) meegenomen. Zoals vermeld in het literatuuroverzicht is dit geen radicaalislamitische groepering, maar wordt ze wel als radicaalislamitisch beschouwd door anti-islamgroeperingen. Naast de pagina van UOIF is ook de Facebookpagina Rachid Abou Houdeyfa (Page Officielle) meegenomen. Rachid Abou Houdeyfa is een imam uit Bretagne, die zeer actief is op sociale media. De netwerkanalyse toonde aan dat er verschillende Facebookpagina's aan hem gewijd zijn. Bovendien bleek dat de pagina Rachid Abou Houdeyfa (Page Officielle) zeer actief was en veel gebruikers trok. Rachid Abou Houdeyfa en de Al Sunnamoskee in Brest, waar Houdeyfa imam is, worden in een artikel van de Telegraaf (28 november 2015) beschreven als salafistisch, haatdragend en omstreden. Zelf zet Houdeyfa zich openlijk af tegen het gebruik van geweld.⁹²

90 Comment 1 : « Les islamistes ne sont pas des musulmans. Ils ne sont pas considéré comme tel par les musulmans ils déforment l'islam et le corant et gouvernement sur la terreur c'est pas des musulmans mais des terroristes »; Comment 2: « Je n'ai rien contre les Musulmans mais l'Islam radical pour moi ce sont des fous qui tuent même les musulmans alors là je ne comprends pas votre réaction. »

91 « Depuis 2006, donc au cours des dix dernières années, le terrorisme a tué 127 personnes en Europe occidentale. (...) Sur ces 127 victimes, 77 sont mortes à Oslo et Utøya, tuées par Anders Breivik. Celui-ci a exprimé très clairement sa motivation : attirer l'attention sur le danger de l'islamisation de l'Europe, nos gouvernants incompétents et soumis à Eurabia, et la disparition programmée de la culture libérale judéo-chrétienne, bientôt remplacée par un califat, qu'il disait. Il est vrai que la majorité des 50 autres victimes ont été tuées par des terroristes se revendiquant de l'islam. Mais il n'empêche, ces dix dernières années, l'islamophobie (...) a tué nettement plus d'européens blonds-blancs-judéo-chrétiens-de-souche-etc. que le jihadisme. »

92 <http://rue89.nouvelobs.com/2015/11/22/folie-autour-rachid-abou-houdeyfa-estampille-imam-radical-262214>

Tabel 5.2 laat zien dat de beheerder van de pagina van Rachid Abou Houdeyfa veel actiever is in het plaatsen van posts dan die van de UOIF, en bovendien ook meer likes en comments heeft. Er zijn elf gebruikers op de pagina van de UOIF, die ook op de pagina van Rachid Abou Houdeyfa actief zijn. Deze elf mensen vormen 9 % van alle gebruikers op de pagina van UOIF en minder dan 1 % van alle gebruikers op de pagina van Rachid Abou Houdeyfa.

Tabel 5.2: Overlap van gebruikers (in %) en activiteit op de pagina's UOIF en Rachid Abou Houdeyfa

	UOIF	Rachid Abou Houdeyfa
UOIF	--	0.21
Rachid Abou Houdeyfa	9.24	--
Totaal aantal actieve gebruikers	119	5.152
Aantal likes (op 28-01-2016)	35.516	195.750
Aantal comments (N)	197	9.394
Aantal posts (N)	50	121

De kwalitatieve inhoudsanalyse van de posts op de Franse islamitische pagina's laten zien dat beide pagina's in hun posts vooral aandacht besteden aan het verspreiden van informatie over de islam. Vooral in de posts op de pagina van het UOIF wordt maar weinig naar Fransen verwezen. Eén van de posts op de pagina besteedt wel aandacht aan de achtergestelde situatie van moslims in Frankrijk. Hierin wordt gesteld dat moslims een goede bijdrage zouden kunnen leveren aan de Franse samenleving, maar dat de Fransen hen door hun religieuze achtergrond niet als Frans beschouwen.⁹³

In de posts op de pagina van Rachid Abou Houdeyfa wordt meer aandacht besteed aan de relatie tussen Franse moslims en niet-moslims. Rachid Abou Houdeyfa pleit voor een open debat tussen beide gemeenschappen. Ook wijst hij in zijn posts het geweld door moslims af en spoort hij moslims aan het debat aan te gaan.

In de reacties op beide pagina's wordt wat dat betreft veel intensiever gediscussieerd over de positie van moslims en de islam in Frankrijk. De wisselwerking richt zich zowel op specifieke anti-islamgroeperingen, als op Frankrijk of Europa in het algemeen. Zo stelt een van de comments op de pagina van de UOIF dat moslims het "genocidale karakter van het Front National" moeten bestrijden, omdat alle problemen van moslims worden veroorzaakt door het gedachtegoed dat deze partij verspreidt.⁹⁴ Op de pagina van Rachid Abou Houdeyfa geeft een van de gebruikers aan dat hij/zij tijdens een anti-islamdemonstratie in Brest hoorde dat demonstranten het beledigen van moslims en het in de brand steken van moskeeën tot hun vrijheden rekenden en niet als misdaad zagen.⁹⁵

Ook komt in de comments op de pagina van Rachid Abou Houdeyfa het idee naar voren dat moslims een achtergestelde positie innemen. De Facebookgebruikers geven aan dat een imam als Rachid Abou Houdeyfa, die zich inzet voor een meer gematigde vorm van de islam, ook wordt afgewezen door de 'islamo-fascistes'. Een ander noemt het een nationale sport om moslims in Europa te beledigen. Ook bestaat het idee dat er sprake is van een dubbele standaard: in het Westen, waar de vrijheid van meningsuiting en religie zo hoog in het vaandel staan, worden moslims aangesproken als ze hun mening uiten of religie vrijuit beoefenen.

93 « Nous formons des citoyens futures élites de la République. Musulmans pour certains certes, ce qui n'est pas un défaut mais une chance de mon point de vue pour la France. Des individus responsables, cultivés, respectueux des valeurs de notre patrie. Des élèves qui ont parfois le sentiment, des intellectuels et des politiques le dénoncent à juste titre, de ne pas être reconnus comme français ou pas tout à fait à cause de leurs origines et de leur foi. »

94 « Tous les problèmes des musulmans de France et du monde proviennent du FN qui infecte les esprits partout. Il faut combattre les génocidaires de ce parti. »

95 « J'étais présent hier à Brest une manifestation contre les musulmans avec l'accord de la mairie insulter les musulmans appel à brûler les mosquées en Bretagne c'est une liberté en France pas un délit. »

Tegelijkertijd wordt de bezorgdheid over het imago van moslims geuit op deze pagina. Een gebruiker geeft aan dat moslims het “slachtoffer van Europa zijn” en nu alleen als terroristen gezien worden.⁹⁶ Ze beschuldigen de media ervan moslims zwart te maken en mensen een verkeerd beeld te geven van moslims. Ze voelen zich slachtoffer van racisme en stellen dat de media alleen bestaan om de moslims te beledigen. Hoewel er dus wél woede bestaat over de achtergestelde positie van Franse moslims, wordt dit nauwelijks gebruikt om mensen op te roepen in actie te komen.

Hoewel het merendeel van de comments op de pagina geschreven is door moslims en positief is over moslims, is ook een aantal comments negatief. Een gebruiker op de pagina van de UOIF heeft een aantal keer dezelfde post geplaatst. Hierin beschrijft hij dat het schandelijk is dat een ‘sekte’ zoals de UOIF is toegestaan in een seculiere republiek.⁹⁷ De post eindigt met een link naar de sterk patriottistische en nationalistische Facebookpagina *FrancaisDefendTonPays* (65.588 likes op 4 februari 2016). Een gebruiker op de pagina van Rachid Abou Houdeyfa geeft aan dat de islam een onderwerping is aan een pedofiele en mentaal gestoorde profeet⁹⁸ en dat hij moeite heeft met mensen die zich onderwerpen aan zo iemand. Ook wordt er door gebruikers gesteld dat het raar is dat moslims zich gelukkig en veilig voelen in Frankrijk, terwijl de Fransen voor hun leven vrezen door het terrorisme.⁹⁹

De kwantitatieve analyse bevestigt de conclusie dat de berichten van beheerders zich vooral op moslims richten en outgroups (zoals Frankrijk en het Westen) weinig ter sprake komen. In vergelijking wordt er veel vaker naar de ingroup, dan naar de outgroup verwezen in de posts en comments van de Franse islam pagina’s. Een analyse van de meest gebruikte woorden laat zien dat de meeste posts op de pagina van Rachid Abou Houdeyfa verwijzen naar het islamitische geloof, zoals gebed, profeet, Allah, of verwijzen naar de imam Rachid Abou Houdeyfa zelf. De comments lijken ook voornamelijk te verwijzen naar de islam en de imam. Evenzo gaan de frequentst voorkomende woorden op de UOIF-pagina vooral over het geloof. In de berichten van de UOIF wordt de islam meer dan 10 keer per 1000 woorden genoemd. Op de pagina van Rachid Abou Houdeyfa is dit minder dan 7 keer per 1000 woorden. Daarentegen wordt de islam wel relatief vaker genoemd in de comments van Rachid Abou Houdeyfa (bijna 7 keer per 1000 woorden) dan in de reacties bij de UOIF (minder dan 4 keer per 1000 woorden).

Opvallend is dat het woord ‘joden’ (*juifs*) redelijk vaak genoemd wordt in posts op de pagina van de UOIF. Dit komt omdat er een lange post gewijd is aan de relatie tussen het jodendom en de islam. Hierin wordt aangegeven dat de islam van origine oproept tot vrede tussen moslims en joden. Tegelijkertijd worden twee voorbeelden genoemd van geweld door ‘extremistische joden’ tegen moslims.

Zoals de kwalitatieve analyse al aantoonde, is bij de reacties wel sprake van discussie tussen moslims en het anti-islamveld. Vooral op de pagina van Rachid Abou Houdeyfa is er enige wisselwerking tussen moslims en (niet-islamitische) Fransen en/of Franse anti-islamactoren. Comments van Rachid Abou Houdeyfa verwijzen ook naar het proces van islamisering (*islamisation*) en naar de sharia. Dit komt in totaal vijf keer voor. Dit is interessant, omdat islamisering niet een term is die gebruikt wordt door islamitische groeperingen om

96 « Le Musulman est une victime en France ou un peu partout en Europe, ... à cause de cette image dessinée concernant l'islam (l'islam c'est le terrorisme). »

97 « Un pur scandale que notre république laïque autorise ce type de manifestation. Il faut libérer au plus vite notre pays de tous ces fanatiques qui se revendiquent d'un pseudo dieux. Ils ne font qu'animer une secte aux moyens financiers vertigineux qui nous dirigent tout droit vers la troisième guerre mondiale. Les préceptes de cette secte sont simplement d'un autre temps. »

98 « Moi je pense plutôt que la religion islamique est une religion de soumission à un prophète pédophile et malade mental (sa plus jeune épouse avait 6 ans). »

99 « Pourquoi un musulman se sent heureux et en sécurité en France, alors que nous Français, nous sommes terrorisés et vivons sur nos sols la peur au ventre ? »

zichzelf te beschrijven. De kwalitatieve analyse van de comments laat zien dat deze woorden worden gebruikt door mensen die op de pagina kritiek leveren op de islam, of juist door de gebruikers van de pagina om aan te geven hoe de moslims zelf worden gezien door de Fransen en/of anti-islamgroepen.

5.5.5 Conclusie

Onze analyses van de netwerken van Facebookpagina's laten zien welke Franse anti-islam- en radicale islamgroeperingen online actief zijn. De inhoudsanalyses van twee Franse anti-islam- en twee Franse islamitische pagina's hebben inzicht gegeven in de mate van de wisselwerking tussen deze twee (bredere) velden, en de framing die door de actoren binnen beide velden worden toegepast. Deze conclusie geeft een korte reflectie op de verschillen en overeenkomsten in de offline en online wereld.

De netwerkanalyse van het Franse anti-islamveld toont aan dat de actoren die online prominent aanwezig zijn, verschillen van de actoren die het meest zichtbaar zijn in de offlinesfeer. Uit het literatuuronderzoek bleek dat het Franse anti-islamveld bestond uit actoren in de partijpolitiek, anti-islamgroeperingen en bekende opiniemakers. Uit de netwerkanalyses is gebleken dat actoren vanuit de partijpolitiek ook zeer prominent aanwezig zijn op Facebook. Het netwerk liet zien dat er veel actoren (Facebookpagina's) gelinkt zijn aan het Front National. Daarnaast zijn op Facebook ook veel anti-islamgroeperingen actief. In de literatuurstudie werd aangegeven dat deze groeperingen in hun mobilisatie van anti-moslimsentimenten werden beperkt door de prominente aanwezigheid van het Front National. De netwerkanalyse heeft aangetoond dat groeperingen zoals het Bloc Identitaire en Génération Identitaire zeer actief zijn op Facebook. Deze groeperingen lijken een netwerk van (lokale) actoren te vormen, dat vergelijkbaar is met het uitgebreide online-netwerk van het EDL in het Verenigd Koninkrijk. Ondanks dat deze Franse anti-islamgroeperingen ook een groot aantal internetgebruikers bereiken, staat dit aantal niet in verhouding tot het bereik van de pagina van het Front National. Deze pagina heeft bijvoorbeeld meer dan 3 keer zoveel likes dan de pagina van het Génération Identitaire.

Zoals eerder werd aangegeven in dit hoofdstuk, bleek Pegida in Frankrijk niet goed van de grond te zijn gekomen. Er zijn niet veel anti-islamgroeperingen die in het netwerk naar Pegida linken, wat erop wijst dat het niet als belangrijke actor in het anti-islamveld wordt beschouwd door andere anti-islamactoren.

In tegenstelling tot wat in de literatuurstudie naar voren kwam, bleek Riposte Laïque geen prominente actor op Facebook te zijn. Mogelijk komt dit doordat Riposte Laïque een andersoortige actor is dan het Front National en de groeperingen. Riposte Laïque is in feite geen organisatie, maar meer een onlineforum dat zich niet zozeer richt op het bereiken van sympathisanten via Facebook. Het anti-islamveld op Facebook lijkt hiermee dus met name te bestaan uit actoren vanuit de partijpolitiek en de genoemde anti-islamgroeperingen.

Net als bij het Franse online anti-islamnetwerk, zijn er ook enkele verschillen tussen de actoren die offline en online actief zijn in het radicale-islamveld. Tamelijk prominente offline actoren, zoals het Collectif Cheikh Yassine, blijken online minder prominent aanwezig. Daarentegen kunnen actoren die offline weinig bekendheid hebben, zoals de imam Rachid Abou Houdeyfa, online juist zeer prominent aanwezig zijn.

Uit de inhoudsanalyses kwam naar voren dat het discours van anti-islamgroeperingen kan worden omschreven als ultra-laïque. Het debat tussen 'wij' en 'zij' wordt met name gevoerd door het benadrukken van de culturele verschillen; de islam wordt gezien als onverenigbaar met en als bedreiging van de Franse cultuur. In plaats van een wisselwerking tussen de anti-islam- en radicale-islamvelden, richt men zich met name op de islam in het algemeen. Uit de inhoudsanalyse is niet naar voren gekomen dat naar specifieke islamitische actoren

in de Franse sfeer werd verwezen. Opvallend is ook dat de anti-islamhouding vaak samen gaat met kritiek op de overheid en met name linkse partijen en politici.

De wisselwerking vanuit radicale-islamgroeperingen richt zich zowel op specifieke anti-islamgroeperingen, als op Frankrijk of Europa in het algemeen. Bij de wisselwerking gaat het hierbij meer om het definiëren van de ingroup. De negatieve stereotypering van moslims, hun achtergestelde houding, en de dreiging die moslims voelen vanuit een outgroup (geweld en beledigingen tegen moslims) worden hierbij benadrukt. 'De Ander' wordt met name verweten een dubbele standaard aan te houden, waarbij moslims beperkt worden in hun vrijheden. De achtergestelde relaties van moslims worden op de geanalyseerde pagina's voornamelijk benoemd in de comments van gebruikers. De posts van beheerders besteden hier veel minder aandacht aan.

Offline, concludeerden we, is sprake van een onevenwichtige wisselwerking. Anti-islamgroeperingen verwezen veel sterker naar specifieke islamitische groeperingen (zoals de UOIF), terwijl het discursieve repertoire van radicaalislamitische groeperingen juist gericht is op Frankrijk in brede zin. Dit lijkt online echter niet het geval te zijn. Er lijkt eerder sprake van een complexere wisselwerking, zoals benoemd door Al Adraoui: vanuit de anti-islamhoek wordt met name gesproken over een 'verdediging van de Franse waarden' en de gevaren van moslims en de islam. Tegelijkertijd wordt de achterstelling van moslims juist benadrukt vanuit de (radicaal-)islamitische hoek.

6. Duitsland

Dit hoofdstuk volgt de structuur van de voorgaande hoofdstukken over het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk. Het bespreekt achtereenvolgens de nationale context, het anti-islamveld en het radicale-islamveld, wisselwerking en escalatie, en de velden zoals deze zichtbaar zijn in de online sociale media. Binnen het anti-islamveld richten we ons op Pegida, en bij het radicale-islamveld behandelen we ontwikkelingen in het hele veld.

Zoals eerder in het rapport toegelicht, maken we deels gebruik van ‘grijze’ literatuur. Dit is ook het geval bij het hoofdstuk over Duitsland.¹⁰⁰ Voorts is gebruik gemaakt van een rapport van de Duitse veiligheidsdienst, de *Bundesamt für Verfassungsschutz* (BfV¹⁰¹). De BfV rapporteert jaarlijks over politiek gemotiveerde criminaliteit vanuit verschillende hoeken in Duitsland en deze rapportages worden ook in andere academische literatuur gebruikt. De drie grootste velden die in het gebruikte rapport over 2014 onderscheiden worden zijn de rechts-extremistische, links-extremistische en islamitisch-terroristische hoek (BfV 2015a). Voordeel is dat de informatie in deze rapportage recent is en specifiek gericht is op gewelds-dreiging, en een overzicht geeft van concrete actoren en gebeurtenissen. Tevens is Dr. Carmen Becker geïnterviewd, een Duitse politicologe en religiewetenschapper. Zij is expert op het gebied van het salafisme in Duitsland en Nederland; als zodanig is ze ook bekend met het Duitse politieke landschap. Becker werkt momenteel bij de Leibniz Universität Hannover als wetenschappelijk medewerker. Ze heeft voorheen onder andere een functie bekleed bij het Duitse Ministerie van Buitenlandse Zaken.

6.1 Nationale, macro-politieke context in Duitsland

6.1.1 Demografie

In 2014 heeft Duitsland 81 miljoen inwoners (Statistisches Bundesamt 2014), waarvan naar schatting 20 % (15.6 miljoen mensen) een buitenlandse achtergrond heeft; zij zijn zelf in het buitenland geboren of een van hun ouders. Krap de helft daarvan heeft geen Duitse nationaliteit en wordt tot de buitenlanders (*Ausländer*) gerekend. De grootste groep vormen mensen met een Turkse achtergrond (16 %), daarna volgen de mensen met een Poolse (8 %) en Italiaanse (5 %) achtergrond. Een groot aantal mensen heeft een achtergrond in voormalig Joegoslavië, maar door het uiteenvallen in Bosnië-Herzegovina, Kroatië, Macedonië, Montenegro, Kosovo, Servië en Slovenië is deze groep opgesplitst in kleine aantallen. Het aandeel moslims onder de Duitse bevolking wordt in 2010 geschat op 4 miljoen (Statista 2015)¹⁰², waarmee Duitsland, na Frankrijk, de op een na grootste moslimbevolking in West-Europa heeft. In steden zoals Bremen, Hamburg en Berlijn ligt het aandeel op 8 à 10 %. Het grootste deel hiervan heeft een Turkse en Koerdische achtergrond, maar ook zijn er moslims met een achtergrond in Arabische landen, Bosnië-Herzegovina, Iran, Afghanistan en Pakistan (Gesemann 2006: 5).

In de laatste jaren is een toenemend aantal immigranten naar Duitsland gekomen (Bendel 2014). Het aantal mensen dat in 2014 Duitsland is binnengekomen (*Zuwanderer*), wordt geschat op bijna anderhalf miljoen (Bundesministerium des Innern 2014: 13). Daaronder valt een – voor Europese begrippen – groot aantal asielzoekers. In 2014 hebben meer dan

100 Bij de behandeling van het anti-islamveld wordt uitgebreid gebruik gemaakt van een boek over Pegida dat is uitgegeven bij een niet-academische uitgeverij (*Pegida. Die schmutzige Seite der Zivilgesellschaft?* Geiges e.a. 2015). Het boek over Pegida is wel geschreven door academisch opgeleide, gepromoveerde onderzoekers; zij zijn werkzaam bij het Göttinger Institut für Demokratieforschung. De beschrijving van het Duitse radicale islamitische landschap is deels gebaseerd op een boek van Guido Steinberg (2013). Hij is gepromoveerd aan de universiteit van Berlijn en werkt als terrorisme-expert voor het German Institute for International and Security Affairs, onderdeel van de Stiftung Wissenschaft und Politik. Dit instituut adviseert de politiek op basis van wetenschappelijk onderzoek.

101 De BfV is de federale dienst voor de bescherming van de grondwet, oftewel de binnenlandse veiligheidsdienst.

102 Een andere bron schat het aantal in 2006 op 3,2 tot 3,5 miljoen inwoners (Gesemann 2006: 4).

173.000 mensen in Duitsland asiel aangevraagd (ibid.: 96). Voor 2015 wordt het aantal asielaanvragen geschat op ruim 475.000 (Statista 2016). Hoewel het aantal vluchtelingen dat in 2015 naar Duitsland kwam meer dan een miljoen zou bedragen (De Volkskrant 1 januari 2016). De meeste asielzoekers komen uit Syrië (39.332), Servië (17.172), Eritrea (13.198), Afghanistan (9.115), Albanië (7.865), en Kosovo (6.908) (Bundesministerium des Innern 2014: 97).

6.1.2 Politiek debat

De Duitse context is niet los te zien van de Duitse rol in de Tweede Wereldoorlog en de hereniging van Oost- en West-Duitsland. Mede door de gebeurtenissen in WOII kent Duitsland zeer weinig tolerantie voor extreemrechtse geluiden en is er sterke repressie van extreemrechtse partijen (Fennema 2005: 17; Norris 2005: 63).

Zoals in Hoofdstuk 3 beschreven had Duitsland lang een ‘assimilationistisch’ burgerschapsmodel (Koopmans e.a. 2005). In dit burgerschapsmodel worden twee visies gecombineerd, namelijk een etnische en een cultureel monistische visie van burgerschap. De etnische visie (*jus sanguinis*) houdt in dat burgerschap meer gekoppeld is aan afkomst dan aan vestiging. In Duitsland hield dat in dat nieuwkomers enkel onder bepaalde voorwaarden en na 15 jaar verblijf genaturaliseerd konden worden, terwijl afstammelingen van mensen die ooit in het voormalig Duitse territorium leefden werden gerekend tot ‘het Duitse volk’ (*deutsche Volkszugehörige*), waardoor deze laatsten tot 1993 automatisch recht hadden op de Duitse nationaliteit, ook al waren zij nooit in Duitsland geweest.

De cultureel monistische visie houdt in dat migranten in politiek en cultureel opzicht niet als volwaardig onderdeel van de maatschappij worden gezien (Koopmans e.a. 2005: 241). De Duitse christelijke cultuur werd lang als *Leitkultur* (leidende cultuur) gezien. Christelijke kerken hebben een publieksrechtelijke status, waardoor het christendom voordelen heeft ten opzichte van andere religies (Lettinga 2011). Eerder noemden we al het vroegere verbod op hoofdbedekking die gold voor islamitische leraressen maar niet voor lesgevende nonnen. Dat heeft zijn weerslag op politieke participatie van migranten; die is in Duitsland relatief gering. Zo zijn Duitse migranten minder actief in het politieke debat, en stemmen ze minder vaak vergeleken met migranten in landen met een inclusiever politiek klimaat, zoals Nederland, VK en Frankrijk (Koopmans 2012: 1221).

Sinds het millennium heeft echter een verschuiving plaatsgevonden. Volgens de traditionele maatschappelijke en politieke claim was Duitsland geen immigratieland, wat gezien werd als een gebrek aan politieke wil om het thema integratie te adresseren (Süssmuth 2009). Dit heeft plaatsgemaakt voor het besef dat Duitsland langdurig een bestemming voor veel migranten zal zijn. Deze verschuiving heeft de thema’s migratie en integratie nadrukkelijk op de agenda gezet, en is gepaard gegaan met beleidsveranderingen (Süssmuth 2009; Bendel 2014). Zo is in 2000 het *jus soli*-principe ingevoerd, waarbij kinderen van migranten die in Duitsland zijn geboren het recht op naturalisatie krijgen. Ook kunnen migranten nu na 8 in plaats van 15 jaar genaturaliseerd worden. Onder leiding van bondskanselier Merkel (CDU/CSU), is Duitsland nog meer verschoven; diversiteit en integratie hebben topprioriteit (Bendel 2014).

Houding Duitse bevolking tegenover buitenlanders en moslims

In de laatste jaren is de angst voor jihadistisch terrorisme toegenomen en heeft het thema islam een steeds centralere, en negatievere, plek in de mediaberichtgeving gekregen (ibid.: 138). Anti-islamstandpunten blijken vaker voor te komen onder oudere laagopgeleide voormalig Oost-Duitsers dan onder jongere hoogopgeleide West-Duitsers (Adam 2015). Hoewel onderzoek laat zien dat over de afgelopen jaren de houding van Duitsers ten aanzien van vreemdelingen in het algemeen positiever is geworden (Reuband 2015; zie ook Adam 2015), stelt een groot deel van de bevolking zich negatief op tegenover moslims, zo blijkt uit verschillende wetenschappelijke studies (in Adam 2015). Zo wil – een week na de aanslag op *Charlie Hebdo* – 35 % van de Duitsers de instroom van vluchtelingen uit moslim-

landen inperken. Daarnaast geeft 52 % aan het niet eens te zijn met de stelling 'de islam hoort bij Duitsland' en ervaart 57 % de islam als een bedreiging. 6 jaar 'voor Charlie Hebdo', blijkt ook al 60 % van de Duitsers te denken dat moslims terrorisme steunen (Heitmeyer 2009, in Adam 2015: 456).

In de jaren 90, toen vanwege een aangekondigde verscherping van de asielwetgeving ook grote aantallen migranten naar Duitsland kwamen, was er sprake van onrust in de samenleving. Er waren gevallen van brandstichting en geweld, die begonnen in Oost-Duitsland, waar sprake was van grote politieke en sociale desintegratie (Duitsland Instituut). Er waren duizenden racistische incidenten, waarbij meerdere mensen de dood vonden.

6.1.3 Politiek systeem

In Duitsland hebben extreemrechtse partijen, en ook andere anti-islampartijen op de verre rechterflank, na de Tweede Wereldoorlog nooit voet aan de grond gekregen. Koopmans en collega's laten zien dat vanaf 1990 tot en met 2003 gemiddeld in Duitsland 2 % van de stemmen naar extreemrechtse partijen ging, terwijl dit in Frankrijk en Zwitserland respectievelijk op 12 % en 8 % lag. In Nederland lag dit op 2 % en in het VK onder de 1 % (2005: 184). Ook een andere studie, met een focus op zogeheten 'radicaal-rechtse' partijen – partijen op de uiterste rechterflank – laat zien dat de Duitse partijen (*NPD*, *Republikaner*, en *Deutsche Volksunion*), die minder dan 2 % van de stemmen haalden, ingehaald worden door veel andere Europese partijen, zoals het Vlaams Blok (9 %), het Franse Front National (13 %), de Nederlandse LPF (11 %) (Norris 2005: 55-57).

Als verklaring voor de marginale positie van extreemrechtse partijen in Duitsland wordt gewezen naar de sterke repressie van alles wat riekt naar nationaalsocialisme, en dus ook naar nationalisme, xenofobie en racisme. Hierdoor hebben Duitse extreemrechtse partijen weinig kans op veel stemmen bij nationale verkiezingen (Fennema 2005). Deze afwijzing van extreemrechts geluid is verankerd in de grondwet, die tot de meest restrictieve behoort als het gaat om het verbieden van ondemocratische partijen (Norris 2005). De grondwet omvat een verbod op groeperingen die ondemocratisch zijn en die de vrije democratische orde trachten te ondermijnen (ibid.: 63,92).¹⁰³ De Bundesamt für Verfassungsschutz (BfV) heeft tot taak de democratische grondwet te beschermen en informatie te verzamelen over activiteiten die deze orde bedreigen; zoals extremistische acties, sabotage en spionage. De BfV refereert in zijn taakomschrijving direct aan het totalitaire schrikbewind van de nationaalsocialisten rondom de Tweede Wereldoorlog (website Bundesamt für Verfassungsschutz).¹⁰⁴ Onder deze grondwet zijn twee politieke partijen verboden, evenals tal van gewelddadige xenofobe groeperingen van skinheads, ultranationalisten en neonazi's (ibid.: 92-3). Desondanks zijn er Duitse extreemrechtspartijen (daarover in de volgende paragraaf meer). Vanwege de Duitse kiesdrempel van 5 % – die toegang tot de politiek voor kleine partijen bemoeilijkt – heeft dit zelden tot politieke deelname geleid.

Een andere reden die wordt aangedragen voor de gemarginaliseerde positie van extreemrechtse partijen is het feit dat de meer centrumrechtse partijen, in dit geval de CDU/CSU, het thema van (restrictieve) immigratie hebben opgepakt (Lubbers e.a. 2002; Bale 2003; Van der Brug, Fennema & Tillie 2005). Hierdoor zijn ze mede aantrekkelijk voor nationalistische en xenofobe kiezers en maaien ze het gras weg voor de voeten van de radicalere rechtse partijen (Minkenberg 2001). Het feit dat gevestigde partijen anti-immigratiestandpunten uitdragen, maakt deze standpunten relatief geaccepteerd; Lubbers en collega's (2002: 350) spreken van een proces van 'ont-taboeïsering van anti-immigratie standpunten' (*de-tabooing process*). Hoewel dit kanaliserend kan werken, kan dit ook juist steun aan het extreemrechts gedachtegoed vergroten. Zo merken Lubbers en collega's op dat in Duitsland de steun voor

103 Zie ook: https://www.bundestag.de/blob/284870/ce0d03414872b427e57fccb703634dcd/basic_law-data.pdf

104 URL: <https://www.verfassungsschutz.de/de/das-bfv/aufgaben/was-genau-macht-der-verfassungsschutz> en https://www.verfassungsschutz.de/de/service/glossar/_1F#freiheitliche-demokratische-grundordnung

extreemrechts toenam toen het debat over asielzoeker tussen de CDU/CSU en de SPD verscherpte. Mogelijk hebben de ontwikkelingen in de laatste 2 jaar, waarin Duitsland zich relatief open heeft opgesteld voor vluchtelingen, extreemrechtse partijen ook in de kaart gespeeld. Opvallend is dat – nu de immigratie-houding onder leiding van Merkel relatief tolerant is geworden – er wel ineens een partij op de verre rechterflank voet aan de grond heeft gekregen: de anti-immigratie en anti-EU partij AfD (*Alternative für Deutschland*).

Duitsland kent relatief veel rechts-extremistisch en racistisch geweld, wat door Koopmans wordt toegeschreven aan de zwakke positie van radicaal-rechtse politieke partijen (1996). De zwakke positie van extreemrechtse, maar ook andere anti-islampartijen, betekent dat in Duitsland (net als in het VK) extreemrechtse en andere xenofobe sentimenten niet gekanaliseerd worden via politieke kanalen (Guigni e.a. 2005). Hierdoor zijn er weinig mogelijkheden voor een actierepertoire binnen het institutionele politieke domein. Daardoor zullen ondergrondse groeperingen en neofascistische groeperingen, met alternatieve – waaronder revolutionaire en gewelddadige – actierepertoires blijven voortbestaan (Fennema 2005). Het is interessant om de politieke ontwikkelingen in Duitsland in de nabije toekomst te volgen. In lijn met de voorgaande redenering zou het niet onlogisch zijn als AfD een deel van de onvrede ten aanzien van ‘vreemdelingen’ kanaliseert binnen het politieke domein, wat het geweld zou kunnen doen afnemen.

6.1.4 Maatschappelijke en internationale context

Asielzoekers en vluchtelingen

Met de recente komst van grote aantallen asielzoekers, heeft Duitsland van alle Europese landen absoluut gezien de meeste asielzoekers opgenomen.¹⁰⁵ Dit past bij de nieuwe politieke wind die, onder leiding van bondskanselier Merkel, door Duitsland waait. Met als motto ‘*Wir schaffen das*’, gericht op de opname van veel vluchtelingen en het tonen van Duitslands ‘vriendelijke gezicht’. Zo zei Merkel in haar nieuwjaarstoespraak begin 2016 dat de vluchtelingen een ‘kans voor Duitsland’ zijn (De Volkskrant 1 januari 2016). Ook bracht ze in 2015 het vluchtelingenthema van het Ministerie van Binnenlandse Zaken over naar haar eigen ministerie, waarmee ze het vluchtelingenthema tot ‘*Chefsache*’ maakte en zichzelf eindverantwoordelijke (De Volkskrant 7 oktober 2015).

Lang niet alle politici staan achter Merkels visie en aanpak. Standpunten zijn verdeeld en het thema leidde ook in Merkels eigen partij (CDU) tot fricties. Eind 2015 kwam er een omslag in het asieldebat. Merkel kwam haar partijgenoten tegemoet door maatregelen aan te kondigen die de stroom asielzoekers moeten verminderen (De Volkskrant 15 december 2015). De massa-aanrandingen in Keulen op oudejaarsnacht 2015, waarbij ‘mannen van Noord-Afrikaanse afkomst’ betrokken zouden zijn, bracht de omslag in een stroomversnelling. Merkel veroordeelde deze aanrandingen scherp; Minister van Binnenlandse Zaken De Maizière riep op tot aanscherping van het uitzettingsbeleid; en Frauke Petry, voorzitter van het euro-sceptische partij *Alternative für Deutschland* (AfD), weet de aanrandingen aan de ‘ongecontroleerde toestroom van asielzoekers’. Eind januari namen vierenvestig Bondsdagleden van fractie CDU/CSU in een open brief afstand van Merkels beleid. Ze pleitten voor een radicale verandering van de vluchtelingenaanpak (De Volkskrant 20 januari 2016).

Ook de bevolking is verdeeld over de houding van Duitsland ten aanzien van asielzoekers. De vestiging van asielzoekerscentra leidt aan de ene kant tot demonstraties en brandstichting, terwijl een groot aantal mensen zich inzet als vrijwilliger ten bate van asielzoekers. Opvallend is dat de ‘boulevardkrant’ *Bild* in de tweede helft van 2015 een maandenlange actie hield onder de slogan ‘*Wir helfen*’ om onder de bevolking hulp voor vluchtelingen te mobiliseren. In het licht van het verzet tegen de komst van asielzoekers is het belangrijk te

¹⁰⁵ Het aantal asielaanvragen ten opzichte van de bevolkingsomvang in Hongarije, Zweden, Oostenrijk en Finland was hoger. Bron: BBC (4 maart 2016). ‘*Migrant crisis: Migration to Europe explained in seven charts.*’

vermelden dat dit verzet zich grotendeels richt tegen de vele asielzoekers die *geen* politiek vluchteling zijn, maar gerekend worden tot economische migranten. Zij maken nagenoeg geen kans op een verblijfsstatus, maar leggen wel een groot beslag op de voorzieningen, zo redeneert men (Adam 2015). Dus het verzet komt eerder voort uit verontwaardiging en gevoelens van onrechtvaardigheid dan uit angst voor de islam, of de komst van politieke vluchtelingen.

Buitenlandse militaire operaties

Duitse deelname aan buitenlandse missies speelt een rol bij het discours en de acties van het radicale-islamveld; vooral de Duitse deelname aan de NAVO-missie in Afghanistan bleek van groot belang. Vanaf 2015 neemt Duitsland deel aan een Afghaanse NAVO-trainingsmissie (Duitsland Instituut 17 december 2015), en ook buitenlandse militaire missies, onder andere tegen IS, door training van Koerdische strijders. Duitsland zond geen soldaten naar Irak tijdens de Irakoorlog die begon in 2003, maar ondersteunde deze oorlog met financiële middelen (Steinberg 2013).¹⁰⁶

Mede door de Tweede Wereldoorlog ligt de inzet van het leger op buitenlands grondgebied gevoelig in Duitsland; draagvlak voor militaire missies is nihil (Steinberg 2013).¹⁰⁷ Een inschattingsfout, waarbij Duitse militairen in september 2009 twee benzinetrucks lieten ontploffen, waarbij 150 onschuldige burgers omkwamen, leidde tot grote ophef (ibid.).¹⁰⁸ Ook de Duitse relaties met het regime in Oezbekistan (onvermijdelijk vanwege de Duitse aanvoerroute naar Afghanistan over Oezbeeks grondgebied) leidde tot controverse. Waarom overleggen met een regime dat berucht is om zijn dictatoriale en gewelddadige inslag en mensenrechten systematisch schendt? (Steinberg 2013)¹⁰⁹

Duitse hereniging

Om te verklaren waarom veel xenofob sentiment, zowel in de jaren 90 alsook nu, tot uiting komt in voormalig Oost-Duitsland, verwijzen veel auteurs naar de verschillen tussen de twee landen, en de Duitse hereniging.

De hereniging van Oost- en West-Duitsland had totaal verschillende effecten voor de twee landen. Voor de West-Duitsers veranderde er weinig. Voor de Oost-Duitsers betekende dit een aardverschuiving. Alle vertrouwde structuren verdwenen en maakten plaats voor nieuwe. “De grond van hun identiteit viel onder hun voeten weg. (...) De importelite uit het Westen, niet zelden dominant en arrogant, maakten vanaf nu de dienst uit” (Geiges e.a. 2015: 187). Oost-Duitsland onderging diepgaande economische hervormingen, die in toenemende mate flexibiliteit en mobiliteit vroegen (Dostal 2015: 528). De werkloosheid was hoog in Oost-Duitsland, veel jonge mensen en mensen met goede banen trokken weg naar West-Duitsland. Ook waren de politieke veranderingen voor Oost-Duitsers groter (McGowan 2014). West-Duitsers hadden een sterke binding opgebouwd met het West-Duitse partijstelsel, dat zij tijdens verkiezingen ook steeds bekrachtigden (Reuband 2015: 140), terwijl Oost-Duitsers een transitie van communisme naar democratie doormaakten. Deze veranderingen leidden veelal tot gevoelens van onzekerheid en angst, van frustratie over leefomstandigheden en machteloosheid (Adam 2015), en bescherming van de status-quo (Dostal 2015). Daarnaast identificeren Oost-Duitsers zich meer met de arbeidersklasse dan West-Duitsers, waardoor neoliberale hervormingen en de afbraak van de welvaartstaat als bedreigender ervaren worden (Dostal 2015).

Ook wijzen sommige auteurs erop dat het politieke klimaat in West- en Oost-Duitsland sterk verschilde. In West-Duitsland was veel zelfreflectie over de rol en verantwoordelijkheden rondom de Holocaust (Adam 2015). Onderwijsprogramma's werden opgezet die de

106 Zie ook: https://en.wikipedia.org/wiki/Gulf_War

107 Zie ook: https://en.wikipedia.org/wiki/Gulf_War

108 Zie <https://duitslandinstituut.nl/artikel/3356/afghanistan>

109 Zie ook: <http://www.bbc.com/news/world-asia-16218112>

nieuwe generatie bewust moesten maken van de gebeurtenissen in het verleden. Dit debat werd niet gevoerd in Oost-Duitsland; Oost-Duitsers zagen zich meer als slachtoffer van de fascistische ideologie.

Internationale context

Zoals we hieronder zullen zien hebben terroristische aanslagen in andere westerse landen effect op de geschatte risico's in Duitsland, en op het gevoel van dreiging die uitgaat van islamitische vormen van terrorisme. Vanuit Duitsland zijn tot begin 2015 meer dan 600 moslims afgereisd naar Syrië en Irak (BfV 2015a: 89). Zij worden gezien als bedreiging in het geval ze terugkeren naar Duitsland, met hun opgedane gevechtservaring (BfV 2015b). Andersom voeden conflicten in Tsjetsjenië, Afghanistan, Pakistan, Syrië, Irak, en Israël het gevoel onder moslims dat de islam onder vuur ligt en bedreigd wordt, mede door westerse mogelijkheden.

6.2 Het anti-islamveld in Duitsland

6.2.1 Structuur en actoren

Het anti-islamveld wordt onder andere gevormd door politieke partijen die – onder andere – door de BfV, geschaard worden onder extreemrechts. Al deze extreemrechtse partijen zijn van bescheiden omvang. De grootste en meest gevestigde extreemrechtse partij is de NPD (*Nationaldemokratische Partei Deutschlands*), met ruim 5000 aanhangers. De NPD was in de jaren 60 vertegenwoordigd in zeven *Landesparlementen*, maar daarna erodeerde haar kiezersbasis.¹¹⁰ Na 1993 groeide de aanhang weer, vooral in voormalig Oost-Duitsland. In het nieuwe millennium heeft de NPD in twee deelstaten weer kort in het regionale bestuur gezeten. Op nationaal niveau heeft de NPD echter nog nooit de kiesdrempel van 5 % gehaald. Wel heeft de partij sinds 2014 een zetel in het Europese parlement, doordat de rechter het gebruik van een kiesdrempel hier onwettig verklaarde. In 2014 is de NPD in toenemende mate verzwakt, zowel op het gebied van personeel, als strategisch en politiek (BfV 2015a: 33, 46-7). Het aantal stemmen is sterk gedaald, mede door de opkomst van AfD (Der Tagesspiegel 6 september 2014). Begin 2016 loopt een onderzoek of de NPD verboden kan worden in verband met haatzaaiing tegen buitenlanders en aanstichting van geweld. In 2003 is dit eerder geprobeerd, maar het BfV oordeelde toen dat er geen zuivere rechtsgang was, omdat de partij voor een zevende uit infiltranten van de binnenlandse veiligheidsdienst bestond (Duitsland Instituut 28 augustus 2007).

Andere anti-islampartijen zijn de extreemrechtse *Pro-NRW*, *DIE RECHTE* en *Der III. Weg*. *Pro-NRW* (*Bürgerbewegung Pro Nordrhein-Westfalen*), onderdeel van de bredere '*Pro-Bewegung*', had bij de laatste verkiezingen (veel) te weinig stemmen voor deelname in het Europees parlement. De partijen *DIE RECHTE* en *Der III. Weg* zijn recent opgericht en hebben volgens de BfV-schattingen 500 respectievelijk 200 aanhangers. Ze hebben banden met neonazi's, wiens organisaties verboden zijn. Volgens de BfV fungeren de partijen meer als dekmantel dan dat zij politieke deelname beogen en proberen ze een klimaat van angst en intimidatie te creëren door agressie en provocaties.

Anti-islampartijen die niet geschaard worden onder extreemrechts zijn *Die Republikaner* en *Die Freiheit*. *Die Republikaner* heeft expliciete anti-islamstandpunten (zie verkiezingsprogramma *Die Republikaner* 2013), maar als afsplitsing van de CSU heeft ze geen oorsprong in het extreemrechtse veld (Fennema 2005). Ook de kleine partij *Die Freiheit*, die niet genoemd wordt in het BfV-rapport, heeft expliciete anti-islamstandpunten en maakt derhalve deel uit van het anti-islamveld (website *Die Freiheit*).¹¹¹

110 Zie over de NPD: BfV 2015a, McGowan 2014, https://nl.wikipedia.org/wiki/Nationaldemokratische_Partei_Deutschlands [Geraadpleegd op 16 januari 2016]

111 URL: <http://diefreiheit.org/home/>

Hoewel de in 2013 opgerichte eurosceptische partij AfD, die de BfV overigens ook niet noemt, soms anti-islam genoemd wordt, is zij niet evident deel van het anti-islamveld. Bij de bespreking van het discursieve repertoire komen we hierop terug.

Naast politieke partijen beschrijft het BfV-rapport ook verschillende niet-politieke extreemrechtse groeperingen die deel uitmaken van het anti-islamveld. Voor deze studie is HogeSa (*Hooligans gegen Salafisten*) de belangrijkste, omdat ze nadrukkelijk anti-islam is, en regelmatig genoemd wordt in relatie tot actualiteiten. Zo trok HogeSa veel aandacht door rellen bij een demonstratie in Keulen. Demonstranten belaagden de politie, waarbij dertien agenten gewond raakten (NOS 26 oktober 2014). HogeSa is in 2009 opgericht vanuit de hooliganscene, geïnspireerd door de Britse EDL (Zeit Online 31 oktober 2014). De (transnationale) anti-islamgroepering *Identitäre Bewegung Deutschland*, die – zoals we later zullen zien – als anti-islamactor geïdentificeerd wordt in de sociale media-analyse, bestaat voornamelijk in het virtuele domein, zo constateren onderzoekers Hentges en collega's (2014). Wel benadrukken zij dat de invloed van deze online-groepering op ideologisch en mobiliserend vlak niet onderschat moet worden. Ook worden verschillende offlineacties aan de *Identitäre Bewegung* toegeschreven, onder andere acties met provocerende gemaskerde dansen in de publieke ruimte (Wikipedia *Identitäre Bewegung*). Op hun eigen website wordt melding gemaakt van demonstraties en acties, debatten, cursussen en sociale activiteiten.¹¹² Onder de extreemrechtse scene vallen ook neonazigroepjes. De neonazi-‘beweging’ bestaat uit ongeveer dertig lokale en regionale groepen, vooral in voormalig Oost-Duitsland (McGowan 2014). Deze groepen hebben bewust een decentrale structuur om infiltratie te bemoeilijken (ibid.). Verschillende groeperingen zijn de laatste jaren door de autoriteiten verboden, deels vanwege informatie die verkregen is door infiltranten.

In mei 2015 heeft de Duitse politie individuen opgepakt die een rechts-extremistische groepering vormden. Deze groepering, de *Oldschool Society*, wordt ervan verdacht terroristische aanslagen voor te bereiden op islamitische extremisten en asielzoekers. Bij de arrestaties zijn zware explosieven aangetroffen (Algemeen Dagblad 13 januari 2016). Dit zou de eerste rechts-extremistische groepering zijn sinds de NSU (*Nationalsozialistischer Untergrund* - de Nationaalsocialistische Ondergrondse). Tussen 2000 en 2007 hebben leden van de NSU negen immigranten vermoord, 14 banken overvallen, en twee spijkerbommen af laten gaan waarbij tientallen mensen gewond raakten (Wikipedia NSU-moorden). Dat zij niet eerder opgepakt werden, ondanks dat zij al geruime tijd bij de autoriteiten in het vizier waren, wordt geweten aan de geografische spreiding van de gebeurtenissen en verschotting van instanties, maar ook door een (toenmalige) ‘blinde vlek’ voor geweld uit de rechts-extremistische hoek bij de inlichtingendiensten (Adam 2015; McGowan 2014). Tegen een van de (verdachte) NSU-leden loopt nu een proces. De andere twee pleegden in 2011 zelfmoord.

Patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes (Pegida) is een belangrijke actor in het anti-islamveld (wordt niet genoemd in het BfV-rapport). Pegida is niet extreemrechts, maar is een anti-islamgroepering. Omdat Pegida vanwege de omvangrijke mobilisatie en de brede maatschappelijke aandacht een belangrijk sociaal fenomeen is, dat menigeen zorgen baart, werken we Pegida verder uit.

Pegida

De anti-islamgroepering Pegida is ironisch genoeg ontstaan naar aanleiding van een anti-IS-demonstratie op 10 oktober 2014, waarin opgeroepen werd Koerdische strijders te steunen in de door IS belegerde stad Kobane (Geiges e.a. 2015). Ene Lutz Bachman vernam dit via een YouTube-filmpje en voorzag het filmpje van commentaar: “Hier worden wapens geëist voor de PKK! Dit is een terroristische organisatie die in Duitsland verboden is, en in onze straten wordt hiervoor wapens gevraagd! Waar is de politie en waar zijn de veiligheids-

112 Zie: <http://www.identitaere-bewegung.de/idee-tat/> en <http://www.identitaere-bewegung.de/meldungen/>

diensten?”¹¹³ Naar aanleiding hiervan startte hij samen met een paar anderen een Facebook-groep. Op 20 oktober 2014 organiseerden zij in het voormalig Oost-Duitse Dresden een demonstratie met een opkomst van zo'n 350 demonstranten (ibid.). De wekelijkse demonstraties, aangeduid als 'wandelingen' (*Spaziergänge*), trokken steeds meer mensen. Een maand later kwamen 3.200 demonstranten opdagen, en in december liepen 15.000 mensen mee in Dresden. In januari, vlak na de aanslag op Charlie Hebdo, liepen in Dresden 25.000 mensen mee. In januari 2015 trad Bachmann terug als leider toen bekend werd dat hij zich zeer negatief had uitgelaten over 'buitenlanders', en een foto van hem opdook waarop hij Hitler parodieerde. In februari keerde Bachmann terug als Pegidaleider, maar een deel van de Pegidatop had zich inmiddels afgescheiden vanwege interne onenigheden (ibid.). De wekelijkse demonstraties trekken vanaf februari 2015 minder mensen.¹¹⁴ Geiges en collega's (2015) wijden de tanende aantrekkingskracht aan interne strubbelingen en gebrekkige strategische oriëntatie.

In verschillende steden is het Dresdener voorbeeld gevolgd. Pegida-actiegroepen riepen zichzelf in leven door Facebookpagina's op te richten. De oorspronkelijke groep in Dresden heeft zich nadrukkelijk gedistantieerd van groepen zoals Legida (Pegida Leipzig) die te ver af zouden staan van haar eigen doelen of banden zouden hebben met extreemrechtse groeperingen. Pegida is in andere steden nooit zo groot geworden als in Dresden, en is dus geen Duitsland-brede beweging geworden (Dostal 2015: 524). Dit onderzoeksrapport richt zich op het Dresdense Pegida.

Pegida riep veel tegenreacties op. De politieke elite maakte denigrerende opmerkingen als 'Rattenfänger' voor Pegidaleiders en 'Chaoten', 'Neonazis in Nadelstreifen' (krijtstreep). Met de begrippen 'Kälte' (kil), 'Vorurteile' (vooroordeel) en 'Hass' (haat) riep Merkel in haar Nieuwjaarsspeech eind 2015 op Pegida niet te volgen (Geiges e.a. 2015). Onder de naam 'OpPegida' wordt oppositie gevoerd, onder andere via het platleggen van Pegidawebsites, het verstoren van activiteiten (zoals een bijeenkomst met AfD-functionarissen) en door privacy-informatie van Pegidaleiders openbaar te maken (Geiges e.a. 2015). Ook zijn er tegendemonstraties die Duitslandbreed meer demonstranten trekken dan de Pegidademonstraties (Dostal 2015). Deze tegenbeweging bestaat voornamelijk uit linkse actievoerders, waaronder ook links-extremisten; het radicale-islamveld maakt hier geen onderdeel van uit. Uit de literatuur komt een terreurdreiging uit het radicale-islam veld naar voren, die maakte dat de Pegidademonstratie op 19 januari 2015 afgelast werd (ibid.).

Pegida heeft ook bondgenoten. Zo is Geert Wilders spreker geweest. Ook stelt AfD, in tegenstelling tot de gevestigde politieke partijen die Pegida afwijzen, zich positiever op. Zo noemde AfD-afgevaardigde Gauland Pegida een natuurlijke bondgenoot en nodigde Petry, de toenmalige woordvoerder van de partij en daarna voorzitter, Pegida uit om mogelijkheden voor samenwerking te bespreken (Grimm 2015). Tegelijkertijd nemen andere AfD-ers afstand van Pegida (Geiges e.a. 2015). Andersom staan ook veel van de Pegida-aanhangers achter AfD. Zo geeft 57 % van de Pegidademonstranten aan dat zij bij verkiezingen op de AfD zou stemmen; en 4-5 % op de NPD (Reuband 2015). Er zijn ook banden met HogeSa. Zo zijn er belangrijke overeenkomsten tussen Pegida- en HogeSa-demonstraties; het is zeer aannemelijk dat sommigen uit de Pegida-top betrokken waren bij HogeSa (Geiges e.a. 2015). HogeSa heeft zich later echter gedistantieerd van Pegida. Ook trekken Pegidademonstraties mensen aan van Pro-NRW, NPD, andere extreemrechtse groeperingen en hooligans, zie onder meer YouTube over Pegidademonstraties¹¹⁵; maar zij maken zeker niet de gehele Pegida-aanhang uit (ibid.).

113 <https://www.youtube.com/watch?v=d6aFr9GVE2c> Origineel: "Hier werden Waffen für die PKK gefordert! Das ist eine terroristische, in Deutschland verbotene Vereinigung und auf unseren Straßen werden dafür Waffen gefordert! Wo ist da Polizei und Staatsschutz?"

114 Schattingen liggen tussen 2.000 en 8.000, met uitzondering van een demonstratie op 19 oktober, die meer dan 15.000 mensen trok. Bron: <https://de.wikipedia.org/wiki/Pegida>

115 De beschrijvingen van Pegida toont het belang van internet in de communicatie. Echter, dit belang zou licht vertekend kunnen zijn, aangezien het hoogstwaarschijnlijk een belangrijk medium is geweest voor informatieverzameling door de onderzoekers/auteurs. Alles wat op internet gezet wordt is voor hen duidelijker traceerbaar dan communicatie op veel andere manieren, waardoor het mogelijk is dat de nadruk op het gebruik van internet in de literatuur over Pegida overgewaardeerd is.

6.2.2 Discursieve repertoires

De NPD ziet ‘ongeremde islamisering’ als een ongewenst fenomeen.¹¹⁶ Ze ziet ‘verregaande uitbreiding van de islam’¹¹⁷ als een bedreiging. De volgende schets die zij op hun website geven, illustreert dit beeld: “radicaalislamitische salafisten delen offensief exemplaren van de Koran uit onder Duitsers en roepen op tot geweld tegen ‘ongelovigen’ in Duitsland.”¹¹⁸ Pro-NRW roept op haar website op tot onvoorwaardelijke bescherming van de eigen cultuur.¹¹⁹ Migratie wordt gezien als een bedreiging, evenals de sterke toename van het aantal moslims. Parallele rechtssystemen, bovenmatige moskeebobouw, en grenzen aan de meningsuiting en satire staan volgens hen haaks op Europese normen. Bescherming van de Duitse identiteit is het speerpunt van DIE RECHTE¹²⁰. Hetzelfde geldt voor Der III. Weg; ‘vervreemding en asielmisbruik’ bedreigen die identiteit en moeten gestopt worden.¹²¹ Ze richtte zich met agressieve retoriek tegen AZC’s en sprak haar goedkeuring uit over brandstichting in nieuwe, nog leegstaande AZC’s (BfV 2015a: 38). Die Freiheit verkondigt op haar homepage: “De voortschrijdende islamisering, het ongeremde asielmisbruik en de ongecontroleerde immigratie bedreigen onze vrijheid!”¹²²

Het extreemrechtse politieke discours is dus deels een anti-islamdiscours. De nationale identiteit, die als homogeen en ‘zuiver’ wordt gepresenteerd, moet beschermd worden. Het overstijgende extreemrechtse doel is een etnisch homogeen Duitsland, of Europa; etnische diversiteit, en dus immigratie, vormt dus een bedreiging. Anti-islamuitlatingen vormen dan ook een vast onderdeel van de extreemrechtse retoriek (BfV 2015a: 55). Er is sprake van een extreemrechts vertoog dat boven de afzonderlijke organisaties uitstijgt. Dit gedeelde extreemrechtse discours is terug te vinden op de websites van de organisaties, en wordt als volgt verwoord door de BfV: als gevolg van etnische en culturele vervreemding wordt het Duitse volk bedreigd met de dood (*Volkstod*). Dit is een acute dreiging die noodzaakt tot geweld. De aanwezigheid van moslims wordt gebruikt om angst en wrok aan te wakkeren. Het zal niet verrassen dat het anti-asielthema een centrale plaats in het extreemrechtse discours heeft. Dit thema appelleert aan wijdverbreide angsten, wat leidt tot brede aanhang. In een groot deel van het veld is sprake van een geweldsideologie, en worden oorlog en geweld verheerlijkt. Het internet staat vol met geweldsfantasieën tegenover vreemdelingen. Veelvuldig worden populaire, beladen thema’s, die veel aandacht krijgen in het publieke debat, opgepakt door extreemrechts, en gebruikt om hun ideologische standpunten op een aansprekende en simplistische manier aan de man te brengen (BfV 2013). Demonstraties worden gezien als een ‘strijd om de straat’ (*Kampf um die Strasse*), een term ontleend aan de nazi’s, waarmee de rechts-extremisten een hegemoniale claim maken en onderlinge solidariteit versterken (BfV 2015a: 39).

Naast vreemdelingen worden politieke tegenstanders ook tot de vijanden van ‘het Duitse volk’ gerekend. Men wantrouwt de bestuurlijke elite, en staat vijandig tegenover de pers (*Feindpresse*). Acute dreiging voor Duitsland wordt geïllustreerd aan de hand van internationale gebeurtenissen, zoals de oorlog in Syrië en de opkomst van IS (met een toename aan asielzoekers en terroristische dreiging), en de conflicten tussen HAMAS/Israël en Rusland/Oekraïne (als legitimatie voor antisemitisme en anti-Amerikanisme).

AfD wordt ook vaak genoemd als anti-islampartij, maar zoals we hierboven al aangaven, geven de formele AfD-uitlatingen hier slechts beperkt aanleiding toe en is deze partij niet zonder discussie in het anti-islamveld te plaatsen (Lewandowsky 2014). AfD probeert een extreemrechtse en anti-islamstempel te vermijden, en wijst nadrukkelijk elke verbintenis

116 ‘ungebremste islamisierung’, zie <https://npd.de/thema/identitaet/>

117 ‘Expansive Ausbreitung des islam’

118 “Radikalislamitische Salafisten verteilen offensiv Koran-Exemplare an Deutsche und rufen zur Gewalt gegen ‘Ungläubige’ in Deutschland auf”

119 <http://pro-nrw.net/pro/forderungen/identitaet-zuwanderung/>

120 <http://worch.info/die-rechte/pdf/Parteiprogramm.pdf> (Bekeken op 12 januari 2016)

121 ‘Überfremdung en Asylmissbrauch’. Bron: http://www.der-drittweg.info/index.php/menue/63/Zehn_Punkte_Programm.html

122 <http://diefreiheit.org/home/> Origineel: “Die fortschreitende islamisierung, der ungebremste Asylmissbrauch und die ungesteuerte Zuwanderung bedrohen unsere Freiheit!”

met partijen zoals NPD van de hand. Zij heeft een eurosceptische agenda, pleit voor migratiebeperking van laagopgeleiden en zet zich af tegen de bestuurlijke elite; en is als zodanig een populistische partij. In het officiële partijprogramma op de website worden moslims en de islam niet expliciet genoemd. Echter, AfD draagt wel bij aan het anti-islamdiscours met uitspraken van oud-voorzitter Bernd Lücke als: “De islam is de meeste, ik zou zelfs zeggen, bijna alle Duitsers vreemd” (Spiegel Online 1 maart 2015)¹²³; een uitspraak waarmee hij de vele islamitische Duitsers, waaronder de vele bewoners van Turkse afkomst uitsluit. Ook schijnt in een partijprogramma voor de deelstaatverkiezingen in 2013 het standpunt te hebben gestaan dat de islam Duitsland niet toebehoort.¹²⁴ AfD-aanhangers stemmen, in vergelijking met de aanhangers van andere partijen, relatief vaak in met de stelling dat de islam onverenigbaar is met de Duitse waarden (Lewandowsky 2014: 6). Dit betekent niet dat de partij zelf deze standpunten ook heeft.

Pegida

Hoewel *Patriotische Europäer gegen die islamisierung des Abendlandes* doet verwachten dat zij zich richt tegen islamisering, blijkt dit niet het enige hoofdpunt te zijn. Sterker nog, in het Pegida-presentatiefilmpje op Facebook komt het anti-islamthema niet eens expliciet naar voren. Onder aanzwellende klassieke muziek, onder het vertoon van beelden van voorbijgaande demonstranten, wordt de tekst getoond: “We worden belogen, men heeft ons beledigd. Ze hebben ons genegeerd. Maar we zijn er nog steeds. We zijn gekomen om te blijven. Voor ons land. Voor onze cultuur. Voor onze kinderen.”¹²⁵ Deze tekst impliceert weliswaar dat de Duitse cultuur bedreigd wordt, en dat die dreiging in het belang van de volgende generatie afgewend moet worden. Maar de tekst richt zich veel directer tot de elite die niet naar deze zorgen luistert, dan tot de vreemdelingen en/of de moslims die deze bedreiging vormen. De Pegidaleiders presenteren zich nadrukkelijk als ‘normale burgers’ (Geiges e.a. 2015). Demonstranten dragen slogans gericht tegen de ‘leugenpers’ (*Lügenpresse*) en de volksvertegenwoordigers, die eigenlijk ‘volksverraders’ blijken te zijn (Geiges e.a. 2015). In verschillende studies onder Pegida-demonstranten geven ondervraagde demonstranten veel vaker aan deel te nemen vanuit ontevredenheid met de politiek dan vanuit zorgen over de islam (Donsbach 2015; Patzelt e.a. 2015; Rucht e.a. 2015; Vorländer e.a. 2015; Walter 2015; zie ook Dostal 2015: 526).¹²⁶ Hoewel niet vast te stellen is in hoeverre deze antwoorden representatief zijn¹²⁷, laten ze zien dat onder veel demonstranten het gevoel leeft dat zij niet vertegenwoordigd worden door de politiek, en dat zij door de gevestigde politiek en media niet serieus genomen en niet gehoord worden. AfD en Pegida zijn verwant, vooral in hun anti-establishmenthouding (Becher e.a. 2015).

Ondanks de onvrede met de gevestigde politiek en media, is het tegengaan van islamisering een niet mis te verstaan speerpunt van Pegida. Een Google-zoekopdracht naar plaatjes met de zoekterm ‘Pegida’ levert vrijwel alleen foto’s met anti-islambanners op. Op veel banners staat, naast de afbeelding van een poppetje dat verschillende logo’s van radicale ideologieën in de prullenmand werpt (waaronder dat van de nazi’s en IS), de volgende tekst: ‘Geweldloos en verenigd tegen godsdienstoorlogen op Duitse bodem!’¹²⁸

123 Origineel: “Der islam ist den meisten, ich würde sagen, fast allen Deutschen fremd.”

124 Zie: <http://www.swr.de/landesschau-aktuell/bw/afd-landesparteitag-in-horb-am-neckar-der-islam-gehört-nicht-zu-deutschland/-/id=1622/did=16367214/nid=1622/12lin7d/> Origineel: “Der islam gehört nicht zu Deutschland.”

125 Zie: https://www.facebook.com/Pegidaevdresden?ref=br_rs%29 Origineel: “Wir wurden belogen. Man hat uns beschimpft. Sie haben uns ignoriert. Doch wir sind immer noch da. Denn. Wir sind gekommen um zu bleiben. Für unser Land. Für unsere Kultur. Für unsere Kinder.”

126 De eerste vijf studies worden alle besproken in Reuband 2015.

127 De resultaten zijn hoogstwaarschijnlijk enigszins vertekend doordat sociaal wenselijke antwoorden gegeven zijn.

128 Figuur van <http://duitslandinstituut.nl/artikel/9507/aanhang-Pegida-in-duitsland-groeit>

Figuur 6.1: Aanhang Pegida met slogan 'Geweldloos en verenigd tegen godsdienstoorlogen op Duitse bodem!'¹²⁹

Niet alleen terroristische aanslagen worden als dreiging gezien. Hoewel de Pegidaleiders de aanslag op de Charlie Hebdo-redactie aanvoeren als bevestiging van het bestaansrecht van Pegida (Geiges e.a. 2015), is het vooral de dominantie van de islamitische cultuur, die gezien wordt als intolerant en conservatief, die angst inboezemt (zie o.a. Geiges e.a. 2015). De demonstranten vrezen het ontstaan van parallelle samenlevingen, die zich kenmerken door achterstelling van vrouwen, antisemitisme en een totaal gebrek aan vrijheid van meningsuiting. Als er geen actie wordt ondernomen, dreigt volgens hen het gevaar dat alle Duitsers onderworpen worden aan de Shariawetgeving. Zo luidt een van de meegedragen slogans: 'Liever vandaag rechtop naar Pegida, dan morgen op de knieën naar Mekka' (ibid.).¹³⁰

De grote populariteit onder Pegida-aanhangers voor de eurosceptische AfD, wijst erop dat 'Europeanen' in de naam Pegida niet moet worden opgevat als een politieke pro-EU-houding, maar meer als een polarisatie van de westerse/Europese cultuur tegen een andere (islamitische) cultuur. De term *Avondland* (*Abendlandes*) verwijst naar eenzelfde idee. De term *Avondland*, in de afgelopen eeuwen gebruikt om te verwijzen naar het christelijke West-Europa en soms ook specifiek Duitsland, is altijd ingezet om de grens met de Ander (tegen de islamitische Turken tot het bolsjewistische Oosten) te markeren (Die Welt 7 januari 2015).

In december 2014 presenteerde Pegida 19 verschillende standpunten. Speerpunten zijn integratie en bescherming van de 'bedreigde joods-christelijke Avondland-cultuur'. Daarnaast is Pegida ook tegen wapenleveringen aan verboden organisaties (zoals de PKK), tegen een geslachtsneutrale terminologie, en tegen haatpredikers en radicalisme. Een maand later worden de volgende standpuntenpunten genoemd: immigratiestop, directe democratie, en meer financiën voor veiligheid en vrede met Rusland (Geiges e.a. 2015). Met deze specifieke standpunten, die minder radicaal zijn dan de toon tijdens demonstraties en waarin de islam niet bestreden wordt, proberen Pegidaleiders een brede, conservatieve achterban aan te spreken en associatie met extreemrechts te vermijden (Dostal 2015).

Pegida rappelleert aan de revolutie in 1990 met de slogan 'Wij zijn het volk' (*Wir sind das Volk*), en met de wekelijkse Maandagdemonstraties die de *Montagsdemonstrationen* uit 1990 kopiëren. In de herfst van 1990 waren er wekenlang geweldloze demonstraties met honderdduizenden Oost-Duitsers, die onder de slogan 'Wir sind das Volk' actievoerden voor een

¹²⁹ Figuur van <http://duitslandinstituut.nl/artikel/9507/aanhang-Pegida-in-duitsland-groeit>; © dpa/picture-alliance en van <http://www.alaraby.co.uk>.

¹³⁰ Origineel: 'Lieber heute Aufrecht zu Pegida, als Morgen auf Knieen gen Mekka.'

nieuw, vrijer, democratisch politiek systeem (Wikipedia Montagsdemonstrationen). Ook demonstranten zelf leggen deze link; zij vertellen over de Duitse hereniging, die gekenmerkt werd door razendsnelle veranderingen, die Oost-Duitsers min of meer overkwamen (Geiges e.a. 2015).

6.2.3 Actierepertoires

Specifieke materiaal over het actierepertoire van het Duitse anti-islamveld is niet voorhanden. Wel is er veel geschreven over het actierepertoire van extreemrechts, waaronder ook al het xenofobe geweld geplaatst wordt. Deze literatuur bespreken we hier. Dat het extreemrechtse veld een onderdeel vormt van het anti-islamveld, betekent overigens niet dat al het xenofobe geweld gericht is tegen moslims.

In Duitsland is relatief veel xenofob geweld (Koopmans 1996), dat – zoals we hierboven zagen – een aantal keer, zoals in de context van de NSU en recent de Oldschool Society, terroristische dimensies kreeg. Koopmans en collega's (2005: 197) laten zien dat extreemrechts in Duitsland veel vaker gebruik maakt van directe acties (demonstraties, confrontaties, gewelddadige protesten) en veel minder van conventionele politieke acties (bijeenkomsten, juridische acties, democratische acties en petities) dan extreemrechts in de andere door hen onderzochte landen (Nederland, VK, Frankrijk en Zwitserland). In Duitsland valt 81 % van de getelde acties onder 'directe acties', terwijl dit in de andere landen respectievelijk 53, 45, 16, 30 % is. Een ander triest hoogtepunt was een bom op het Oktoberfest in München in 1980 met 14 doden en 250 gewonden (McGowan 2014). Na 1982 namen deze acties af door de arrestatie van veel kopstukken, en een verandering in het actierepertoire van de neonaziscene, die zich meer richtte op demonstraties om media-aandacht te genereren (McGowan 2014). Geweld richting immigranten en asielzoekers bleef onveranderd hoog (ibid.). Na 1990 laaide het geweld weer op en waren er veel brandstichtingen op onderkomens van asielzoekers en migranten, zoals in Hoyerswerda en Rostock (ibid.).

Duits extreemrechts is ook gewelddadiger in vergelijking met andere velden in Duitsland. De BfV heeft over 2014 in totaal 32.700 politieke delicten geregistreerd, waarvan ruim 17.000 vanuit rechts, 8.000 vanuit links, en 2.500 vanuit 'buitenlanders' (*Ausländer*) (BfV 2015a). Het aantal gewelddadige extreemrechtse delicten is in 2014 sterk gestegen ten opzichte van 2013 (van 801 naar 990), waarvan het merendeel gericht was tegen 'buitenlanders' (512). Ook het aantal delicten met asielzoekerscentra als doelwit (170) verdrievoudigde. Bij 139 van de extreemrechtse delicten waren extreemlinkse activisten het doelwit. Het merendeel van de 995 extreemlinkse delicten was gericht tegen de politie (623), bij 367 waren extreemrechtse activisten het doelwit.

Het 2014-BfV rapport onderscheidt geen anti-islamgeweld. Het merendeel van de onder extreemrechts besproken geweldsincidenten betreft mishandelingen van 'buitenlanders' en brandstichtingen in (toekomstige) AZC's; en niet-gewelddadige acties, zoals demonstraties tegen asielzoekers/AZC's en NPD-partijbijeenkomsten tegen asielzoekers en migranten. HogeSa- demonstraties waren wél expliciet gericht tegen (stromingen van) de islam; 'Samen tegen salafisten' (*Gemeinsam gegen Salafisten*) trok 4.800 demonstranten, en 'Europa tegen de terreur van het islamisme' (*Europa gegen den Terror des islamismus*) 3.200. Opvallend is dat brandstichtingen in moskeeën níet in het 2014-BfV rapport staan, en brandstichtingen in synagogen wél. *Die Zeit* laat zien dat er wel degelijk brandstichtingen in moskeeën waren, zij beschrijft een jaarlijkse toename van gemiddeld 22 per jaar tussen 2001 en 2011 naar ruim 36 in 2013 (*Zeit Online* 19 augustus 2014).

Extreemrechts maakt uitgebreid gebruik van het internet voor de verspreiding van het gedachtegoed, voor mobilisatie, voor beïnvloeding van de politiek, en voor onderlinge communicatie (BfV 2013). Het gedachtegoed wordt vaak op zeer provocerende en polemische wijze gepresenteerd, doorspekt van extreemrechts, antisemitische en islamvijandige uitlatingen (bijv. op Altermedia Deutschland, BfV 2015a: 42). Soms is de boodschap ook

subtiel, waarbij de link naar extreemrechtse initiatiefnemers minder expliciet is, zoals bij een 'neutrale' internetcampagne over kindermishandeling, die volgens de BfV (2013) tot doel had de NPD in de kaart te spelen. Activiteiten (bijv. demonstraties en concerten) worden via internet aangekondigd, met na afloop rapporten en soms zeer professionele videobeelden als 'bewijs' van het succes. Extreemrechts materiaal zoals video's van neonazi-bijeenkomsten worden door providers verwijderd, en even snel weer toegevoegd (ibid.). Er circuleren dan ook veel veiligheidstips en instructies om opsporing en infiltratie via internet te voorkomen. Naast internet, is muziek een belangrijk kanaal voor de verspreiding van het gedachtegoed en de extreemrechtse subcultuur (ibid.).

Pegida

Pegida is een van de weinige protestgroepen die zowel op straat als op internet succesvol is in Duitsland (Dostal 2015). Zo heeft zij meer Facebookaanhangers dan de gevestigde politieke partijen. De groepering gebruikt filmpjes ter promotie, bijvoorbeeld ter illustratie van de urgentie van de Pegidadoelstellingen. Een voorbeeld hiervan zijn de YouTube filmpjes van de Duitse demonstraties tegen de IS belegering van de stad Kobane die de aanleiding tot de oprichting van Pegida vormden.

Sinds de oprichting houdt Pegida (vrijwel) wekelijks demonstraties. Deze demonstraties hebben deels een anti-islamkarakter. Demonstraties worden via Facebook aangekondigd en zijn uiterst goed gepland en uitgevoerd (Geiges e.a. 2015). Zo blijven honden en glaswerk thuis, mag men geen alcohol drinken en slogans scanderen, en worden journalisten en tegenstanders genegeerd (ibid.). Andere rituelen zijn het voorlezen van de 'persleugen van de week', een minuut stilte voor slachtoffers van islamitische terreurdaden, en een melding van het aantal demonstranten (ibid.). Daarnaast kopieerde Pegida de Maandagdemonstraties die bijdroegen tot de val van de muur. Deze parallel is niet alleen van belang om Pegida discursief te verbinden met eerdere bewegingen, maar draagt ook, gezien het eerder succesvol gebleken actierepertoire, bij aan een grotere bekendheid. De Maandagdemonstraties als kern van het actierepertoire zorgde in Oost-Duitsland dan ook voor extra mobilisatie.

6.3 Het radicale-islamveld

6.3.1 Structuur en actoren

De BfV bespreekt het radicale-islamveld in de sectie 'islamisme/islamitisch terrorisme'¹³¹. In die sectie wordt vooral verwezen naar internationale organisaties als Al Qaida, IS (Islamitische Staat) en Jabhat al Nusra, waarvan bij de BfV 'geen structuren in Duitsland bekend zijn', maar die niettemin als belangrijke bron van dreiging gezien worden.¹³² Een andere relevante categorie vormen de 'salafistische initiatieven' (*Salafistische Bestrebungen*), volgens de BfV de meest dynamische islamitische beweging in Duitsland, met een (groeiende) aanhang van ongeveer 7.000.¹³³ De BfV ziet de salafistische netwerken als een belangrijk rekruteringsveld voor de gewelddadige jihad, onder andere vanwege de geweldsoriëntatie. Echter, in het rapport is onduidelijk in hoeverre de categorie salafisme verwijst naar orthodoxe islamitische interpretaties óf naar radicale, of zelfs jihadistische, denkbeelden. Dit wordt bevestigd in een expertinterview (februari 2016), waarin Becker aangeeft dat de BfV (in tegenstelling tot de Nederlandse AIVD) geen onderscheid maakt tussen verschillende (wel of niet-radical) salafistische stromingen. Dat volgens de BfV alle mensen die zich aansloten 'bij de jihad' daarvoor contacten hadden met salafistische structuren, betekent niet dat alle salafistische structuren radicaal, laat staan jihadistisch zijn.

131 We richten ons hier op de radicale-islam die geïnspireerd is door het salafisme. We richten ons niet op organisaties zoals Milli Görüs en Hamas, die bij de BfV onder 'islamisme/islamitisch terrorisme' vallen.

132 "Strukturen der 'al-Qaida' in Deutschland sind nicht bekannt" (BfV 2015a: 194); "Strukturen des IS in Deutschland sind nicht bekannt" (ibid.: 195). "Strukturen von JaN in Deutschland sind nicht bekannt" (ibid.: 199).

133 Het is onduidelijk waarop deze schatting gebaseerd is.

Steinberg (2014) en het IMES-rapport van De Koning en collega's (2014) beschrijven het fluïde en ongrijpbare karakter van het Duitse radicale-islamveld, hoewel hier schattingen van de omvang ontbreken. Steinberg laat zien hoe internationaal het jihadlandschap is. Ook het salafistische veld, beschreven door De Koning en collega's, is dynamisch en ongeordend. Weliswaar zijn er identificeerbare predikers, maar salafistische aanhangers zijn geen volgers van een van deze individuen. De BfV spreekt van een complexe structuur die zowel mondiaal als geïndividualiseerd is; voorbereidingen voor gewelddadige aanslagen vinden autonoom en zonder (traceerbare) inbedding in bredere organisatiestructuren plaats (BfV 2015a: 88).

Het politiek-salafistische landschap

Vanaf 2002 ontstond een Duits salafistisch netwerk rondom een aantal predikers, dat vanaf 2005, met de komst van charismatische Duitssprekende predikers, sterk groeide (Steinberg 2013). Na een afsplitsing in 2008, profileerde EZZ (*Einladung zum Paradies*), in 2005 ontstaan rondom Pierre Vogel alias Abou Hamza, zich als 'vreedzame tegenpool' van het radicalere *Die Wahre Religion*, van Ibrahim Abou-Nagie (De Koning e.a. 2014: 309-310). Pierre Vogel, maar ook andere bekende predikers, traden destijds geregeld op in talkshows.¹³⁴ Gaandeweg nam de druk op de salafistische netwerken toe, onder andere naar aanleiding van een verijdelde aanslag van de 'Sauerlandgroep', de eerste Duitse 'home grown' terroristen. Een EZZ-initiatief om een da'wa-centrum te starten in Mönchengladbach, leidde tot veel commotie en lokaal verzet; wat er (mede) voor zorgde dat zij deze poging in 2011 opgaf en zichzelf ophief.

Vanaf 2011 veranderde het landschap. Naast het da'wa-centrum van EZZ was er een eerste succesvolle aanslag uit naam van de islam; Arid Uka vermoordde twee Amerikaanse soldaten bij het vliegveld Frankfurt. Dit zorgde voor toenemende repressie; veel activisten werden onder observatie geplaatst en activiteiten werden belemmerd. Tegelijkertijd ontstond een nieuw soort activisme, uitdagend, strijdbaar en compromisloos; niet langer geïnspireerd op Pierre Vogel of Ibrahim Abou-Nagie, maar op gewelddadige jihadistische ideologen. Hieronder vielen de filmpjes van Denis Cuspert (alias Abou Maleeq), een voormalig rapper met contacten met de top van IS; hij figureerde in IS-filmpjes over het dagelijks leven bij IS, en nam strijdlieden op waarin hij oproept tot de jihad. Ook het radicalere netwerk *Millatu Ibrahim*, met als kernleden Hasan Keskin (Abu Ibrahim) en Mohamed Mahmoud (Abu Usama al-Gharib), behoorde tot deze gewelddadige stroming. Inmiddels is dit netwerk verboden, naar aanleiding van de rellen rondom de anti-islamverkiezingscampagne van Pro-NRW in 2012, die we hieronder bij het actierepertoire zullen bespreken.

Drie netwerken domineren op dit moment het Duitse radicale-islamlandschap. Het eerste is het meer agressieve en radicale netwerk van Tauhid Germany, een voortzetting van het verboden *Millatu Ibrahim* en de Duitse tegenhanger van Sharia4Belgium en Sharia4Holland; voornamelijk bestaande uit een onlineplatform op Facebook and YouTube. Het tweede netwerk is *Die Wahre Religion*, van Ibrahim Abou-Nagie, vooral bekend vanwege de 'LIES!-campagne'; waarover later meer. Het derde, meest gematigde netwerk is het EZZ-netwerk rond Pierre Vogel. Ondanks de verschillen tussen de predikers volgen aanhangers opvallend genoeg vaak meerdere predikers tegelijk. Ook werken activisten uit verschillende netwerken soms samen in acties; vooral als de druk van buiten (overheid, politiek en media) toeneemt. Tot begin 2014 leken de verschillende predikers meer naar elkaar toe te trekken, maar de opkomst van IS heeft onenigheid aangewakkerd.

De twee minder radicale netwerken, *Die Wahre Religion* en EZZ, trekken de meeste media-aandacht. Het gevolg is dat externen weinig onderscheid maken tussen de verschillende netwerken. Zo werden, voordat EZZ werd opgeheven, uitspraken van jihadistische moslims

¹³⁴ Zie bijvoorbeeld 'Diese Gruppen leben ihren Hass in Deutschland aus', *Die Welt*, 11 Oktober 2014. Vogel wordt als enige voorbeeld genoemd van iemand die via internet de salafistische ideologie verspreidt en bijdraagt aan radicalisering.

vaak aan EZP toegeschreven, ondanks dat EZP nadrukkelijk afstand nam van geweld. De Koning en collega's wijzen hierbij op het 'negative radical flank effect', waarbij de 'gematigde' vleugel geen gehoor krijgt bij de overheid en in de media omdat de radicale vleugel alle aandacht op zich vestigt. Dit radical flank effect zorgde ervoor dat het EZP steeds minder mogelijkheden had om zalen te huren voor hun activiteiten of toegang te krijgen tot moskeeën.

Extremistische (jihadistische) stromingen

Steinberg (2013) bespreekt het veel minder zichtbare jihadlandschap waarbinnen terroristische aanslagen worden voorbereid. Hij observeert grote verschuivingen, met in het begin van deze eeuw een meer centrale coördinatie door professionele organisaties zoals Al Qaida, naar een geïndividualiseerd, etnisch divers netwerk, waarin individuen radicaliseren buiten de context van internationale organisaties. Wel reizen radicale moslims naar het Midden-Oosten of Zuid-Azië, waar ze toegang hebben tot logistieke en trainingsinfrastructuur van grotere organisaties zoals Al Qaida (of momenteel IS). Hun aantal is snelgroeiende, hoewel volgens Steinberg velen het niet lang volhouden onder de erbarmelijke omstandigheden waarin ze bij deze organisaties leven.

Ook leden van de Sauerlandgroep, waarvan de kern bestond uit twee Turkse Duitsers en twee Duitse bekeerlingen, reisden naar Pakistan waar ze militaire ervaring opdeden bij IJU (*Islamic Jihad Union*). De verwantschap tussen het Oezbeeks en het Turks maakte deze Oezbeekse organisatie geschikt voor hen, aangezien ze geen Arabisch spraken. IJU streed aanvankelijk tegen het dictatoriale regime in Oezbekistan, maar profileerde zich in toeneemende mate als transnationale jihadorganisatie. De IJU droeg de Duitse jihadisten op acties te beramen tegen Oezbeekse en Amerikaanse doelen in Duitsland. Deze acties waren gepland vlak voor de debatten over de verlenging van Duitse aanwezigheid in Afghanistan. Ze hoopten, vanwege de brede maatschappelijke kritiek op Duitse militaire deelname in Afghanistan, dat Duitsland zich zou terugtrekken. Met hulp van de Amerikaanse inlichtingendienst en vanwege de onvoorzichtigheid van de terroristen vrijdelde de Duitse inlichtingendienst de acties.

Volgens de Duitse federale recherche (Bundeskriminalamt BKA) zijn er tussen 2001 en 2011 zo'n 220 Duitse vrijwilligers getraind in jihadistische kampen. Deze 'reizigers' richtten de eerste Duitse jihadgroepering op: de *Deutsche Taliban Mujahideen*. Ze bestond in 2010 uit ongeveer 12 leden, waaronder Erik Breininger en leider Ahmet Manavbaşı. Hoewel ze ambities hadden om terroristische acties tegen Duitsland te plegen en een belangrijke mondiale terroristische speler wilden worden, kwam de groepering nooit verder dan propaganda-activiteiten, mede doordat de jihadisten Duitsland verlieten voor Pakistan en Afghanistan, of gearresteerd werden. Met video's van Duitse jihadisten die streden in Pakistan, probeerden ze nieuwe activisten en fondsen te werven, maar vooral ook het Duitse publiek te beïnvloeden en Duitsland over te halen af te zien van verdere militaire deelname in Afghanistan. Hoogtepunt is een video van een Marokkaans-Duitse jihadstrijder, Bakkay Harrach, die terroristische aanslagen aankondigt. Na de dood van de centrale leider in 2010 viel de groep uiteen.

Naast de IJU, trok de *Islamic Movement of Oezbekistan* (IMU) ook Duitse vrijwilligers aan. In een overzicht van 'vijanden' in 2009 werd Duitsland expliciet genoemd vanwege zijn deelname in Afghanistan. De focus op Duitsland was waarschijnlijk een gevolg van het toetreden van twee Marokkaans-Duitse jihadisten, de broers Monir en Yassin Chouka, die een belangrijke plek kregen binnen IMU's propaganda en daardoor twee van de meest bekende gezichten van het Duitse jihadisme werden. In een video in 2011 kondigden ze Duitse aanslagen aan, met de boodschap dat het onacceptabel is dat moslims sterven vanwege Duits beleid, terwijl het vrede is in Duitsland. Ze riepen Duitse moslims op aanslagen te plegen op treinen, winkelcentra, restaurants en discotheken.

Steinberg concludeert dat ten tijde van schrijven (2013) het Duitse jihadistische veld in toenemende mate professionaliseert; in de voorbereiding van de radicale moslims die uitreizen naar Afghanistan en Pakistan, met het ontstaan van een Duitse jihadgroepering (hoewel nog gekenmerkt door amateurisme), met de aansluiting van Duitse jihadisten bij gevestigde Turkse netwerken, en met de groei van het bredere salafistische veld in Duitsland. De dreiging van het jihadistische veld is in de afgelopen jaren nog verder toegenomen door de oorlog in Syrië en Irak. Die trekt relatief grote aantallen Duitse moslims aan die de IS willen ondersteunen in zijn streven naar een islamitische staat, met een risico dat zij naar Duitsland terugkeren met militaire ervaring en geradicaliseerde standpunten.

6.3.2 Discursieve repertoires

Het extremistische (jihadistische) discours

De militaire aanwezigheid in Afghanistan bevestigt het idee dat Duitsland een vijand van moslims is. “Het aantal doden in Afghanistan is een aantal dat ons uit onze slaap houdt. En de Duitsers hebben een leidende positie in deze enorme misdaad. Dus niemand moet verbaasd zijn als de Afghaanse Miqdad zegt, ik kan niet wachten om Duitsers te doden”¹³⁵ (Steinberg 2013: 207).

Jihadisten halen voorbeelden aan die illustreren dat Duitse militairen wandaden begaan tegen moslimbroeders en -zusters, zoals het eerdergenoemde benzinetrucks-incident: “Jullie hebben een enorm slachtpartij van burgers veroorzaakt met een luchtaanval. (...) We weten heel goed dat de moslims die jullie hebben vermoord enkel nummers voor jullie zijn. Menselijke waardigheid kan jullie allemaal niets schelen want voor jullie heeft een moslim niet dezelfde waarde als een van jullie”¹³⁶ (Steinberg 2013: 227).

Verhalen (en video's) over de slechte behandeling van moslimgevangenen versterken het verhaal dat westerse landen moslims onderdrukken en met twee maten meten. Steeds meer worden westerse landen gepresenteerd als onderdrukker en klinkt de oproep moslims wereldwijd te bevrijden van de “tirannie van de ongelovigen” (Steinberg 2013: 90). Ook voorbeelden uit het ‘Westen’, bijvoorbeeld de hoofddoekjesverboden en de publicatie van de ‘Mohammedcartoons’, versterken het gevoel dat het Westen de islam bedreigt.

De Duitse Taliban Mujahedeen ontwikkelde haar eigen ‘klassieke internationalistische ideologie’, gestoeld op jihadistische teksten, met een accent op Duitsland en Oezbekistan. De basis hiervan is: “de vijanden van islam (VS en haar bondgenoten, vooral Israël en Duitsland) voeren oorlog tegen de islam. De enige gepaste reactie is de heilige oorlog van de Taliban, Al Qaida, IJU en andere jihadistische organisaties. Deelname aan deze jihad is de individuele plicht van elke moslim” (Steinberg 2013: 167). Daarnaast vormt de Duitse steun aan het dictatoriale en gewelddadige regime in Oezbekistan, die voortkomt uit het strategische belang van Oezbekistan voor de militaire operatie in Afghanistan, een extra bevestiging van het idee dat Duitsland een (hypocriete) vijand van moslims is.

Propaganda probeert moslims te motiveren af te reizen naar gebieden zoals momenteel Syrië en Irak, om deel te nemen aan de gewapende strijd om een ‘pure islamitische’ samenleving te bewerkstelligen. Zelfmoordaanslagen worden verheerlijkt, en omgekomen (zelfmoord-) activisten worden geëerd en als rolmodel gepresenteerd. Daarnaast wordt opgeroepen tot het plegen van aanslagen in westerse landen. Hiervoor worden twee argumenten aangedragen: (1) de militaire acties gericht tegen jihadistische groeperingen in Irak en Syrië, voorheen Afghanistan; en (2) de achterstelling van moslims en de islam in westerse landen, waarbij men nadrukkelijk aandacht besteedt aan actualiteiten die deze achter-

135 “The number of deaths in Afghanistan is a number that is robbing us of our sleep. And the Germans have taken a leading position in this huge crime. So no one should be surprised when the Afghan Miqdad says, I am dying to kill Germans.”

136 “You caused an enormous massacre of the civilian population with an air strike. (...) We know exactly how the Muslims that you have killed are merely numbers to you. You walk all over human dignity because for you a Muslim does not have the same value as one of you.”

stelling illustreren. Zo leidde de publicatie van de 'Mohammedcartoons' en het tonen van deze cartoons door Pro-NRW tijdens hun verkiezingscampagne in 2012, niet alleen tot demonstraties, maar ook tot de audioboodschap *'Tod der Pro-NRW'* van de bekende Duitse propagandist Yassin Chouka, alias Abu Ibraheem al-Almani. Ook de strenge penitentiaire behandeling van een Duitse islamiste (BfV 2014b) werd gebruikt ter illustratie van dit beeld.

Een gemeenschappelijk element in het discours van de drie activistische salafistische netwerken is dat democratie, en door mensen gemaakte wetten in het algemeen, worden afgewezen (De Koning e.a. 2014). Belangrijkste verschillen tussen de drie netwerken is het standpunt ten aanzien van geweld. In tegenstelling tot activisten van Millatu Ibrahim en andere jihadistische netwerken, die vinden dat Duitsland bestreden moet worden (De Koning e.a. 2014), steunen de meeste activisten en predikers van Die Wahre Religion de oproep tot geweld in Duitsland niet. Vogel heeft lange tijd nadrukkelijk het gebruik van geweld afgewezen. Hij lijkt recent echter radicaler te zijn geworden; hij verwerpt gewelddadige acties minder nadrukkelijk. Hij wijst bijvoorbeeld in het kader van de rellen rondom de pro-NRW-verkiezingscampagne naar de schuld van de 'ongelovigen', wiens daden velen malen erger zijn doordat ze mensen van hun religie af willen brengen (ibid.: 335).

6.3.3 Actierepertoires

De BfV heeft over 2014 2.500 strafbare feiten met politieke motieven geregistreerd uit de hoek van 'Ausländer', waaronder ook het radicale-islamveld valt (2015a). Ten opzichte van 2013, was het aantal 'Ausländer'-delicten in 2014 met 192 % gestegen. 259 van deze delicten waren gewelddadig; tegenover 76 in het jaar daarvoor. Zo waren er verschillende voorvallen van antisemitisch geweld tijdens Hamasdemonstraties tegen Israël. Daarnaast mondden verschillende demonstraties van Koerden tegen gewelddaden van IS uit in confrontaties met salafisten; deze zijn deels verantwoordelijk voor de sterke stijging in 2014. Hoewel volgens de AIVD radicale moslims zich nauwelijks laten provoceren door anti-islamdemonstraties – in tegenstelling tot linkse activisten die tegendemonstraties organiseren en pogen anti-islamdemonstraties te verstoren (ibid.: 57) – is hier wel een aantal voorbeelden van te vinden, zo zullen we hieronder zien.

Ook zijn er in de loop van de jaren verschillende terroristische aanslagen gepland. Ter illustratie presenteren we een greep uit de vrijdelde, mislukte en geslaagde aanslagen die worden genoemd in het boek van Steinberg (2013). Zo werd in 2002 een aanslag vrijdeld die door vier Palestijnen in Essen werd voorbereid op (veronderstelde) Joodse doelen in Duitsland (ibid.: 44-48). Verder wilde in 2006 een Palestijnse student een redacteur neersteken die in Die Welt een aantal Mohammedcartoons geplaatst had (ibid.: 48-9). Daarnaast vond spoorwegpersoneel in 2006 in twee treinen koffers met explosieven, die door een technisch mankement niet waren ontploft (ibid.: 50-51). In 2007 werden aanslagen vrijdeld van de eerdergenoemde Sauerlandgroep en in 2011 werden in een vroeg stadium aanslagen vrijdeld die door Al Qaida gepland werden (ibid.: 236). Ook zijn aanslagen gepleegd op Duitse militairen in Afghanistan, en kwamen zoals eerdergenoemd Amerikaanse militairen om bij een aanslag in Duitsland (ibid.: 215,221,223,225). Ook zeer recent was nog sprake van concrete terreurdreigingen. In november 2015 werd bijvoorbeeld in Hannover de voetbalwedstrijd Duitsland-Nederland vanwege terreurdreiging afgelast (NOS 17 november 2015). In december werden in München twee stations ontruimd en werd het treinverkeer tijdelijk stilgelegd.

De Koning en collega's (2014) beschrijven het actierepertoire van het activistische salafistische landschap aan de hand van vijf strategieën: (1) straatda'wa, (2) spektakelactivisme, (3) solidariteit met gevangenen (bijv. bezoeken, brieven en lezingen ter nagedachtenis), (4) hulp voor moslims in nood (bijv. collectes voor Syrië), (5) en het opeisen van eigen ruimte (bijv. voetbalwedstrijden of barbecues), deels om een plek te creëren voor het beleven van een eigen utopie, maar ook vanwege de provocerende werking die er van uitgaat.

De LIES!-campagne is een interessant voorbeeld van een ‘straatda’wa-actie’. Bij de LIES!-campagne, een initiatief van Die Wahre Religion, werden overal in Duitsland, en ook in veel andere landen (zie het VK), stands geplaatst waar de Koran werd uitgedeeld aan voorbijgangers. Hoewel de motivatie tot deelname niet bij iedere deelnemer noodzakelijkwijs voortkwam uit politieke provocatie, probeerde Die Wahre Religion met deze campagne de overheid, alsook het publiek uit te dagen (De Koning e.a. 2014). De BfV geeft ook een ander voorbeeld van provocerende acties van salafisten. Zo patrouilleerden salafisten met het opschrift ‘Sharia-politie’ door de binnenstad van Wuppertal waar ze pamfletten uitdeelden met ‘Sharia Gecontroleerd Gebied’ (zie ook VK). Jongeren werden uit discotheken gehaald en opgedragen zich volgens islamitische normen te gedragen, en Turkse caféhouders mochten geen alcohol meer schenken. De actierepertoires komen overeen met die in het VK. Er lijkt, in andere woorden, sprake van een transnationaal actierepertoire.

Bij spektakelactivisme “worden de normen van het aanvaardbare geschonden om een oppositioneel argument te maken dat de verhouding met de samenleving op scherp zet” (ibid.: 343). De Koning en collega’s noemen demonstraties tegen de anti-islamverkiezingscampagne van Pro-NRW (in mei 2012) als voorbeeld. Uiteraard speelt de media een cruciale rol. Salafisten uit het Millatu Ibrahimnetwerk demonstreerden bij twee Pro-NRW-verkiezingsoptochten waar Mohammedcartoons getoond werden. Toen zij over het politiecordonsprongen om de spotprenten af te pakken liep dit uit op gewelddadige confrontaties met de politie. Deze rellen zijn iconisch geworden onder salafisten als illustratie van assertiviteit, vastberadenheid en verzet (305). Zulke confrontaties zijn weliswaar niet nieuw voor Duitsland, maar wel nieuw is de betrokkenheid van salafisten hierbij. Hoewel de salafisten tegen het expliciete anti-islam-Pro-NRW demonstreerden, waren de *confrontaties* met de politie. De salafisten zagen dit als bevestiging dat de politie niet neutraal is, maar zich keert tegen de islam. Millatu Ibrahims kopstuk, Hasan Keskin, vergeleek in zijn toespraak de politie met nationaalsocialisten, noemde hen terroristen en verklaarde dat de politie Duitse moslims niet tegen geweld beschermde (ibid.: 343). Het tonen van de spotprenten door Pro-NRW wordt ook gezien als een aanleiding voor de geplande aanslag op Pro-NRW-leider Markus Beisicht in 2013 (Die Welt 11 oktober 2014). Deze aanslag werd vrijdeld en verscheidene salafisten werden gearresteerd. Beisicht werd in augustus 2015 wederom bedreigd via Twitter, door een IS-sympathisant (RP Online 27 augustus 2015). Beisicht is overigens niet de enige politicus waarvan bekend is dat hij uit jihadistische hoek wordt bedreigd. Ook Tobias Huch, die opkomt voor de Koerden in Noord-Irak, werd bedreigd – volgens hem vanuit de directe omgeving van Pierre Vogel. En Ismail Tipi, die zich kritisch opstelt tegenover het salafisme, wordt ‘vrijwel dagelijks’ bedreigd (Die Welt 11 oktober 2014).

Ook in het radicale-islamveld is het internet niet weg te denken. Sociale media en videomateriaal worden professioneel ingezet ter verspreiding van ideologie, succesverhalen, propaganda, praktische tips, onderlinge communicatie, et cetera. De LIES!-campagne laat zien dat de netwerkende functie, die onderlinge verbinding en actie faciliteert, niet per se samen hoeft te gaan met een gemeenschappelijk discours. De Koning en collega’s spreken, in lijn met Bennett en Segerberg (2012), van ‘*connective action*’ in plaats van ‘*collective action*’. Hoewel organisaties zoals Al Qaida en IS gebruik maken van professionele mediacentra, verloopt de informatieverbreiding grotendeels gedecentraliseerd. Individuen zorgen voor brede verspreiding van informatie, onder andere in lokale vertalingen (BfV 2014a en 2015b; Steinberg 2013). Hierdoor leidt arrestatie van individuen vaak tot ernstige verstoring van lokale informatieverbreiding (BfV 2014a).

6.4 Wisselwerking en escalatie

In hoeverre zijn escalaties het gevolg van de wisselwerking tussen het anti-islamveld en het radicale-islamveld, en hoe ziet die wisselwerking eruit? Zijn het vooral directe vormen van wisselwerking tussen het anti-islamveld en het radicale-islamveld die leiden tot escalaties, of zijn het vooral indirecte vormen?

6.4.1 Wisselwerking

Directe wisselwerking

Het meest in het oog springende voorbeeld van directe wisselwerking is de hierboven beschreven tegendemonstratie van het Millatu Ibrahimnetwerk tijdens de verkiezingsoptochten van Pro-NRW. Al vond hier dus eigenlijk geen gewelddadige confrontatie plaats tussen het radicale-islamveld en het anti-islamveld, maar tussen het radicale-islamveld en de politie. Meer voorbeelden van directe confrontaties op straat treffen we niet aan in de literatuur. Dat maakt wellicht ook dat het BfV opmerkt dat radicale moslims zich nauwelijks laten provoceren door de verschillende anti-islamdemonstraties.

Wel zijn er andere voorbeelden van directe wisselwerking, waarbij anti-islaminitiatieven leiden tot bedreigingen vanuit het radicale-islamveld. Zo was er een anonieme dreiging tegen Pegida, waardoor de demonstratie afgelast werd. Een ander voorbeeld is de doodsb bedreiging in de audioboodschap *'Tod der Pro-NRW'*, geuit door de in Duitsland geboren Yassin Chouka, in reactie op de verspreiding van de Mohammedcartoons. Ook was er een geplande maar vrijdelde aanslag op Pro-NRW. We zijn geen voorbeelden tegengekomen waarbij anti-islamactoren bedreigingen uitten richting radicale-islamactoren en directe confrontaties met hen aangingen.

Wel zijn er voorbeelden van gewelddadige acties aan beide zijden die zijn gericht op 'gewone' actoren, die geen onderdeel vormen van het anti-islamveld, noch van het radicale islamveld. Zo is sprake van brandstichting bij moskeeën, onbetwistbaar een anti-islam-actie, en vond er mishandeling plaats van zowel 'gewone' moslims als 'gewone' joden. Daarnaast vond er brandstichting van synagogen plaats door radicale moslims. Zoals we in het analytisch kader schetsten, wordt bij deze vormen van escalatie het oppositionele veld sterk verbreed en wordt onder de 'Ander', niet alleen de 'radicale Ander', maar ook de 'doorsnee Ander' geschaard.

Indirecte wisselwerking

Hoewel er een beperkt aantal voorbeelden is van directe wisselwerking tussen actoren uit het anti-islam- en het radicale-islamveld, is er sprake van brede indirecte wisselwerking tussen de twee velden. Het vertoog van anti-islamactoren is voor een deel gebaseerd op de dreiging die uitgaat van de radicale islam. Jihadistische aanslagen in verschillende Europese landen vormen in hun ogen de ultieme illustratie van het gevaar dat uitgaat van de islam, en van de urgentie om de opkomst van de islam tegen te gaan. Hoewel het lijkt alsof anti-islamorganisaties bestaan bij de gratie van de radicale islam, gaat deze claim te ver. Ten eerste bestonden veel van deze organisaties al voordat de islam op hun agenda verscheen. De dreiging die zij zien in de islam vormt in veel gevallen een onderdeel van een bredere, xenofobe, nationalistische agenda. Ten tweede heeft een organisatie als Pegida, zoals we zagen, een bredere agenda dan de islam, waarbij haar anti-establishmentthema ook veel mensen mobiliseert. Tot slot wordt de islam niet alleen gezien als een terroristische dreiging, maar ook als een culturele dreiging die voortkomt uit angst voor parallele samenlevingen en voor een vreemde cultuur die conservatief en autoritair gevonden wordt; en on-Duits. Hoewel er dus sprake is van een dubbele dreiging, een terroristische en een culturele, worden ze vaak in een adem genoemd, waarmee de hele islam als gewelddadig neergezet wordt.

Hoewel het radicale-islamvertoog zich deels richt op het anti-islamveld, zoals op Pro-NRW vanwege het verspreiden van de Mohammedcartoons, en op de leider van Pro-NRW, is het niet zo dat het radicale-islamveld bestaat bij gratie van het anti-islamveld. De pijlen worden gericht op een veel bredere 'opponent'; het hele Westen, en ook heel Duitsland wordt geportretteerd als anti-islam. Zo wordt Duitsland, door zijn militaire aanwezigheid en acties in Afghanistan en door zijn steun aan het Oezbeekse regime, gezien als vijand van moslims. Radicale moslims zien de publicatie van de Mohammedcartoons als een teken dat moslims

in 'het Westen' onderdrukt worden. Zij zien de confrontatie met de politie als een bewijs dat de politie er niet is om moslims te beschermen. Kortom, het discours in het radicale-islamveld refereert wel degelijk aan de dreiging die uitgaat van een anti-islamhouding, maar, net als in andere landen, wordt ook hier geen onderscheid gemaakt tussen de anti-islamactoren die wij onder het anti-islamveld plaatsen, en de rest van de Duitse (en breder: Westerse) maatschappij.

De indirecte wisselwerking blijft niet binnen het discursieve domein. Er zijn ook acties waarbij sprake is van indirecte wisselwerking. Zo organiseerde de NPD-jeugdorganisatie, naar aanleiding van IS-executies, een provocatief straattheater, waarin ze een IS-stijl-executie naspeelden (BfV 2015a: 41). Ook richtten partijleden van DIE RECHTE een 'Stadsbeschermingscommissie' op in reactie op de salafistische propaganda-actie van de 'Sharia Politie'. Hierbij probeerden ze salafisten op te sporen en te intimideren, en deelden ze aan Duitse vrouwen pepperspray uit tegen het gevaar dat zij tegenwoordig lopen in 'multiculturele' wijken (ibid.: 51). Dit is een interessante parallel met het VK, die laat zien dat in beide velden sprake is van een transnationale diffusie van strategieën en tactieken.

6.4.2 Escalatie

Het anti-islamveld radicaliseert in retoriek (agressievere en gepolariseerde articulatie) en acties (grotere mobilisatie, gewelddadigere incidenten) onder invloed van radicaalislamitische aanslagen wereldwijd. Maar de wisselwerking met het radicale-islamveld vormt niet de enige oorzaak voor radicalisering en escalatie. Ook denigrerende reacties ten aanzien van anti-islamactoren vanuit de gevestigde orde, waardoor zij zich al niet vertegenwoordigd voelen en welke zij wantrouwen, voeden oplopende emoties en escalatie en leiden tot mobilisatie van anti-islamaanhangers.

Verschillen tussen Oost- en West-Duitsland maken dat de mobilisatie van het anti-islamveld tussen gebieden verschilt, en daarmee het risico op escalatie. Het oorspronkelijke politieke klimaat, de inbedding in het huidige politieke systeem, en sociaaleconomische factoren maken dat in voormalig Oost-Duitse deelstaten gevoelens van onzekerheid, machteloosheid en frustratie sterker zijn dan in voormalig West-Duitse deelstaten, wat maakt dat risico's op escalatie hier het grootst zijn.

Ook het Duitse politieke systeem speelt een rol bij risico's op escalatie binnen het anti-islamveld. De historische marginalisering van rechts-populistische en extreemrechtse partijen zorgt ervoor dat er weinig mogelijkheden zijn voor politieke kanalisering van anti-islamstandpunten, wat maakt dat het actierepertoire van het anti-islamveld voornamelijk uit directe acties bestaat en dus het risico op escalatie in zich heeft. De toekomst moet uitwijzen of het recent opkomen van AfD een deel van het sentiment onder de anti-islamaanhangers gaat kanaliseren via het politieke domein. Hierdoor zou het risico op escalatie vanuit de anti-islamkant mogelijk afnemen. Anderzijds kan een scherpere (restrictievere, polariserende) toon van het politieke debat maken dat escalatie toeneemt doordat anti-islamstandpunten meer geaccepteerd raken. Een scherpere toon van het debat en bredere resonantie van anti-islamstandpunten kan bovendien bijdragen tot verdere mobilisatie en versterking van het radicale-islamveld, daar polariserende uitspraken gevoeld worden als bevestiging van onderdrukking van moslims door Duitsland/het Westen.

Het radicale-islamveld, op zijn beurt, radicaliseert verder in retoriek en acties als gebeurtenissen het idee versterken dat moslims onderdrukt worden door het Westen. Dit gebeurt onder andere wanneer militaire missies plaatsvinden in moslimlanden, maar ook wanneer het idee heerst dat moslims achtergesteld en beledigd worden, en dat met twee maten gemeten wordt door de politie en de media. Ook gepolariseerde taal door politici, waarin moslims geportretteerd worden als de 'ultieme Ander', en als niet-volwaardig onderdeel van de (Duitse/westse) samenleving, versterken dit beeld.

6.5 Sociale media-analyse Duitsland

Zoals in de vorige hoofdstukken vullen we onze literatuurstudie aan met een analyse van de recente communicatie op sociale media in Duitsland. Zoals we zullen zien, worden onze conclusies steviger onderbouwd door deze triangulatie van gegevens. Ook in Duitsland richten we ons op Facebook, waarbij we wederom onderscheid maken tussen netwerkanalyses en inhoudsanalyses.¹³⁷

6.5.1 Het Duitse netwerk van anti-islamactoren

Voordat we de onlinewisselwerking tussen het anti-islamveld en radicale-islamveld bestuderen, brengen we het onlinenetwerk van beide velden in kaart. Welke groepen zijn actief op Facebook en hoe verhouden deze groepen zich tot elkaar? De eerste stap is het selecteren van een aantal (naar verwachting) prominente actoren in het Duitse online-anti-islamdebat. Hiervoor is gebruik gemaakt van de bevindingen uit onze literatuurstudie en eerder onderzoek naar groeperingen op Facebook die in verband worden gebracht met het anti-islamveld (Arzheimer 2015b; Caiani e.a. 2013). In eerste instantie hebben we op basis hiervan de connecties van de volgende acht Facebookpagina's verzameld:

- Patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes (Pegida)
- Identitäre Bewegung
- Alternative für Deutschland (AfD)
- Nationaldemokratische Partei Deutschlands (NPD)
- Die Republikaner
- Die Freiheit
- DIE RECHTE
- Bürgerbewegung pro Nordrhein-Westfalen (Pro-NRW)

Van de groepen of organisaties die zich in het netwerk van deze acht organisaties bevonden, hebben we in een tweede stap een gedeelte van hun directe netwerk verzameld. Dit leidde tot een netwerk van in totaal 1864 groepen (Facebookpagina's) met 15254 relaties (of 'links') tussen deze groepen.

De eerste conclusie over het onlinenetwerk rondom Duitse anti-islamactivisten is dat er verschillende actoren zijn die een prominente positie hebben in het netwerk; er is dus geen duidelijke centrale actor. De drie meest prominente actoren zijn AfD, Pegida en de NPD. AfD en de NPD hebben vooral relaties met verwante groeperingen op lokaal niveau, Pegida krijgt ook relatief veel aandacht van diverse actoren uit het gehele netwerk, niet alleen van lokale Pegida groepen.

Ten tweede concluderen we dat het Duitse anti-islamveld vooral uit parlementaire actoren bestaat, dat wil zeggen, pagina's die gerelateerd zijn aan politieke partijen. Het is ook opvallend dat er geen eenduidige centrale parlementaire actor is; het netwerk bestaat uit een variëteit aan actoren zoals AfD, NPD, Der Republikaner en Pro-NRW. Hoewel we ook gezocht hebben naar vergelijkbare organisaties rondom niet-parlementaire actoren, zoals Pegida en de Identitäre Bewegung, zijn die uit de analyses niet naar voren gekomen.

Een derde belangrijke conclusie is dat het een sterk gefragmenteerd heteroog netwerk is, in de zin dat het uit veel verschillende, relatief geïsoleerde actoren bestaat. De verschillende groeperingen lijken nauwelijks affiniteit met elkaar te hebben. Naast de spreiding van 'invloed' en 'prestige', valt op dat organisaties *binnen* de verschillende clusters onderling sterke banden hebben, maar *tussen* de clusters weinig contacten onderhouden.

Dit komt overeen met de bevindingen van Arzheimer (2015b), die in zijn studie naar onlinenetwerken in Duitsland vaststelt dat rechts-populistische politieke partijen online nauwelijks aan elkaar gelinkt zijn. Ze zijn kennelijk eerder elkaars concurrenten dan

137 Voor meer informatie over de methoden van dataverzameling en -analyse, zie de appendix voor Facebook.

‘vrienden’. Elke politieke partij of organisatie in het netwerk van Duitse pagina’s heeft vooral links met pagina’s die tot dezelfde ‘soort’ behoren, kortom partijen linken met lokale afdelingen en verwante organisaties, maar tussen zulke clusters bestaan relatief weinig banden.

Naast de prominentie van actoren en het type actoren, laat het netwerk van anti-islamgroeperingen zien hoe heterogene groeperingen en organisaties binnen het anti-islamspectrum met elkaar samenhangen. Wat daarbij opvalt is dat Pegida een centrale positie heeft, terwijl pagina’s rondom AfD juist veel verder weg liggen van alle andere clusters. Dit duidt erop dat AfD minder affiniteit heeft met de ideologie van de andere groeperingen.

Al met al wordt de offlinecontext van Duitsland, als het gaat om de diversiteit aan actoren, duidelijk gereflecteerd in het onlinenetwerk. Waar het op nationaal niveau nauwelijks mogelijk is om toegang te krijgen tot de politieke arena, zijn anti-islamgroeperingen in Duitsland op lokaal niveau relatief succesvol. Dit blijkt uit het grote aantal lokale groeperingen en partijen dat een actieve Facebookpagina heeft. Dit in tegenstelling tot het VK, waar op lokaal niveau maar een beperkt aantal pagina’s van BNP en UKIP actief zijn. Opvallend is ook dat vooral de twee actiegroeperingen (Pegida en de Identitäre Bewegung Deutschland) relatief sterk internationaal georiënteerd zijn. Zij hebben veel banden met vergelijkbare groeperingen in het buitenland. De politieke partijen, daarentegen, zijn veel sterker op het lokale niveau georiënteerd.

6.5.2 Het Duitse netwerk van radicale islam

In vergelijking tot pagina’s van anti-islamgroepen bleek het moeilijk om Duitse radicale moslims die offline prominent zijn, online te vinden. De Duitstalige jihadistische Facebookpagina’s die in eerder onderzoek van bijvoorbeeld Cachia e.a. (2014) en Van Haren e.a. (2014) werden onderzocht, waren niet meer te vinden op Facebook. Om deze reden zijn andere zoekmethoden toegepast. Via zoektermen zoals Islam, Propheten en Salafi hebben we binnen Facebook naar Duitstalige radicale-islampagina’s gezocht. Daarnaast hebben we op internationale/Engelstalige radicale-islampagina’s gekeken naar de gebruikers van deze pagina’s. Van een aantal Duitse gebruikers is het profiel bekeken en zijn we nagegaan welke pagina’s deze gebruikers ‘liken’. Deze empirische zoektocht toont aan dat het, in tegenstelling tot de groeperingen binnen het anti-islamveld, moeilijk is om radicaalislamitische Facebookpagina’s te achterhalen, mogelijk omdat deze snel verdwijnen, om daarna onder een andere naam verder te gaan. Uiteindelijk zijn de volgende pagina’s als beginpunt gebruikt om andere radicale-islampagina’s te vinden:

- Im Auftrag des Islam
- Stimme der Gelehrten
- Die Gelehrten die Erben der Propheten
- Salafi Dawah- authentisches Wissen
- Vorträge von Shaykh Sayed Abdelaty
- Shaykh Dr. Khalid Al Muslih-Deutsch
- Siegel der Propheten

We maken weer twee stappen: we selecteren zowel alle groepen die ‘geliked’ worden door de seeds als ook alle pagina’s die ‘geliked’ worden door al deze groepen. Daarmee verkrijgen we een relatief groot netwerk. Het netwerk rondom deze radicale-islamgroepen bestaat uit 584 pagina’s. Het voordeel is dat we zo een beter beeld krijgen van de context; het nadeel is dat het netwerk veel pagina’s bevat die niet of nauwelijks als radicale-islampagina’s kunnen worden beschouwd.

In vergelijking met het Britse en Franse netwerk kunnen we ongeveer dezelfde conclusie trekken. We constateren wederom dat radicale groeperingen de neiging hebben om zich af te sluiten van andere groeperingen en opinies (Sunstein 2001). Dit blijkt uit het feit dat radicale-islampagina’s ver verwijderd zijn van grotere clusters met andersoortige pagina’s

(zoals de communitypagina's met informatie over de islam, pagina's van media, sportteams etc.). Alle seeds (op een na) bevinden zich in een cluster (15 % van de pagina's in het totale netwerk) dat geïsoleerd is en min of meer los staat van de andere pagina's in het netwerk. Hierin bevinden zich ook onder andere *Stimme der Gelehrten*, *Die Wahre Religion* en de Facebookpagina van Pierre Vogel, die in deze cluster van radicale-islampagina's blijkbaar de meest prominente rol speelt (op basis van *indegree*). Deze cluster heeft duidelijk weinig affiniteit met de meeste andere (niet-radicalen) pagina's.

6.5.3 Inhoudsanalyse van Duitse anti-islam-Facebookpagina's

Voor de inhoudsanalyse van Facebookpagina's is een selectie gemaakt van drie groepen: AfD, NPD en Pegida. Deze pagina's kwamen als meest prominente pagina's naar voren bij de netwerkanalyse van Duitse anti-islam-Facebookpagina's. Van deze pagina's hebben we alle posts van de beheerders en comments van de gebruikers verzameld die tussen 1 augustus 2015 en 1 november 2015 geplaatst zijn. Tabel 6.1 laat zien dat de drie pagina's elkaar wat betreft populariteit en activiteit niet veel ontlopen. Voorts kunnen we uit de tabel opmaken dat de overlap tussen AfD en Pegida het grootst is: 17 % van de actieve gebruikers van AfD is ook actief op de pagina van Pegida – dit duidt erop dat de achterban van AfD sterker anti-islamgeoriënteerd is dan de leiding.

Tabel 6.1: Overlap van Facebookpagina's gebruikers (%) en activiteit op de pagina's

	NPD	AFD	Pegida
NPD	--	6,6	8,3
AFD	5,9	--	17,0
Pegida	6,1	13,9	--
Totaal aantal actieve gebruikers	26.790	29.920	36.406
Aantal likes (op 04-01-2016)	147.421	181.464	184.321
Aantal comments (N)	90.964	114.299	195.841
Aantal posts (N)	554	186	773

Uit onze inhoudsanalyse blijkt een duidelijke overeenkomst tussen de pagina's, namelijk dat veel berichten in de periode augustus-oktober 2015 over vluchtelingen en asielzoekers gaan. Hierin wijkt de discussie dus bijvoorbeeld sterk af van de posts en comments van de Britse anti-islamgroepering EDL.¹³⁸ We zien dit met name terug in de sociale categorisatie-analyse, die weergeeft hoe vaak specifieke woorden voorkomen die duiden op het benoemen en benadrukken van (de tegenstelling tussen) in- en outgroups. De berichten en het commentaar richten zich ten tijde van de studie in elk geval veel meer op migranten en asielzoekers dan op (radicale) moslims. Wat dit betreft is het grootste verschil zichtbaar bij de NPD: woorden die te maken hebben met vluchtelingen en migranten komen ongeveer 4 keer voor per 1000 woorden, terwijl woorden die gerelateerd zijn aan moslims en de islam ongeveer slechts 1 keer voorkomen (per 1000 woorden). Door Pegida-organisatoren en -aanhangers wordt het meeste over moslims gesproken, maar ook daar zien we dat de meest besproken outgroups de migranten en buitenlanders zijn. De sterke focus op immigratie, ook op de pagina van Pegida, blijkt ook uit de woordfrequentie. Deze analyse van de meest frequente woorden laat ook zien dat de aandacht van de NPD-pagina zich vooral specifiek richt op asielzoekers (*flüchtlinge*, *asylbewerber*, *asylbewerberin*).

Het mag ook opmerkelijk heten dat op alle pagina's de islam niet wordt genoemd in comments over de ingroup. In de reacties komen moslims dus niet of nauwelijks ter sprake samen met verwijzingen naar de eigen identiteit (zoals 'Duits' of 'Duitsland'). Daarentegen zijn vluchtelingen en asielzoekers – en op de NPD-pagina buitenlanders (*Ausländer*) – wel groepen die vaak genoemd worden. De politieke elite, bijvoorbeeld Merkel, *politiek*, *regering*

¹³⁸ In de periode juli tot en met september kwamen er 108 305 migranten naar Duitsland. In het Verenigd Koninkrijk waren dit er "maar" 11.870 (bron: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/products-press-releases/-/3-10122015-AP>)

en *politici*, is een andere groep die prominent naar voren komt in reacties waarin de ingroup ter sprake komt.

Richten we onze aandacht op moslims en de islam, dan zien we dat de framing van moslims in zekere mate overeenkomt. Dit blijkt uit de analyse van woorden die vaak in relatie tot deze outgroup (moslims en de islam) worden gebruikt. Op alle pagina's wordt verwezen naar de cultuur en naar de christelijke traditie in Duitsland (*kultur, christen*), en ook worden vluchtelingen en integratie op alle pagina's genoemd. Opvallend is dat *geld*, *respect* en *oorlog* ook veelgebruikte termen zijn die aan de orde komen als over moslims of de islam wordt gesproken. Merkel wordt ook op alle pagina's genoemd. Tot slot komen in reacties over islam en moslims bij AfD en Pegida ook veel verwijzingen voor naar *Europa*, *de toekomst* en *kinderen*.

Ondanks de overeenkomsten moeten we concluderen dat de online discussie bij de drie groeperingen toch ook sterk verschilt. Dit betreft zowel de toon als de onderwerpen. Pegida en de NPD spreken bijvoorbeeld allebei over *Asylbetrüg*, maar op de pagina van de NPD is het debat over immigratie veel agressiever. Zoals we op basis van onze eerdere bevindingen ook verwachtten, is men veel explicieter en negatiever jegens immigratie en de islam. Verder is in sterke mate sprake van de expressie van nationalistische sentimenten. De nationalistische focus van de NPD zien we terug in het veelvuldig gebruik van de woorden *Deutschland*, *Deutschen*, *Deutsche*.

Ter illustratie geven we hieronder een aantal afbeeldingen die verbeelden dat nieuwkomers zich aan de Duitse cultuur moet aanpassen. Bij het verwijzen naar 'de Ander' in termen als *Überfremdung* of *Invasion* wordt bij de NPD, in vergelijking met AfD, de eigen cultuur veel sterker benadrukt. De nadruk ligt vooral op immigratie en de bedreiging van de Duitse cultuur, en niet zozeer op de islam; laat staan dat ze zich specifiek op het discours of de acties van de radicale islam richten. Verder ontkent de NPD racistische motieven en onderstreept ze dat er geen verband is tussen nationalisme/vaderlandsliefde (*Nationalstolz*) en nazisme.

Figuur 6.2: Afbeeldingen van de NPD-Facebookpagina

Wat opvalt bij Pegida is dat er relatief vaak uitgebreide teksten geplaatst worden. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld de EDL; die plaatst online vooral afbeeldingen en ventileert

korte negatieve uitspraken en draagt geen oplossingen aan. Bij Pegida ligt het accent meer op wat er moet veranderen ('weg uit Schengen', 'grenzen dicht', 'gelukszoekers terugsturen'). De beheerders van Pegida laten juist alle drie de onderdelen van een *collective action frame* (Benford & Snow 2000) uitgebreid aan bod komen: het probleem is migratie en de islam, de hoofdverantwoordelijke is de overheid, en daarom moeten we de moed hebben ('Zivilcourage') om de straat op te gaan en het afreden van politici te eisen, vooral Merkel moet het ontgelden ('Merkel muss weg!'). Ook blijkt uit de woordfrequenties veel sterker de mobilisatie en actiedoeleinden van Pegida, zoals #aufdiestraße en #montagistPegidatag, hetgeen verwijst naar de protestacties van Pegida op maandag.

De onderstaande drie citaten en berichten (zie Figuur 6.3) laten zien dat Pegida-activisten en sympathisanten zich zorgen maken over de plek van 'de islam' in Duitsland; de indirecte wisselwerking in het discours richt zich meer in het algemeen op moslims dan op radicale moslims:

*"Maar wie in Duitsland wil wonen, moet zich ook cultureel aan ons aanpassen. Tenminste naar buiten toe. In het privéleven mag iedereen doen wat hij wil. Integratie is de sleutel tot gelijke kansen in een samenleving. Dit moet worden aangemoedigd. Maar de politiek doet wat dat betreft nog veel te weinig, en daarom islamiseert Duitsland sneller dan dat immigranten integreren."*¹³⁹

*"Laat jullie niet voorliegen en bedriegen door de moslims en als nuttige idioten voor hun karretje spannen. Ik kan begrijpen waarom jullie van mening zijn dat de meeste moslims vredig zijn (...). Maar jullie moeten weten dat alle moslims door de Koran aangemoedigd worden om alle ongelovigen te misleiden en bedriegen."*¹⁴⁰

*"Die voeren dan nog een stemrecht in voor vreemdelingen en vragen zich dan af, waarom een islamitische partij opgericht wordt, die vervolgens de grondwet afschaft en de sharia als wet oplegt. Dan hebben christenen en Duitsers in eigen land niets meer te zeggen en verdwijnt Duitsland van de kaart."*¹⁴¹

Figuur 6.3: Afbeeldingen van de Pegida-Facebookpagina

- 139 „Aber wer in Deutschland leben möchte, sollte sich uns kulturell auch anpassen. Zumindest nach außen hin. Privat soll jeder machen was er will. Integration ist der Schlüssel dazu, in einer Gesellschaft gleiche Chancen zu haben. Das sollte gefördert werden. Aber die Politik tut dazu noch viel zu wenig, und deshalb kommt es dazu, daß eher deutschland islamisiert wird anstatt daß die Zuwanderer integriert werden (sich integrieren).“
- 140 „Laßt euch von den Muslimen nicht weiter belügen und betrügen und als nützliche Idioten vor ihren Karren spannen. Ich kann verstehen warum ihr glaubt daß die meisten Muslime friedlich sind (...). Aber ihr müßt wissen daß alle Muslime vom Koran dazu angehalten werden alle Ungläubigen zu belügen und zu betrügen.“
- 141 Die führen dann noch das Wahlrecht für ausländische Staatsbürger ein und wundern sich dann, dass sich dann eine islamische Partei gründen wird, die dann das Grundgesetz abschafft und die Scharia zum Gesetz erhebt. Dann haben Christen und Deutsche im eigenen Land nichts mehr zu sagen und Deutschland wird von der Landkarte verschwinden.“

Op de pagina van AfP, tot slot, wordt relatief weinig aandacht besteed aan de islam. Afbeeldingen en berichten op de pagina kenmerken zich vooral door een afkeer van ‘politieke correctheid’. Politici en media wordt verweten dat ze de problemen, die door massa-immigratie of de islam worden veroorzaakt, verdoezelen. Daarnaast uit men wantrouwen in de politiek, Angela Merkel in het bijzonder. De frequenties laten zien dat er in de posts van AfD relatief veel aandacht uitgaat naar – naast de partij en politici van de partij zelf – Merkel, de regering en Europa.

6.5.4 Inhoudsanalyse van radicale-islam-Facebookpagina

We analyseren de pagina van de islamitische prediker Pierre Vogel omdat deze een centrale positie in het Duitse netwerk inneemt. Bovendien zijn veel van deze posts in het Duits, is de pagina zeer actief in de zin dat veel berichten worden geplaatst en bereiken deze posts veel Facebookgebruikers (de pagina heeft maar liefst 149.700 likes). Pierre Vogel komt ook regelmatig in het publieke debat ter sprake. Van deze pagina zijn de posts en bijbehorende comments die tussen 1 augustus 2015 en 1 november 2015 geplaatst zijn verzameld. Tabel 6.2 geeft een overzicht van het aantal gebruikers dat de pagina ‘likt’, alsmede het aantal comments en posts dat verzameld is.

Tabel 6.2: Activiteit op de pagina van Pierre Vogel

Aantal likes (op 15-01-2016)	149.700
Aantal comments (N)	10.401
Aantal posts (N)	467

De berichten op de pagina van Pierre Vogel richten zich vooral op het verspreiden van informatie over de islam. Veel reacties richten zich op hoe ‘een goede moslim’ te zijn. Op deze manier richt het forum zich niet zozeer op ‘de Ander’ of de gemiddelde Duitser, maar is duidelijk bestemd voor de ingroup. Uit woordfrequenties blijkt dat woorden als *Allah*, *koran*, *vasten* en *profeten* het meest voorkomen. De comments van gebruikers bespreken over het algemeen dezelfde onderwerpen als die door de beheerder worden aangesneden. Interessant is dat *PKK*, *Koerden* en *Turkije* vaak ter sprake kwamen. Na een escalatie tussen Koerdische en Turkse demonstranten in Frankfurt roept Vogel op tot solidariteit: nationalisme leidt tot niks en als moslims moeten we solidair zijn.

Als er al een boodschap is voor ‘de Ander’, dan lijkt de voornaamste adressant eerder de overheid of de politiek, hoewel er vaak eenvoudigweg over ‘men’ wordt gesproken. Dit komt niet vaak voor, omdat, zoals gezegd de communicatie naar binnen is gericht. Zo nu en dan zijn er berichten over ‘leugens’ over moslims in de gevestigde media of over gebeurtenissen op straat, zoals de deelname van Pierre Vogel aan de reeds beschreven ‘straatda’wa’ in Münster. Ook wordt zo nu en dan Pegida genoemd, in relatie tot het verspreiden van onjuiste propaganda over vluchtelingen en moslims.

De post die afgebeeld is in Figuur 6.4 is een van de weinige berichten waarin gerefereerd wordt aan iemand uit het anti-islamveld. Net als bij de Hizb ut-Tahrirpagina in het VK gaat het om indirecte wisselwerking: de neonazi Tino Brandt is slechts een object om aan te tonen dat ‘men’ met twee maten meet: seksueel misbruik bij moslims wordt gegeneraliseerd terwijl men bij neonazi’s spreekt van uitzonderingsgevallen of incidenten. Met deze post wil de gebruiker laten zien dat vluchtelingenpolitiek op een nieuwe manier ge-framed wordt.

Figuur 6.4: Afbeeldingen van de Pegida-Facebookpagina

De sociale categorisatie-analyse, over de mate waarin outgroups en ingroups ter sprake komen, laat ook zien dat de Facebookpagina vooral op de ingroup gericht is. De posts van de beheerder en het commentaar van de gebruikers verwijzen nauwelijks naar outgroups. Woorden gerelateerd aan *Duits* of *Duitsland* komen ongeveer 2 keer voor per 1000 woorden, terwijl islam-gerelateerde woorden meer dan 8 keer voorkomen per 1000 woorden. Ter vergelijking: op de Pegidapagina kwamen verwijzingen naar *Duits* en *Duitsland* ongeveer 4,5 (berichten) en 7 (commentaar) keer voor per 1000 woorden. In de door ons onderzochte periode komen *Europa* of *Amerika* in berichten van Pierre Vogel niet of nauwelijks ter sprake. De enige andere woorden in de berichten die te maken hebben met het benoemen van outgroups zijn *Israël* en *joods* (in totaal 11 keer).

In combinatie met de outgroup (referenties naar Duitsland) komen vaak *Turkije*, *Koerden* en *de media* ter sprake, alsmede *terroristen*, *vluchtelingen*, *taal (Sprache)* en *begrijpen (verstehen)*. Reacties waarin *Duits* of *Duitse* genoemd worden, gaan vaak over taal. Gebruikers geven bijvoorbeeld aan dat ze de Duitse taal nog niet machtig zijn, anderen geven juist aan het fijn te vinden dat Pierre Vogel informatie over de islam in het Duits geeft.

Er is wel een aantal reacties waarin Duitsland en Duitsers minder positief besproken worden. In deze reacties wordt islamkritiek als dom bestempeld en afkomstig van psychisch gestoorde hooligans. Duitsland wordt in een reactie beschreven als een “land van pedofielen en vreemdelingenhaat”. Voornamelijk wordt kritiek geuit op islamcritici die zich beroepen op de christelijke traditie van Duitsland, maar die is volgens de commentators al bijna verdwenen: “Het zijn geen christenen!!! 80 % van de Duitsers is ongelovig”¹⁴² De kritiek richt zich voornamelijk op Duitsland in brede zin. In maar een klein aantal reacties wordt verwezen naar anti-islamgroeperingen, zoals Pegida, HogeSa, NSU en NPd.

¹⁴² „Es sind keine Christen!!! 80% der deutschen sind ungläubig“

Wat betreft de ingroups komt de identificatie van Duitse moslims met Turkije sterk naar voren in de reacties. Duitse media en de overheid wordt verweten dat ze met twee maten meten. Zo geeft een gebruiker aan dat de PKK wel een terroristische organisatie was toen ze Duitse toeristen had ontvoerd, maar onder de huidige omstandigheden niet meer als zodanig wordt gezien.¹⁴³ Ook wordt Duitsland verweten dat ze de PKK financieel steunt en dat de media de waarheid over de PKK verdoezelen.¹⁴⁴ Onze analyse van woordcombinaties laat zien dat de PKK, de media en Turkije vaak genoemd worden in relatie tot de ingroup (moslims en/of de islam).

Naast een over het algemeen positieve framing van de ingroup en een negatieve framing van de outgroup is er ook af en toe sprake van een tegengeluid. De meeste gebruikers uitten zich in hun reacties positief of neutraal over Duitsland. Daarnaast wordt in een (beperkt) aantal reacties kritiek geuit op Vogel en de islam. Zo geeft een gebruiker aan dat Vogel maar ergens anders dan in Duitsland mensen moet 'werven'. Andere gebruikers geven aan dat de islam op zichzelf geen probleem is, maar dat het problematisch is dat moslims Duitse tradities willen aanpassen. Onderstaande reactie is hier een voorbeeld van:

"Ik heb niets tegen jullie religie en ik weet dat jullie niets met de extremisten te maken hebben, maar ik vind het niet ok dat jullie Duitsers verbieden om Duits te zijn" (de auteur richt zich op een petitie van moslims om het bierfeest af te schaffen)¹⁴⁵

Opvallend is ook een reactie van een Duitser, die zich namens de Duitsers verontschuldigt voor het beeld wat de Duitse media verspreid over moslims:

"Ik als Duitser schaam me voor de hetze, die wordt verspreid door de Duitse media. Niet alle salafisten zijn in mijn ogen slechte mensen die elke niet-moslim willen vermoorden of ons christenen niet accepteren. Radicalen zijn overal. Ik ben evangelisch en heb de islam als mooie religie leren kennen. Nooit als gewelddadig. (..) niet alle Duitsers laten zich verblinden en opruien door de media. Blijf zoals je bent. Ik volg deze pagina voor een lange tijd en ben weer aangenaam verrast"¹⁴⁶

Al met al is de conclusie dat op het forum van Pierre Vogel geen directe onlinecommunicatie plaatsvindt tussen Duitse radicale moslims en aanhangers van anti-islamgroepen. We lichten hier nu een pagina uit, de vraag is uiteraard in hoeverre deze conclusie voor alle Duitse sociale media geldt. Hier vinden we in elk geval weinig aandacht voor standpunten en acties van anti-islamactivisten.

6.5.5 Conclusie

Deze analyse van Duitse anti-islam- en radicale-islam-Facebookpagina's heeft aan het licht gebracht welke groepen aanwezig zijn op Facebook, welke relaties deze groepen onderling hebben en in hoeverre en hoe van wisselwerking tussen deze groeperingen in de posts en reacties op de pagina's sprake is.

143 „Nein, wenn ich ehrlich bin ... Vielleicht erinnert ihr euch, vor Jahren hatte die PKK mal eine Gruppe von deutschen Bergsteigern entführt, erst da wurde zaghaft die PKK als Terrororganisation betitelt.“

144 „Eyyub bey Deutschland hilft finanziell ohnehin der PKK. Habt ihr erkannt, dass früher in den Medien die PKK als Terrororganisation bezeichnet wurde und als solche auch eingestuft worden ist aber seitdem wieder die Kämpfe losgegangen sind diese von den deutschen Medien als verbitene Arbeiterpartei bezeichnet wird?“

145 "Ich habe nichts gegen eure Religion und ich weiß das ihr nichts für die Extremisten könnt, aber ich finde es nicht okay das ihr deutschen verbietet deutsch zu sein." Wie de betreffende petitie precies heeft gestart is overigens onduidelijk. De ondertekenaar met de naam Morad Almuradi gaf zelf als locatie Nederland op, maar kan verder online niet worden gevonden. Zie: <https://www.washingtonpost.com/news/the-intersect/wp/2015/09/18/what-was-fake-on-the-internet-this-week-the-petition-to-ban-oktoberfest-and-obamas-second-nobel-peace-prize/>

146 „Ich als Deutscher schäme mich für die hetze die von den deutschen Medien verbreitet wird. Nicht alle salafisten sind in meinen Augen schlechte Menschen die jeden Nicht-Muslim töten wollen oder uns Christen nicht akzeptieren. Radikale gibt es überall. Ich bin evangelisch und habe den Islam als eine schöne Religion kennengelernt. Keinesfalls als gewalttätig. (..) nicht alle deutschen lassen sich von den Medien blenden und aufstacheln. Bleibt wie ihr seid. Verfolge diese Seite schon lange und bin immerwieder positiv überrascht.“

Het netwerk van Duitse anti-islampagina's bestaat uit verschillende anti-islamactoren en is sterk gefragmenteerd. Anti-islamactoren die offline actief zijn, zijn ook online prominent aanwezig. De fragmentatie van het Duitse anti-islamnetwerk wordt gereflecteerd in de online inhoudsanalyses. Hieruit blijkt dat de framing op de pagina's sterk verschilt. Zo is het debat op de NPD-pagina een stuk agressiever dan op de pagina van de AfD en Pegida. Ook verschillen de pagina's in de prominentie van de islam als discussieonderwerp. Al met al zien we echter opvallend meer aandacht voor migranten en vluchtelingen, dan voor specifiek moslims. Kijken we naar de wijze waarop de ervaren dreiging van aanhangers van de anti-islambeweging zich vertaalt in concrete acties, dan moeten we kijken naar een bredere doelgroep als doelwit dan alleen (radicale) moslims, bijvoorbeeld ook naar asielzoekerscentra.

De zoektocht naar radicale-islampagina's als seed en de afwezigheid van radicale-islamgroepen online die wel offline bekend zijn, geeft aan dat het radicale-islamveld zeer beweeglijk is. Groeperingen verdwijnen snel, of gaan verder onder een andere naam. Een actor die momenteel online zeer prominent is, en ook offline zeer zichtbaar is, is Pierre Vogel. De inhoudsanalyse van de pagina van Pierre Vogel laat zien dat Duitsers voor het radicale-islamveld geen saillante outgroup vormen. Hoewel er wel kritiek wordt geuit op de Duitsland en de Duitse overheid, is deze pagina voornamelijk een forum voor moslims en vooral op de eigen groep gericht. Omdat er maar een Duitse islamitische pagina onderzocht is, is onduidelijk in hoeverre dit accent op de ingroup ook bij andere Duitse islamitische Facebookpagina's aan de orde is.

7. België-Vlaanderen

In de uitwerking van België richten we ons specifiek op Vlaanderen. In dit hoofdstuk zullen we beschrijven hoe de dynamiek tussen het anti-islamveld en het radicale-islamveld in Vlaanderen eruitziet. Soms is het gezien de context onmogelijk om Vlaanderen los te zien van België in zijn geheel. Bovendien wordt in een deel van de geraadpleegde literatuur geen opdeling gemaakt tussen Wallonië en Vlaanderen. In deze gevallen zullen wij over 'België' spreken.

Voor dit hoofdstuk is gebruik gemaakt van beschikbare literatuur (wetenschappelijke en 'grijze' literatuur) en van de informatie die verkregen is uit interviews met de heer Zemni, Swyngedouw en Coolsaet. Prof. Dr. Zemni is hoogleraar in de politieke en sociale wetenschappen, verbonden aan de vakgroep conflict en ontwikkeling van de Universiteit van Gent. Hij is expert op het gebied van politieke islam, migratie en het islamdebat in Europa. Prof. Dr. Swyngedouw is hoogleraar Politieke en Sociale Wetenschappen aan de KU Brussel en onder andere gespecialiseerd in extreemrechtse groeperingen en stemgedrag. Prof. Dr. Coolsaet is hoogleraar internationale betrekkingen aan de Universiteit Gent, gespecialiseerd in radicalisme en jihadisme en lid van het European Network of Experts on Radicalisation (ENER).

7.1 Nationale, macro-politieke context in Vlaanderen

7.1.1 Demografie van de islamitische bevolking in België

Afhankelijk van de bron, is tussen de 4 en 5,8 % van de Belgische populatie moslim, wat neerkomt op tussen de 416.000 en 650.000 mensen (Nationaal Instituut voor Statistiek, in Zemni 2011; Castaño 2014). In de regio van Brussel is dit 16 à 25 % (Nationaal Instituut voor Statistiek, in Zemni 2011; Castaño 2014). De grootste groep bestaat uit mensen met een Marokkaanse achtergrond, gevolgd door mensen met een Turkse achtergrond. Onder de Belgische bevolking met een niet-Europese achtergrond heerst een hoge werkloosheid, namelijk 28 %, ten opzichte van 5,2 % onder de burgers van Belgische origine (Zemni 2011: 37).

In 1974 werd de islam officieel erkend, naast nog vijf andere geloofsovertuigingen. Religies die door de wet worden erkend, kunnen rekenen op staatsondersteuning. Hierbij ontstond het probleem dat de (Belgische) islam niet beschikt over een officiële vertegenwoordiging van de geestelijkheid, die de subsidies kon verdelen (Zemni 2011). De aanwezigheid van veel moslims én de grote steun voor de anti-immigratie partij *Vlaams Belang* zorgde er bovendien voor dat de overheid vanaf de jaren 90 zocht naar een versterking van de institutionele positie van moslims, zoals in Frankrijk. Vóór de jaren 90 speelde, door inmenging van de Saoedische koning de Saoedi-Arabische stroming van de islam, het wahabisme, een belangrijke grote rol als officiële gesprekspartner van de Belgische overheid. Het overgrote deel van de moslims herkende zich echter niet in deze stroming, en de Belgische overheid beseftte dat zij zich op een bredere doelgroep diende te richten (Castaño 2014). En zo rees de vraag hoe een vertegenwoordigend orgaan, de *Executive van Moslims van België* (EMB), eruit zou moeten zien: bijvoorbeeld verdeeld per etniciteit of per religieuze stroming? Uiteindelijk werd gekozen voor een evenredige verdeling van het aantal zetels, naar het aantal bewoners van die origine woonachtig in België (Castaño 2014). De verkiezingen werden gehouden in 1998, maar vergezeld door verschillende discussies, o.a. over het gebrek aan transparantie bij de uiteindelijke keuze van de representanten (Zemni 2011: 34). Sindsdien is de EMB de officiële vertegenwoordiging van de islam in België en houdt zij zich bezig met onder andere training van imams, de certificering van halalproducten en islamlessen op publieke scholen (Castaño 2014). In het interview dat we met Zemni (expert op het gebied

van politieke islam, migratie en het islamdebat in Europa) hielden, benadrukte hij dat de positie van de executive zwak blijft. Zij probeert publiekelijk een gematigd geluid te laten horen, maar ze heeft geen grote invloed. Daarnaast ondervindt ze tegenstand, onder andere vanuit radicaalislamitische gelederen, die zelfs tot bedreigingen gaan. Zemni stelde bovendien dat er een strijd binnen de islam gaande is, en dat men beter kan spreken van 'islams', om de verschillende stromingen aan te duiden (interview januari 2016).

7.1.2 Politiek debat over immigratie en multiculturalisme

Burgerschapmodel

Zoals in het theoretisch kader beschreven, kenmerkt België zich door een meer multiculturalistische visie op burgerschap. Tussen '74 en '89 werden kwesties rondom de islam en moslims in België vaak met buitenlandse inmenging geregeld (Saoedi-Arabië, Turkije, Marokko). Daarna veranderde de Belgische overheid haar beleid, mede wegens grote achterstanden van haar islamitische burgers, o.a. op het gebied van discriminatie en werkgelegenheid. De islam kreeg een plaats binnen het multiculturalistische beleid, met de nadruk op tolerantie van verschillen. Dit leidde tot een sterke gemeenschapsvorming, of in Kaya's (2009: 112) woorden: "het ontstaan van culturele getto's of kolonies". Vanaf '95 werd de benadering van de islam meer een technische en juridische. In die tijd stegen ook de claims van moslims in het publieke domein. Ook werd in deze periode het hiervoor genoemde EMB opgericht (Kaya 2009). Sinds 2009 is het verboden om een hoofddoek te dragen op een groot deel van de Belgische scholen. Sinds 2011 is er een verbod op het dragen van gezichtsbedekkende kleding (Koning e.a. 2014).

De ontwikkeling van de islam als thema in politiek en media

Verder kan de huidige situatie in België niet los worden gezien van de langdurige aanwezigheid van het Vlaams-nationalisme: de overtuiging dat Vlaanderen autonoom moet worden. Over het Vlaams-nationalisme echter aanstonds meer.

Het Vlaams Blok baseerde zich op dit Vlaams-nationalisme, en ontstond uit de (radicaal-) rechtervleugel van deze stroming. Zij combineerde dit gedachtegoed met een openlijke racistische stellingname tegen niet-EU-burgers. De partij werd in 1978 opgericht en werd succesvol vanaf de verkiezingen op 24 november 1991, ook wel 'Zwarte Zondag' genoemd, waarin zij van twee tot twaalf zetels groeide. Immigratiethema's werden dominant in de politiek, en de islam werd een mediahype. Binnen het xenofobe en racistische discours verschoof de aandacht van migratie en asielzoekers naar een debat over de islam, en de hoofddoek in het bijzonder. Volgens Zemni (2011) was het artikel van Paul Scheffer, over een 'multicultureel drama' van grote invloed op de verspreiding van het beeld van de islam als probleem naar een breder publiek. Zemni stelt dat het idee van een 'clash of civilizations' steeds vaker te herkennen was, binnen media én politiek debat.

Daarnaast worden in het publieke en politieke debat moslims en de islam in toenemende mate neergezet als een probleem voor België. Zemni spreekt over een "islamofob discours": de ongeschikte culturele en religieuze achtergrond van moslims zou ervoor zorgen dat zij uitgesloten worden, in sociale en economische zin (Zemni 2011: 29). Zo meldt het Gelijke Kansen Centrum dat er meerdere meldingen zijn binnengekomen van vrouwen met hoofddoek die de toegang tot het stembureau werd geweigerd, of die niet de bijzitter (degene die assisteert in de stembureaus) mochten zijn (Interfederaal Gelijke Kansen Centrum 18 maart 2015). Internationaal onderzoek (zoals de Eurobarometer) laat zien dat xenofobe sentimenten lange tijd een stuk sterker waren in België dan in Nederland (Witte & Klandermans 2000).

Verder is de aandacht in toenemende mate komen te liggen op het totalitaire karakter van het islamisme, waarbij dat – net als in Frankrijk – wordt vergeleken met het nazisme. Vaak echter wordt het onderscheid tussen islam en islamisme niet gemaakt en worden de twee

structureel aan elkaar verbonden (Jamin 2012: 40). Hierbij wordt de islam gezet tegenover een modern en seculier Europa, met de katholieke Belgische waarden als basis (Zemni 2011; interview Swyngedouw januari 2016). Zemni stelt dat bijna dagelijks melding in de media wordt gemaakt van een 'islamisering van Europa' en het ontstaan van een Eurabië. De toon van het debat werd zo beledigend dat enkele vooraanstaande hoofdredacteurs opriepen tot een matiging van de toon (Zemni 2011: 40). Zemni stelt in het interview (januari 2016) dat er een ontwikkeling gaande is in de maatschappij met een steeds meer genormaliseerd anti-islamgeluid. Hij stelt dat in veel zaken een 'islamisering van de maatschappij' wordt gezien, bijvoorbeeld in het niet eten van varkensvlees. De vluchtelingenstroom heeft dit sentiment verder versterkt. Swyngedouw (interview januari 2016) stelt dat de nadruk nu is verschoven naar migranten en hun islamitische achtergrond. Het is een symbolisch debat. Zo heeft de Vlaamse regering een reddingsactie ondersteund om een paarhonderd christelijke Syriërs naar België te halen, om hen te redden uit de handen van IS. Dat is een symbolische daad, om een statement te maken, aldus Swyngedouw. Bovendien wordt de verbinding gelegd tussen terrorisme en moslims, versterkt door de aanslagen in Parijs, met een deel van de ouders afkomstig uit België. Zo stelde Jan Jambon, minister Binnenlandse Zaken in Buitenhof dat de voortvluchtige Abdeslam wel geholpen moest worden door 'de moslim-gemeenschap' (Knack.be 17 januari 2016).

Zemni stelt (interview januari 2016) dat het grootste succes van het Vlaams Belang is dat het discours dat zij sinds 40 jaar verkondigen mainstream is geworden. Dingen die politici nu zeggen, zouden 20 jaar geleden onmogelijk zijn, en komen rechtstreeks uit het discours dat het Vlaams Blok en later Vlaams Belang al lang geleden hanteerden. Ook is het geluid van het Vlaams Belang sterker genormaliseerd sinds de electorale aanhang kleiner is geworden, en zij een minder groot gevaar vormt voor andere partijen. Hierdoor zijn andere partijen minder actief in het tegengaan van het discours, aldus Zemni. Bovendien heeft Vlaanderen een sterke hegemonie van harde standpunten omtrent moslims en migratie die veel verder gaat dan in andere Europese landen (Zemni interview januari 2016).

Jamin (2012) beschrijft hoe de situatie in Wallonië en Vlaanderen verschilt: ondanks een cordon sanitaire overlappen de ideeën van het Vlaams Belang en de andere Vlaamse partijen. Thema's gerelateerd aan de Vlaamse identiteit, islam, migranten en vluchtelingen zijn onderdeel van een publiek (en politiek) debat in Vlaanderen. In Wallonië worden controverses rondom deze thema's door de traditionele partijen ontweken (ibid.: 75). Hij noemt dit als een van de redenen waarom het Front National in Wallonië maar weinig succes heeft in vergelijking met het Vlaams Belang in Vlaanderen.

7.1.3 Politiek systeem

Vlaams-nationalisme

Zoals gezegd kan de politieke situatie in België niet los worden gezien van de lange historie van het 'Vlaams-nationalisme'. Wat de politieke situatie van België bijzonder maakt, is de inrichting van het land als federatie, verdeeld in twee naties, namelijk Wallonië en Vlaanderen. Hierin kan ook de oorsprong van het Vlaams-nationalisme worden gevonden. Frans was sinds de oprichting in 1830 de officiële taal en de taal van de elite, hoewel het land voor 60 % uit Nederlandssprekenden bestond. Hierom werd de *Vlaamse Beweging* opgericht (Rochtus 2012). Een onderdeel van de Vlaamse Beweging is de Vlaams-nationalistische stroming. In 1954 vormden de nationalistenaan een partij, de *Christelijke Vlaamse Volksunie*, die niet lang daarna overging in de *Volksunie*. De verwevenheid tussen het Belgische katholicisme en Vlaams-nationalisme zorgde ervoor dat de partij minder sociaal kwetsbaar was. Binnen de Vlaams-nationalistische stroming waren diverse politieke stromingen te vinden, waaronder een radicaal-rechtse vleugel, gekenmerkt door etnisch nationalisme en de verwerping van België als natiestaat. In de Tweede Wereldoorlog vochten nationalistenaan van deze extreemrechtse vleugel mee met de Duitsers aan het Oostfront. In de lagere gelederen van de Volksunie waren nog oude collaborateurs actief. Rondom de rechtervleugel van de

Volksunie was een verscheidenheid aan extreemrechtse randgroeperingen actief, waaronder *Voorpost*. Deze rechtervleugel zou zich later afsplitsen en zou het *Vlaams Blok* oprichten. De georganiseerde nationalistische subcultuur zorgde voor een structureel raamwerk waarin het Vlaams Blok, aan de radicale randen van de Vlaamse Beweging, kon opkomen (Witte & Klandermans 2000; Kaya 2009).

Vandaag de dag vormt deze Vlaamse Beweging de basis voor bewegingen die strijden voor Vlaamse autonomie, de ‘flaminganten’ genoemd. In dit licht kunnen ook de grote successen van het Vlaams Blok worden geplaatst (meer over het Vlaams Blok in de volgende paragraaf). Art (2008) beschrijft hoe de overeenkomstige socialisatie binnen dezelfde bredere beweging en het nastreven van dezelfde doelen ervoor zorgt dat er relatief weinig spanningen binnen het Vlaams Blok, en later Vlaams Belang zijn, en dat dit heeft bijgedragen aan hun succes.

Lange tijd wisten politici niet hoe zij moesten reageren op het politieke succes van het extreemrechtse Vlaams Blok. Uiteindelijk hebben zij een ‘cordon sanitaire’ ingericht, wat betekent dat de partijen op geen enkel politiek niveau met het Vlaams Blok samenwerken. Volgens Rochtus (2012) werd de effectiviteit hiervan duidelijk tijdens de verliezen die Vlaams Belang leed tijdens de regionale verkiezingen van 2009 en de federale verkiezingen van 2010. In dezelfde periode won de *Nieuw Vlaamse Alliantie* (N-VA) aan populariteit, met 13,8 % van de stemmen. Net als het Vlaams Belang strijdt het N-VA voor een afscheiding van Vlaanderen (Rochtus 2012). Rochtus (2012) beschrijft hoe de N-VA, net als de Volksunie eerder deed, ervoor heeft gezorgd dat het Vlaams-nationalisme weer uit de ‘donkere schaduw’ kwam, waarin het onder invloed van het Vlaams Blok (en later Vlaams Belang) was terecht was gekomen. Bart de Wever stelt dat hij het Vlaams-nationalisme wil lostrekken van het etnische nationalisme en het succes van het Vlaams Blok wil terugdringen “zodat Vlaanderen niet langer moet lijden onder het stigma van een extreemrechtse regio” (De Morgen 2012, in Rochtus 2012: 274).

Witte en Klandermans (2000) beschrijven dat België weinig antiracismewetten kent, en bovendien worden zij weinig toegepast. De antiracismewet is maar weinig gebruikt om racistisch getinte propaganda van Vlaams Blok te verbieden. Ook worden extreemrechtse demonstraties niet vaak verboden in België. Van Donselaar (in Witte & Klandermans 2000) beschrijft dat racistisch geweld in België vaker verweven is met extreemrechtse partijen zoals het Vlaams Blok. Bovendien, zo stellen Witte & Klandermans (2000: 706,707) is het in België wettelijk gezien lastiger om een groepering te verbieden dan in Nederland, en worden de beschikbare middelen minder effectief toegepast.

7.1.4 Maatschappelijke en internationale ontwikkelingen

Evenals in de andere onderzochte landen, is voor de wisselwerking in Vlaanderen de trek van jonge Vlaamse (en breder: Belgische) geradicaliseerde moslims naar Syrië en Irak van belang. Het risico bestaat dat zij terugkeren naar België om daar, of in een ander Europees land aanslagen te plegen, zoals de aanslagen in november 2015 in Parijs en maart 2016 in België lieten zien. De steun van België voor de strijd tegen de IS in Syrië kan hierbij een extra reden zijn om België als vijand te zien.

Het gevoel van achterstelling dat veel Belgische jongeren met migrantenachtergrond hebben is een voedingsbodem voor radicalisering, zo stellen zowel Zemni als Coolsaet in de gehouden interviews (januari 2016). Beiden benadrukken dat de socio-architecturale indeling van België niet te vergelijken is met bijvoorbeeld Frankrijk. Molenbeek ligt bijvoorbeeld vlakbij het centrum. Coolsaet stelt dat de geografische nabijheid juist kan zorgen voor meer fricties tussen ‘het luxueuze leven’ en de achtergestelde buurten. Zemni waakt ervoor radicalisering te gemakkelijk met achterstandswijken te verbinden. Coolsaet stelt echter dat het gevoel van sociale uitsluiting van jongeren in de achterstandswijken in België en Frankrijk vergelijkbaar is. Hij stelt dat er vooral bij jongeren met Marokkaanse achtergrond

een diep gevoel van uitsluiting heerst; van nooit volwaardig lid te kunnen worden van de samenleving.

Koutroubas en collega's (2009) beschrijven hoe de combinatie van economische exclusie, de culturele en linguïstische marginalisering en de etnische concentratie/segregatie ervoor zorgt dat Turkse migranten erg op hun land van origine zijn gericht. Bovendien is de Turkse gemeenschap in de Brusselse randgemeenten kwetsbaar voor het radicaalnationalistische discours, van onder andere de *Grijze Wolven*, zo bleek ook na rellen na een aanslag door PKK-strijders in 2007.

7.2 Het anti-islamveld in België

7.2.1 Structuur en actoren

Hieronder een beschrijving van Het Vlaams Blok, later Vlaams Belang, en Voorpost. Ook wordt kort de voor België nieuwe groepering *Pegida* beschreven omwille van haar verbanden met de eerdergenoemde groeperingen en haar internationale karakter. Ze zal echter niet verder meegenomen worden in de analyse, wegens haar tot nu toe geringe betekenis in België. België kent voorts meerdere kleinere groeperingen met een niet-politieke, extreemrechtse Vlaams-nationalistische en anti-islamitische agenda. Voor deze analyse is ervoor gekozen deze niet op te nemen in de beschrijving.

Vlaams Blok, Vlaams Belang

In 1978 werd het Vlaams Blok opgericht. Zoals we in de vorige paragraaf hebben kunnen lezen waren het extreemrechts-activistische partijaanbod én de vraag naar zulke partijen sinds lange tijd sterk in België. Begin jaren 90 kwamen vraag en aanbod bij elkaar, resulterend in een snelgroeiend Vlaams Blok (Witte & Klandermans 2000). Veel van de leiders uit de beginperiode van het Vlaams Blok waren daarvoor actief geweest aan de rechterflank van de oude Volksunie en hadden regelmatig een rol binnen de extreemrechtse randgroeperingen gehad (Kaya 2009). Bovendien beschrijft Art (2008) hoe in de beginjaren van Vlaams Blok lokale groeperingen zoals Voorpost groeiden als lokale takken van het Vlaams Blok en dus historisch gezien sterke verbanden met elkaar hebben.

De nationale doorbraak van Vlaams Blok vond plaats in 1991, met Antwerpen als het electorale middelpunt van de partij, waar de partij al in 1989 20,6 % van de stemmen behaalde tijdens de Europese verkiezingen. Landelijk behaalde de partij het hoogste aantal stemmen tijdens de Europese verkiezingen in 1994, met 12,6 %. Het grootste deel van de kiezers was te vinden onder de 'mindergestelde' burgers (Witte & Klandermans 2000). Maar binnen de partij waren er ook veel hoger opgeleide leden te vinden, onder andere door de aanwezigheid van radicaal-Vlaams-nationalistische groeperingen op universiteiten (Art 2008). De keuze van kiezers om voor Vlaams Blok (en later Vlaams Belang) te stemmen wordt voor een groot deel bepaald door hun negatieve houding ten opzichte van immigranten, meer dan om sociaal en economische motieven (Witte & Klandermans 2000). Rochtus (2012: 274) beschrijft daarentegen hoe een deel van het electoraat op het Vlaams Blok stemde wegens hun Vlaams-nationalistische standpunten; zij zouden de anti-immigratie-standpunten op de koop toe nemen. In de jaren 90 professionaliseerde de partij door een nieuwe generatie 'goed getrainde' activisten (Witte & Klandermans 2000). Bovendien verschaften leden van Vlaams-nationalistische, niet-politieke organisaties als Voorpost in de beginjaren van het Vlaams Blok een constant aanbod van betrokken activisten die ondersteuning boden bij electorale campagnes. Ook kwam de top van het Vlaams Blok lange tijd uit de Vlaams-nationalistische niet-politieke groeperingen, zoals Voorpost (Art 2008).

Tijdens de regionale verkiezingen van 2004 behaalde de partij een vijfde van de stemmen (Mouhafim e.a. 2015). In 2004 werd het Vlaams Blok verboden om zijn racistische en xenofobe uitspraken. Niet lang daarna echter, richtten de leiders van Vlaams Blok de partij

Vlaams Belang op, met dezelfde ideologie en standpunten. In 2007 behaalde de partij 12 % van de stemmen in België (Castaño 2014).

Art (2008) beschrijft hoe de partij waakt voor de connectie met rechts-extremisme. Zo werd Raes, de vicepresident van de partij, uit de partij gezet toen hij zijn twijfel uitsprak over de holocaust in een interview met de Nederlandse televisie (2008: 435).

Op dit moment heeft de partij een groot deel van haar stemmen verloren aan de N-VA, de Nieuw Vlaamse Alliantie onder leiding van Bart de Wever, en is de politieke invloed van het Vlaams Belang afgenomen. Zowel Swyngedouw als Zemni (interview januari 2016) stellen dat het N-VA een nieuwe speler is aan de rechterflank, en naar rechts is geschoven. Swyngedouw stelt dat Dewinter geen grote speler meer is, maar dat De Wever nu een leidende rol heeft in het politieke en publieke debat. Ook stelt hij dat de N-VA de strategieën en het discours van het Vlaams Belang gedeeltelijk overneemt. De staatssecretaris van asielzaken, Francken, heeft bijvoorbeeld al meerdere keren onder vuur gelegen wegens racistische uitspraken. Swyngedouw stelt bovendien dat de N-VA sterk naar Frankrijk kijkt en zich meer baseert op het assimilatiemodel. Wegens bedreigingen wordt De Wever nu permanent beveiligd door de federale overheid. Swyngedouw stelt niet te weten uit welke hoek de bedreigingen komen (interview januari 2016). Wij zullen de N-VA binnen deze analyse niet als afzonderlijke actor behandelen.

Voorpost

Voorpost is in 1977 opgericht in Vlaanderen en heeft daarnaast o.a. afdelingen in Nederland en Zuid-Afrika. Het is een nationalistische organisatie die Nederland en Vlaanderen wil verenigen (Van der Valk 2012). In de statuten van de groepering staat dat zij “beoogt de belangen te behartigen van al wie kan worden beschouwd als te behoren tot de Nederlandse etnische gemeenschap” (NRC Webpagina’s 8 juni 2000). Zoals beschreven, is Voorpost van oudsher verbonden met het Vlaams Blok, en later Vlaams Belang. Art (2008) stelt dat het aantal leden tussen de 2000 en 3000 ligt. Hij noemt hen de ‘politieke soldaten’ van de partij die het vuile werk van de politieke partij opknappen, zoals het uitdelen van pamfletten. Zemni (interview januari 2016) stelt dat Voorpost een verlengde is van het Vlaams Belang, en dat zij de politieke partij onder druk kunnen zetten als zij vinden dat de partij een te zwak geluid laat horen. Swyngedouw (interview januari 2016) benadrukt dat Voorpost weinig betekenis meer heeft.

Pegida

Pegida, de groepering met zijn oorsprong in Duitsland, is ook in België actief. Haar discours is gelijk aan de groepering in Duitsland: tegen de instroom van asielzoekers en de islam. De groepering heeft verbindingen met het Vlaams Belang en Voorpost. Zo was Dewinter aanwezig bij een demonstratie van Pegida in januari 2016 (De Morgen 9 januari 2016) en sprak de Pegidavoorzitter Bachmann tijdens de nieuwjaarsreceptie van het Vlaams Belang (Gazet van Antwerpen 10 januari 2016).

In maart 2015 was Pegida voor het eerst actief op straat in Antwerpen. De demonstratie werd toen verboden door de burgermeester van Antwerpen, Bart de Wever. De meer dan 200 demonstranten die toch kwamen opdagen, kregen een boete, en enkelen werden opgepakt. In Vlaanderen noemt de groepering zichzelf Pegida Vlaanderen of Vlativa: *Vlamingen tegen de islamisering van het Avondland*. De huidige voorzitter is Wim van Rooy, in samenwerking met zijn zoon Sam Van Rooy, die ook actief is voor Vlaams Belang. Sam de Rooy was bovendien beleidsmedewerker van de PVV-fractie in Den Haag. Na een filmpje op zijn Facebook-pagina met de titel ‘Scheveningen anno 2011: kiemen van achterlijkheid’, waarin hij een aantal niqab dragende vrouwen volgt en filmt, werd hij ontslagen (Elsevier 16 juli 2011).

Op de pagina van de partij staan foto’s van door terroristische aanslagen omgekomen Belgen, “Vlamingen of Walen die het slachtoffer werden van islamterreur”, zo valt op de website te lezen (Erelijst, Pegida Vlaanderen).

Zemni (interview januari 2016) stelt dat met de komst van Pegida ook de andere groeperingen het momentum aangrijpen om nieuwe mensen aan zich te binden. Zo waren er bij de betogingen van Pegida niet alleen mensen uit de gelederen van Voorpost en Vlaams Belang, maar ook mensen die nieuwe ideeën wilden aanhoren.

Swyngedouw en Zemni (interviews januari 2016) stellen dat Pegida op dit moment nog een marginale groepering is met weinig aanhang. Zemni benadrukt dat onenigheden binnen de groepering hiertoe hebben bijgedragen, onder andere over de toon die de groepering moest aanslaan.

Zemni (interview januari 2016) stelt ook dat er weinig competitie is tussen de hierboven beschreven groeperingen, maar dat zij juist elkaars' activiteiten bezoeken om samen een sterk front te vormen.

7.2.2 Discursief repertoire

Vlaams Belang

Mouhafim en collega's (2015) analyseerden het campagnemateriaal van het Vlaams Belang van 2004 tot en met 2007. Hierin herkenden zij een viertal dominante retorische frames. Zo werpt de partij zich op als '*vox populi*', de stem van de stille meerderheid, en de beschermer van de Vlaamse identiteit en democratie. Ook beroept zij zich op het Vlaams-nationalisme, met een aantal breder erkende Vlaams-nationalistische waarden, waaronder de bescherming van de republiek, en de Nederlandse taal, en de bedreiging door de Walen. Jamin (2012: 69) beschrijft bovendien dat de partij een culturele, raciale, linguïstische en identitaire visie heeft op etniciteit, met het concept van nationaliteit gebaseerd op biologische kenmerken. Zij gaat uit van een raciale en biologische ongelijkheid (Jamin 2012). Als derde heeft de partij een beeld van de mislukking van het multiculturalisme geconstrueerd, met de schuld bij de 'linkse multiculturalisten'. De partij staat een volledige assimilatie van migranten voor. Een laatste dominant frame dat de partij hanteert, is dat van een 'clash of civilizations', met een historische traditie van een christelijk, vredig en harmonieus Europa dat zich beschermt tegen een binnenvallende barbaarse islam. Afbeeldingen die ter ondersteuning worden gebruikt, zijn bijvoorbeeld moslims die op straat bidden (vergelijk met Frankrijk) (Mouhafim e.a. 2015: 101,102). Vooral islamitische migranten worden dus als probleem gezien. In een interview met een in New York gezeten nieuwsblad, 'Jewish Week', verklaarde Dewinter geen racist te zijn, maar islamofob. Hij wilde aantonen dat joden en het Vlaams Belang dezelfde angst deelden, namelijk de islam (Jamin 2012: 75). Zemni voegt daaraan toe in het interview (januari 2016) dat het Vlaams Belang een retorische truc toepast: er bestaat geen gematigde islam, de islam is radicaal. Er bestaan wel enkele 'normale' moslims, maar de kans is groot dat die op een gegeven moment radicaal worden.

Hierbij creëert het Vlaams Belang een positief beeld van zichzelf door '*othering*' van 'buitenlanders' en de politieke tegenstander. De partij grijpt in haar retoriek terug op een 'beter verleden', een 'Golden Age' van etnische en religieuze homogeniteit en de wil daarnaar terug te keren (Mouhafim e.a. 2015).

Het Vlaams Belang (en daarvoor ook het Vlaams Blok) laat zich openlijk inspireren door het Franse Front National (Jamin 2012). Zo nam het Vlaams Blok de populistische strategie van het 'nieuwe rechts' van Front National in Frankrijk over, gekenmerkt door een duidelijk uitgesproken anti-immigratieagenda, gepresenteerd op een mediagenieke manier (Witte & Klandermans 2000). Volgens Lubbers en collega's (2002: 15) scoort het Vlaams Blok hoog op het item 'immigratie-restrictieklimaat' (op Oostenrijk na het hoogste), wat inhoudt dat de partij relatief restrictief is op immigratiethema's.

In het discours van Vlaams Belang worden vluchtelingen en terrorisme aan elkaar gekoppeld. Zo waarschuwde de voorzitter van Vlaams Belang, Tom Van Grieken, dat de vluchtelin-

gen niet op de vlucht zijn voor terreur, maar dat ze hier terreur importeren (Het Laatste Nieuws 16 januari 2016). Na de gebeurtenissen in Keulen spreekt Filip Dewinter bovendien van ‘een seksjihad’ tegen het Westen en hij stelt dat de Antwerpse jongeren zich allen bedreigd voelen, behalve de moslims. Dit benadrukt wederom de nadruk op moslims in het algemeen. Daarnaast pleit Dewinter voor de legalisering van zelfverdedigingswapens, zoals pepperspray (Het Laatste Nieuws 10 januari 2016). Mouhafim en collega’s (2015) beschrijven hoe het discours van het Vlaams Belang steeds meer mainstream wordt binnen het algemene politieke discours.

Voorpost

Voorpost stelt zich te richten tegen de hele ‘multicultuur’, en niet enkel tegen de islam. De linkse elite wordt gezien als de schuldige van de huidige toestand waarin zij ‘haar eigen volk wil opofferen om de lieve vrede te bewaren’. Hoewel Voorpost zich al eerder richtte tegen moskeeën (d.m.v. een stickeractie, zie actierepertoire) is de aandacht voor de islam in de afgelopen jaren sterker geworden. Islam en islamistisch extremisme worden hierbij in een adem genoemd. De islam wordt door de groepering niet als een religie gezien, maar beschreven als een ‘intolerante woestijnideologie’. De groepering voorziet een geleidelijk inname van Europa door immigrerende moslims, en zijn om deze reden tegen een toetreding van Turkije tot de EU. Zo stellen zij: “Nu reeds is er een bijna niet te stoppen insijpelen, niet door Turkse ‘legers’ maar gestadig aan met buggy’s en kinderkoetsen” (Van der Valk 2012: 70-71).

7.2.3 Actierepertoires

Vlaams belang

Mouhafim en collega’s (2015) beschrijven hoe het de strategie van het Vlaams Belang is om de burgers aan te zetten tot steun van de partij, door stemmen, lid te worden of activisme. Kenmerkend voor het Vlaams Belang is de media-aandacht die de partij krijgt, vooral door een aantal ‘mediagenieke’ acties van Dewinter, voormalig fractievoorzitter van Vlaams Blok en Vlaams Belang, en momenteel nog steeds actief voor de partij in Antwerpen. Hieronder een aantal toonaangevende acties.

In 2012 loofde Dewinter een beloning uit aan mensen die boerkadragende vrouwen zouden aangeven bij de politie (Koning e.a. 2014).

Verder lanceerde Dewinter in april 2014, een maand voor de verkiezingen, het onlinespel ‘Minder-Minder-Minder’, waarbij ‘Minder’ slaat op Minder Islam, Minder Immigratie en Minder Criminelen. De naam verwijst ook naar de uitspraken van Geert Wilders (Trouw 28 april 2014). Het spel leidde tot veel commotie. Er werden 135 meldingen gedaan bij het Gelijke Kansen Centrum (Interfederaal Gelijke Kansen Centrum 18 maart 2015).

Een andere actie van Vlaams Belang bestond uit de verloting in maart 2015 van tien vliegtickets aan moslims die willen terugkeren naar hun land van herkomst, onder de slogan ‘Oost West? Thuis Best!’ Zij stelde zich te richten op moslims die zich niet thuisvoelen of die vinden dat de sharia ingevoerd moet worden (Het Laatste Nieuws 19 maart 2015).

Verder waren er bij de Moslimexpo in Antwerpen van mei 2015 zo’n zestigtal actievoerders en politici van Vlaams Belang en Voorpost aanwezig. Zij droegen spandoeken met leuzen als ‘Vrijheid of Islam’, en de leden van Voorpost deelden varkensworst uit. Dewinter zou door de megafoon hebben geroepen: “Wie wil weten hoe jongeren radicaliseren, raad ik aan de volgende dagen deze beurs te bezoeken.” Hiermee duidde Dewinter op de volgens hem radicale sprekers Abou Jahjah, de voormalige leider van AEL, en de Antwerpse imam Nordine Taouil. Na Dewinters toespraak volgde de slogan ‘Eigen volk eerst’ (Knack.be 2 mei 2015).

Ook wilde het Vlaams Belang een manifestatie organiseren bij de Moslimbeurs die november 2015 georganiseerd werd in Brussel, waar zo'n 20.000 aanwezigen werden verwacht. Echter, de waarnemend burgemeester van Brussel verbood de manifestatie om veiligheidsredenen. Het Vlaams Belang stelde te willen demonstreren tegen de aanwezigheid van twee sprekers die zij als extremistisch beschouwt, namelijk de 64-jarige Egyptische prediker Omar Abdelkafi en de Saoedische sjeik Abdellah al Moslih. De website van Vlaams Belang vermeldde: "Deze beurs heeft al vele jaren een erg kwalijke reputatie vermits zij telkens opnieuw een aantal buitenlandse sprekers uitnodigt die bekend staan om hun extremistische ideeën omtrent de islam." De reactie van organisatoren van de Moslimbeurs was dat zij verschillende stromingen aan bod wil laten komen, dus ook de meest orthodoxe (Brussel Nieuws 5 november 2015).

Tijdens de ramadan van 2015 waren er twee groeperingen die een claim deden op de publieke ruimte aan de hand van het plakken van affiches. Zo organiseerde het verband *Steden tegen islamisering* in samenwerking met Vlaams Belang een affiche- en stickeractie met de tekst '100 % haram, stop islamisering'. De perswoordvoerder was Sam van Rooy, die ook betrokken is bij Pegida. Dewinter stelde in een reactie: "De ramadan hoort hier niet thuis. (...) Als we capituleren voor ramadangebruiken leidt dat tot de islamisering van onze cultuur." Aan de andere kant organiseerde Unizo, een vereniging van zelfstandig ondernemers in Antwerpen, een actie met affiches die moslims een fijne ramadan toewensen (Het Laatste Nieuws 24 juni 2015).

Verder organiseerde Vlaams Belang in juli 2015 een tentoonstelling van Mohammedcartoons. De tentoonstelling van zo'n zeventig cartoons door internationale cartoonisten was te bezichtigen in het secretariaat van de afdeling in Antwerpen. Dewinter stelde in een reactie op de cartoons dat het ging om "de strijd voor de vrijheid van meningsuiting en dus tegen de intolerante islam". En: "De pen is een democratisch wapen en de Mohammedcartoons zijn onze beste argumenten in de strijd tegen de islamcensuur en oprukkende islamisering" (De Standaard 7 juli 2015).

Ook riep Dewinter in oktober 2015 asielzoekers op om de 'Go-Back Bus' te nemen om terug te gaan naar hun land van afkomst. Dit deed hij door middel van de verspreiding van brieven in o.a. Arabisch en Farsi, waarin hij de vluchtelingen opriep te strijden voor hun eigen land, tegen de Islamitische Staat (De Standaard 28 oktober 2015).

Bovendien diende de partij een strafklacht in tegen drie ministers bij het Brusselse parket-generaal. De klacht luidde dat deze ministers de Grondwet zouden schaden met hun 'criminele vluchtelingenbeleid', wat ten koste zou gaan van 'het eigen volk' (De Morgen 10 november 2015).

Verder overhandigde Dewinter pepperspray aan een partijgenote op de nieuwjaarsreceptie van Vlaams Belang in januari 2016, nadat hij de dagen daarvoor had gepleit voor de legalisering van zelfverdedigingswapens naar aanleiding van de aanrandingen in Keulen (De Morgen 10 januari 2016).

In januari 2016 stelde de partij vervolgens dat zes moskeeën in Antwerpen gesloten moesten worden en tien onder permanente controle moesten komen. Dit nadat zij verschillende moskeeën hadden onderzocht (De Morgen 8 januari 2016).

Ook lokale afdelingen hebben eigen acties uitgevoerd. Zo drongen drie leden van de partij in Schoten in 2012 een basisschool binnen waar op dat moment een barbecue werd gehouden met halalvlees als onderdeel van een eindejaarsproject. De adjunct-directeur meldde als reactie: "Ze intimideerden de leerlingen en dwongen hen de Zwan-worstjes op te eten" (Trouw 14 juni 2012).

Voorpost

Het actierepertoire van Voorpost bestaat uit het verspreiden van de ideologie door middel van een ledenblad en acties. Officieel wijst de organisatie geweld af. Bij sommige acties wordt samengewerkt met de afdeling in Vlaanderen en in Nederland. Hierdoor is uit de literatuur niet altijd duidelijk of de betreffende actie in Nederland, Vlaanderen, of beide plaatsvond.

De organisatie heeft meerdere demonstraties georganiseerd, soms in samenwerking met Vlaams Blok/Belang. In september 2007 demonstreerde de organisatie tegen de ‘islamisering van onze steden en gemeenten’ (Van der Valk 2012). Ook werden bij supermarkten acties gevoerd tegen het ritueel slachten onder de slogan ‘Stop Halal’, en werd tijdens deze actie bij een supermarkt een toneelstukje opgevoerd waarbij een ‘moslim’ met opgeplakte baard met een kromzwaard een dier slachtte (Van der Valk 2012: 71).

Verder organiseerde Voorpost-Nederland in 2009 een vormingsdag in Twente, over ‘de islamisering’ van Nederland (Van der Valk 2012).

In juni van 2014 bekladden enkele leden van Voorpost een moskee en een Turks cultureel centrum in Zelzate met anti-islamitische en racistische leuzen (De Morgen 4 juni 2014). Op de website van Voorpost zelf staat te lezen dat een gedeelte van de actie uit naam van Voorpost gebeurde, maar dat sommige leuzen “door een of meer onverlaten” op straat werden geschilderd en gestickerd (Voorpost 11 juni 2014). De woordvoerders van de moskee dienden een klacht in (De Morgen 4 juni 2014).

Anti-islamdad

Het aantal anti-islamdad is in de afgelopen jaren met 20 % gestegen. Sinds 2012 zouden wekelijks twee anti-islamdad worden gepleegd, volgens het Interfederaal Gelijke Kansen Centrum (in: Knack.be 20 januari 2015)¹⁴⁷. Het centrum stelt dat het in 2014 700 meldingen van discriminatie, haatboodschappen of haatmisdrijven op grond van geloof of levensbeschouwing binnenkreeg. In 90 % van de gevallen waren deze gericht tegen moslims. Bovendien zijn er twee keer zoveel meldingen van fysiek geweld in 2014 dan in 2013. Voorbeelden van anti-islamdad die worden genoemd zijn fysieke agressie tegen vrouwen met hoofddoek en het oproepen tot brandstichting in moskeeën op Twitter en Facebook (Interfederaal Gelijke Kansen Centrum 18 maart 2015).

Tien dagen na de aanslagen in Parijs ontving de Molenbeekse moskee Attadamoun een brief met doodsdreigingen aan de moslimgemeenschap. De brief is ondertekend met ‘L’Etat Chrétien’ (De Standaard 23 november 2015). Drie dagen daarna op 26 november 2015 ontving de Grote Moskee van Brussel ‘poederbrieven’, waarvan men eerst dacht dat het om radioactieve antrax ging, maar het om bloem bleek te gaan (De Morgen 26 november 2015).

7.3 Het radicale-islamveld en overige actoren

Hieronder eerst een aantal actoren die belangrijk zijn in het bredere islamitische veld. In de beschrijving van het ‘radicaalislamitische veld’ zullen ook enkele groeperingen worden beschreven die wij zelf niet als ‘radicaalislamitisch’ bestempelen, maar die o.a. door anti-islamgroeperingen wél als zodanig worden geoormerkt, en om die reden een rol spelen in de wisselwerking tussen radicale islam en anti-islam.

7.3.1 Structuur en actoren

Arabische Europese Liga (AEL)

Een groepering die zowel door Nederlandse als Belgische politici en journalisten als radicaalislamitisch of islamistisch werd gelabeld was de *Arabische Europese Liga* (AEL). De

¹⁴⁷ Rapport van Gelijke Kansen Centrum niet te vinden online.

groepering had echter geen radicaalislamitisch gedachtegoed, maar eerder een Arabisch nationalistisch (Jacobs 2006). Vanwege haar rol in de wisselwerking tussen de twee velden nemen we de groepering op in de analyse.

De groepering werd opgezet door Abou Jahjah (van Libanese afkomst). De AEL trok voornamelijk jongeren van Marokkaanse afkomst aan. In 2002 werd de groepering snel bekend door rellen, en de daaropvolgende arrestatie van Jahjah met veel politieke en media-aandacht, tot in het buitenland toe. Volgens de AEL zelf groeide de groepering toen van 200 naar 2000 leden (Jacobs 2006). Coolsaet stelt dat de overheid buitenproportioneel reageerde op deze partij. Zij wist niet hoe te reageren op een dergelijke nationalistische groepering, nu deze uit een andere hoek kwam dan het Vlaams-nationalisme (interview januari 2016). Volgens Zemni (2011) werd de opkomst van deze groepering, die op een democratische manier vroeg om groepsrechten, niet gestimuleerd, maar juist gezien als bewijs van de mislukking van de integratie.

De AEL verklaarde onder andere afdelingen te willen oprichten in Nederland. Enkele CDA-politici pleitten er in reactie voor om de organisatie te verbieden. De Nederlandse afdeling had weinig succes (Jacobs 2006).

Met de jaren werd het anti-Israëliëse discours van de groepering steeds sterker. In 2006 stapte Abou Jahjah op als leider van de groepering om zich in Libanon aan te sluiten bij de strijd tegen Israël (Koutroubas e.a. 2009). De AEL breidde haar contact uit naar een salafistische groepering in Nederland. Hierdoor kwam de groepering uiteindelijk in een spagaat terecht (Coolsaet interview januari 2016). De banden met Hezbollah en andere extremistische organisaties zorgden er uiteindelijk voor dat de overheid de groepering in 2007 ontbond, en zij in 2010 ophield te bestaan (Castaño 2014).

Anno 2014 richtte Abou Jahjah een nieuwe ‘burgerrechtenbeweging’ op, *Movement X*, evenals de voormalige AEL gericht op gelijkheid en rechten voor minderheden (website Movement X). In december 2014 demonstreerde de groepering tegen het in hun ogen racistische discours van staatssecretaris van asielzaken, Francken (De Standaard 8 december 2014). Ook diende zij een klacht in tegen Bart De Wever wegens racistische uitspraken (De Morgen 31 maart 2015; website Movement X). De groepering wil een luis in de pels zijn van het ‘establishment’, met een alternatieve stem in het debat over migratie en de negatieve houding ten opzichte van islam. Waar Jahjah eerder een buitenstaander was in het publieke en politieke debat, is hij daar nu onderdeel van, onder andere door zijn wekelijkse column in De Standaard en regelmatige televisieoptredens (interviews Swyngedouw en Coolsaet januari 2016). Wegens de afstand tot het radicaalislamitische veld en het verdere gebrek aan recente informatie zal niet dieper op deze laatste groepering worden ingegaan.

Apolitieke orthodoxe groeperingen

Daarnaast is er nog een aantal op orthodoxe leest geschoeide islamitische organisaties zonder bekende politieke ambities in België. We hanteren hierbij de indeling van Koutroubas en collega's (2009). Belangrijk te vermelden is dat betreffende organisaties in de landen van herkomst een meer politieke, radicale vorm kunnen aannemen, maar zij volgens Koutroubas e.a. 2009 in België eerder als apolitek kunnen worden gezien.

De meest prominente organisatie is de Turkse *Milli Görüs*. Haar activiteiten bestaan voornamelijk uit religieuze activiteiten, de verspreiding van de ideologie en ze heeft een aantal educatieve instellingen. In toenemende mate is de organisatie gericht op integratie van de gemeenschap in de Belgische maatschappij. De organisatie stelt dat zo'n 30 % van de mensen met Turkse achtergrond in België lid is van Milli Görüs en dat zij binnen dertig moskeeën actief zou zijn.

Net als in Frankrijk is *Tablighi Jamaat* actief in België. De ideologie komt overeen met de stroming in Frankrijk: gericht op Koranstudie en een strikt religieuze levenswijze, zonder politieke aspiraties. In de jaren 80 won de organisatie aan populariteit en organisatiekracht en was zij een belangrijke speler binnen de Belgische islam. Ondanks haar origine in India en Pakistan, is het grootste deel van haar aanhangers van Marokkaanse afkomst.

Daarnaast hebben de *Moslimbroeders* enige bekendheid in België, met een Syrische en een Egyptische tak. De organisatie bepleit een islam geworteld in België, met de nadruk op religie en educatie en op de vernieuwing van sociale normen (Koutroubas e.a. 2009).

Ook is *Hizbollah* actief in België, maar zij lijken vooral gericht op fundraising voor de situatie in Libanon, en tegen de Palestijnse bezetting door Israël (Koutroubas e.a. 2009).

Als laatste zou de salafistische stroming vanuit Saoedi-Arabië invloed hebben in België. Zo bezit het Saoedische koningshuis de erfpacht van de Grote Moskee in Brussel. Het Vlaamse parlementslid Yamila Idrissi riep in november 2015 op om de controle van de Saoedische regering op de Grote Moskee in Brussel te stoppen, vanwege deze salafistische invloeden vanuit Saoedi-Arabië (De Standaard 27 november 2015).

Zemni benadrukt in het interview (januari 2016) dat bovenstaande organisaties van belang zijn, maar dat hun betekenis niet moet worden overschat. Zij worden vaak geclassificeerd als radicaal, maar zijn geen prioriteit voor de veiligheidsdiensten. Zo legt de Moslimbroederschap de nadruk op integratie in België. Omdat zij, voor zover wij na kunnen gaan, geen aantoonbare rol spelen in de wisselwerking tussen het anti-islam- en radicale-islamveld zullen we deze organisaties niet verder behandelen.

Extremistische (jihadistische) stromingen

Het dominante gevaar binnen het radicale-islamveld in België op dit moment bestaat uit jongeren die naar Syrië en Irak reizen en naar België terugkeren (Benichou e.a. 2015). Coolsaet stelt dat er een basis is van mensen die het jihadisme aanhangen, en dat ze de kern vaak aanvullen met mensen die zij kennen uit het criminele netwerk, kennissen uit de wijk of familie. Hij stelt dat er verbanden bestaan tussen door IS-geïnspireerde personen in Frankrijk en België. Hierbij gaat het vaak om Franssprekende netwerken, ontstaan doordat zij samen werden geplaatst in Syrië. Een voorbeeld is Abaaoud, een van de organisatoren van de aanslagen in november in 2015 in Parijs. Coolsaet (interview januari 2016) stelt dat in plaats van 'lone actors' beter kan worden gesproken van grassrootsnetwerken: netwerken die tamelijk spontaan ontstaan, bestaande uit familie en vrienden, geïnspireerd door het jihadistische gedachtegoed, en met eventuele expertise van mensen die naar Syrië zijn gereisd en daar training hebben gekregen. Hij betwijfelt ten eerste of de aanslagen vanuit de IS worden aangestuurd. Zij zullen er in sommige gevallen bij betrokken zijn, bijvoorbeeld in financiële zin, maar de mate waarin is onduidelijk. Coolsaet denkt dat IS vooral opportunistisch is in het claimen van de aanslagen die in zijn naam zijn gepleegd. Wel vermeldt hij dat het allemaal zonder zekerheid te zeggen is, omdat er vrijwel geen sluitende bewijzen zijn.

België heeft, percentueel gezien, het grootste aantal jongeren dat naar deze landen is uitgereisd (Benichou e.a. 2015), 440 ten tijde van schrijven (Bakker & De Roy van Zuidewijn 2015).

De bekendste radicaalislamitische organisatie in België is *Sharia4Belgium*, geïnspireerd op de pan-islamitische groepering Hizb Ut-Tahrir en later Al-Muhajiroun. Belkacem (alias Abu Imran) liet zich inspireren door Choudary, die het merk 'Sharia4' had neergezet. Uiteindelijk zou de Sharia4Belgium de grootste tak van de Sharia4-organisaties worden (Vidino 2015). Hoewel Sharia4Belgium aanvankelijk vooral gericht leek op provocatieve acties in België, is er na terugkeer van een aantal leden uit Libanon, waar zij samen waren met de

Al-Muhajiroun voorman Bakri, een grote uitstroom van jongeren naar Syrië en Irak op gang gekomen (Vidino 2015: 10). Zo'n 10 % van de naar Syrië uitgereisde Belgen zou banden hebben met Sharia4Belgium (Benichou e.a. 2015: 158).

Coolsaet beschrijft dat Sharia4Belgium en soortgelijke groepen in de beginperiode van de Syriëgang een rol hebben gespeeld bij het samenbrengen van push- (denk aan het gevoel van uitsluiting) en pullfactoren (waaronder de mogelijkheid om 'op te klimmen' binnen de IS). Hierdoor zijn zij een significante factor geweest bij het op gang brengen van deze Syriëgang. Voorbeelden van andere groeperingen die hij noemt zijn *Resto du Tahwid* in Schaarbeek en ex-leden van de *Groupe Islamique Combattant Marocain* (GICM) in Maaseik (Coolsaet 2015). Deze laatste dateert uit de tijd van de aanslagen op treinen in Madrid (in 2004) en bestond uit een netwerk van mensen uit Marokko, Frankrijk, Spanje en België. De leden hiervan zijn toen opgepakt, maar enkelen daarvan zijn weer vrijgekomen. Zij spelen nu in België een rol bij het faciliteren van jongeren die naar Syrië willen uitreizen (interview Coolsaet januari 2016). In de beginfase vertrok een groot deel van de uitreizende jongeren dus via deze netwerken, daarna gebeurde het uitreizen vaker via 'peerrecruitment', dus via de jongeren die al naar Syrië waren vertrokken (Coolsaet 2015a).

Sharia4Belgium inspireerde een aantal mensen met hetzelfde gedachtegoed in Nederland om de Nederlandse tak *Sharia4Holland* op te zetten. Ook vanuit deze groepering, en verbonden groeperingen als *Straat Dawah* en *Behind Bars* zouden rond 2012 meerdere jongeren naar Syrië en Irak zijn vertrokken, mede te wijten aan de contacten van deze groeperingen met Sharia4Belgium (Vidino 2015: 11).

In juni 2012 werd de leider van de organisatie, Fouad Belkacem, opgepakt en later veroordeeld voor het aanzetten tot haat en geweld tegen niet-moslims. Hij kreeg 12 jaar gevangenschap. In oktober 2012 werd de organisatie verboden. Tijdens het proces in september 2014 waren er maar acht van de aangeklaagden aanwezig, de andere 38 waren al naar Syrië uitgereisd (Benichou e.a. 2015: 158).

Een aantal media maakt melding van de groepering *The Way of Life* als opvolger van Sharia4Belgium. De *Gazet van Antwerpen* stelt dat *The Way of Life* een minder duidelijke structuur heeft en eerder een groepering is die soms actievoert. Dit beeld wordt bevestigd door Zemni, die stelt dat het een weinig actieve groepering is (interview januari 2016). In november worden vier leiders van de groepering opgepakt. Zij zouden jongeren stimuleren naar Syrië te vertrekken. Volgens de *Gazet van Antwerpen* zijn er een honderdtal mensen aan de groepering verbonden (24 november 2015). In 2014 zou de groepering een protestactie voor de gevangenis van Antwerpen hebben georganiseerd voor de vrijlating van enkele moslima's die naar Syrië wilden uitreizen. Een van de leden is teruggekeerd uit Syrië. Een aantal leden van de groepering zou banden hebben met Sharia4Belgium, onder wie Anouar C.; de broer van Abu Hanief, een van de kopstukken van Sharia4Belgium en momenteel in Raqqa, Syrië, aldus de krant (25 november 2015). Over de groepering is verder niet veel bekend.

Een andere actor in het Belgische medialandschap was, en is nog steeds, Malika El-Aroud die – vooral vrouwen – online opriep om terroristische activiteiten tegen het Westen te ondersteunen (Koutroubas e.a. 2009). In december 2010 werd zij tot 10 jaar gevangenschap veroordeeld in België (Benichou e.a. 2015). Zij spreekt echter vooral de Franstalige jihadi-sympathisanten aan (Ducol 2012).

Dan is er nog een aantal zeer recente ontwikkelingen waarover ten tijde van schrijven van het rapport nog niet veel bekend is. Voorbeelden hiervan zijn Salah Abdeslam, een van de Belgen die betrokken was bij de aanslagen in Parijs in november 2015 en in maart 2016 werd opgepakt, en de *Kamikaze Riders*. De laatsten zouden aanslagen tijdens Oudejaarsavond (2015) in Brussel hebben gepland. Het gaat om een motorclub met leden met diverse

religies. De broer van een van de oprichters zou prominent lid van Sharia4Belgium zijn geweest (Trouw 30 december 2015). Coolsaet bevestigt het bericht in Trouw dat het niet om een radicale groepering gaat, maar om twee geradicaliseerde figuren binnen de groepering (interview januari 2016). Wegens het gebrek aan informatie zal op deze groepering niet verder worden ingegaan. Meer recent komen daarbij de aanslagen in Brussel op 22 maart 2016. In paragraaf 7.3.3 hiervan een kort overzicht.

7.3.2 Discursieve repertoires

Arabisch Europese Liga

De AEL streed vooral voor erkenning en incorporatie van migranten in de Belgische politiek, gebaseerd op een Arabisch-Europese identiteit (Jacobs 2006). Daarnaast stond de AEL een democratische Arabische staat voor, waarin diverse religies in gelijkheid met elkaar kunnen leven, wel gebaseerd op de islam als religie. De grenzen zouden lopen van de Atlantische oceaan tot Iran (Koutroubas e.a., in Emerson 2009: 62). Een ander belangrijk speerpunt was de bevrijding van Palestina, en de opheffing van de Joodse staat Israël. Verder stredden zij voor solidariteit met alle moslingemeenschappen en alle andere onderdrukte mensen over de wereld (ibid.: 61).

Bousetta en Swyngedouw (2006: 104,105) stellen dat door een brede variatie aan ideologische standpunten, bijvoorbeeld discriminatie, het probleem van politieke representatie en solidariteit met Palestina, de AEL heel diverse sympathisanten aantrok, variërend van extreemlinkse sympatisanten, progressieve moslims tot radicale islamisten. Na de aanslagen op 9/11 verschoof hun identiteit van een nadruk op 'Arabisch' naar 'moslim' om een bredere migrantendoelgroep aan te trekken. De AEL baseerde zich echter niet op een duidelijke Arabische of islamistische definitie, maar een meer hybride identiteit, meer van civiele aard, namelijk gericht op integratie en non-discriminatie. Bousetta en Swyngedouw (2006: 105) stellen dan ook dat de groepering veel dichterbij Afro-Amerikaanse protestgroepen staat, dan Arabische nationalistische of islamisten. De groepering liet zich inspireren door de burgerrechtenactivist Malcolm X (Zemni 2011). Coolsaet (interview januari 2016) bevestigt dit beeld, dat het om een groepering ging die als belangrijke boodschap had trots te zijn op je roots, vergelijkbaar met de *Black and beautiful*-groepering in de Verenigde Staten. Er wordt nog steeds gesproken over de 'AEL-generatie' (Coolsaet interview januari 2016).

Ondanks dat zij zich, onder andere, distantieerde van het geweld tijdens de pro-Palestina-demonstraties vlakbij de Joodse buurt in Antwerpen, was hun stijl tamelijk agressief en provocatief (Koutroubas e.a. 2009). Zo stonden op de website gewapende Palestijnse soldaten en werden op demonstraties vaak gewelddadige teksten gezongen als 'Hamas, Jihad, Hezbollah'. Jacobs (2006: 107) spreekt van een flirt met een gewelddadig imago. Bovendien was Jahjah erg terughoudend in het veroordelen van terroristisch geweld tegen andere Amerikaanse doelen.

Jacobs (2006) stelt dat, als we kijken naar het dominante burgerschapsmodel in Vlaanderen en Wallonië, het in lijn is met de verwachting dat de groepering wel aan zichtbaarheid en populariteit won in het meer multiculturele Vlaanderen met haar nadruk op de etnische identiteit, en niet in het meer *laïque* Wallonië.

Extremistische (jihadistische) stromingen

Kijken we naar het brede radicaalislamitische discours dan vinden we in de geraadpleegde bronnen geen aanwijzingen dat België een bijzondere plaats inneemt. Een enkele keer wordt er specifiek naar het land verwezen. Zo is er een video van IS van januari 2015 met een onthoofding waarin wordt verwezen naar België. Eén van de mannen in de video zegt: "En dit is mijn boodschap voor Frankrijk en zijn zuster België. Wij waarschuwen jullie dat wij zullen komen met autobommen, explosieven en dat wij jullie zullen onthoofden" (De Morgen 28 januari 2015).

Volgens Zemni is België sinds zijn bijdrage aan de 'War on Terror' vanaf 2013 in toenemende mate in het vizier gekomen van jihadisten. De IS heeft al eens aangekondigd dat hij niet zoveel te doen had met het Westen voordat de westerse invasie begon in Syrië, maar dat het sinds de inmenging wachten is op een aanslag. Een half jaar later vond de eerste aanslag plaats, namelijk op Charlie Hebdo, aldus Zemni (interview januari 2016). Coolsaet betwijfelt of het risico groter is geworden nu België meedoet aan de strijd in Syrië. Het land is al langer in het vizier. Zo vond de aanslag op het Joodse museum in Brussel plaats voordat deze inzet begon (interview Coolsaet januari 2016).

Zemni stelt dat België niet zo'n grote vijand is als Frankrijk en dat IS mede naar België verwijst om strategische redenen. IS is voortdurend bezig met het creëren van verdeeldheid tussen de verschillende bevolkingsgroepen, ook in België, en richt zich dus op Belgische moslims, maar ook op de niet-moslims, met als doel de verschillende groepen te polariseren.

Zowel Zemni als Coolsaet stellen in het interview (januari 2016) dat radicale groeperingen verwijzen naar de gehele Belgische staat als schuldige van de oorlog tegen IS, waarbij zij verwijzen naar het gehele discours, en niet enkel naar dat van partijen als het Vlaams Belang of Pegida.

Daarnaast stelt Coolsaet (2015a) dat het hoofddoel van IS het oprichten van een kalifaat in Syrië en Irak is; al hetgene dat erbij komt, in de vorm van aanslagen in Europa, is bijvangst, maar geen hoofddoel. De harde kern van jongeren die naar Syrië trekt, bestaat uit jongeren die verloren zijn en die een sterke haat vertonen voor het land waar zij wonen, in dit geval België. Zij willen wraak plegen. Hij stelt dat veel van deze jongeren eerder hierdoor in hun acties gedreven worden, dan door religieuze motieven.

Kijken we naar de Sharia4-organisaties, dan zijn die gebaseerd op het gedachtegoed van Al-Muhajiroun (en oorspronkelijk Hizb ut-Tahrir) die volgens Nesser (2011) de 'middenweg' tussen hardcore jihadisten en sterk politieke activisten representeren. Het gedachtegoed komt overeen met de groepering in het VK, namelijk een veroordeling van democratie als ondemocratisch en het doel om de sharia in te voeren in België. Zij zien de stichting van een kalifaat als de oplossing voor de culturele, militaire, economische en politieke 'ziekte' die de mondiale ummah lastigvallen. Het Westen is moreel corrupt en is bewust bezig de islam aan te vallen en moslims te verdelen (Vidino 2015: 5). Hiermee wijken zij af van Hizb Ut-Tahrir die niet gericht is op het stichten van een kalifaat in het Westen, maar enkel in islamitische landen (ibid. 7). Coolsaet (2015a) beschrijft hoe Sharia4 een sterke wij-zij-divisie probeerde te creëren door de gepercipieerde vernedering en onderdrukking van moslims wereldwijd te benadrukken, wat het gebruik van geweld legitimeerde. Anjem Choudary, van Sharia4UK, was een belangrijke inspiratiebron voor de leiders van Sharia4Belgium.

7.3.3 Actierepertoires

Arabisch Europese Liga

Zoals gezegd, was de stijl van de AEL provocatief en confronterend. De groep organiseerde meerdere demonstraties, met uiteenlopende thema's. In 2006 plaatste zij provocerende cartoons op haar website, die suggereerden dat de Joden de holocaust hebben verzonnen. De AEL stelde dat het een reactie was op het besluit om Wilders niet te vervolgen wegens het plaatsen van de Deense Mohammedcartoons op zijn website. De Nederlandse tak van de AEL kreeg uiteindelijk een boete opgelegd (NRC 2 september 2009; NRC 20 augustus 2010).

Ondanks de 'flirt' met geweld, distantieerde de groepering zich meerdere keren van demonstranten die tijdens demonstraties geweld gebruikten (Jacobs 2006). Eén van de bekendste acties die uitmondde in ongeregelde heden was in 2002. Koutroubas en collega's (2009) stellen dat de groepering probeerde en werd geprovoceerd door het Vlaams Blok.

Zo wilde het Vlaams Blok de groepering laten verbieden nadat zij hadden aangekondigd burgerpatrouilles te willen organiseren. Deze aankondiging volgde op de geplande versterkte controles op jongeren met Marokkaanse achtergrond, een plan dat door het Vlaams Blok gelekt was naar de pers. De geplande 'burgerpatrouilles' leidden tot veel ophef. Dit samen met de, naar men dacht racistische moord, op een van oorsprong Marokkaanse docent, zorgde voor sterke onlusten. In de wijk waar de moord was gepleegd, met veel inwoners van Marokkaanse afkomst, vonden gedurende twee dagen rellen plaats (Jacobs 2006). Jahjah werd opgepakt, en beschuldigd van banden met terroristische groeperingen. Hij werd van alle verdenkingen vrijgesproken. Deze gebeurtenis zorgde uiteindelijk voor de naamsbekendheid van de groepering (Koutroubas e.a. 2009).

De groepering heeft geprobeerd een politieke partij op te richten, eerst onder de naam *RESIST*, later onder de naam *Moslim Democratische Partij*, maar beiden hadden weinig succes. Zij organiseerde demonstraties tegen Franstalige scholen in Brussel wegens het verbod op hoofddoekjes en verklaarde dat er raden van islamitische leerlingen werden opgezet op middelbare scholen in België.

Sharia4Belgium

Sharia4Belgium hanteerde dezelfde actierepertoires als haar Britse evenknie, namelijk confronterende protesten gericht op media-aandacht, publiciteitsstunts, verstoringen van events en een agressieve online aanwezigheid (Vidino 2015: 4). Zij combineerde politiek activisme zoals publieke 'da'wa' met meer geheime activiteiten om haar doelen te bereiken. Zo verstoorde zij verschillende toespraken van individuen die de groep als anti-islam beschouwde, waaronder Tofik Dibi van Groenlinks in Amsterdam, die allen veel media-aandacht genereerden. Ook verstoorde in 2010 zo'n twintig leden van Sharia4Belgium een lezing op de Antwerpse Universiteit over de politieke islam van de Nederlandse auteur Benno Barnard (Vidino 2015), genaamd 'Leve God, weg met Allah'. De oproep hiertoe werd gedaan op de website van de groepering. Barnard werd beveiligd door lijfwachten van Vlaams Belang, waarom hij zelf had gevraagd. Op het tumult dat volgde, reageerde een aantal bekende islamcritici, waaronder Hans Jansen en Ehsan Jami, met een ingezonden brief aan de Belgische krant *De Standaard* ('Wij verdedigen Barnard' 20 april 2010). De websites van Sharia4Belgium werd uit de lucht gehaald. In een Belgisch programma 'Phara' werden daarna Barnard en een van de leiders van Sharia4Belgium uitgenodigd, Fouad Belkacem (*De Morgen* 2 april 2010, 5 april 2010, 8 april 2010; Koning e.a. 2014).

Ook was de groep in 2011 betrokken bij een protest in de wijk Molenbeek, dat uitmondde in geweld. De aanleiding van het protest was de poging van de politie om een vrouw in niqab in te rekenen, omdat het dragen daarvan in publiek verboden is (Vidino 2015).

Overig acties binnen het radicale-islamveld

Daarnaast zijn er acties die geen aantoonbaar verband houden met bovenbeschreven groeperingen, maar die wel vallen binnen het radicale-islamveld in België. Hieronder een niet uitputtend overzicht van de gebeurtenissen.

In november 2010 werden 11 radicale moslims opgepakt in Antwerpen wegens verdenking van de beraming van aanvallen op doelen in België. De veiligheidsdiensten onderzochten verbanden met Sharia4Belgium en de website van Ansar al-Mujahidin, een jihadistisch internetforum aan Al Qaida gelieerd (Nesser 2014).

Het jaar daarna, in juni 2012, raakten drie Belgische politieagenten gewond in de metro in Brussel na een aanval van een Franse jihadist. Hij zou boos zijn over het verbod op Sharia4Belgium.

Ook werd in mei 2014 een aanslag gepleegd op het Joods museum in Brussel. Vier mensen kwamen daarbij om. De dader was Mehdi Nemmouche, een Fransman die in de gevangenis

zou zijn geradicaliseerd en vervolgens naar Syrië was vertrokken. Op dit moment zit hij vast in België. Hij zou op eigen initiatief hebben gehandeld, en zou niet specifiek opdracht hebben gekregen van IS (Benichou e.a. 2015).

Benichou e.a. (2015) beschrijft verder hoe in januari 2015 in Verviers en Brussel een groep van oud-Syriëstrijders werd opgerold die diezelfde dag verschillende politiebureaus wilden aanvallen in beide steden. Twee van de verdachten werden gedood (Bakker & De Roy van Zuijdewijn 2015).

In hetzelfde jaar, in februari 2015, werd de website van Filip Dewinter gehackt door een Turkse radicale islamitische groepering Akincilar. Het is dezelfde groepering die eerder de website van *Charlie Hebdo* platlegde. Volgens de 'Kennisbank terrorisme' van het NCTV bestaat in Turkije een organisatie met eenzelfde naam die voornamelijk actief is in Turkije, en die een linkse variant van het jihadisme aanhangt (NCTV 2014). Of het om dezelfde groepering gaat wordt uit de gevonden bronnen niet duidelijk. Op de gehackte website was een foto van Dewinter te zien met een groot kruis erdoorheen, voorzien van een tekst, met onder meer: "Onze religie is niet de oorzaak van al het kwade in deze wereld", en: "Het zijn de vuile gedachten van racisme die uit je brein sijpelen, die het kwaad veroorzaken." De boodschap werd afgesloten met: "Wij zijn Ottomanen, wij zijn Akincilar, wij zijn Ummah." Hierop reageerde Dewinter op Twitter met: "Vrije meningsuiting geldt niet voor wie islamkritisch is" (De Standaard 9 februari 2015). Ook wilde hij een klacht indienen. De Volkskrant meldt dat Dewinter kort vóór de actie had geroepen dat de Koran "de reden [was] van heel wat onheil, de bron van alle kwaad, een license to kill" en dat onduidelijk is of het hacken van de website een reactie op deze uitspraak (Volkskrant 9 februari 2015).

Daarnaast probeerde in augustus 2015 een jongeman van Marokkaanse afkomst, Ayoub El Khazzani, een aanslag te plegen in de Thalys tussen Brussel en Parijs. Hij zou tussen mei en juli 2015 in Syrië hebben doorgebracht, en bekend zijn bij verschillende Europese veiligheidsdiensten. Volgens de aanklager zou Khazzani in de trein een YouTube-filmpje hebben gekeken waarin individuen werden opgeroepen om de wapens te nemen, uit naam van de profeet. Hij werd opgepakt en veroordeeld (Bakker & De Roy van Zuijdewijn 2015).

Verder werden er in november 2015 op meerdere plekken in Parijs aanslagen gepleegd (zie casus Frankrijk). Een groot deel van de daders bleek uit België afkomstig.

Aanslagen Brussel 22 maart 2016

Op 22 maart, in de eindfase van de samenstelling van dit rapport, vonden in Brussel twee aanslagen plaats, op het metrostation Maalbeek en op luchthaven Zaventem. De mannen Ibrahim El Bakraoui en Najim Laachraoui bliezen zichzelf op in de vertrekhal van het vliegveld. Op het metrostation van Maalbeek blies Khalid El Bakraoui (broer van Ibrahim) zich op. Een andere verdachte, Reda Kriket, werd in Frankrijk opgepakt. Ook werden arrestaties gedaan in Rotterdam (Volkskrant 27 maart 2016; De Morgen 30 maart 2016). Uiteindelijk vonden 32 mensen de dood. De IS eiste de aanslagen op. In de nacht van 26 op 27 maart meldde de Antwerpse Syriëganger Hicham Chaib bovendien dat de aanslagen een waarschuwing waren. In een filmpje richtte hij zich naar de Belgische regering met onder andere de volgende woorden: “De lessen van Parijs hebben jullie blijkbaar niets opgeleverd. Want jullie zijn maar blijven verdergaan met jullie strijd tegen de islam en de moslims. Daarom wil ik zeggen dat de aanvallen in Brussel enkel en alleen de oogst is die jullie hebben gezaaid met jullie eigen handen.” Chaib was een belangrijk figuur binnen Sharia4Belgium, onder andere als rechterhand van oprichter Belkacem (Volkskrant 27 maart 2016).

Op zondag 27 maart vond een herdenkingsbijeenkomst plaats op het Beursplein in Brussel. De betoging werd verstoord door zo'n 450 voetbalhooligans en extreemrechtse betogers, zo meldt het NRC van 27 maart 2016. De betogers droegen spandoeken met anti-IS teksten en anti-migratieleuzen, zo meldt de krant. De herdenking van zaterdag 26 maart, genaamd ‘Mars tegen de angst’ werd afgelast wegens gebrek aan beveiliging (NRC 27 maart 2016).

In reactie op de aanslagen meldde het Franse ‘Génération Identitaire’ (zie hoofdstuk Frankrijk) dat zij op het gemeenteplein van Sint-Jans-Molenbeek wilden demonstreren tegen de islam, zo meldt de Belgische krant De Standaard. De burgemeester van Molenbeek en de minister-president van Brussel verboden alle betogingen van aan Génération Identitaire verbonden groeperingen, en tegenbetogingen (De Standaard 1 april 2016).

Overigens belangrijk te vermelden is dat ten tijde van schrijven van het rapport de ontwikkelingen rondom deze aanslagen nog in volle gang zijn, en de meest actuele ontwikkelingen niet in het rapport terug te vinden zijn.

7.4 Wisselwerking en escalatie

Twee actoren die een belangrijke rol hebben gespeeld bij de wisselwerking tussen het anti-islamveld en het radicale-islamveld in België (en specifiek Vlaanderen) zijn Sharia4Belgium en het Vlaams Belang. Om deze reden hieronder eerst een (niet-uitputtend) overzicht van de wisselwerking tussen deze twee groeperingen vanaf 2010. Daaronder zal een concluderend stuk volgen over de wisselwerking tussen anti-islamactoren en radicale-islamactoren.

7.4.1 Casus: Sharia4Belgium versus Vlaams Belang

Uit verschillende gebeurtenissen blijkt dat er een wisselwerking is geweest tussen Sharia4Belgium en Vlaams Belang. Zo werden in oktober 2010 de leider van Sharia4Belgium, Fouad Belkacem, en van Vlaams Belang, Filip Dewinter uitgenodigd in het programma ZwartWit van Verstrepen (Verstrepen 14 oktober 2010). Verstrepen is overigens voormalig raadslid van Vlaams Belang. Het jaar daarop, op 29 september 2011, verschenen de twee nogmaals samen in een debat, genaamd ‘De islam in Vlaanderen: vriend of vijand?’ waarbij ook de latere voorzitter van Pegida Wim de Rooy aanwezig was. Het debat werd georganiseerd door Res Publica. Van beide groeperingen waren leden aanwezig (bron weblog Res Publica¹⁴⁸).

Begin 2011 stierf Vlaams Belanglid Marie-Rose Morel. In een reactie stelde Belkacem dat Allah haar had gestraft en waarschuwde Dewinter en N-VA-voorzitter De Wever (en overi-

148 <https://vlaamsedebatkring.wordpress.com/2011/08/03/de-islam-in-vlaanderen-2/>

gens ook Wilders) dat hen 'hetzelfde lot' wachtte. Ook zei hij in het filmpje, volgens de Belgische krant Het Laatste Nieuws: "Allah zal op jullie een aanslag plegen, niet met een bom, maar zoals hij dat gedaan heeft met Marie-Rose Morel." Op de Facebookpagina van Sharia4Belgium stond bovendien te lezen "Allah de Almachtige heeft omwille van haar campagne tegen islam en de moslims haar gedwongen om een hoofddoek aan te doen alhoewel ze daar fel tegen is!" Morel had kanker, en droeg hierom een hoofddoek. Dewinter diende een aanklacht in tegen Sharia4Belgium (Het Laatste Nieuws 13 januari 2011, 9 februari 2011; Koning e.a. 2014).

Verder plaatste Belkacem in de zomer van 2011 een filmpje op YouTube waarin hij de geboortedag van Filip Dewinter een "tragische dag" noemde. De Antwerpse krant Gazet van Antwerpen vermeldt verder dat hij in het filmpje zou hebben gezegd: "11 september 1962 is een tragische dag voor de Ummah. Dat is de dag dat Filip Dewinter is geboren. Ik hoopte dat die dag alle vrouwen in Brugge een miskraam zouden hebben. Allah heeft ons beproefd met die kafir. Moge Allah de aarde zuiveren van die kafir." Dewinter vroeg zich in een reactie af "hoeveel keer Abu Imran nog zal kunnen oproepen tot moord en geweld? Tot een moslim de daad bij het woord voegt?" (Gazet van Antwerpen 5 augustus 2011).

Een half jaar later, in februari 2012, net na het verbod op Sharia4Belgium, bracht Filip Dewinter een poster uit met hierop zijn dochter An-Sofie in bikini, én met een niqab (die alles bedekt, behalve de ogen), en op haar borsten de slogan 'Vrijheid of islam?' (Daily Mail Online 3 februari 2012). Hierop reageerde Belkacem met een YouTube-filmpje waarop hij An-Sofie oproept moslima te worden en een niqab te gaan dragen. Volgens de krant Het Laatste Nieuws beschilde Belkacem de poster met zwart en voegde de zin 'Welcome to Belgistan' toe. Ook zou hij hebben gezegd: "An-Sofie, uw vader heeft u uitgekleeft en afgebeeld over heel België, wij hebben u aangekleed zoals het hoort." Hierop diende Dewinter een klacht in tegen Belkacem wegens vandalisme en bedreiging (Het Laatste Nieuws 5 maart 2012).

Niet lang daarna verscheen er een poster van het hoofd van Dewinter bovenop een zwaard gemaakt door een lid van Sharia4Belgium. Dewinter diende hiertoe wederom een klacht tegen hem in (Het Nieuwsblad 24 maart 2012).

Verder lanceerde Dewinter, zoals beschreven, in april 2014 een online spel 'Minder Minder Minder'. Als reactie hierop namen enkelen het initiatief tot oprichting van de Facebookpagina 'Ik doe aangifte tegen Dewinter'. In reactie hierop plaatste Kaoutar B. op 5 mei 2014 een oproep op haar Facebook: "Laat er een Mohammed B. [moordenaar Theo Van Gogh] onder jullie opstaan die met dit varken afreken, zoals onze broeder met het zwijn Van Gogh heeft afgerekend. Moge Allah onze ogen verlichten met de afslachting van die vetzak". Kaoutar is de echtgenote van Hicham C., een hooggeplaatste IS-strijder in Syrië, en lid van het opgedoekte Sharia4Belgium. Kaoutar B. zou zich vanuit België actief inzetten voor IS, voornamelijk via sociale media (De Morgen 7 december 2015).

7.4.2 Wisselwerking

Partijpolitieke context, de rol van Vlaams Belang

Het Vlaams Belang speelt een belangrijke rol in de wisselwerking tussen het anti-islamveld en het radicale-islamveld. Al sinds lange tijd speelt de partij een dominante rol in de politieke arena. Zoals vermeld, heeft zij hiermee haar stempel weten te drukken op het discours, en is het anti-immigratie- en anti-islamdiscours genormaliseerd. Wat hierbij meespeelt, is haar prominente aanwezigheid in het Belgische landschap, onder meer in media. Filip Dewinter krijgt veel media-aandacht. Ook de gevestigde plaats van het Vlaams-nationalisme is van belang voor een verklaring van de grote steun voor het Vlaams Belang (en op dit moment de N-VA); het Vlaams-nationalisme heeft een kader geschapen voor de ontwikkeling van extremere vormen van nationalisme. Hierbij moet overigens

worden opgemerkt dat een belangrijk deel van de aandacht voor het Vlaams Belang is verschoven naar de N-VA, die een wat mildere toon over migratie en aanverwante onderwerpen aanslaat.

Coolsaet zegt te betwijfelen of het Vlaams Belang, en het discours dat zij in de laatste decennia bezigt, een belangrijke voedingsbodem is voor gefrustreerde radicaliserende jongeren. Hij stelt dat ook een groot deel van de jongeren uit het Franstalige gedeelte van Brussel is uitgereisd, waar zij minder sterk blootgesteld worden aan het discours van Vlaams Belang (Coolsaet, interview januari 2016).

Directe wisselwerking tussen anti-islam en radicale islam

Wat opvalt in België is de openlijke wisselwerking tussen een aantal prominente actoren in het anti-islam- en radicale-islamveld in de afgelopen jaren, voornamelijk tussen Sharia4Belgium en het Vlaams Belang, zoals we hierboven hebben kunnen zien. Beide groeperingen spelen een grote rol in de wisselwerking tussen de twee velden. Hierbij maakten zij aanvankelijk voornamelijk gebruik van binnen de wet vallende middelen voor een aanval op ‘de ander’, namelijk de media, (YouTube filmpjes, posters, stickers), en het gerecht (de verschillende rechtszaken van Dewinter tegen Sharia4Belgium). Ten tijde van schrijven is er aan deze openlijke wisselwerking een einde gekomen; Sharia4Belgium is verboden en de belangrijke figuren zitten in de gevangenis of zijn naar Syrië uitgereisd.

Bij deze wisselwerking spelen de media een belangrijke rol: door middel van mediagenieke acties probeerden beide actoren aandacht van de media te krijgen en zo van het publiek. Hierbij zien we zowel directe wisselwerking als indirecte wisselwerking, en in gereguleerde als in ongereguleerde setting. Bij een gereguleerde setting kunnen we denken aan de georganiseerde discussies tussen de frontmannen van Vlaams Belang en Sharia4Belgium. Bij wisselwerking in een ongereguleerde setting kunnen we denken aan de verstoring van de boekbespreking van Barnhard door leden van Sharia4Belgium, de demonstratie van leden van Voorpost en Vlaams Belang bij de Moslimexpo of de confrontaties tussen leden van de AEL en het Vlaams Blok. Belangrijk hierbij te vermelden is de definiëring van anti-islam of radicale islam door de ‘vijandige’ kampen niet altijd de definiëring van de onderzoekers volgt, zoals we ook in de andere landen zien. Zo werd de AEL door (onder andere) het Vlaams Blok gezien als radicaalislamitisch, terwijl dit volgens onze definities niet zo is. Uiteindelijk maakt dit voor de kans op confrontaties weinig uit; in de perceptie van deze partijen gaat het wel degelijk om een radicale, dus vijandige groepering, wat actie tegen deze groepering legitimeert. Dit geldt ook andersom: in het discours van groeperingen als de IS wordt geen onderscheid gemaakt tussen België en anti-islamitische actoren in België; heel België (en breder: het hele Westen) wordt gezien als vijandig, mede door zijn anti-islamhouding, aldus radicaalislamitische actoren. In hun internationale propaganda benadrukken zij wel dat beledigers van de profeet op een ‘hitlijst’ staan.

Indirecte wisselwerking

Hiermee komen we uit op de indirecte wisselwerking tussen de twee velden. Hierbij blijkt wederom de toepasselijkheid van de bredere velden. Zo wordt duidelijk dat de twee besproken anti-islamgroeperingen (Vlaams Belang en Voorpost) zich in hun discours richten op de gehele moslimgemeenschap. Zij hebben zich tijdens meerdere acties gericht op plaatsen waar veel moslims samenkwamen. De anti-islamgroeperingen zeggen zich hierbij te richten tegen de radicale islam, maar de scheidslijn is dikwijls onduidelijk. Ook andersom blijken actoren in het radicale-islamveld zich niet specifiek te richten op anti-islamactoren, maar breder op België in zijn geheel, en vaker nog op ‘het Westen’ in zijn geheel. Zemni en Coolsaet bevestigen dit beeld in het interview (januari 2016).

Uitzondering hierop vormt Sharia4Belgium, die zich in haar retoriek wel degelijk richt op specifieke actoren uit het anti-islamveld, waaronder leden van het Vlaams Belang en van de N-VA. Dit geldt ook voor de retoriek van de AEL, en op dit moment Movement X, waarin

beklag wordt gedaan over anti-islamactoren in de Belgische politiek. Deze laatste twee groeperingen worden door ons echter niet tot het radicale-islamveld gerekend.

Jacobs (2006) stelt dat de provocatieve en confronterende stijl van de AEL wellicht kan hebben bijgedragen aan een groter succes van het Vlaams Belang. Zemni stelt daarnaast in het interview (januari 2016) dat de provocatie van Sharia4Belgium door Vlaams Belang een strategie van de laatste was, om de eigen populariteit te vergroten. Ook Vidino (2015: 13) beschrijft hoe het Vlaams Belang de acties van Sharia4Belgium heeft gebruikt als mobilisatietechniek voor zijn eigen campagnes. Hij stelt dat dit een breder patroon is: Europese extreemrechtse groeperingen en Al-Muhajiroun-achtige groeperingen zoals Sharia4Belgium versterken elkaar onderling als vijanden, en gebruiken elkaars propaganda als munitie voor de ander.

7.4.3 Escalatie

Escalaties in de vorm van geweld lijken niet zozeer plaats te vinden tussen *groeperingen* uit beide velden, alswel vanuit individuen uit de marge van het ene veld gericht op het bredere andere veld. Aanslagen als die op het Joods museum, die van november 2015 in Parijs, die van maart 2016 en de diverse anti-islamgeweldplegingen kunnen hiertoe gerekend worden. Hierbij gaat het veelal om figuren die zich niet specifiek richten op een specifieke actor binnen het anti-islam- of radicale-islamveld, maar breder op moslims in het algemeen, en 'het Westen' (inclusief Joden) in het algemeen. Deze daden worden gelegitimeerd door het dominante discours binnen het betreffende veld, van een vijandige islam of een vijandig westen.

Kijken we naar dreigingen met geweld dan wijzigt het beeld. Zo is vanuit het radicale-islamveld meerdere malen bedreigd met geweld aan het specifieke adres van dominante figuren binnen het anti-islamveld. De bedreigingen van Dewinter zijn hierin het duidelijkste voorbeeld. Andersom is ons niets bekend van bedreigingen vanuit het anti-islamveld aan het specifieke adres van figuren binnen het radicale-islamveld.

Daarnaast zagen we een geval van escalatie rondom de burgerpatrouilles van de AEL. Hier zorgden een aantal factoren voor escalatie. Dit waren de als racistisch gepercipieerde moord op de docent van Marokkaanse afkomst¹⁴⁹, het ervaren onrechtvaardige en het gewelddadige politieoptreden tegen mensen met buitenlandse achtergrond en het uitgelekte voornemen om politie-inzet te versterken op mensen met Marokkaanse achtergrond. Hiermee blijkt de rol van overheid en politie van groot belang voor de kans op escalatie.

Ook zagen we een enkele maal een gewelddadige confrontatie met de politie waar leden van Sharia4Belgium bij betrokken waren, naar aanleiding van de poging tot arrestatie van een vrouw in niqab. Ook dit lijkt meer de vorm aan te nemen van verzet tegen de staat, en tegen de als anti-islam ervaren wetten.

7.5 Sociale media-analyse Vlaanderen

7.5.1 Het Vlaamse netwerk van anti-islamactoren

Welke groeperingen zijn online actief en hoe verhouden deze groepen zich tot elkaar? Voordat we de onlinewisselwerking tussen het anti-islamveld en het radicale-islamveld bestuderen, zullen we, net als bij de eerdere hoofdstukken, eerst het onlinenetwerk in Vlaanderen in kaart brengen. De eerste stap is het selecteren van een aantal prominente actoren in het Vlaamse online-anti-islamdebat. Onze literatuurstudie diende hierbij weer als uitgangspunt. Op basis hiervan zijn de connecties van de Facebookpagina's van Pegida Vlaanderen, Actiegroep Voorpost, Identitair Verzet Vlaanderen en Vlaams Belang verzameld.¹⁵⁰

149 Later werd de moord toegedicht aan de mentale problemen van de dader (Jacobs 2006).

150 Voor meer informatie over de methoden van dataverzameling en -analyse, zie de appendix voor Facebook.

Uit de netwerkanalyse valt op dat het netwerk van Vlaamse anti-islampagina's in vergelijking met de netwerken van anti-islamgroeperingen uit andere landen vrij klein is. Daarnaast valt in vergelijking met netwerken van andere landen op dat het Vlaamse netwerk veel buitenlandse pagina's bevatten. De meest prominente pagina in het netwerk is een Franse pagina (*Génération Identitaire*).

Het netwerk bestaat uit vijf clusters. Drie clusters bestaan voornamelijk uit internationale pagina's. Zo is er een cluster van Pegidapagina's uit verschillende landen, alsmede een cluster van pagina's van de Identitaire Beweging, en een cluster bestaande uit met name pagina's van rechtse partijen uit andere landen. Slechts twee clusters bevatten voornamelijk Vlaamse pagina's. Zo is er een cluster bestaande uit vooral Vlaamse nationalistische pagina's, zoals pagina's van een Vlaamse nationalistische studentenvereniging. De laatste cluster bevat pagina's gerelateerd aan de partij Vlaams Belang. Deze cluster is klein en is minder verbonden met de rest van het netwerk.

Het Vlaamse netwerk heeft een mix van actoren: zowel politieke partijen (Vlaams Belang, *Forza Nuova*) alsook actiegroepen (Pegida en *Génération Identitaire*) en online communities (Vlaams-nationalistische pagina's; *Nederland mijn Vaderland*). Waar in eerdere landen steeds clusters zichtbaar waren met pagina's van dezelfde soort actoren (zoals actiegroeperingen of partijen), is dit in het Vlaamse netwerk niet het geval. Hoewel er inderdaad een anti-islamactiegroep in Vlaanderen actief is (Pegida Vlaanderen), zijn er geen lokale groepen van deze groepering in het netwerk zichtbaar. We moeten concluderen dat, in tegenstelling tot andere landen, Facebook minder gebruikt lijkt te worden door de anti-islambeweging.

7.5.2 Het Vlaamse netwerk van radicaalislamitische actoren

Hoe ziet het onlinenetwerk rondom radicale-islamorganisaties in Vlaanderen eruit? Net als in de voorgaande hoofdstukken hebben we een aantal pagina's die als radicaalislamitisch gekarakteriseerd kunnen worden als beginpunt genomen om tot vergelijkbare pagina's te komen. Op Dyab Abou Jahjah na zijn alle groeperingen en personen die eerder genoemd zijn in dit hoofdstuk, zoals de Arabische Europese Liga, de Islam Partij, Milli Görüs, Tablighi, Moslimbroeders, Sharia4Belgium, Resto du Tahwid, Marokkaanse Islamitische Strijdersgroep, the Way of Life en Nordine Taouil, online niet (meer) vindbaar of opgeheven.¹⁵¹ Bij de selectie van seeds is daarom dezelfde empirische zoekmethode toegepast zoals beschreven in de eerdere hoofdstukken. De meeste seeds zijn in dit geval gebaseerd op eerder onderzoek door Cachia e.a. (2014) en Van Haren e.a. (2014). In deze onderzoeken zijn dezelfde seeds gebruikt om de Vlaamse en Nederlandse context van radicaalislamitische Facebookpagina's te beschrijven, omdat het lastig is om Nederlandse en Vlaamse pagina's van elkaar te onderscheiden. Onder andere de pagina *Ahlus-Sunnah Publicaties* werd door deze auteurs gebruikt. Deze pagina bestaat ten tijde van schrijven niet meer, daarom hebben wij in plaats daarvan de pagina's *Ahlus-Sunnah Publicaties II* en *III* meegenomen.¹⁵² Verder zijn zoektermen zoals *Jannah*, *Islam* en *Salafistisch* gebruikt om vergelijkbare pagina's binnen Facebook te vinden. Dit leverde *Al Mawada* op. *Al Mawada* is een Vlaamse moslimorganisatie. Hoewel ze niet radicaal lijkt (op basis van de karakteristieken van Van Haren e.a. 2014), werd ze door een gebruiker van de Vlaams Belang pagina als radicaal beschreven. Daarom is besloten ook deze pagina mee te nemen. Uiteindelijk zijn de volgende pagina's als seed gebruikt in ons onderzoek: *Islam de enige ware Godsdienst*; *Islam De Ware Godsdienst*; *De strijd naar Jannah*; *Moslims bij elkaar*; *Ahlus-Sunnah Publicaties II*; *Ahlus-Sunnah Publicaties III*; *Al Mawada*.

Uit de netwerkanalyse valt op dat het netwerk van Nederlandstalige (radicale) islampagina's in vergelijking met de andere landen vrij groot is. Het bestaat uit maar liefst 2728 pagina's.

151 Alleen Dyab Abou Jahjah heeft nog een Facebookpagina, maar deze is niet als seed geselecteerd. Zoals gezegd staat de door hem opgerichte Movement X- groepering erg ver af van het radicaalislamitische veld. Dit wordt ook bevestigd door het feit dat de pagina niet in ons omvangrijke radicale-islamnetwerk zit.

152 Dit zijn Nederlandse en geen Vlaamse pagina's, maar deze zijn wel meegenomen om zo meer vergelijkbare pagina's te kunnen vinden.

Hierdoor zitten er ook veel pagina's tussen, die weliswaar (indirect) verbonden zijn met radicale-islampagina's, maar dat zelf duidelijk niet zijn, zoals pagina's van nieuwsmedia en dierenbeschermingsorganisatie PETA. Het netwerk bevat ook opvallend veel Engels- en Arabischtalige pagina's.

Midden in het netwerk bevinden zich drie clusters met veel Nederlandstalige pagina's die gerelateerd zijn aan de islam. In deze clusters bevinden zich ook drie van de seeds, namelijk de pagina's *Islam de enige ware Godsdienst*, *Islam De Ware Godsdienst* en *Al Mawada*. Deze zijn sterk met elkaar verbonden zijn. Het gaat om bijvoorbeeld *Ik wil de Hijaab dragen*; *Info & adviezen mbt moslim worden*; *Islamitische weetjes*, alsmede pagina's die gericht zijn op het verlenen van hulp aan vluchtelingen. Van deze Nederlandstalige pagina's zijn er ook veel specifiek Belgische pagina's, zoals *IslamNophobia Meldpunt België*, *Institut Europées des Sciences Islamiques Vlaanderen*, *Ligue des musulmans de Belgique*, *Foire musulmane de Bruxelles*, *Islamic Events Belgium*, *Jongerencommissie Al-Moustakbal Gent*, *Moskee El Nour Antwerpen*. We treffen hier ook de pagina *Ik doe aangifte tegen Filip Dewinter* aan. Dit is een van de weinige voorbeelden van mobilisatie tegen anti-islamgroeperingen. De groeperingen op Facebook lijken voor het leeuwendeel op de eigen gemeenschap gericht.

Meer verwijderd van deze centrale clusters zijn er nog twee kleine clusters. De meeste pagina's in deze clusters zijn van islamitische predikers en in het Arabisch. In deze clusters bevinden zich ook de pagina's *Ahlus-Sunnah Publicaties II* en *Moslims bij elkaar*. De pagina *De strijd naar Jannah* is interessant omdat het zich in een klein cluster bevindt dat geïsoleerd is van de rest van het netwerk. Het is ook interessant om op te merken dat de pagina *Ahlus-Sunnah Publicaties III* met geen enkele andere pagina in het netwerk is verbonden. Een aantal seeds is dus niet verbonden met andere pagina's in het netwerk, of hier ver van verwijderd. Dit laat zien dat deze onlinegroepen weinig affiniteit hebben met andere.

7.5.3 Inhoudsanalyse van Vlaamse anti-islam-Facebookpagina's

Voorafgaande aan de inhoudsanalyse hebben we eerst een selectie gemaakt van drie prominente Vlaamse Facebookpagina's. Pegida Vlaanderen, Vlaams Belang en Identitair Verzet Vlaanderen zijn duidelijk te categoriseren als Vlaamse anti-islamgroeperingen. Van deze pagina's zijn alle posts en comments die tussen 1 augustus 2015 en 1 november 2015 geplaatst zijn, verzameld. Tabel 7.1 laat zien dat het aantal posts en comments op de pagina van het Identitair Verzet Vlaanderen erg laag was (32 berichten en 18 reacties). Bovendien blijkt dat de overlap tussen Pegida en Identitair Verzet erg hoog is: bijna de helft (44 %) van de paar mensen die actief waren op de pagina van Identitair Verzet, was ook actief op die van Pegida. Om deze reden hebben we besloten om alleen de posts en comments van de pagina's *Pegida Vlaanderen* en *Vlaams Belang* te analyseren.

Tabel 7.1: Overlap van gebruikers (%) en activiteit op de pagina's

	Vlaams Belang	Pegida Vlaanderen	Identitair Verzet Vlaanderen
Vlaams Belang	--	15,61	37,50
Pegida Vlaanderen	14,45	--	43,75
Identitair Verzet Vlaanderen	0,16	0,21	--
Totaal aantal gebruikers	3.667	3.396	16
Aantal likes (op 17-01-2016)	35.940	14.274	641
Aantal comments (N)	10.479	13.369	18
Aantal posts (N)	186	293	32

De inhoudsanalyse laat een duidelijk verschil zien tussen een beweging en een partij, vergelijkbaar met de verschillen die we in Frankrijk zagen tussen Front National en Génération Identitaire. De discursieve repertoires van het Vlaams Belang en Pegida Vlaanderen verschillen zowel qua toon als breedte van het discursieve repertoire. Kort samengevat: VB is geen 'single issue'-partij en milder van toon.

De posts op de pagina van Pegida Vlaanderen gaan vooral over de islam (*tuig, walgelijke ideologie*) en asielzoekers. Evenals de Duitse pagina van Pegida wordt er negatief gesproken over politici en de pers. Het woord *leugenpers* is overgenomen van de Duitse Pegidapagina. Politici die zich uitspreken als voorstander van immigratie worden uitgemaakt voor landverrader. Op de pagina worden, in combinatie met de islam, woorden gebruikt zoals *tuig, achterlijk, agressief, gevaarlijk*. Ook wordt in de berichten benadrukt dat de islam niet samengaat met de Westerse cultuur en wordt hierin tegelijk de islamitische cultuur belachelijk gemaakt. Onderstaande berichten en afbeeldingen (zie Figuur 7.1) geven een inzicht in de framing van immigratie en de islam op de pagina van Pegida Vlaanderen: “630.000 ongewenste vooral islamitische vreemdelingen erbij in een jaar tijd. Zeshonderd-dertigduizend. Kom nu in verzet! Kom nu mee op straat! Kies nu juist in het stemhokje of uw kleinkinderen groeien op in een islamitisch continent.”

Figuur 7.1: Afbeeldingen van de Facebookpagina Pegida Vlaanderen

De toon van het Vlaams Belang is minder agressief dan die van Pegida Vlaanderen. Daarnaast zijn de thema's niet alleen gericht op immigratie en islam, maar ook bijvoorbeeld dierenwelzijn, koopkracht en pensioenen. Hoewel ook hier immigranten voornamelijk als 'vreemdelingen' worden bestempeld, zijn de meeste berichten van Vlaams Belang vrij neutraal van toon. Waar Pegida Vlaanderen vooral het gevaar van de islam zelf benadrukt, gaat het in het discours van het Vlaams Belang over de nadelige gevolgen van immigratie – en de islam – voor de Vlaamse bevolking op bijvoorbeeld sociaaleconomisch vlak.

Systematische kwantitatieve analyses ondersteunen de bovengenoemde conclusie. De resultaten tonen aan dat er een verschil is in het benoemen van outgroups door de beheerders van de pagina's van Vlaams Belang en Pegida. Pegida is kennelijk veel sterker gericht op het benoemen van outgroups. Islam-gerelateerde woorden kwamen het meest voor in berichten van Pegida Vlaanderen (4,26 keer per 1000 woorden – exclusief stopwoorden). De berichten van het Vlaams belang bevatten relatief weinig islam-gerelateerde woorden; deze komen minder dan 1 keer per 1000 woorden voor. De outgroup 'immigranten' wordt verreweg het meest frequent benoemd in berichten van Pegida Vlaanderen, namelijk iets meer dan 3 keer per 1000 woorden. In de posts van Vlaams Belang komt deze minder dan 1 keer per 1000 woorden voor.

Richten we onze aandacht op de reacties van de achterban, dan moeten we concluderen dat zij duidelijk verschillen van die van de moderators (beheerders). Opvallend is dat berichten betreffende de islam en moslims die de moderators van het Vlaams Belang op de pagina plaatsen, sterk verschillen van het commentaar van de achterban. In reacties op de pagina van Vlaams Belang wordt veel vaker naar deze outgroups verwezen dan in berichten van de moderators op de pagina. In de reacties op de pagina's van het Vlaams Belang en Pegida Vlaanderen worden islam-gerelateerde woorden even vaak gebruikt, namelijk 3,7 keer per 1000 woorden, wat dus op beide pagina's vaak is. Het komt erop neer dat de twee organisaties wat hun sympathisanten betreft sterk op elkaar lijken.

Het is voorts opvallend dat de achterban van Pegida zich vooral lijkt te richten op islam, niet zozeer op migranten. De woorden *vreemdelingen*, *asieleisers*, *vluchtelingen*, *ongewenste* komen frequent voor in de berichten van de moderators van Pegida (3 keer per 1000 woorden), hetgeen duidelijk verschilt met reacties van de achterban. Zulke termen worden door actieve Pegida-gebruikers in veel mindere mate gebezigd (0,5 keer per 1000 woorden).

In tegenstelling tot de berichten die het Vlaams Belang zelf plaatst, komt in de reacties van de achterban de kritiek op de islam sterk en expliciet naar voren, zoals het onderstaande comment laat zien:

“Wat er gaat gebeuren...simpel, verlost van die hoofdvodden die ons straatbeeld besmeuren. Algemene welstand en geen politie of leger die moeten instaan voor de veiligheid van de burgers... Verlost van die achterlijke islam die is blijven steken in de middeleeuwen...”

Evenals in de vorige hoofdstukken moeten we constateren dat er nauwelijks of geen onderscheid wordt gemaakt tussen gematigde en radicale moslims. Bij de islam wordt verwezen naar de Islam in zijn geheel, maar soms worden hier wel specifieke organisaties genoemd, zoals Al Mawada en de MTRO (een omroep voor moslims). Beide organisaties zijn niet in onze eerdere literatuurstudie naar voren gekomen, omdat ze niet als radicaalislamitische organisaties beschouwd worden.

Wanneer naar de eigen groep verwezen wordt, gaat dit vaker over sociaaleconomische zaken. In de comments op beide pagina's komen de woorden *werken*, *betalen*, *geld* voor. Economische redenen worden regelmatig gebruikt om te rechtvaardigen dat de eigen bevolking moet worden voorgetrokken boven immigranten of moslims. De eigen groep wordt vaak weergegeven als onderdrukt of achtergesteld. Dit sluit aan bij eerder onderzoek naar in-en out-group framing van rechtse groeperingen (Caiani & Wagemann 2009). De eigen regering wordt verweten dat ze de 'Vlaamse cultuur om zeep helpt'. Brussel, Europa en Merkel worden verweten dat ze België overheersen met regelgeving en besluitvorming en dat ze bijdragen aan de islamisering van Vlaanderen, zoals deze reactie illustreert:

“Guy Verhofstadt wil ons land ISLAMISEREN. Onze koning en Guy Verhofstadt willen onze Vlaamse cultuur VERNIETIGIGEN. 100.000 moslim vluchtelingen? Ben je gek? We spreken over 5.000.000 MOSLIM vluchtelingen in 2020.”

De islam en moslims worden in comments op de pagina van het Vlaams Belang opvallend vaak genoemd in combinatie met het woord *gelukkig*. Een nadere inspectie van de comments laat zien dat dit niet op een positieve manier gebruikt wordt, integendeel, de posters geven aan dat moslims zich gelukkig voelen in Europa, maar dat ze het ongeluk dat ze hadden in het land van herkomst met zich meenemen. De kwalitatieve analyse van de comments laat voorts zien dat, hoewel het overgrote deel van de comments op de pagina's negatief is over de islam en positief over de Belgen, er af en toe sprake is van een zogenaamd 'tegengeluid' (Mann e.a. 2015). Dit tegengeluid richt zich met name op de 'domheid' of onwetendheid van de gebruikers op de pagina (“Bange, blanke, onwetende mensen”) en op de dubbele standaard die de gebruikers van de pagina toepassen. Zo stelt een gebruiker:

“Geloof heeft niets te maken met integratie. Waarom is het OK om boeddhist te zijn in België maar geen moslim?” Een andere gebruiker geeft aan dat hij/zij als moslim wel over het jodendom en christendom heeft geleerd en vraagt zich af waarom het niet goed is om over de islam te leren. De houding ‘eigen volk eerst’ en ‘ons land’ worden ook bekritiseerd. Zo stelt een gebruiker: “Sommigen zijn hier precies bezig alsof ze België zelf uit de grond hebben gestampt!!!”.

7.5.4 Inhoudsanalyse van een radicale-islam-Facebookpagina

Zoals gezegd zijn nagenoeg alle personen of groeperingen, die eerder in dit hoofdstuk werden benoemd als prominente radicaalislamitische actoren in de offline Vlaamse sfeer, niet (meer) vindbaar op Facebook. We besloten daarom data te verzamelen van de pagina *Al Mawada*. Deze pagina was als seed meegenomen bij de verzameling van het netwerk, omdat deze pagina in een van de comments op de pagina van het Vlaams Belang genoemd werd als radicaalislamitische groep in Vlaanderen. In een artikel van het dagblad *De Standaard* (22 december 2015) werd de organisatie ervan beschuldigd de radicale imam Tarik Ibn Ali uitgenodigd te hebben voor een benefiet.¹⁵³ *Al Mawada* heeft dit overigens ontkend. Ook valt op de website van Vlaams Belang politicus Filip de Winter te lezen dat *Al Mawada* vaak conferenties bezoekt waar radicale gastsprekers aanwezig zijn, en dat *Al Mawada* in het verleden ook in opspraak is geweest door het uitnodigen van extremistische gastsprekers.¹⁵⁴

Van deze pagina zijn de posts en bijbehorende comments die tussen 1 augustus 2015 en 1 november 2015 geplaatst zijn verzameld. Tabel 7.2 geeft een overzicht van het aantal gebruikers dat de pagina ‘likete’ (op 21 januari 2016), alsmede het aantal comments en posts dat verzameld is gedurende deze tijd. Hoewel *Al Mawada* in verschillende bronnen als radicaalislamitisch wordt benoemd, blijft het de vraag of dit ook werkelijk het geval is. De organisatie beschrijft zichzelf als een non-profit organisatie “die zich bezighoudt met de ontwikkeling van moslims door ze te informeren over de islam en samen te werken met anderen om de ware boodschap van ons geloof over te brengen”.¹⁵⁵ *Al Mawada* voldoet ook niet aan de criteria die door Van Haren e.a. (2014) gebruikt zijn om Facebookpagina’s als radicaalislamitisch te categoriseren.¹⁵⁶ Zo is er bijvoorbeeld geen sprake van jihad-gerelateerde visuele symbolen op de pagina of video’s en afbeeldingen van strijdscènes en wapens.

Tabel 7.2: Activiteit op de pagina *Al Mawada*

Aantal likes (op 21-01-2016)	20.668
Aantal comments (N)	1177
Aantal posts (N)	324

We kunnen net als bij de onderzochte radicale-islam-pagina’s in de andere landen concluderen dat de berichten op de pagina van *Al Mawada* zich vooral en in de eerste plaats richten op de eigen organisatie en op moslims. Ze gaan vooral over benefietacties van deze organisatie.

Hoewel verwezen wordt naar de ondergeschikte positie van moslims in België, is dit niet een prominent onderwerp. Dit is een voorbeeld van een gedeelte van zo’n bericht: “De islam is in België in theorie een erkende religie. In de praktijk worden moslims weinig of niet betrokken bij maatschappelijke discussies. Wij zijn geen partners in de samenlevingsopbouw. (...) we worden als groep niet ernstig genomen in de samenleving. En de overheid weet dat ze kan scoren op onze kap.”

153 http://www.standaard.be/cnt/dmf20151222_02033465

154 <http://www.filipdewinter.be/wp-content/uploads/2013/06/De-Koepel-nota1.docx>.

155 https://www.facebook.com/ALMAWADA/info/?tab=page_info

156 Zie de Facebookappendix voor deze criteria.

In reacties komt de wisselwerking tussen de twee velden veel sterker naar voren. Deze conclusie wordt ook onderstreept door een kwantitatieve analyse. De meest frequente woorden op de Al Mawada-pagina richten zich op de benefietacties van de organisatie (*doneren, volgen, sms, live*). De commentaren lijken daarentegen vooral te gaan over het boycotten of afschaffen van het onverdoofd slachten voor het offerfeest (*boycotten, schaap, slachten, boeren*).

Een bericht op de pagina waarin wordt aangegeven dat het onverdoofd slachten voor het offerfeest in 2015 in beperkte mate is toegestaan in Vlaamse steden, roept felle reacties op over de positie van moslims in België. Het wordt de Belgen verweten dat ze met twee maten meten. Zo stelt een gebruiker: “Dit is puur omdat het weer moslims zijn.” Een andere gebruiker vraagt zich af waarom joden wel onverdoofd mogen slachten, maar moslims niet.

Daarnaast geven de mensen die actief zijn op deze pagina er blijk van dat ze als minderwaardig worden gezien. Zo stelt een gebruiker dat “Alles wat met moslims te maken heeft is volgens hun een niet normale bende hypocrieten!”, iemand anders zegt: “Ze zien ons niet eens als Belgen dus hoe gaan wij ooit respect krijgen.” Ook stelt een gebruiker dat de moslims “onder druk gezet worden door de Vlaamse gemeenschap”. Verder geven de gebruikers aan dat ze ‘amper nog rechten hebben’, dat de ‘vrijheid van geloofsovertuiging, die ze zelf hebben ingesteld van hen is afgepakt’.

De discussie roept ook veel woede op over Belgen, die als *kanker dom*, als *braaffjes*, *kuddedieren* en *laffe angsthazen* worden bestempeld. Hoewel de N-VA (Nieuw-Vlaamse Alliantie) in een reactie genoemd wordt, is de prominente tegenstander en outgroup in deze reacties vooral de Belgen en de Belgische regering. De reacties waarin Belgen genoemd worden gaan vooral over het offerfeest. Verwijzingen naar de outgroup gaan daarom vaak samen met woorden zoals *schaap, schapen, offerfeest, slachthuizen, slachten*. Dit geldt overigens ook voor commentaar waarin de ingroup (*islam* en *moslim*) benoemd wordt.

Wat betreft framing van de ingroup moeten we dus concluderen dat deze met name als achtergesteld wordt weergegeven in de reacties op de pagina. Op de pagina van Al Mawada worden moslims voornamelijk geframed als een groep die niet gelijkwaardig wordt behandeld. Dit blijkt uit zowel de kwalitatieve als aanvullende kwantitatieve analyse, die systematischer inzicht geeft in hoe en hoe vaak verwezen wordt naar de in- en outgroup in de posts en comments op de Al Mawada-pagina. De outgroup wordt vooral negatief weergegeven. Dit werd vooral gedaan door het benadrukken van de dubbele standaard (‘moslims hebben niet dezelfde rechten als andere geloofsgroepen’, ‘moslims hebben geen vrijheid van religie, een waarde die juist door westerlingen wordt gewaardeerd’). De resultaten laten zien dat de outgroup voornamelijk wordt benoemd om, zoals gezegd, de achtergestelde positie van de ingroup te benadrukken, met als gevolg dat zowel in- als outgroup vaak voorkomen in berichten. Verwijzingen naar *ons* en *wij* komen zo’n 4,39 keer per 1000 woorden voor in de reacties, en *moslims* en *de islam* zo’n 5,84 keer. Hierbij lijkt de outgroup dus vaker benoemd te worden in comments en posts op de pagina’s dan de ingroup. Zoals de kwalitatieve analyse al benadrukte, riepen berichten over het onverdoofd slachten een sterke discussie op over de positie van moslims en de islam in België. Het gebruik van de woorden *hen, zij, hun* komt zo’n 7 keer per 1000 woorden voor. Verwijzingen naar Belgen of Vlamingen komen 1,72 keer per 1000 woorden voor. Naar andere outgroups wordt nauwelijks verwezen.

Tegelijkertijd wordt ook kritisch over de eigen gemeenschap gesproken. Het tegengeluid lijkt hiermee vooral uit de eigen moslimgemeenschap te komen. Sommige gebruikers geven aan dat het hun eigen schuld is dat ze beperkt worden in hun rechten indien ze ook besluiten om mee te doen aan een boycot van slachten in plaats van voor hun rechten op te komen: “Ipv gewoon voor je rechten te vechten zijn we begonnen te boycotten en ja daar hebben ze ons recht afgepakt. Ze zeggen ‘als jullie kunnen boycotten, betekent dat dat

slachten dan niet verplicht is' tja..." Een andere gebruiker stelt: "Alleen zijn onze moslims liever bezig met het boycotten van de eigen sunnah ipv constructief te werk te gaan." Een aantal gebruikers ziet de onvrede over de achtergestelde situatie van Vlaamse moslims als aanleiding om de Vlaamse moslimgemeenschap beter te organiseren.¹⁵⁷ Een gebruiker stelt zelfs dat moslims zich niet bewust zijn van hun eigen macht en dat ze "in werkelijkheid Europa kunnen platleggen als hun rechten geschonden worden".¹⁵⁸ Concluderend blijkt er nauwelijks sprake te zijn van een tegengeluid van *buiten* de moslimgemeenschap, met uitzondering van een enkele gebruiker die aangeeft dat ze Nederlands moeten praten en de Vlaamse taal moeten beheersen.

7.5.5 Conclusie

Na deze analyse van de Vlaamse onlinenetwerken en de inhoud op anti-islam- en radicale-islampagina's, rest de vraag in de hoeverre inzicht in de onlinecontext kennis toevoegt over de wisselwerking tussen radicaalislamitische groeperingen en anti-islamgroepen offline.

Het Vlaamse online anti-islamveld is naar verhouding beperkt. Het onlinenetwerk is minder groot dan in het Verenigd Koninkrijk, Duitsland en Frankrijk. Waar de pan-Europese *Identitarian Movement*, die vanuit Frankrijk als *Génération Identitaire* begon, zich sterk heeft ontwikkeld in Duitsland, Italië en Nederland, is deze in Vlaanderen vrij marginaal. Vlaams Belang heeft wat dit aangaat ook een marginale positie. Het onlineveld van anti-islamactoren is zeer beperkt, en wordt in feite alleen gevormd door Pegida Vlaanderen.

Het netwerk van radicaalislamitische actoren laat zien dat veel actoren die offline werden genoemd als prominent, online niet vindbaar waren. Dit gold eigenlijk voor vrijwel alle groeperingen en personen die in de literatuurstudie werden benoemd. In de onlinesfeer lijken hiermee andere actoren actief dan in de offlinesfeer. De online afwezigheid van prominente radicaalislamitische groeperingen in het netwerk van Facebookpagina's is opvallend, maar sluit wel aan bij de onze eerder conclusie dat zulke groepen snel opkomen en verdwijnen (cf. Ducol 2012). Hoewel het netwerk Nederlandstalige pagina's bevat, zoals Ahlus-Sunnah Publicaties en De strijd naar Jannah, die door Van Haren e.a. (2014) en Cachia e.a. (2014) als radicaalislamitisch worden beschouwd, is het niet duidelijk of deze pagina's zich op Vlaanderen, dan wel op Nederland (of op beide) richten.¹⁵⁹

De inhoudsanalyses laten zien dat er vanuit beide velden (het anti-islam- en het radicale-islamveld) sprake is van een sterke (indirecte) wisselwerking. Hoewel de islam niet heel vaak besproken wordt op de pagina van het Vlaams Belang, is dit wel het geval op de pagina van Pegida Vlaanderen. Op deze pagina's lijkt de discussie gericht te zijn op de bedreigde Vlaamse cultuur, maar ook de negatieve economische aspecten van islamisering worden besproken. Hierbij wordt meestal niet naar specifieke groeperingen verwezen, maar meer naar een bedreiging door de islam en moslims in het algemeen.

Er is maar een islamitische pagina geanalyseerd in de Vlaamse context. Dit maakt het moeilijk om conclusies te trekken over andere pagina's. Daarnaast blijft het de vraag, of deze pagina als radicaalislamitisch beschouwd kan worden. Zoals eerder benoemd bevat deze pagina weinig elementen waardoor het als radicaalislamitisch kan worden bestempeld (Van Haren e.a. 2014). Uit de inhoudsanalyses van de posts en comments op de pagina werd ook niet duidelijk dat er sprake was van een radicaal discours. Deze analyse toont niet de kenmerken van het gedachtegoed die Nesser (2011) bestempelde als de middenweg tussen jihadisten en politiek activisten. Zo is er geen sprake van het bestempelen van het Westen als moreel corrupt, het invoeren van de sharia in België, of het veroordelen van de democratie. Wel lijkt, met name uit de comments, dat gebruikers een wij-zij-divisie proberen te

157 Zie het volgende bericht: "De zogenaamde vertegenwoordigers van de moslims kunnen nog iets bijleren van de joodse gemeenschap! Zij doen 1 keer hun mond open en Ben Wuyts doet het al in zijn broek. De kracht van een organisatie noemen ze dat."

158 "In werkelijkheid kunnen moslims in Europa alles plat leggen als hun rechten worden geschonden. Waren we maar bewust van deze machten ..."

159 Cachia e.a. (2014) beschouwen Nederland en Vlaanderen als een case. Ze voegen alle Nederlandstalige pagina's samen.

creëren door de achtergestelde positie van moslims in Vlaanderen te benadrukken. Door aan te geven dat moslims worden beperkt in hun rechten en niet als onderdeel van de maatschappij worden gezien wordt de eigen identiteit als een 'bedreigde identiteit' ervaren.

8. Voor en na ‘Parijs’: Een Twitteranalyse

8.1 Inleiding¹⁶⁰

Het toeval wilde dat we gegevens over discussies op Twitter aan het verzamelen waren toen de aanslagen in Parijs op 13 november 2015 plaatsvonden. Dit schiep de unieke mogelijkheid te onderzoeken of de online discussies binnen en tussen de anti-islam- en radicale-islamvelden voor en na de aanslagen verschilden en of de vier landen daarin verschilden. Twee kernvragen staan centraal in dit hoofdstuk. Allereerst, hoe ziet het onlinenetwerk van twittersaars in het radicale-islamveld en het anti-islamveld eruit? Kort gezegd: wie volgt wie? Deze vraag is relevant, omdat het netwerk van twittersaars een indicatie geeft voor de mate van online segregatie en polarisatie (Himmelboim e.a. 2013).

De tweede kernvraag in dit hoofdstuk is: waar gaat het over? Wat is de inhoud van het onlinedebat? Deze inhoudsanalyse spitst zich toe op de vraag in hoeverre sprake is van toegenomen (indirecte) wisselwerking tussen de twee velden en online radicalisering na ‘Parijs’?

In eerdere hoofdstukken werd steeds eerst de ‘structuur en actoren’ van beide velden besproken. Het indirecte karakter van online wisselwerking, bijvoorbeeld wanneer in anti-islam-uitingen wordt verwezen naar ‘de radicale islam’, maakt het echter lastig te spreken van wisselwerking tussen twee duidelijk afgebakende, identificeerbare actoren. Bovendien zijn de meeste twittersaars niet of nauwelijks aan bepaalde groeperingen toe te wijzen, afgezien van enkele duidelijke leiders of woordvoerders. Om deze reden zullen we in dit hoofdstuk geen poging wagen om eerst de voor ons meest relevante twittersaars uit beide velden te selecteren; we nemen alle Twittergebruikers in ogenschouw die betrokken zijn bij het online anti-islamdiscours en radicale-islamdiscours. Omdat tweets meer fluide, losse ‘onlineactienetwerken’ (Bennett & Segerberg 2012) weergeven dan standpunten van organisaties, zullen we over ‘onlinegemeenschappen’ spreken.

In tegenstelling tot onze eerdere analyse van de Facebookpagina’s in elk van de afzonderlijke landen, zullen we hier uitgebreider stilstaan bij de vraag in hoeverre de online discussie tijdens de nasleep van deze ingrijpende gebeurtenissen verschilt of overeenkomt tussen de verschillende nationale contexten. We maken dus zowel een vergelijking tussen twee periodes (voor en na ‘Parijs’) als tussen landen.

De aanslagen van 13 november zijn door IS opgeëist. Dit hoofdstuk is zodoende beperkt in die zin dat we onze aandacht richten op de gewelddadige acties van radicale moslims, en de reacties hierop uit de anti-islamhoek. Smith e.a. (2016) betogen dat beleidsmakers en politieke omvang van radicaal-rechts ‘lone actor’-terrorisme, naast islamistisch extremisme, vooral niet moeten onderschatten. Hier laten we het radicaal-rechtse terrorisme echter buiten beschouwing en gaan we niet verder in op de dynamiek die het teweeg kan brengen.

De nadruk op gewelddadige acties van jihadisten gaat gepaard met een grote hoeveelheid reacties uit het anti-islamveld. Het aantal berichten uit het radicale-islamveld is aanzienlijk kleiner. De vraag is echter hoeveel radicale moslims er in de onderzochte landen zijn en in hoeverre radicale moslims openbaar duidelijk zichtbaar en actief (willen) zijn op Twitter. Bovendien richtten we ons specifiek op de talen van de vier onderzochte landen en laten

¹⁶⁰ In de appendix geven we een uitgebreide beschrijving van alle (technische) details van dit deel van het onderzoek. In deze bijlage is onder andere de volledige lijst van de gebruikte sleutelwoorden voor de dataverzameling opgenomen.

zodoende tweets uit andere landen en in andere talen, zoals Arabisch, buiten beschouwing. Na de aanslagen werd door verschillende IS-strijders getweet. De aanslag was in hun ogen een gerechtvaardigde respons op de 'War against Islam' en bedreigingen werden geuit aan het adres van moslims die de aanslag veroordeelden (middels het gebruik van de hashtag "NotInMyName").¹⁶¹ We komen in de discussie terug op deze beperking en de implicatie hiervan voor onze bevindingen.

We hebben de tweets verzameld op basis van een lijst sleutelwoorden (in zowel het Engels, Duits, Frans en Nederlands) die gerelateerd zijn aan het anti-islamdiscours en radicale-islamdiscours. Bovendien zijn een reeks woorden en woordcombinaties in ogenschouw genomen die verwijzen naar discussies over de radicale-islam- en anti-islammobilisatie, zoals *islamisering*, *sharia*, *anti-jihad*, *islam + radicalisering* en *moslim + protest*. De appendix bevat de volledige lijst van de gebruikte sleutelwoorden.

In totaal zijn respectievelijk 1.735.897 en 2.538.947 tweets verzameld.¹⁶² We hebben retweets verwijderd en selecteren alleen de prominente en actieve twitteraars (d.w.z. twitteraars die minimaal 500 volgers hebben en in de periode voor 'Parijs' minimaal vijf tweets verstuurden over deze thema's). Bovendien selecteren we alleen clusters van twitteraars uit de door ons onderzochte landen. Na het opschonen bleven in onze dataset uiteindelijk 101.113 (voor 'Parijs') en 88.051 (na 'Parijs') tweets over. Tot slot: om de vergelijking van de activiteit van Twittergebruikers te vergemakkelijken, hebben we ervoor gezorgd dat de onderzochte periode voor en na de aanslagen bij die analyse precies even lang is, namelijk 23 dagen (van 12 oktober 2015 tot 3 november 2015 en van 18 november 2015 tot 10 december 2015).

Het valt op dat het aantal prominente twitteraars rondom deze thema's (en zodoende ook het aantal verzonden tweets) per land sterk verschilt. Het aantal twitteraars in Frankrijk (n=1801) en Duitsland (n=1705) is in onze steekproef beduidend groter dan in het Verenigd Koninkrijk (n=907) en Vlaanderen (n=105). Omgerekend in aantal prominente twitteraars over deze thema's per 100.000 inwoners levert de volgende aantallen op: Frankrijk 2,73, Duitsland 2,11, Verenigd Koninkrijk 1,42 en Vlaanderen 1,38.¹⁶³

Deze verschillen kunnen voor een deel voortkomen uit het feit dat het om een momentopname gaat. De aandacht voor bepaalde onderwerpen of actoren in het publieke debat kan immers snel op en neer gaan (Downs 1972). Dat Frankrijk in onze steekproef het grootste aantal twitteraars en tweets heeft, heeft voor een deel te maken met de regionale verkiezingen die op 6 en 13 december 2015 plaatsvonden en de omstandigheid dat het Front National een veelbesproken, invloedrijke partij is. In aanloop naar de verkiezingen was hierover veel berichtgeving in de media. Marine Le Pen haalde in de eerste ronde met ongeveer 28 % de meeste stemmen. In Groot-Brittannië is een vergelijkbare prominente anti-islampartij afwezig. Interessant genoeg zijn de accounts @UKIP (114.000 volgers) en @Nigel_Farage (250.000 volgers) niet in onze selectie van prominente gebruikers terecht gekomen, omdat het aantal verzonden tweets bij beide accounts minder is dan vijf – blijkbaar wordt er door UKIP maar weinig getwitterd over onderwerpen rondom de (radicale) islam.

8.2 Het netwerk van Twittergebruikers: wie volgt wie?

We hebben in elk land de meest prominente gebruikers geïdentificeerd en geselecteerd. Prominentie is vastgesteld op basis van het aantal volgers en het aantal verzonden tweets: we selecteerden alleen gebruikers die gedurende de onderzochte periode voorafgaand aan

161 SITE Intelligence Group (2014a; 2014b). Zie ook bijvoorbeeld 'Islamic state supporters 'celebrate' Paris attacks on social media', Newsweek, 13 november 2015. URL: <http://europe.newsweek.com/islamic-state-supporters-celebrate-paris-attacks-social-media-336538?rm=eu>

162 Het is lastig te zeggen hoe groot het aandeel is van het anti-islamdiscours en radicale-islamdiscours in het gehele publieke debat op Twitter. Anders gezegd: hoe deze aantallen tweets zich verhouden tot alle verzonden tweets over politieke en maatschappelijke onderwerpen.

163 Aantal inwoners dat gebruikt is bij deze berekening: Verenigd Koninkrijk 64,1 miljoen, Duitsland 80,6 miljoen, Frankrijk 66,0 miljoen, Vlaanderen 7,6 miljoen.

de aanslagen in Parijs (1) minimaal 500 volgers hadden en (2) minimaal vijf tweets verstuurd hebben. We maken deze selectie omdat we veronderstellen dat dit type twitteraars bij uitstek bereik heeft bij het verspreiden van informatie en het verkondigen van hun mening. Dezelfde groep personen selecteren we voor de analyse van de periode na 'Parijs', zodat we een panel survey met twee meetmomenten bij precies dezelfde groep twitteraars hebben, en de data hierdoor vergelijkbaar is.

We leggen het accent op de vraag hoe deze groep mensen zich in het onlinedebat, waar het ons om gaat, gedraagt. De discussie op Twitter kan om allerlei redenen veranderen – sommige mensen zijn wellicht opeens actief geworden, of beginnen over nieuwe onderwerpen te schrijven. Het is ook belangrijk hierbij op te merken dat deze groep twitteraars niet noodzakelijkerwijs actief is in het *totale* onlinedebat op Twitter; zij zijn in elk geval wel actief aanwezig in een specifiek afgebakend debat, namelijk over de onderwerpen die te maken hebben met onze sleutelwoorden. Daarnaast is het goed om te benadrukken dat deze twitteraars om meerdere redenen veel volgers kunnen hebben.

Het netwerk van twitteraars brengen we in kaart door middel van een clusteranalyse op basis van wie wie volgt. Zo'n clusteranalyse wordt ook wel '*community detection*' genoemd (Newman 2006; Bingham-Hall & Law 2015). Deze analyse, die ook wordt gebruikt voor het opschonen van de data, wordt nader uitgelegd in de appendix. Het volstaat hier om vast te houden dat een cluster bestaat uit een bepaalde groep twitteraars die onderling veel connecties met elkaar hebben – anders gezegd: die vooral elkaars berichten lezen – en die geen of weinig aandacht hebben voor wat de anderen online te melden hebben. We zullen deze clusters ook aanduiden als 'onlinegemeenschappen'. Welke onlinegemeenschappen zien we in de door ons onderzochte landen? We beginnen met Frankrijk omdat de aanslagen daar de aanleiding tot dit hoofdstuk vormden.

8.2.1 Frankrijk

Het netwerk van prominente gebruikers in Frankrijk bestaat uit vijf clusters. Het leeuwendeel van de actoren uit het Franse anti-islamveld zijn in de grootste cluster van het Franse Twitternetwerk te vinden (557 accounts). Met meer dan 700.000 volgers, is Marine Le Pen (gebruikersnaam: @MLP_officiel)¹⁶⁴ de prominentste twitteraar. Daarnaast bestaat dit *anti-islamcluster* uit de accounts van Génération Identitaire (@G_IDENTITAIRE) en Résistance Républicaine (@Resistance_R). Verder bevat dit cluster ook nog zogenoemde patriottische activisten, opiniemakers of websites, zoals specifieke groeperingen die oproepen uit de EU te treden of de euro af te schaffen.

De tweede groep (van 475 gebruikers) is een *mediaccluster*. Het bevat alle gevestigde massamedia, zoals *Le Monde*, *Le Figaro*, *Le Parisien*, *L'Express*, *BFM TV* et cetera. Dat deze groep actoren een zelfstandig, hecht cluster van twitteraars vormt die vooral elkaar volgen, verrast niet. Journalisten houden, naast het nieuws, elkaar nauwgezet in de gaten. Zo wordt bijvoorbeeld op krantenredacties een aanzienlijk deel van de tijd besteed aan praten over andere kranten, en vooral over wat de anderen wel, en zij zelf niet hebben (Bourdieu 1998).

De overige drie clusters zijn wat minder eenduidig, omdat de aard en politieke kleur van de actoren minder homogeen zijn. Een van de prominentere actoren in de derde cluster (411 twitteraars) is de feministische schrijfster/journaliste Caroline Fourest (@CarolineFourest). Ze is onder andere bekend als voormalig medewerker van het 'Centre Gai et Lesbien' en van Charlie Hebdo. Ze is ook bekend om haar kritiek op het Front National. Ze ondertekende in 2006 een manifest 'tegen islamitisch totalitarisme' (samen met onder andere Salman Rushdie en Ayaan Hirsi Ali), waarna ze doodsb bedreigingen ontving. Recentelijk publiceerde

164 We geven soms de gebruikersnaam tussen haakjes. Zo kan er geen misverstand over bestaan wie we precies bedoelen. Er zijn zo nu en dan meerdere (onofficiële) gebruikers met vergelijkbare namen. Bovendien kan zodoende het betreffende Twitteraccount eenvoudig nagezocht worden via het invullen van de naam zonder @, dus in dit geval bijvoorbeeld: https://twitter.com/MLP_officiel

ze 'In Praise of Blasphemy. Why *Charlie Hebdo* is not islamophobic'. Deze gevarieerde groep publieke figuren, opiniemakers, journalisten, bloggers en nieuws websites lijkt politiek gezien links-liberaal georiënteerd, zij het dat sommigen tweeten over niet-politieke zaken (zoals *celebrity*-nieuws). Met 92 verzonden tweets is @BreakingThor, dat zichzelf een 'nachtmerrie voor extreemrechts' noemt en dat de 'propaganda' van het FN bekritiseert, een van de actiefste twitteraars. We duiden deze derde cluster aan als de *politieke-linkscluster*.

De vierde cluster (314 twitteraars) is eveneens divers. Hij bevat voornamelijk publieke figuren, opiniemakers, journalisten, bloggers en nieuwswebsites (zoals in Nederland het bekende NU.nl). Politieke inhoud staat niet altijd centraal. Het is lastig in te schatten of het grootste deel van de twitteraars, als ze al expliciet politiek stelling nemen, eerder links dan wel rechts georiënteerd is. We duiden deze cluster daarom aan als *het politieke midden*. Deze groep bevat ook *l'Association Europe-Israël* en twitteraars die in de eerste plaats hun christelijke overtuiging uitdragen. De meeste volgers in deze cluster heeft de nieuwswebsite *Atlantic*.

De vijfde cluster is relatief klein (44 accounts); deze accounts vertegenwoordigen geen aanzienlijke 'stroming' of 'groepering' in het Franse onlinedebat. De meest prominente account is die van *Égalité et Réconciliation*, een links-nationalistische politieke groepering die zowel voormalige leden van de Communistische partij als het Front National bevat. Het is naar eigen zeggen links voor de arbeiders en rechts voor de morele issues. Vanwege zijn geringe omvang laten we deze cluster verder buiten beschouwing.

Samenvattend onderscheiden we in onze analyses een anti-islamcluster, een mediaccluster, een politiek-linkscluster en een politiek-middencluster.¹⁶⁵

8.2.2 Duitsland

Het netwerk van prominente twitteraars in Duitsland omvat zes clusters. Het *anti-islam*-veld wordt vertegenwoordigd door een cluster van 370 twitteraars bestaande uit onder meer ProPegida, Alternative für Deutschland, de NPD, en de Republikaner. Ten tweede vormen, evenals in Frankrijk, de gevestigde *media* een afzonderlijke groep twitteraars. Deze groep omvat 444 accounts. Denk hierbij aan *BILD*, *Handelsblatt*, *Tagesschau*, *Morgenpost*, *ZDF* et cetera. Het omvat zowel populaire media als zogenoemde kwaliteitsmedia. De derde cluster (313 accounts) bestaat uit *politiek linkse* twitteraars, zoals *Indymedia*, *Antifa*, *Pegida watch* en *No Pegida*. De vierde is een relatief klein cluster (46 accounts) dat bestaat uit een aantal 'pro-directe democratie'-groeperingen, zoals *Wahlrecht.de* en *Mehr_demokratie*. Deze cluster bevat ook de account van *Attac*.

De overige twee clusters (met respectievelijk 306 en 274 gebruikers) zijn minder eenduidig, omdat de aard en politieke kleur van de actoren heterogener is. De vijfde cluster bevat verschillende opiniemakers, journalisten, nieuwssites en bloggers. We noemen dit in het vervolg de *onlinenieuwscluster*. Cluster zes bestaat eveneens uit allerlei (kleinere) onlinenieuws-sites, bloggers en journalisten. Het belangrijkste verschil met de voorgaande groep is dat dit laatste cluster ook een aantal internationale accounts bevat, hetgeen waarschijnlijk de reden is dat zij een afzonderlijk cluster vormen. We duiden deze cluster twitteraars aan als *internationaal onlinenieuws*.

8.2.3 Het Verenigd Koninkrijk

In het VK treffen we in feite twee grote clusters aan, die weinig contact met elkaar hebben, te weten de aanhangers en tegenstanders van anti-islamgroeperingen. Voor het gemak zullen we ze aanduiden als respectievelijk de *anti-islam*- en *anti-islamofobie*-cluster. Binnen de

¹⁶⁵ Een aantal groeperingen die in de literatuurstudie ter sprake kwamen, maakt geen deel uit van onze steekproef. Het Bloc Identitaire (@blocidentitaire) is niet heel actief op Twitter, evenals Pegida (@PegidaFrance). Beide groepen zijn daarom niet in onze selectie van prominente gebruikers terechtgekomen. De website Riposte Laïque (@1RiposteLaïque) viel niet in onze steekproef omdat het deel uitmaakte van een afzonderlijk, zeer klein cluster –zoals we ook zagen in onze analyse van het Facebooknetwerk. Wij richten ons op de grootste 'onlinegemeenschappen' waarbij niet-Franse en kleine clusters buiten de analyse vallen.

anti-islamcluster (214 accounts) is *The Daily Express* met meer dan 350.000 volgers verreweg de prominentste account. Over het algemeen wordt dit dagblad beschouwd als conservatief en negatief en populistisch ten aanzien van migratie en Europese integratie. Een andere prominente twitteraar binnen dit cluster is Tommy Robinson (voormalig woordvoerder van EDL; oprichter van Pegida UK). We treffen in deze cluster ook de andere eerder besproken actoren uit het anti-islamveld aan, zoals verschillende EDL-accounts, Britain First en BNP. Hoewel we UKIP en Nigel Farage zelf niet aantreffen in onze steekproef, bevat deze cluster wel een aantal twitterende UKIP-leden en -sympathisanten, zoals Thomas Evans.

De actiefste twitteraar (met 651 verzonden tweets in de periode voorafgaand aan 'Parijs') in de anti-islamofobiecluster is Tell MAMA UK, een organisatie die anti-islamgeweld registreert (MAMA staat voor *Measuring Anti-Muslim Attacks*) die in het hoofdstuk over het Verenigd Koninkrijk al ter sprake kwam. In deze cluster bevinden zich ook tweets die in de ogen van anti-islam twitteraars als radicaalislamitisch zullen worden beschouwd, maar zoals gezegd is het lastig om de actoren van beide velden duidelijk te onderscheiden; het is vaak zelfs niet duidelijk of twitteraars moslim zijn of niet. Deze cluster van in totaal 426 accounts omvat al met al een gevarieerde groep twitteraars die we als politiek links en pro-migratie kunnen beschouwen. Denk hierbij aan personen, organisaties en media zoals *Christian-Muslim Forum*, *The Muslim Vibe*¹⁶⁶, *Faith Matters*¹⁶⁷, *Every day Muslim*, *More For Muslims*, imam Qari Asim, de website van de Ahmadiyya-moslimgemeenschap, en de protestgroep *We Resist*. De meest prominente actoren in deze cluster zijn de verschillende (traditionele) media, zoals *The Guardian*, *The Economist*, *The Sun*, *The Independent*.

Tot slot is er nog een derde cluster, dat minder van belang is. Een groot deel van de gebruikers in deze derde cluster (223 gebruikers) is afkomstig uit de Verenigde Staten of Canada. We noemen dit de *internationale cluster*. Europese politieke gebeurtenissen en ontwikkelingen komen echter wel vaak naar voren in de tweets. De toon is over het algemeen waarschuwend of negatief over de radicale of politieke islam. Deze derde cluster bevat bijvoorbeeld ook UKIP-sympathisant David Jones.

8.2.4 Vlaanderen

Er zijn in onze dataset relatief weinig Vlaamse gebruikers (105 accounts), ook indien we rekening houden met het verschillend aantal inwoners per land. Net als in het VK bestaat het onlinedebat op Twitter uit twee clusters, een *anti-islam*- en een *anti-islamofobie*-cluster. De meest prominente twitteraars in het anti-islamveld zijn Vlaams Belang, Tom Van Grieken (Vlaams Belang), en Sam van Rooy. De laatstgenoemde twitteraar is zowel bij Pegida als Vlaams Belang betrokken en kwam al ter sprake in de eerdere hoofdstukken over Vlaanderen. De anti-islamofobie cluster bestaat uit gevestigde media, zoals *De Morgen* en VRT (de publieke omroep) en uit online nieuws en blogs, zoals *Nieuws Blog Brekend* en *Lachen.be*.

8.2.5 Vergelijkend

De clusteranalyse in de verschillende landen laat zien dat er verschillende onlinegemeenschappen bestaan. In het Verenigd Koninkrijk zien we een duidelijke tweedeling tussen het anti-islam- en anti-islamofobiekamp. In Frankrijk en Duitsland vormen de twitteraars een meer gevarieerde onlinegemeenschap (er zijn meer verschillende clusters). In de conclusie van dit hoofdstuk komen we terug op de vraag in hoeverre de landen wat dit betreft verschillen en wat de implicaties hiervan zijn. We zullen eerst analyseren in hoeverre de mate van Twitteractiviteit (het aantal verzonden tweets) per gemeenschap verschilt, en in hoeverre deze gemeenschappen over andere onderwerpen en organisaties twitteren. We zullen hierbij onder meer zien dat de duidelijke tweedeling in het Verenigd Koninkrijk ook naar voren komt in het verschillende taalgebruik tussen het anti-islam- en anti-islamofobiecluster.

166 'A digital media network with the aim to promote ethical, positive, engaging, relevant and thought-provoking Islamic content.'

167 'Working towards peace & creating community cohesion & conflict resolution through interfaith dialogue.'

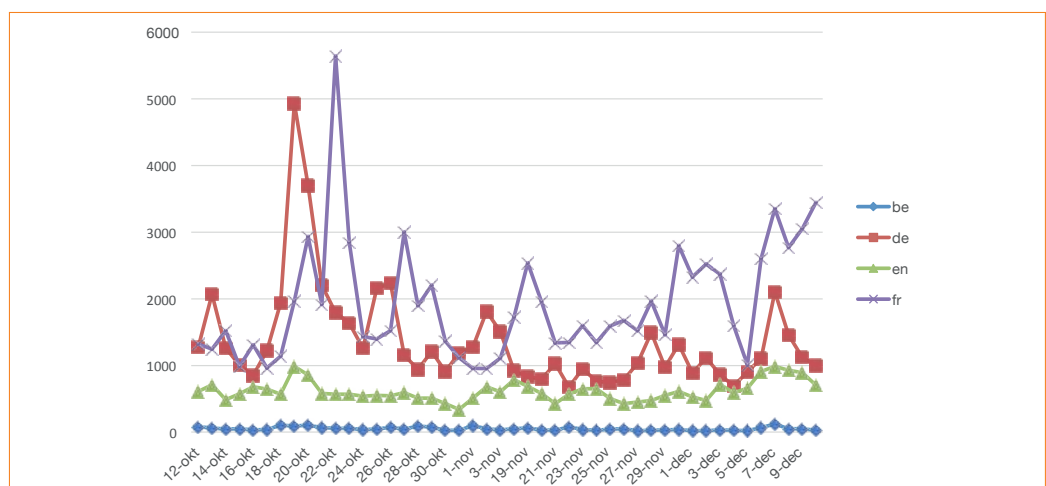
8.3 Activiteit op Twitter: wordt er meer getweet na 'Parijs'?

Na deze analyse van het volgedrag (wie volgt wie?) zullen we de intensiteit van het tweetgedrag (hoe vaak wordt getweet?) in ogenschouw nemen. Wordt er in de periode na de aanslagen vaker getweet door de door ons gevolgde twitteraars in de onderzochte landen? Het beeld is gevarieerd.

Figuur 8.1 laat het aantal verzonden tweets per dag zien, uitgesplitst naar de verschillende landen. We zien met uitzondering van Frankrijk over het algemeen geen toename in het aantal verzonden tweets. In Duitsland is zelfs sprake van een afname. Alleen in Frankrijk ligt het aantal verzonden tweets in de periode na de aanslagen in alle clusters hoger. Het totaal aantal tweets is in de periode voorafgaande en na 'Parijs' respectievelijk 40.734 en 48.015. Dit houdt in dat 1801 prominente Franse twitteraars na 'Parijs' gemiddeld ongeveer 317 meer tweets per dag verstuurden dan voor 'Parijs'.

We moeten hierbij overigens ook vaststellen dat het gemiddelde per dag behoorlijk fluctueert. Het overzicht van het aantal verzonden tweets per dag (Figuur 8.1) laat een aantal opvallende pieken zien. De Franse piek op 22 oktober (meer dan 5600 tweets) komt vooral op rekening van discussie over Marine Le Pen. Zij blaast op het allerlaatste moment (vlak voor de uitzending) haar optreden in het programma DPDA (*Des Paroles et des Actes*) af. Dat er in Duitsland opmerkelijk veel tweets verzonden worden op 19 oktober ($n=4930$) en 20 oktober ($n=3700$) komt omdat op maandag 19 oktober het eenjarig bestaan van de 'Pegida-beweging' werd gevierd, met een grote demonstratie en tegendemonstratie in Dresden. De sfeer was grimmig; de politie moest beide groepen uit elkaar houden en er viel ook een gewonde. Op Twitter laten tegenstanders zich vooral horen met de leus 'Herz statt Hetze' (Hart in plaats van Hetze).

De discussie op Twitter rondom deze gebeurtenissen in Duitsland laat zien dat in dit geval de 'street' vooral voorafgaat aan de 'tweet', in plaats van andersom. Twitter is in de eerste plaats een snel nieuwsmiddeel, in plaats van een sociaal netwerk om mensen te mobiliseren, zoals onder andere naar voren komt in Earl e.a. (2013). Voorafgaande aan de Pegidaverjaardag wordt er zonder meer ook over de aankomende demonstraties getwitterd, maar de piek in onlineactiviteit vindt vooral tijdens en na de (tegen)demonstratie plaats. Meer in het algemeen sluit deze bevinding aan bij de conclusie van Wolfsfeld e.a. (2013) dat een toename van het gebruik van sociale media veel vaker de protesten op straat volgen, dan dat ze eraan voorafgaan.

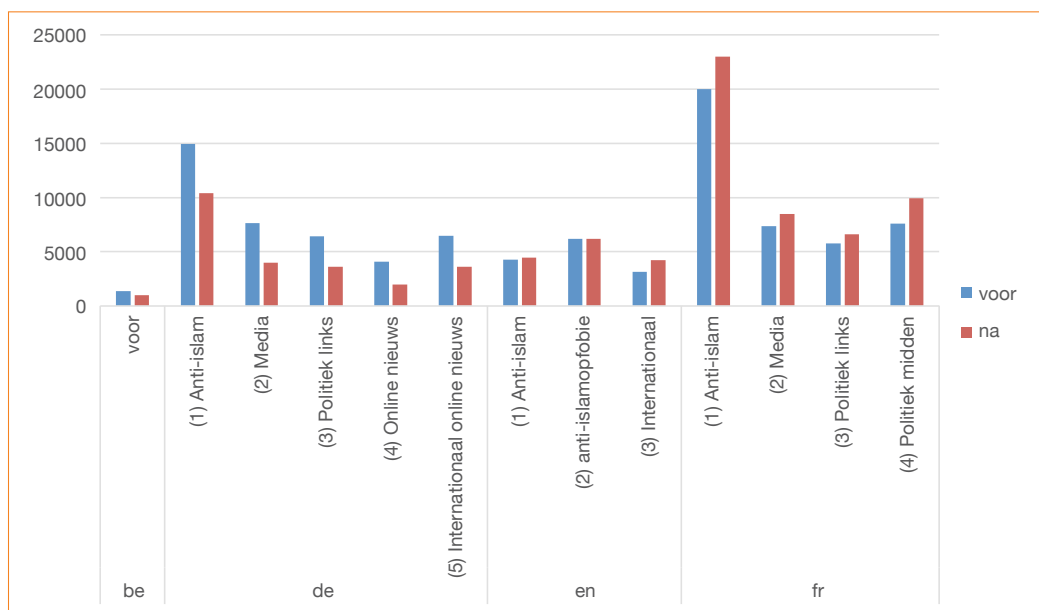

Figuur 8.1: het aantal verzonden tweets, uitgesplitst naar land

Als er wisselwerking zou zijn tussen het radicale-islamveld en anti-islamveld naar aanleiding van de aanslagen, zou je verwachten dat de toename van onlineactiviteit in Frankrijk

vooral toe te schrijven is aan de eerste anti-islamcluster rondom Front National en Marine Le Pen. Dat is in beperkte mate het geval. In Figuur 8.2 splitsen we het aantal verzonden tweets uit naar clusters.¹⁶⁸ Het Franse anti-islamveld twittert verreweg de meeste tweets over dit onderwerp, maar dat deden ze ook voor 'Parijs' al (voor en na 'Parijs' respectievelijk 19.988 en 22.996, stijging van 15%). In feite ontloopt de toename binnen de Franse clusters elkaar niet veel. Tegelijkertijd zien we dat de afname in de andere landen eveneens ongeveer gelijk verdeeld is over de verschillende onlinegemeenschappen. In tegenstelling tot wat men misschien zou verwachten, leidt de 'dreiging van de islam' in de vorm van een concrete reeks aanslagen niet tot meer onlineactiviteit bij anti-islamactoren. Het aantal verzonden tweets binnen het anti-islamveld is in het Verenigd Koninkrijk nagenoeg gelijk gebleven.

Zoals uit de inhoudsanalyse zal blijken, wordt in de buurlanden een aantal dagen na de aanslagen in Parijs opvallend weinig (meer) over de aanslagen getwitterd. Er zijn allerlei nieuwe gebeurtenissen en discussies die de aandacht opeisen. Hierbij moeten we wel bedenken dat de sleutelwoorden ons bereik bepalen en veel berichten rondom 'Parijs' niet zijn geselecteerd. De hashtag *#Je suis en terrasse* (ik zit op het terras) was bijvoorbeeld enige tijd in Frankrijk (en ook in andere landen) een *'trending topic'* (populair onderwerp), om aan te tonen dat terrorisme niet wint met het zaaien van angst en mensen zich er niet van laten weerhouden om een gewoon leven te leiden.

Figuur 8.2: het aantal verzonden tweets, uitgesplitst naar verschillende clusters binnen de landen

8.4 Resultaten inhoudsanalyse tweets: en wat tweet men dan?

De tweede kernvraag betreft de inhoud van het onlinedebat. In hoeverre zien we hierin een verandering na 'Parijs'? Zijn er wat dit betreft overeenkomsten en verschillen tussen de verschillende onderzochte landen?

¹⁶⁸ Om interpretatie te vergemakkelijken, laten we een aantal kleine of minder relevante clusters weg. Zo laten we in Duitsland cluster 6 achterwege, in Frankrijk cluster 5. In verband met het kleine aantal accounts voegen we de Vlaamse clusters samen.

We hebben per land een inhoudsanalyse uitgevoerd op de tweets van de geselecteerde groep gebruikers.¹⁶⁹ Het voordeel van deze vergelijking is dat eventuele geobserveerde veranderingen (bijvoorbeeld een proces van radicalisering tot uiting komend in de verharding van het debat) in dat geval duidelijk aan veranderingen binnen individuen toe te schrijven zijn, niet aan een verandering van de populatie twitteraars. We hebben zowel een kwalitatieve als kwantitatieve analyse uitgevoerd. We gebruiken de eerste analyse om de uitkomsten van de kwantitatieve analyse te illustreren en nader toe te lichten.

8.4.1 Frankrijk

Een overzicht van de meest voorkomende woorden in de tweets (zie appendix) geeft een indicatie van de onderwerpen en organisaties die het vaakst ter sprake komen. Hieruit kunnen we afleiden dat Marine Le Pen en het Front National zeer vaak ter sprake kwamen, in alle verschillende onlinegemeenschappen. Dit is op zich niet verwonderlijk, aangezien er zoals gezegd regionale verkiezingen plaatsvonden. Het FN was in de eerste ronde (6 december 2015) de grote winnaar. Naast verwijzingen naar het FN zien we, zowel voor als na 'Parijs', ook een paar andere woorden die erop duiden dat er veel over de verkiezingen getwitterd werd, zoals *Hollande, régionales en parti*. De termen *Lyonlive*, *l'occupation* en *prières* in het politiek linkse veld verwijzen naar het nieuws dat Marine Le Pen in Lyon werd vrijgesproken van haatzaaien. Ze vergeleek in 2010 het bidden van moslims op straat met de 'bezetting' van de Duitsers.

Is het debat afgezien van de continue aandacht voor de verkiezingen veranderd? Uit het overzicht met de vaak gebruikte woorden blijkt dat termen die verband houden met of verwijzen naar de aanslagen, zoals de termen *aanslagen* (*attentats*) en *islamofobie*, weliswaar vaak voorkomen, maar niet de top 20 halen. Dit laatste woord komt bijvoorbeeld voor in de context van het *Collectif contre l'islamophobie en France* (CCIF), waar incidenten worden gemeld (onder andere over huiszoekingen door de politie). Binnen het anti-islamcluster wordt het woord islamofobie door twitteraars zoals te verwachten in afwijzende zin gebruikt. Zie bijvoorbeeld: "De enigen die in Frankrijk worden afgeslacht, zijn de Fransen en door de handen van moslims. Momenteel over islamofobie praten is onfatsoenlijk", en: "Fransen afgeslacht door lachende #jihadisten, de reactie van onze politiek: strijd tegen islamofobie en het verbieden van kerststallen."¹⁷⁰

Het overzicht van woordfrequenties laat verder zien dat de in het hoofdstuk over Frankrijk besproken website *Riposte Laïque* door twitteraars vaak wordt genoemd, zowel voor als na 'Parijs'. Opvallend genoeg wordt het Twitteraccount (@1ripostelaïque) alleen in het anti-islamveld en het politieke-middencluster relatief vaak genoemd, maar niet of nauwelijks in de gevestigde-media- en het politieke-linkscluster. Het gaat steeds om links naar artikelen op de website. Deze berichten illustreren wat we eerder zagen: er is geen directe wisselwerking; er wordt op Twitter vooral over radicale moslims gepraat, en tegen de overheid en 'de moslims' in het algemeen. Zie bijvoorbeeld de volgende tweet die verwijst naar een open brief aan (gematigde) moslims: "Gematigde moslim, uw tolerantie en gematigdheid zorgen ervoor dat wij sterven" (18 november). De overheid, en politici moeten het ook ontgelden: "Jullie zijn verantwoordelijk en schuldig voor deze islamitische moorden." Het 'jullie' in deze tweet verwijst naar de president en 'de politiek'.¹⁷¹ Of zie een bericht als dit: "RATP [openbaarvervoerbedrijf van Parijs]: directie en ministers wisten van de radicalisering van islamitische machinisten" (17 november).¹⁷²

169 De onderzochte periode is bij de inhoudsanalyses iets anders dan bij het vergelijken van de activiteit van Twittergebruikers, namelijk: van 11 oktober 2015 tot 4 november 2015 en van 17 november 2015 (vanaf 20:00) tot 11 december 2015 (tot 3:30). We gebruiken alle dagen, want het is nu niet meer noodzakelijk dat beide perioden (voor en na) even lang zijn. We vergelijken namelijk geen absolute getallen meer, maar relatieve aantallen.

170 "Les seuls qui se font massacrer en France, ce sont les Français et par la main des musulmans. Parler d'islamophobie maintenant est indécent"; "Français massacrés par des #djihadistes hilares, la réponse de nos politiques: 'lutte contre l'islamophobie et interdiction des crèches'". Het laatste verwijst naar het verbieden van kerststallen in openbare ruimten, omdat het in strijd zou zijn met laïcité.

171 "Musulman modéré, ta tolérance et ta modération nous font crever", Vous êtes responsables et coupables de ces assassinats musulmans !"

172 "RATP : Direction et ministres connaissaient la radicalisation des machinistes musulmans"

Naast het tellen van woorden, zijn we ook via woordnetwerken (op basis van zogenoemde ‘word co-occurrence’) nagegaan of het onlinediscours na de aanslagen veranderd is. Deze methode en uitkomsten worden in meer detail toegelicht in de appendix. De belangrijkste conclusie is dat er geen verschil is tussen voor en na ‘Parijs’. Kort samengevat: we zien vaak dezelfde woordcombinaties. Onze resultaten laten bijvoorbeeld zien dat *radicaal* en *islam* relatief vaak samen in een tweet voorkomen. Dit gebeurt even vaak voor de aanslagen als erna.

De woordnetwerken wijzen er ook op dat het discours in Frankrijk in vergelijking met andere landen relatief onverdeeld is. Zo zien we dat de woorden *Marine* en *Front National* in alle berichten van twitteraars in alle clusters veel gebruikt worden, hetgeen ook al uit de analyse van woordfrequenties naar voren kwam. We zullen straks zien dat het onlinedebat in andere landen (vooral in het Verenigd Koninkrijk) meer gescheiden is, in die zin dat verschillende onlinegemeenschappen in sterkere mate over verschillende organisaties of onderwerpen praten.

Is er sprake van een toegenomen ‘wij-zij’-tweets? We hebben in het theoretisch kader betoogd dat een proces van radicalisering zich voltrekt in de context van een wisselwerking tussen oppositionele velden. Als verhoudingen tussen beide velden polariseren, nemen de tegenstellingen toe. De identificatie met de eigen groep wordt sterker en de categorisatie van outgroups als een groep neemt toe. Manifesteert zich zo’n proces in het debat op Twitter (cf. Bijnsdorp 2015)? Daar lijkt het wel op. Tabel 8.2 laat zien hoe vaak bepaalde verwijzingen naar ingroups en outgroups in de tweets voorkomen.¹⁷³ Vooral referenties naar de ingroup – ‘wij’ of ‘ons’ – nemen toe; in de periode voor 13 november komt zo’n verwijzing gemiddeld in ongeveer 4 % van de tweets voor, na de aanslagen is dit 5 %. Dat lijkt misschien niet veel, maar we moeten wel bedenken dat de ruimte in een tweet erg beperkt is. Het aantal verwijzingen naar moslims is ook gestegen. Die komen in onze steekproef voor en na ‘Parijs’ respectievelijk in 7,0 % en 9,4 % van de tweets voor. Opvallend is dat het aantal verwijzingen naar vluchtelingen en illegalen juist is afgenomen. Door de aanslagen lijkt de aandacht dus te verschuiven van deze groeperingen naar moslims.

Tabel 8.1: Aantal ingroup- en outgroupverwijzingen in de Franse tweets, voor en na Parijs

	Voor (n=43.738)		Na (n=48.358)	
	aantal	aandeel	aantal	aandeel
Totaal ‘wij’	1.672	3.8%	2.501	5.1%
notre, nous				
Totaal ‘Frans’	5.665	13.0%	6.663	13.8%
Français(e), Français(e), France				
Totaal ‘zij’	1.728	4.0%	1.941	4.0%
eux, leur, ils				
Totaal ‘islam’	3.042	8.0%	4.524	9.4%
Musulman(s), (l’)islam, islamique, islamiste, (l’)islamisation				
Totaal ‘westen’	13	0.0%	15	0.0%
(l’)ouest				
Totaal ‘immigranten’	285	0.7%	122	0.3%
étrangers, immigrants, réfugiés, clandestins				

Hoe worden moslims geframed? Anders gezegd: welke andere woorden worden vaak in combinatie met deze termen gebruikt? Deze vraag beantwoorden we met behulp van wordclouds op basis van de termen *islam* en *musulman*. Deze geven de woorden weer die vaak voorkomen in tweets waarin in elk geval een van deze termen voorkomt, of afleidingen van de stam, zoals *islamophobie*. We duiden deze tweets voor het gemak aan als

173 Hier nemen we de tweets van alle eerder besproken clusters samen.

'islam-tweets'. We verwijzen wederom naar de appendix voor de uitkomsten en meer toelichting.

Vergelijken we de situatie voor en na 'Parijs', dan valt op dat de meest prominente actor binnen het anti-islamveld, de partij Front National, niet of nauwelijks vaker ter sprake komt in de islam-tweets. Deze drie woorden *Marine*, *Front* en *Pen* komen ongeveer even vaak voor. Wel zien we dat na 'Parijs' de woorden *FN* en *MLPofficiel* iets vaker genoemd worden, maar al met al geeft het totaalbeeld niet de indruk van een sterke stijgende associatie. De groepering Pegida is na de aanslagen juist minder prominent aanwezig in het onlinedebat over thema's gerelateerd aan moslims en de islam. Deze anti-islamgroepering wordt alleen in de periode voorafgaande aan de aanslagen vaak genoemd in combinatie met de islam, maar in de periode na de aanslagen niet meer. De Duitse anti-islamgroepering vierde in Dresden haar eenjarig bestaan en dit krijgt ook wat aandacht in Frankrijk. Opvallend is dat we juist het omgekeerde patroon zien voor Riposte Laïque: zij komen juist alleen na de Parijse aanslagen vaak in islam-tweets voor.

8.4.2 Verenigd Koninkrijk

Een analyse van de meest gebruikte woorden in de Britse tweets, uitgesplitst naar de drie eerder besproken clusters (zie appendix), geeft een eerste indruk van waar het onlinedebat in het Verenigd Koninkrijk in november en december 2015 over ging. Zo blijkt dat, naast EDL en Britain First ook Pegida en de PVV vaak worden genoemd door Britse twitteraars in het anti-islamveld, zowel voor als na 'Parijs'. Ook *Bluehand* wordt in het anti-islamveld vaak genoemd. Dit is een '*online movement against political correctness*' die gerelateerd is aan de EDL.¹⁷⁴ In veel gevallen gaat het overigens niet om verwijzingen naar concrete uitspraken of acties van de betreffende organisatie, maar worden ze eenvoudigweg aangehaald, zoals bijvoorbeeld in deze tweet (naar aanleiding van een rapport van Gatestone Insititute): "De ware kosten van Europa's moslim 'verrijking'. Ongeschoolde, ongeletterde, onbemiddelbare profiteurs. #Bluehand #pvv #ukip."¹⁷⁵

Drie opvallende termen die alleen vaak gebruikt worden door twitteraars in het anti-islamofobie-veld zijn: *islamophobia*, *tellmamauk* en *fascism*.

Zien we na de Parijse aanslagen duidelijke verschuivingen in de aandacht voor bepaalde onderwerpen of actoren? Nee, het beeld dat naar voren komt is vooral dat van continuïteit. Dit is ook de conclusie als we de woordnetwerken van het debat op Twitter voor en na 'Parijs' vergelijken (zie appendix). Ook hier zien we opvallend weinig veranderingen. Zo staan de woorden *radical* en *war* dicht bij het woord *islam*, en dit geldt voor zowel voor als na 'Parijs'.

Wat opvalt, is dat de verschillende onlinegemeenschappen in het VK langs elkaar heen lijken te twitteren: de twitteraars in het anti-islamveld en anti-islamofobie-veld hebben het over andere onderwerpen en andere organisaties. De woordnetwerken laten zien dat er relatief weinig communicatie over en weer is tussen de verschillende onlinegemeenschappen. Tweets met het woord *sharia* zijn grotendeels afkomstig van twitteraars uit respectievelijk de Britse anti-islam- en internationale anti-islamgemeenschap. In tweets uit de anti-islamofobie-gemeenschap komt het onderwerp shariawetgeving niet of nauwelijks voor. Een onderwerp dat juist vooral binnen deze gemeenschap genoemd wordt, is islamofobie.

Tot slot is het wellicht interessant om op te merken dat het woord *fascism* een relatief geïsoleerde positie inneemt in het woordnetwerk. Dit duidt er op dat fascisme niet sterk

174 Op de website van Bluehand wordt gesteld: "Our main mission is to raise awareness of the political correctness, which is destroying our countries traditions and well-being."

175 "The True Cost of Europe's Muslim 'Enrichment'. Unskilled, illiterate, unemployable scroungers. #Bluehand #pvv #ukip"

gerelateerd is aan een ander bepaald woord. Het is een label dat in allerlei verschillende combinaties voorkomt (het wordt gebruikt om onder andere EDL, Front National, ISIS, Israël, Poetin, en Donald Trump zwart te maken).

In hoeverre is sociale categorisatie veranderd na 'Parijs'? Tabel 8.2 laat zien hoe vaak bepaalde verwijzingen naar ingroups en outgroups in Britse tweets voorkomen. We zien dat de intensiteit van het benoemen van verschillende sociale categorieën (zowel in- als outgroups) niet duidelijk toeneemt. De referentie naar 'wij' komt weliswaar vaker voor, maar daar staat tegenover dat het aantal verwijzingen naar *British* en *Britain* juist afneemt. De meest in het oog springende daling is de afname van het benoemen van de categorie 'immigranten'. Dit komt vooral omdat *migrants* minder vaak ter sprake komen. We zien daarentegen dat net als in Frankrijk de aandacht voor moslims juist toe is genomen, hoewel de stijging hier minder sterk is. Dat kan wellicht verklaard worden door het feit dat de aandacht voor de aanslagen al vrij hoog ligt: in 22,2 % van de tweets in onze dataset komen moslims en/of de islam ter sprake, na 'Parijs' is dit 23,6 %.

Tabel 8.2: aantal ingroup- en outgroupverwijzingen in de Britse tweets

	Voor (n=14.731)		Na (n=14.989)	
	aantal	aandeel	aantal	aandeel
Totaal 'wij'	712	5.5%	1.144	8.6%
we, us				
Totaal 'Brits'	2.017	13.0%	1.727	11.6%
britain(s), britain's, brit(s), british, briton(s), uk				
Totaal 'zij'	1.395	9.5%	1.359	9.1%
they, their, them				
Totaal 'islam'	3.264	22.2%	3.538	23.6%
muslim(s), islam(ism), islamic(s), islamist(s), islamization, islamisation, islamification				
Totaal 'westen'	101	0.7%	141	0.9%
west(ern)				
Totaal 'immigranten'	364	2.5%	179	1.2%
(im)migrant(s), imigrants, refugees, asylum, seekers				

Worden moslims anders geframed na 'Parijs'? Om na te gaan of het onlinediscours over de islam inhoudelijk veranderd is na de aanslagen, hebben we wederom zowel kwalitatieve als kwantitatieve (wordclouds) inhoudsanalyses uitgevoerd (zie wederom de appendix). De analyse van de selectie van tweets waarin de woorden *islam* of *muslim* genoemd worden, bevestigen het beeld dat al eerder naar voren kwam: er is eerder sprake van stabiliteit dan verandering. De meest voorkomende negatieve woorden die na de aanslagen in islam-tweets worden gebruikt, werden daarvoor ook al gebruikt. Zo zien we dat zowel voor als tijdens de nasleep van 'Parijs' dezelfde woorden *terrorism*, *terror*, *extremism*, *extremist*, *hate*, *violent* en *fear* in dezelfde mate in islam-tweets voorkomen.

De woorden *Paris*, *Parisattacks* en *attacks* zijn nieuw. Opvallende nieuwe woorden zijn *threat* en *war*. De opkomst van het woord *oorlog* is voor een gedeelte te verklaren door uitspraken van de Republikeinse presidentskandidaat Ted Cruz naar aanleiding van de aanslagen in San Bernandino (Californië), die hij "*another manifestation of radical islamic terrorism here at home*" noemde. Dit nieuwsbericht wordt bijvoorbeeld een aantal keer via Twitter verspreid: "Ted Cruz: 'We zijn in oorlog' met de radicale islam".¹⁷⁶ Twee illustraties hoe 'oorlog' in andere moslim-tweets ter sprake komt: "@SaeedaEPUK Feit is: jullie moslims zijn in oorlog met ons. En jullie zullen verliezen", en "Gabberelroy – ER KOMT OORLOG! EUROPA VS.

176 "Ted Cruz: 'We Are At A Time Of War' With Radical islam – Breitbart".

ISLAM!! EDL english defence league.”¹⁷⁷ Het woord *dreiging* (*threat*) is vooral toegenomen door een uitspraak van Paul Nuttall: “Luister: UKIP-afgevaardigde op Breitbart Radio – ‘de radicale islam is een grotere bedreiging dan Nazi Duitsland ooit is geweest’.”¹⁷⁸ Dit verklaart overigens gedeeltelijk waarom UKIP na ‘Parijs’ vaker ter sprake komt in het anti-islamveld.

Al met al valt op dat, afgezien van de verspreiding van nieuwsberichten, het debat over de (radicale) islam in het VK in vergelijking met Frankrijk harder van toon lijkt te zijn. Er worden meer scheldwoorden gebruikt. Dit zagen we eerder ook al bij de inhoudsanalyse van de anti-islam-Facebookpagina's. We zien in de islam-tweets uitspraken zoals “*fuck u muslims*”, “*If they feel so oppressed why don't they just fuck the hell off*” en “*If the scum don't like civilised free countries then fuck off to sharia lands.*” Deze tweets bevestigen ook wat we al eerder hebben geconcludeerd over wisselwerking: anti-islamsentimenten richten zich vaak op ‘de moslims’ in brede zin, en niet specifiek op een bepaalde groep radicale moslims. Bovendien figureren moslims in berichten vaak als object, niet als adressant. Deze conclusie is opvallend, aangezien in de legitimering van anti-islamactivisten radicale moslims juist wel vaak een grote rol spelen.

8.4.3 Duitsland

Waar ging het Duitse Twitterdebat over? Een overzicht van de meest gebruikte woorden in de Duitse tweets laat zien dat, Pegida en AfD duidelijk de twee meest besproken actoren zijn, in alle onlinegemeenschappen. Wat dit betreft is er dus geen fragmentatie, in die zin dat in verschillende velden verschillende actoren centraal staan. In de top 20 van meest gebruikte woorden zien we ook verwijzingen naar een aantal andere groeperingen: NPD, DIE RECHTE, Die Freiheit en HogeSa. In het anti-islamveld komt ook de NSU (Nationalsozialistischer Untergrund) vaak ter sprake. Dit komt door een opzienbarend proces in München tegen Beate Zschäpe, vanwege haar betrokkenheid bij een reeks racistische moorden, bomaanslagen en bankovervallen. De NPD krijgt na ‘Parijs’ vooral aandacht omdat het constitutionele hof begin december 2015 laat weten dat het zich gaat buigen over een verbod op deze partij. Vandaar dat *Bundesverfassungsgericht* (constitutioneel gerechtshof) een veelgebruikt woord is in tweets van de gevestigde media.

Al met al, valt in vergelijking met Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk op dat het online-debat rondom anti-islamgroeperingen in Duitsland meer gefragmenteerd is. Het debat is er grimmiger van toon dan in Frankrijk, en lijkt hierin juist weer meer op het Verenigd Koninkrijk. Naast de bovengenoemde discussie over het NSU-proces en het NPD-verbod wordt er veel getweet over het in de gaten houden van de autoriteiten van Pegida, die Freiheit en AfD. Wat opvalt is dat radicalisering van de anti-islambeweging in de periode voorafgaand aan de aanslagen al regelmatig ter sprake komt, dus los van de gebeurtenissen in Parijs. Er wordt in een tweet bijvoorbeeld vermeld dat “de politievakbond waarschuwt voor nieuw #Rechtsterrorisme à la #NSU vanwege #Pegida-radicalisering”.¹⁷⁹ En onder andere het medium *Frankfurter Rundschau* laat weten dat het ministerie van Binnenlandse Zaken ervanuit gaat dat de activiteiten van de Pegidabeweging in ten minste zes deelstaten georganiseerd of beïnvloed worden door rechts-extremisten. Overigens zijn niet alleen de groeperingen zelf, maar ook het optreden van en de bekwaamheid van de autoriteiten ten aanzien van deze groeperingen vaak het onderwerp van gesprek. De volgende tweet illustreert dit: “Pegida door de binnenlandse veiligheidsdienst in de gaten laten houden.’ Binnenlandse veiligheidsdienst. Dat waren zij die de NSU-terreur niet opgemerkt hadden, toch?”¹⁸⁰

177 “@SaeedaEPUK Fact is: you Muslims are at war with us. And you will lose. @abbronsink @devildriver123 #Bluehand #tcot #teaparty #pww”; “Gabbrelroy - WAR IS COMING! EUROPE VS ISLAM!! EDL english defence league <https://t.co/BNkiJRSHRe> via @YouTube”; “Ted Cruz: ‘We Are At A Time Of War’ With Radical islam - Breitbart <https://t.co/MUgeAFkGjM>”.

178 “LISTEN: UKIP Deputy Paul Nuttall On Breitbart Radio – Radical islam Is a ‘Greater Threat Than Nazi Germany Ever Was’ <https://t.co/JSxmkk-MuXq>”

179 “Polizeigewerkschaft warnt vor neuem #Rechtsterrorismus à la #NSU wegen #Pegida-Radikalisierung.”

180 “Pegida vom Verfassungsschutz beobachten lassen!” Verfassungsschutz. Das waren doch die, die den NSU-Terror nicht bemerkt hatten, richtig?”

Zoals ook al in de literatuurstudie werd opgemerkt, is in Duitsland opvallend veel tegengeluid en mobilisatie van 'links' tegen anti-islam- en anti-immigratie-groeperingen, in elk geval veel meer dan in Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk. De verschillende 'no-hashtags' in het politiek linkse veld, zoals #noPegida, #nohogesa, #nonazis en #nohate spreken voor zich. Hierin is geen verschil te merken tussen de periode voor en na 'Parijs'. Het is dus niet zo dat de vaak gebruikt hashtag #nohate betrekking heeft op het kalmeren van de gemoederen als reactie op de Parijse aanslagen – we zien dat een vergelijkbare term #herzstatthetze (hart in plaats van hetze) juist vaak gebruikt wordt in de periode voor 'Parijs'. De frequente term #nonpdwhm verwijst naar het protest tegen een bijeenkomst van NPD in Weinheim (op 21/22 november). Ter illustratie: "Morgen houdt de #NPD in #Weinheim zijn partijdag. Er zal protest zijn. Ik ben ter plaatse en zal twitteren. #nonpdwhm #NPDbpt"¹⁸¹

Alleen in de mediaccluster (zie wederom Tabel 8.5) wordt na de aanslagen vaak *Frankrijk* genoemd; opvallend genoeg komt dit woord niet vaak voor in de andere velden. Dat komt omdat het in deze context bijna altijd over nieuwsberichten gaat, zoals dit bericht op 3 december: "#islamisering Parijs: Franse autoriteiten hebben drie #Moskeeën gesloten".¹⁸² In alle velden (behalve binnen de groep politiek linkse twitteraars) wordt veel gesproken over het Front National. Deze aandacht voor Frankrijk komt niet zozeer door de aanslagen, maar door de eerdergenoemde Franse regionale verkiezingen.

Kortom: de Parijse aanslagen lijken weinig impact te hebben op het Duitse Twitterdebat: als Frankrijk al ter sprake komt, gaat het met name over de verkiezingen. Deze conclusie wordt ondersteund door onze analyse van de veranderingen in het Duitse debat middels twee woordnetwerken (voor en na 'Parijs') op basis van woordcombinaties (zie appendix).

In hoeverre is sociale categorisatie veranderd na 'Parijs' in Duitse tweets? Tabel 8.3 laat zien hoe vaak verwijzingen naar ingroups en outgroups in Duitse tweets voorkomen.¹⁸³ We zien dat de intensiteit van het benoemen van verschillende sociale categorieën (zowel in- als outgroups) niet toeneemt, afgezien van een groep: moslims. Hier is sprake van een duidelijke toename. We zien net als in het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk een verschuiving optreden: de toegenomen aandacht voor moslims gaat gepaard met een afname van de aandacht voor migranten. De aantallen bij de categorie 'immigranten' komen overigens hoofdzakelijk voor rekening van de term *vluchtelingen* (*flüchtlinge*).

Tabel 8.3: aantal ingroup- en outgroupverwijzingen in de Duitse tweets

	Voor (n=41.150)		Na (n=23.712)	
	aantal	aandeel	aantal	aandeel
Totaal 'wij'	1.580	3.8%	885	3.7%
wir, uns(er), unser(em)				
Totaal 'Duits'	1.454	3.6%	845	3.6%
deutsch(e)(n), deutschland				
Totaal 'zij'	2.074	5.0%	1.317	5.6%
sie, ihr				
Totaal 'islam'	488	1.2%	674	2.8%
muslim(e), moslem(s), islam(isch)(e)(n), islamist(en), islamisering				
Totaal 'westen'	41	0.1%	21	0.1%
(l')oust				
Totaal 'immigranten'	585	1.4%	266	1.1%
ausländer, immigrant(en), zuwanderer, flüchtlinge				

181 "Morgen hält die #NPD in #Weinheim ihren Bundesparteitag ab. Es wird Protest geben. Ich bin vor Ort und twittere. #nonpdwhm #NPDbpt"

182 "#islamisierung Paris: Frankreichs Behörden lassen drei #Moscheen schließen"

183 Hier nemen we de tweets van alle eerderbesproken clusters samen.

Worden moslims anders geframed na 'Parijs'? Middels wordclouds (zie appendix) analyseerden we de meest gebruikte termen in de tweets waarin de woorden *islam* en *moslim* genoemd worden. Na 'Parijs' zien we in de islam-tweets bijvoorbeeld opvallend vaker de woorden *salafisten* en *SchariaPolizei* voorkomen. Hieruit kunnen we concluderen dat deze twee termen na de aanslagen relatief vaker in verband worden gebracht met 'de islam' – ze komen voor de aanslagen namelijk niet voor in de islam-tweets. Naast het te verwachten *Frankreich* en *Paris* zijn andere opvallende nieuwe woorden die na de aanslagen in de islam-tweets verschijnen *terror*, *islamterror* en *anti-islam-demo*. Ook zien we dat *Integrationsprobleme* en *Lügenpresse* vaker samen worden genoemd in combinatie met de islam. Een opvallend woord dat juist na de aanslagen is 'verdwenen' in de islam-tweets, is *Asylwahnsinn*.

Een woord als *terreur* of *extremist* in een islam-tweet betekent uiteraard niet dat de islam negatief wordt afgeschilderd of dat, zelfs als de islam wel als gevaar wordt beschouwd, anti-islamgroeperingen positieve aandacht krijgen. Zie ter illustratie deze twee tweets: "Schrijf mee, ik zal het nogmaals dicteren: Moslim = gelovige en meestal goede buur. NIET HETZELFDE ALS extremist, terrorist." en "Wie beschermt #Duitsland eigenlijk tegen de islam en zijn terreur! Zijn het werkelijk alleen de #AfD en #Pegida! Dat is zo zielig!"¹⁸⁴

8.4.4 Vlaanderen

Tot slot zullen we het debat in Vlaanderen in ogenschouw nemen. Zien we als gevolg van de aanslagen verschuivingen in de aandacht voor bepaalde onderwerpen of actoren? We analyseren ook hier weer een frequentietabel met de meest gebruikte woorden voor en na 'Parijs' en woordennetwerk (zie appendix) om na te gaan welke woorden vaak samen gebruikt worden in een tweet.

Het beeld dat wederom vooral naar voren komt is dat van continuïteit, al zien we na 'Parijs' wel wederom duidelijk meer aandacht voor de islam. De woorden *moslim* en *islamisering* worden na de aanslagen vaker getweet. Ook hieraan gerelateerde termen zoals *islamisering* en *Sharia4Belgium* worden vaker genoemd.

In beide periodes wordt het Twitteraccount van Filip Dewinter vaak genoemd. En in beide periodes is ook veel aandacht voor de PVV en Geert Wilders.

Opvallend genoeg wordt de anti-islamgroepering Pegida na 'Parijs' juist minder vaak genoemd op Twitter. In de periode voorafgaande aan de aanslagen waren er wat opstootjes bij een Pegidademonstratie in Utrecht, waarover vaak getwitterd werd. Dit verklaart ook waarom de woorden *protest* en *demonstratie* vaak voorkomen in combinatie met Pegida.

Bij de mate van aandacht voor in- en outgroups in de Vlaamse tweets (Tabel 8.8) valt op dat we hier weer hetzelfde patroon zien als in de andere landen: de aandacht voor 'de Ander' (vanuit het 'autochtone Vlamingveld' gezien) verschuift van vluchtelingen naar moslims. Binnen de categorie 'immigranten' is *vluchtelingen* het woord dat het vaakst voorkomt. Er is relatief weinig aandacht voor de ingroup (woorden gerelateerd aan Vlaanderen en België) en deze aandacht is in de periode na 'Parijs' ook 3,7 procentpunten lager dan in de periode ervoor. Het aandeel daalt van 13,0 % naar 9,3 % van de tweets. Na de aanslagen komt Vlaams 80 keer voor, en Belgisch 0 keer. Dit verschil lijkt vooral door *Vlaams Belang* te komen, want *Vlaanderen* en *België* komen elk slechts respectievelijk 7 en 8 keer voor.

Tot slot gaan we na in hoeverre het onlinediscours over 'de islam' inhoudelijk is veranderd na de aanslagen. We hebben wederom zowel wordclouds (zie appendix) als een kwalitatieve inhoudsanalyse gebruikt. Kort samengevat is de conclusie dat we op Twitter weliswaar zien dat er na de aanslagen een aantal andere termen gebruikt worden in combinatie met 'de

184 "Wer schützt #Deutschland tatsächlich vor dem islam und seinem Terror! Es ist wirklich nur die #AfD und #Pegida! Das ist so armselig!";
 "@TPessen @azuriana Noch mal zum Mitmeißeln: Muslim = gläubiger Mensch und meist guter Nachbar. NICHT GLEICH Extremist, Terrorist. "

islam', maar dat de mate van minachting of haat niet opvallend is toegenomen. Na 'Parijs' zien we weliswaar een aantal nieuwe termen in islam-tweets voorkomen, zoals moslimterreur en terrorisme. De woorden jihadisme en jihad worden ook vaker genoemd in tweets waarin moslims en/of de islam ter sprake komen. Het zal niet verbazen dat ook Parijs, Brussel en Molenbeek vaker ter sprake komen. Tegelijkertijd maken frequente woorden als haat en baardaap in de periode voor 'Parijs' duidelijk dat moslims in de periode voor de aanslagen ook al regelmatig als negatief en gevaarlijk worden afgeschilderd.

Het is van belang dat we bij het analyseren van de frequentie van woorden beseffen dat controversieel taalgebruik vaak gebezigd wordt omdat het veel tegengeluid oproept, niet zozeer omdat het een algemeen gedeeld sentiment op Twitter weergeeft. Het woord baardaap is hiervan een goed voorbeeld. Zie bijvoorbeeld de volgende tweet van Sam van Rooy, een reactie, en het commentaar daar weer op: "Maar wat is dat dan toch, die #islamisering?" Wel, dit: moslimse baardaap van 'FC Allah' wil vrouw geen hand geven". Een reactie: "moslimse baardaap' maar het zijn geen racisten daar bij @vlbelang hoor". Het commentaar: "Misschien moet je eens bestuderen wat dat moslimtuig uitvreet. Baardaap is nog te vriendelijk uitgedrukt." Als hier overigens al sprake is van een wisselwerking of discussie, dan spitst die zich met name toe op voor- en tegenstanders van het Vlaams Belang, niet zozeer tussen het Vlaams Belang en (radicale) moslims.

Tot slot kunnen we concluderen dat, net als in de vorige hoofdstukken naar voren kwam, het directe doelwit van tweets van anti-islamactivisten, niet in de eerste plaats 'de moslims' zijn, maar vaker 'de politiek'. Zo worden de woorden jihadlobby en terreurdebat in de eerste plaats in tweets gebruikt om de tegenstelling tussen VB en de gevestigde partijen te benadrukken. Moslims of moslimorganisaties figureren meestal als object, niet als adres-sant. Zie bijvoorbeeld de volgende tweets: "Waarom ik trots ben Vlaams Belanger te zijn: VB als enige tegen akkoord met sharia- en jihadlobby Organization of Islamic Cooperation (OIC)!", "Barbara Pas (VB) over terreurdebat in de Kamer: 'Had men maar naar ons geluisterd!' #Aanslagenparijs" en "Onvoorstelbaar dat een #Sharia4Belgium-advocaat wordt uitgenodigd voor #Terreurdebat. Kan hij de daders nog wat knuffelen." Andere voorbeelden van tweets over de overheid en politici: "Vind het vrij lastig een weemoedige preek nav Parijs te aanhoren van politici die hebben meeg geholpen aan de islamisering van ons land", "Molenbeek. De houding van bepaalde politici. #Aanslagenparijs #grenzendicht #Molenbeek".

Tabel 8.4: aantal ingroup- en outgroupverwijzingen in de Vlaamse tweets

	Voor (n=1.494)		Na (n=992)	
	aantal	aandeel	aantal	aandeel
Totaal 'wij'	71	4.5%	45	4.7%
ons, onze, wij				
Totaal 'Vlaams'	235	13.0%	94	9.3%
vlaams, vlaanderen, vlaming, belg(isch), belgië				
Totaal 'zij'	47	3.1%	33	3.3%
zij, hun, hen				
Totaal 'islam'	74	5.0%	76	7.7%
moslim(s), islam(itisch), islamieten, islamisering, islamisering				
Totaal 'westen'	1	0.1%	1	0.1%
westen, westers				
Totaal 'immigranten'	31	2.1%	9	0.2%
(im)migrant(en), imigrant(en), vluchteling(en), vreemdeling(en), ille-ga(a)l(en), buitenlander(s)				

8.5 Conclusie en discussie

In dit hoofdstuk hebben we de onlineprocessen van wisselwerking rondom de aanslagen in Parijs op 13 november 2015 onderzocht. Meer in het bijzonder hebben we het debat op Twitter voor en na de aanslagen vergeleken in de vier onderzochte landen (Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk, Duitsland en Vlaanderen). Hoe ziet het netwerk van twitteraars eruit in de verschillende landen? Oftewel: wie volgt wie? Concluderend laat de zogenoemde 'community detection' middels een clusteranalyse zien dat er in de verschillende landen verschillende onlinegemeenschappen bestaan. De clusteranalyse toonde aan dat in elk land een afzonderlijke onlinegemeenschap aanwezig is die we kunnen beschouwen als onlinemanifestatie van het anti-islamveld. We troffen geen cluster van radicaalislamitische twitteraars aan. Dit zou deels verklaard kunnen worden door onze onderzoekszopzet; we gaan hier zo uitgebreider op in.

Polarisatie online is het duidelijkst te zien in het Verenigd Koninkrijk. Laten we de internationaal georiënteerde gemeenschap twitteraars buiten beschouwing, dan bestaat de online discussie over onderwerpen die gerelateerd zijn aan het anti-islamveld en radicale-islamveld in feite eenvoudigweg uit twee kampen, namelijk een anti-islam- en anti-islamofobie-cluster. We zien deze twee 'gescheiden werelden' ook terugkomen in het woordgebruik bij de inhoudsanalyse. Zo wordt het door anti-islamtwitteraars veelgebruikte woord *sharia* niet of nauwelijks gebruikt in tweets van de anti-islamofobie-gemeenschap. En andersom geldt dat het woord *islamofobie* niet of nauwelijks in tweets uit de anti-islamgemeenschap wordt genoemd, ook niet in die zin dat het bestaan van islamofobie ontkend wordt.

In Duitsland, Frankrijk en Vlaanderen zien we een veel rijker geschakeerd veld. Er is hier geen sprake van twee duidelijke kampen, maar er zijn meerdere gemeenschappen die over de door ons onderzochte thema's en groeperingen twitteren. In tegenstelling tot het Verenigd Koninkrijk is er in zowel Vlaanderen, Duitsland als Frankrijk een afzonderlijk mediacluster. Dit suggereert dat veel van de gevestigde media in sterkere mate een 'politieke kleur' hebben. In dit geval houdt dat concreet in dat anti-islamactoren veel vaker *The Daily Express* volgen en anti-islamofobie-actoren veel vaker *The Guardian*. In zowel Frankrijk als Duitsland vonden we een op zich staand cluster dat we hebben aangeduid als 'politiek links'. In tegenstelling tot het Verenigd Koninkrijk valt op dat deze groep twitteraars in mindere mate specifiek het 'anti-islamkarakter' van hun opponenten uit het anti-islamveld bekritiseert. Vooral in Duitsland gaan tweets vaak meer in het algemeen over antifascisme, antinazisme en antiracisme. En het is ook met name in Duitsland dat dit veld erg actief is, hetgeen zich onder andere uit in het oproepen tot protest en tegendemonstraties.

Al met al zien we dus min of meer afzonderlijke onlinegemeenschappen, waarbinnen relatief veel hechte connecties zijn, maar waartussen juist weinig verbindingen zijn. Twitteraars zien over het algemeen vooral hun eigen politieke standpunten bevestigd, in plaats van berichten te lezen vanuit andere onlinegemeenschappen. We zien een fenomeen dat Himmelboim en collega's (2013) samenvatten als: "*birds of a feather tweet together*". Sunstein (2001) spreekt in dit verband van een 'klankasteffect' (*echo chamber effect*). Het internet, aldus Sunstein, "*can easily be used to allow people to overcome isolation and homogeneity. [But it] can also serve to put people into echo chambers of their own devising*" (Sunstein 2001: 16-17). Zogenoemde selectieve blootstelling (*selective exposure*), oftewel het gebrek aan blootstelling aan '*attitude-challenging information*' of '*cross-ideology exposure*' (Himmelboim 2013), wordt vaak geassocieerd met de adoptie van extremere standpunten door de tijd en een misperceptie van feiten over gebeurtenissen (Von Behr e.a. 2013; Bakshy e.a. 2015).

De tweede vraag in dit hoofdstuk was: waar wordt over gesproken, wat is de inhoud van het onlinedebat? In hoeverre is sprake van toegenomen (indirecte) wisselwerking en online radicalisering na 'Parijs'? De eerste belangrijke conclusie is dat de aandacht in de onderzochte tweets verschuift van vluchtelingen en migranten naar de islam en moslims. Het is goed om hier nog eens te benadrukken dat we dezelfde groep prominente twitteraars door de tijd gevolgd hebben. Zo'n verschil is dus niet veroorzaakt door het feit dat we twee verschillende steekproeven Twittergebruikers hebben (die wellicht andere opvattingen en interesses hebben). Deze verschuiving laat zien dat de aanslagen in alle onderzochte landen de sociale categorisatie 'moslims' sterker benadrukken, ten koste van andere sociale verschillen tussen groepen. Dit lijkt wellicht geen verbazingwekkende conclusie, maar toch is niet zonder meer vanzelfsprekend dat juist de islam meer ter sprake komt na de terroristische aanslagen. Zo wordt Molenbeek vooral geframed als broeinest van jihadisten en radicale moslims, maar men zou ook kunnen benadrukken dat radicalisering in deze gemeente vooral te maken heeft met de achtergestelde sociaaleconomische positie van (nakomelingen van) migranten.

We zien minder duidelijke verschuivingen in het benoemen van de eigen groep (referenties naar 'wij' of 'ons') en de aandacht voor de nationale identiteit. Alleen in Frankrijk worden woorden die gerelateerd zijn aan 'wij', 'Frans' of 'Frankrijk' vaker genoemd in de periode na de aanslagen. Het beeld dat in andere landen naar voren komt, is dat van continuïteit.

Naast de toegenomen aandacht voor moslims valt tegelijkertijd op dat de toon van anti-islam tweets niet of nauwelijks veranderd is. Deze was namelijk al sterk negatief. De opvatting dat de westerse wereld bedreigd en aangevallen wordt, is online ook voor 'Parijs' al wijdverbreid, met eerdere terroristische aanslagen als 'bewijs'.

Een duidelijk onderscheid hierbij tussen gematigde en radicale moslims is eerder uitzondering dan regel. Deze bevinding is in lijn met de literatuurstudie en conclusies van onder andere Ekman (2015). In het Verenigd Koninkrijk en Vlaanderen lijken anti-islamhoudingen zich vaker dan in Duitsland en Frankrijk in minachtende en grove taal te manifesteren.

Tegelijkertijd moeten we ook concluderen dat het doelwit van berichten van aanhangers van de anti-islam beweging opvallend vaak juist *niet* de (radicale) moslims zijn. Verontwaardiging en kritiek richt zich opvallend vaak op de overheid of het politieke establishment. Moslims of moslimorganisaties figureren meestal als object, niet als adressant. Dit is een verschijnsel dat zich in alle landen voordoet. Zo zagen we dat in Duitse tweets twitteraars er weinig vertrouwen in hebben dat 'zij' (politici, gevestigde partijen, Merkel) bescherming bieden tegen de 'islamterreur'. En bijvoorbeeld in Vlaanderen worden de woorden *jihadlobby* en *terreurdebat* in tweets gebruikt om de tegenstelling tussen het Vlaams Belang en de gevestigde partijen te benadrukken.

Op hun beurt komen tegengeluid, kritische reacties en aanvallen op de anti-islambeweging met name van politiek linkse twitteraars. Vooral in Duitsland zien we dat het overgrote deel van het commentaar op en over organisaties als Pegida, NPD en AfD afkomstig is van linkse politieke groeperingen. We zien wat dit betreft maar weinig (radicale) moslimorganisaties.

Tot slot zij opgemerkt dat Twitter vaak een nieuwsmedium is. Naast opinies, meningen en oproepen aan de regering zien we ook dat veel tweets geen duidelijke stellingname tegen islamofobie of tegen radicale moslims bevatten. Het gaat dan vaak om het doorsturen van concrete nieuwsberichten. Bij het analyseren van de frequentie van woorden moeten we dus beseffen dat controversieel taalgebruik of controversiële standpunten vaak veel zichtbaarheid teweegbrengen, omdat het nieuwswaardig is. Ook roepen zulke tweets over het algemeen veel tegengeluid op. De zichtbaarheid van bepaalde uitspraken wil dus niet zeggen dat het een algemeen gedeeld sentiment op Twitter weergeeft.

Geen enkele studie is zonder tekortkomingen. Deze studie is daar geen uitzondering op. We moeten een belangrijke kanttekening plaatsen bij onze bevinding dat er op Twitter vooral indirecte, eenzijdige wisselwerking plaatsvindt. We zagen vooral eenrichtingsverkeer: mensen die over 'moslimterreur', 'islamisering', of 'culturele bedreiging' door 'de moslims' twitteren. Het omgekeerde, bijvoorbeeld tweets over de onderdrukking van moslims of het hypocriete Westen komen in vergelijking maar weinig voor. Zoals gezegd komt kritiek op anti-islamgroeperingen vooral uit de politiek-linkse hoek. We troffen zoals gezegd ook geen cluster van radicaalislamitische twitteraars aan.

Deze bevinding is uiteraard gekleurd door onze onderzoeksopzet. We richtten ons specifiek op de talen van de vier onderzochte landen. Zodoende hebben we tweets in andere talen, zoals Arabisch, buiten beschouwing gelaten. Ook een aspect van belang is dat sociale media-profielen van jihadisten actief verwijderd worden. Ten derde zijn jihadisten in Europa sterk internationaal georiënteerd – wij hebben juist middels de clusteranalyse getracht het nationaal debat op Twitter voor elk van de onderzochte landen duidelijk af te bakenen. Tweets van uitgereisde IS-strijders vallen daarmee buiten ons domein. Voor de analyse van het debat op Twitter rondom aanhangers en tegenstanders van Islamitische Staat lijkt een internationale studie meer geschikt (Magdy e.a. 2015; Berger & Morgan 2015). Magdy e.a. (2015) laten in hun studie op basis van Arabische tweets bijvoorbeeld zien dat steun voor IS voorspeld kan worden op basis van de thema's waar iemand voorafgaande aan de opkomst van deze terreurgroep over twitterde: pro-IS-twitteraars discussieerden veel vaker over de Arabische opstanden en de mislukte revoluties dan anti-IS-twitteraars.

9. Preventie en de-escalatie

Eén van de onderzoeksvragen van deze studie betrof de rol van de overheden in de onderzochte landen bij het voorkomen of verminderen van het risico dat spanningen tussen het anti-islamveld en het radicale-islamveld escaleren.

Vanwege de specifieke aard van deze vraag is besloten haar in een apart hoofdstuk te behandelen. Binnen de reikwijdte van dit onderzoek was er helaas onvoldoende ruimte voor een uitgebreide literatuurstudie naar en analyse van dit onderwerp. Om toch in relatief korte tijd gerichte en actuele informatie over dit onderwerp te verzamelen is besloten om dit hoofdstuk te baseren op interviews met experts (bij voorkeur professionals uit de beleidspraktijk) in de verschillende landen. In dit hoofdstuk wordt kort verslag gedaan van de bevindingen uit deze interviews.

Deze manier van informatie verzamelen brengt beperkingen met zich mee voor de stelligheid waarmee conclusies kunnen worden getrokken. Er zijn in de interviews enkele interessante grote lijnen gevonden met betrekking tot de thema's preventie en de-escalatie, maar de precieze invulling en consequenties daarvan kunnen op basis van het verzamelde materiaal niet worden geschetst. Hiervoor zou nadere studie noodzakelijk zijn. Daarnaast is het niet in alle landen mogelijk gebleken om personen uit de beleidspraktijk te interviewen. Als alternatief zijn in verschillende landen academici met relevante expertise geïnterviewd (met uitzondering van Frankrijk, waar drie beleidsexperts zijn geïnterviewd). Ook dit heeft invloed op de informatie die is verzameld en de conclusies die daaruit getrokken kunnen worden.

De volgende personen zijn voor dit hoofdstuk geïnterviewd:

Dr. Douglas Weeks, specialist in radicaliseringsprocessen en contraterrorisme beleid aan de London Metropolitan University en voormalig contraterrorismecoördinator in de City of Orange, California; Prof. Nicholas Fyfe, director of the Scottish Institute for Policing Research; Dr. Joel Busher, Research Fellow bij het Centre for Trust, Peace and Social Relations aan Coventry University; Dr. Carmen Becker, expert op het gebied van salafisme in Duitsland en Nederland, verbonden aan de Leibniz Universität Hannover; Prof. Rik Coolhaet (Universiteit Gent, Vlaanderen); Paul de Vrind en Nanette van Ditzhuijzen, Ambassadeeraad Veiligheid en Justitie (Frankrijk); en een anonieme vertegenwoordiger van de Franse overheid (naam bij auteurs bekend).

Om de bevindingen te kunnen vergelijken met de Nederlandse situatie is de studie van Adang, Van der Wal en Quint (2010) bij de inventarisatie betrokken. Voor de Britse aanpak is daarnaast geput uit de studie van Postmes, Van Bezouw en Kutlaca (2014). In dit hoofdstuk worden op basis van een vergelijkende inventarisatie van informatie uit de vier landen enkele algemene patronen en verschillen gepresenteerd. Vervolgens wordt in de discussie en conclusies ingegaan op de inzichten die onze studie in dezen heeft opgeleverd.

Op basis van de interviews valt een onderscheid te maken in drie niveaus van overheidsinzet om escalatie van de wisselwerking tussen anti-islam en radicale islam te voorkomen:

1. Bij dreigende confrontaties, zoals bij demonstraties en tegendemonstraties;
2. Ter voorkoming van geweldsacties gericht op het andere veld, zogeheten 'hate crimes' en terroristische aanslagen;
3. Ter voorkoming van een toename van maatschappelijke spanningen en polarisatie tussen de beide velden in bredere zin.

De-escalatiemaatregelen van de overheid richten zich op verschillende onderdelen van de cirkels die in de introductie van dit rapport in Figuur 1.1 zijn gepresenteerd. Om een voorbeeld te geven: aanslagen van radicale moslims als die in Parijs kunnen aanleiding zijn voor wraakacties van anti-islamactoren richting de bredere moslimgemeenschap in het betreffende land. De spanningen die op een dergelijk moment ‘gede-escaleerd’ worden zijn primair spanningen tussen anti-islamgroeperingen en de moslimgemeenschap in brede zin (dus inclusief gematigde moslims). Enerzijds is de-escalatie erop gericht om ‘*spirals of violence*’ te voorkomen, anderzijds om bredere processen van polarisatie in de samenleving tegen te gaan (Busher & Macklin 2014: 6). Een factor van belang is dat overheden worden geconfronteerd met het fluïde karakter van beide velden, wat een extra uitdaging vormt voor het monitoren en beheersen van de activiteiten van verdachte organisaties (interview Weeks).

9.1 Ongelijkheid van de velden en gedifferentieerde behandeling

Een belangrijke constatering is dat we ook bij het onderzoeken van de-escalatiemaatregelen geconfronteerd worden met de ongelijkheid van de twee velden. De aard en mate van (directe) dreiging die uitgaat van de extremistische islam is van een andere orde dan die van het anti-islamveld.¹⁸⁵ In lijn daarmee worden de actoren in de twee velden, zoals die in de verschillende landenhoofdstukken zijn beschreven, door de autoriteiten niet beschouwd als functionele equivalenten.¹⁸⁶ Busher en Macklin wezen hier al op in hun artikel in 2014, waarin zij schrijven: “[dit] roept een van de meest uitdagende en delicate vragen op voor onderzoekers, beleidsmakers en ordehandhavingsinstanties die werkzaam zijn op dit terrein: in welke mate moeten of kunnen de opponerende bewegingen die betrokken zijn in een dynamiek van cumulatief extremisme behandeld worden als functionele equivalenten van elkaar?”¹⁸⁷

In verschillende landen, zoals in het Verenigd Koninkrijk, België en Duitsland, zijn wel generieke contraterorisme-maatregelen en -regelingen van kracht die extremisme van alle kanten beogen aan te pakken. Ook de preventieve maatregelen binnen dit beleid zijn in theorie gericht op het tegengaan van extremisme aan beide zijden. In België bijvoorbeeld wordt daar op discursief niveau bijzonder sterk op gelet: in allerlei beleidsteksten van inlichtingendiensten en politie wordt duidelijk gemaakt dat elke vorm van radicalisering gelijk behandeld zal worden (interview Coolsaet). In de praktijk heeft het overgrote deel van de zaken onder contraterorisme-wetgeving in zowel het VK als België betrekking op actoren uit het radicale-islamveld (interview Weeks, interview Coolsaet). De Britse expert Dr. Weeks stelt dat de Britse overheid extremisme uit de extreemrechtse of anti-islamhoek (nog altijd) in de eerste plaats als een ‘maatschappelijke onrust’-vraagstuk beschouwt. Uitzondering hierop zijn concrete voorbeelden van geweldsdaden van extreemrechtse ‘lone actors’, zoals Pavlo Lapshyn en Zack Davies (zie Hoofdstuk 4), die wel degelijk onder contraterorisme-wetgeving zijn veroordeeld. Volgens Treadwell (in Chakraborti & Garland 2014) woedt binnen het VK een debat over de ernst van de dreiging die uitgaat van anti-islamgroeperingen als de EDL, en in het verlengde daarvan over de vraag hoe de politie hiermee moet omgaan.

185 In het verlengde hiervan ging de aandacht in de gevoerde interviews voor het grootste deel uit naar de-escalatie van geweld uit de radicale islamhoek.

186 Maar ook hier is het van belang onderscheid te maken tussen het meer centrale, organisatorische en zichtbare gedeelte van een beweging en individuen aan de randen, in de periferie van dergelijke bewegingen. Zichtbare, georganiseerde anti-islamgroeperingen als Pegida en de English Defence League kunnen worden beschouwd als een ‘maatschappelijke orde’-kwestie, maar gewelddadige individuen die sympathiseren met het anti-islamgedachtengoed en in naam daarvan als lone actor-geweldsdaden plegen worden wel degelijk berecht onder contraterorisme-wetgeving, zie bijvoorbeeld de zaak Zack Davies (2015) in het VK.

187 “It also raises one of the most challenging and delicate questions for researchers, policy makers, and law enforcement agencies working in this area: to what extent should or can the opposing movements engaged in any given CE dynamic be treated as functional equivalents of one another?” (Busher & Macklin 2014: 15).

In Duitsland worden actoren aan beide zijden consequent met dezelfde wetgeving aangepakt. Duitsland kent een in de grondwet verankerde traditie van ‘weerbare democratie’. Daaruit voortvloeiend bestaat wetgeving die het mogelijk maakt voor de overheid om groeperingen te verbieden die democratische principes ondermijnen (o.a. Norris 2005: 92). Dat verbieden van organisaties is in de loop der jaren niet alleen toegepast op actoren in het radicale-islamveld, maar ook veelvuldig op actoren in het extreemrechtse of anti-islamveld (Norris 2005: 92; BfV 2015: 45). Deze wetgeving valt mede te begrijpen vanuit de specifieke nationale context van Duitsland, en de nationale politieke cultuur zoals die in het hoofdstuk over Duitsland is beschreven. Volgens Dr. Becker lag de nadruk de laatste jaren echter op het verbieden van radicale-islamorganisaties (interview Becker).

Uit de interviews met Franse experts bleek dat weinig overheidsmaatregelen worden genomen tegen anti-islamactoren. Mogelijkerwijs hangt dit samen met het feit dat de grootste Franse anti-islamactor (het FN) een politieke partij is die binnen de grenzen van de wet opereert. Daarnaast wordt het anti-islamdebat in Frankrijk volgens experts op een mildere toon gevoerd, mede omdat er strenge wetgeving is op het terrein van haatzaaiende uitlatingen (interviews Franse experts).

In alle landen vinden ook aan beide zijden vervolgingen, huiszoekingen en arrestaties plaats. Wel is het volgens Dr. Weeks zo dat in het Verenigd Koninkrijk anti-islamactoren doorgaans onder het gewone strafrecht vervolgd worden – op de genoemde uitzonderingen na- en radicale-islamactoren onder de contraterrorisme-wetgeving (interview Weeks). Het verstoren van activiteiten van als verdacht beschouwde groepen wordt in alle vier de landen op actoren aan beide zijden van de controverserige toegepast, waarbij in het bijzonder in Duitsland veel concrete voorbeelden van verstoring van activiteiten van extreemrechts worden gemeld (BfV 2015: 45, 114-117).

9.2 Kortetermijnmaatregelen versus langetermijnmaatregelen¹⁸⁸

Bij het bespreken van de-escalatiemaatregelen is een onderscheid te maken tussen die op korte en lange termijn. Kortetermijnmaatregelen zijn bijvoorbeeld het minimaliseren van het risico op confrontaties tussen groepen tijdens demonstraties, of van spanningen in of tussen gemeenschappen na internationale incidenten. Langetermijnmaatregelen zijn gericht op de preventie van radicalisering. Over dit onderwerp schrijvend noteert radicaliseringsexpert Moghaddam (2005: 167): “preventie is de lange-termijn oplossing voor terrorisme.”¹⁸⁹

9.2.1 Kortetermijnmaatregelen: ordehandhaving versus community policing

Een voorbeeld van kortetermijnmaatregelen betreft het optreden van politie en overheidsvertegenwoordigers tijdens directe confrontaties, zoals situaties waarin vertegenwoordigers van het radicale-islamveld en vertegenwoordigers van het anti-islamveld tegelijkertijd in dezelfde stad demonstreren. In deze studie was dit het duidelijkste aan de orde in het VK tijdens de beginjaren van de EDL.

Tijdens demonstraties kunnen politie en overheid zich op verschillende manieren opstellen. Het accent kan liggen op repressie en ordehandhaving aan de ene kant (*‘crowd control’* en *‘public order policing’*, Reicher e.a. 2004), of op ‘dialogoog’. Postmes e.a. (2014: 132) beschrijven het doel van ‘dialogopolitie’ (of een *‘community based approach’* of *‘community policing’*) in de context van demonstraties als volgt: “Het doel is hier om gezamenlijk zorg te dragen dat de demonstratie het gestelde doel van de organisatoren kan bereiken.” Ervaringen in

188 In deze paragraaf worden, om redenen van beknoptheid en eenvoud, alleen korte- en lange termijnmaatregelen van elkaar onderscheiden. In werkelijkheid bestaat er ook nog een gebied daartussen, dat aangeduid kan worden als ‘middellange termijnmaatregelen’. Daaronder vallen bijvoorbeeld zaken als casus-overleg, monitoring, inzetten maatschappelijke partners, familieondersteuning, overleg tussen het OM, de gemeente en de politie, etc.

189 “Prevention is the long-term solution to terrorism.”

Sheffield met de dialoogaanpak tijdens de rellen van augustus 2011 tonen aan dat hiermee escalatie kan worden voorkomen.¹⁹⁰ Tegelijkertijd stellen analisten dat er binnen de politie vaak een weerzin bestaat om op deze manier, die als ‘soft’ wordt omschreven, op te treden. De maatschappelijke druk om hard op te treden tegen extremisten is groot.

In de context van de EDL werd volgens Treadwell (in Chakraborti & Garland 2014) in eerste instantie inderdaad gekozen voor een zogenaamde ‘harde aanpak’, omdat een te milde aanpak zou kunnen worden opgevat als sympathie voor de opvattingen van EDL en zou kunnen bijdragen aan het gevoel van onveiligheid onder Britse moslims. Om die reden werd de EDL in de eerste jaren hard en repressief aangepakt, met veel arrestaties als gevolg. In de loop der tijd is de overheid overgegaan op een meer op dialoog gestoelde politieaanpak, waarbij in overleg de route wordt bepaald van een demonstratie, en deze door de politie wordt begeleid. Het resultaat hiervan was volgens Treadwell (in Chakraborti & Garland 2014: 128) een afname in het aantal arrestaties.

9.2.2 Langetermijnmaatregelen: preventie van radicalisering

Preventieve maatregelen om radicalisering te voorkomen in het bijzonder in het (radicale) islamveld vormden een centraal thema binnen de discussie over de-escalatiemaatregelen. Aard, omvang en achtergrond van die preventieve maatregelen verschillen van land tot land.

Volgens Brandon en Vidino (2012: 17) was het Verenigd Koninkrijk binnen Europa de pionier in het ontwikkelen van preventieve, community-based deradicaliseringsprogramma's vanuit de gedachte dat de traditionele contraterorisme-aanpak onvoldoende was. Zo wordt in het Verenigd Koninkrijk sinds 2003 gewerkt met het contraterreurprogramma ‘CONTEST’, waarbinnen de zogenaamde ‘PREVENT-strategie’ gericht is op het voorkomen van radicalisering.¹⁹¹ Deze strategie is aangescherpt in reactie op de Londense bomaanslagen van 7 juli 2005, waarbij de dreiging van *home-grown terrorism* zichtbaar werd. De belangrijkste pijlers van de PREVENT-strategie zijn: “het adresseren van structurele problemen zoals ongelijkheid en discriminatie, waarmee de omgeving wordt veranderd om radicalisering te voorkomen en om betrokken te raken in de strijd over gedachtegoed”¹⁹² (Klausen 2009: 406).

Nederland heeft in een vroeg stadium – naar aanleiding van de moord op Theo van Gogh in 2004 – een vergelijkbare aanpak ingevoerd.¹⁹³ ¹⁹⁴ Daarnaast melden Adang e.a. (2010) dat Nederland al sinds het einde van de vorige eeuw werkt met een preventieve, wijkgerichte lokale aanpak, waarin de gemeente een centrale rol speelt. Hierbinnen wordt bijvoorbeeld gewerkt met het concept ‘gebiedsgebonden politiezorg’. Dat betekent dat de politie volop in de wijken aanwezig is en hier actief samenwerkt met lokale organisaties en bewoners. Wijkagenten, buurtregisseurs en gebiedsagenten onderhouden een netwerk met organisaties, bewoners en andere partners. Moskeebesturen kunnen binnen deze werkwijze bijvoorbeeld partners zijn van de politie (Adang e.a. 2010: 102-103). Daarnaast wordt geïnvesteerd in kennis van de bijzonderheden van etnische groepen, onder de noemer ‘multicultureel

190 In Londen bleek de community based approach tijdens diezelfde rellen in augustus 2011 niet goed te werken om escalatie te voorkomen; volgens Postmes e.a. (2014) was de reden hiervoor dat de gebruikte methoden om contact te houden met bewoners in de betreffende wijken (via ‘independent advisory groups’ en ‘key individual networks’) onvoldoende geschikt bleken om de actuele situatie en gevoelens van onvrede in de wijken in kaart te brengen (2014: 117).

191 In 2003 werd de eerste versie van CONTEST geïntroduceerd, maar het programma werd pas in 2006 publiekelijk gelanceerd (Brandon & Vidino 2012: 17; Fantucci 2010: 252). De andere onderdelen van de CONTEST-strategie zijn PURSUE, PREPARE en PROTECT. Het PURSUE-programma focust op strafrechtelijk vervolgen, en het vestoren van de activiteiten van groepen die verdacht worden van extremisme (interview Fyfe november 2015).

192 “Addressing ‘structural problems’ such as inequality and discrimination, changing the environment to deter radicalisation and engaging in the battle of ideas” (Klausen 2009: 406).

193 Actieplan Polarisatie en Radicalisering 2007-2011, Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 27 augustus 2007.

194 Tussen de Nederlandse en de Britse aanpak op het terrein van preventie van radicalisering bestaan wel verschillen, onder meer als het gaat om de partners binnen de moslimgemeenschap waarmee wordt samengewerkt (Adang e.a. 2010: 109). In het Verenigd Koninkrijk was het tot voor kort gangbaar om binnen de PREVENT-strategie ook samen te werken met salafistische organisaties, in Nederland is dat niet het geval. Volgens expert Dr. Weeks is dit beleid in het Verenigd Koninkrijk recent aangepast en zijn zij hier terughoudender in geworden.

vakmanschap'. Adang e.a. (2010) beschrijven hoe de Nederlandse aanpak – onder andere in de vorm van specifieke teams op het terrein van interetnische spanningen – zijn ingezet om escalatie tussen Lonsdale-jongeren en etnische groepen op lokaal niveau te voorkomen.¹⁹⁵ Daarnaast is het in 2014 gepresenteerde Actieprogramma Aanpak Jihadisme (2014) van het kabinet een meerjarig, integraal programma van maatregelen, waaronder ter preventie van radicalisering binnen de moslimgemeenschap en ter bestrijding en verzwakking van de jihadistische beweging in Nederland.¹⁹⁶

Volgens verschillende auteurs keken landen als Spanje, Noorwegen en Denemarken naar het VK ter inspiratie voor preventieprogramma's (Klausen 2009: 407; Brandon & Vidino 2012). In België bestaat een federaal preventieprogramma met zes punten dat overeenkomsten vertoont met de Britse strategie, maar waarvoor ook veel gekeken is naar de Nederlandse aanpak. Ook wordt in België ingezet op het aangaan van partnerschappen met moslimorganisaties in de strijd tegen radicalisering, en zijn in beide landen speciale radicaliseringsambtenaren ingesteld (interview Coolsaet). Wel is de Belgische preventieve aanpak relatief jong, en dreigt met het oog op de toegenomen problematiek een wildgroei te ontstaan van programma's. Ook is er nog geen gedegen evaluatie van de programma's ontwikkeld (interview Coolsaet).

In Duitsland wordt hier en daar ook gewerkt met community policing, maar dit zijn lokale initiatieven en is geen nationaal beleid (interview Becker).

Frankrijk wijkt in dit opzicht duidelijk af van het VK en België, omdat preventieve maatregelen nog nauwelijks aanwezig zijn. De nadruk in het Franse beleid heeft altijd sterk gelegen op repressie en ordehandhaving, pas recent is daar verandering in gekomen. Zo wordt in Frankrijk nu een meer preventieve aanpak ontwikkeld, waarbij gekeken wordt naar de ervaringen in o.a. Nederland. Volgens de geïnterviewde experts is nog een lange weg te gaan, omdat er geen bestaande samenwerking is of netwerken zijn waarop gebouwd kan worden (interview De Vrind en Van Ditzhuyzen).

Tegelijkertijd zijn sommige repressieve maatregelen, zoals het sluiten van moskeeën op verdenking van het verspreiden van radicale denkbeelden, in Frankrijk lastiger vanwege het Franse burgerschapsmodel. Vanuit de gedachte van 'laïcité' mag de overheid zich niet mengen in godsdienstkwesties, en zou ze ook geen actie mogen ondernemen tegen een moskee – tenzij aantoonbaar sprake is van strafbare feiten (interview Franse experts). Wel zijn er verschillende moskeeën gesloten en zijn er maatregelen genomen tegen religieuze leiders die tot haat zouden aanzetten. Tussen 2012 en januari 2015 zijn om die reden minstens veertig mensen het land uitgezet (Bakker & De Roy van Zuidewijn 2015).

Een vorm van preventie die in sommige landen, waaronder Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk en Nederland aan betekenis wint, speelt zich af op het niveau van de discursieve repertoires: het creëren van tegenvertogen. Tegelijkertijd staat dit beleid nog in de kinderschoenen en is het controversieel.

9.2.3 Maatregelen ter preventie van escalatie

Het bleek lastig om informatie te verzamelen over het specifieke overheidsbeleid ten aanzien van een dreigende escalatie van de *wisselwerking* tussen actoren in het radicale-islamveld en het anti-islamveld. Dit kan ten dele worden verklaard uit het feit dat volgens de experts weinig sprake is van directe wisselwerking; een constatering die eerdere bevindingen in dit rapport bevestigt.

195 Interactieteam Interetnische Spanningen, Jeugd en Veiligheid (Adang e.a.2010)

196 Kamerbrief over de Integrale Aanpak Jihadisme, Ministerie van Justitie en Veiligheid en NCTV, 29 augustus 2014

In de verschillende landen wordt een op dialoog en communicatie gestoelde aanpak ook ingezet om bredere maatschappelijke polarisatie en spanningen tegen te gaan, bijvoorbeeld na internationale, polariserende gebeurtenissen (zoals de aanslagen in Parijs). Volgens Dr. Weeks kiest de Britse politie na een internationale gebeurtenis als de aanslagen in Parijs niet voor een wezenlijk andere koers dan normaal, maar voor een intensivering van reeds bestaand, langere termijn (preventief) beleid. Daarbij wordt ook geprobeerd om het oplopen van de spanning onder anti-islamactoren te voorkomen, door ook met vertegenwoordigers van die groepen contact te leggen. Er bestaat echter geen lange termijn 'community policing' in anti-islamgemeenschappen, simpelweg omdat van een geografisch afgebakende gemeenschap bij het anti-islamveld geen sprake is (interview Weeks).

Daarnaast geven experts in zowel het VK als België aan dat er in tijden van (internationale) spanningen extra ingezet wordt op de vervolging van haatmisdrijven, in het bijzonder haatmisdrijven tegen de moslimgemeenschap.¹⁹⁷ Zo heeft Premier Cameron in de nasleep van Parijs 'islamofobe haatmisdrijven' als nieuwe strafrechtelijke categorie geïntroduceerd.

In België is naar verhouding minder sprake van haatmisdrijven. Volgens de experts wordt hiertegen door de politie hard opgetreden (interview Coolsaet). Weeks geeft aan dat preventie op dit terrein moeilijk te realiseren is, omdat de anti-islambeweging gedecentraliseerd en fluïde van karakter is. Ook al onderhoudt de Britse politie contact met de woordvoerders van Britain First of EDL, ze kan niet voorkomen dat individuen aan de randen van de beweging tot geweldsmisdrijven overgaan (interview Weeks).

Het interview met Dr. Becker ondersteunt het beeld dat al besproken is in het hoofdstuk over Duitsland, namelijk dat Duitsland kampt met een versnippering en verschotting tussen veiligheidsinstanties, en tussen politie en veiligheidsinstanties, waardoor de informatie-uitwisseling beperkt is. Dit is een gevolg van de machtsblokken in de nazitijd. Daarnaast is er de afgelopen jaren veel bezuinigd op mankracht. Wel is er veelvuldig ingezet op repressie van radicaalislamitische personen, middels huiszoekingen, aanhoudingen en vervolgingen, wat zorgde voor veel ongemak voor de betrokkenen, en wat ervoor zorgde dat sommige radicale predikers zijn geëmigreerd of ondergronds zijn gegaan. Wel vindt Becker het zorgelijk dat er door de Duitse inlichtingendiensten geen onderscheid gemaakt wordt tussen orthodoxe, radicale en extremistische stromingen, zoals dat in Nederland tot op zekere hoogte wel gedaan wordt.¹⁹⁸ Zij wijst erop dat het over een kam scheren van alle salafistische stromingen leidt tot een radicalisering van de minder-radicalen stromingen en een homogenisering van het veld; hoe groter de druk van buiten, hoe radicaler de standpunten.

De situatie in Frankrijk vormt op het moment van schrijven van dit rapport een uitzondering, vanwege de directe confrontatie met grootschalig terroristisch geweld in eigen land in 2015. In het kader van de noodtoestand die in Frankrijk na de aanslagen van november 2015 is afgekondigd, heeft de overheid ruimere bevoegdheden voor het doen van huiszoekingen en het opleggen van huisarrest. Doelwit hiervan zijn ook mensen die niet direct verdacht zijn, maar wel geïdentificeerd zijn als onderdeel van veronderstelde risicovolle groepen. Onder deze ruimere bevoegdheden zijn de afgelopen maanden duizenden huiszoekingen verricht. Daarnaast geldt een breed verbod op demonstratie en samenscholing, ongeacht het onderwerp van de demonstratie. De voornaamste beweegreden is dat de veiligheid van burgers niet gegarandeerd kan worden. Critici vrezen dat de noodtoestand de burgerlijke vrijheden te veel aantast (interviews Franse experts). Tijdens de noodtoestand zijn drie moskeeën in Frankrijk gesloten (website Het Laatste Nieuws 2 december 2015).¹⁹⁹

197 Zoals eerder vermeld was er in de nasleep van de aanslagen sprake van een toename aan anti-moslimgeweld (Hope Not Hate report november 2015).

198 In Nederland wordt met name een onderscheid gemaakt tussen orthodox versus fundamentalistisch waarvan alleen de laatste groep wordt aangeduid als mogelijk jihadistisch.

199 URL: <http://www.hln.be/hln/nl/35524/Aanslagen-Parijs/article/detail/2544097/2015/12/02/Drie-moskeeën-in-Frankrijk-gesloten-in-kader-van-noodtoestand.dhtml>.

In het gewest Brussel gold in de eerste weken na de aanslagen in Parijs in november 2015 het hoogste veiligheidsniveau, niveau 4, en is op verschillende plekken de politie-inzet vergroot (interview Coolsaet). Dit hangt mede samen met de verbanden tussen de aanslagplegers in Parijs en Brusselse netwerken. Enkele weken na Parijs werd teruggegaan naar veiligheidsniveau 3 (website nu.nl 26 november 2015). De aanslagen in Brussel van 22 maart 2016 maakten duidelijk dat er inderdaad sterke verbanden tussen die netwerken bestaan. De aanslagen in Brussel waren onder meer reden om het veiligheidsniveau in het gewest Brussel weer op te voeren naar niveau 4.²⁰⁰ In Schotland was de vrijdelde aanslag op het vliegveld in Glasgow in 2010 aanleiding voor een veel zwaardere beveiliging van vliegvelden, en werden gewapende agenten een normaal verschijnsel (het dragen van een wapen door een agent is in het VK, anders dan in veel andere landen, geen standaard (interview Fyfe).

De vraag of en hoe overheden specifieke maatregelen inzetten om verdere escalatie te voorkomen na terroristische aanslagen lijkt daarmee samen te hangen met de nabijheid van de aanslagen, maar dit is een aanname die nader onderzoek vergt.

9.2.4 Discussie en conclusie

Dit verkennende hoofdstuk geeft slechts een eerste, tentatief antwoord op de vraag wat overheden doen om de-escalatie van de wisselwerking te bevorderen. Uit de verrichte interviews komt het beeld naar voren dat de overheden in de onderzochte landen geen expliciet, apart vastgesteld beleid lijken te hebben om escalatie van de wisselwerking tussen actoren van beide velden te voorkomen. In het interview met de Britse experts kwam naar voren dat in het Verenigd Koninkrijk op een dreigende escalatie van de wisselwerking wordt gereageerd vanuit gevestigd langetermijnbeleid (interview Weeks). Nader onderzoek (waaronder interviews met personen uit de beleidspraktijk) zou moeten aantonen of dit inderdaad met stelligheid gezegd kan worden.

De aard van dat langetermijnbeleid loopt van land tot land uiteen. Op basis van het beschikbare materiaal ontstaat de indruk dat een relatie bestaat tussen de bredere nationale context, het dominante burgerschapsmodel en langetermijnbeleid ten aanzien van preventie van radicalisering. Het lijkt erop dat burgerschapsmodellen en politieke cultuur – zoals de *laïcité* in Frankrijk en de anti-extremismecultuur in Duitsland – een stempel drukken op de preventieve aanpak die gekozen wordt. Het precieze karakter van die relatie kon binnen de ruimte van deze verkennende studie niet worden uitgediept.

Daarnaast komt een tweede inzicht uit het materiaal naar voren, dat betrekking heeft op de onevenwichtigheid van de wisselwerking. Die onevenwichtigheid, die in de rest van dit rapport zo uitgebreid aan bod kwam, manifesteert zich ook op het terrein van de-escalatiebeleid. Daarbinnen is sprake van een gedifferentieerde aanpak: politie en overheid gaan op een verschillende manier met actoren uit beide velden om. Contraterrorisme-maatregelen – waaronder preventieve deradicaliseringsprogramma's – worden in de besproken landen vooral toegepast op actoren uit het radicale-islamveld. Toch zijn er wel voorbeelden van zogenaamde 'lone actors' uit de extreemrechtse hoek die berecht zijn onder contraterrorisme wetgeving; zoals de voorbeelden van Pavlo Lapshyn en Zach Davies in het Verenigd Koninkrijk.

Het ligt voor de hand dat de reactie van overheid en justitie afhankelijk is van de actierepertoires die worden ingezet door actoren in beide velden. Er zijn voorbeelden van zwaar geweld zoals moordaanslagen die dan ook aan beide zijden onder dezelfde wetgeving worden berecht.

200 URL: https://www.europa-nu.nl/id/vk2lels30eva/aanslagen_in_brussel_22_maart_2016

De gedifferentieerde aanpak is vooral relevant waar het gaat om de *preventie* van radicalisering, en waar het gaat om ordehandhaving tijdens demonstraties. Uit deze inventarisatie blijkt dat preventieve programma's zich primair toespitsen op het voorkomen van radicalisering bij moslims, terwijl aan de anti-islamzijde weinig sprake lijkt te zijn van een systematische aanpak. Duitsland vormt hierop een uitzondering, met de reeds genoemde traditie van 'weerbare democratie' op basis waarvan een grondwettelijk verbod op antidemocratische groeperingen kan worden opgelegd.²⁰¹ De precieze analyse van dit onderscheid in preventieve aanpak vergt een uitgebreidere studie dan wij hebben kunnen uitvoeren.²⁰²

Los van de vraag hoe die andersoortige behandeling er in de praktijk uit ziet en wat de legitimatie daarvan is, is dit punt voor de huidige studie naar de wisselwerking tussen beide velden interessant. Waar het hier om gaat is hoe de *perceptie* van een andersoortige behandeling inwerkt op de *intergroepsrelaties* tussen actoren in het anti-islamveld en het radicale-islamveld, op de wederzijdse beeldvorming en op anti-establishmentsentimenten.

Een gedifferentieerde behandeling kan worden opgevat door de actoren in kwestie als ongelijk en/of onrechtvaardig, en daarmee bijdragen aan de voedingsbodem voor radicalisering en aan potentiële escalatie van de wisselwerking. De wijze waarop de politie of de overheid de ene groep aanpakt, kan bijdragen aan percepties en ervaringen van grieven van de andere groep, waardoor de voedingsbodem voor radicalisering zou kunnen toenemen. Het gevoel onrechtvaardig behandeld te worden door de politie kan een sterke drijfveer zijn voor maatschappelijk ongenoegen en uiteindelijk voor (gewelddadig) protest. Postmes e.a. (2014) wijzen erop dat het gedrag van de politie tijdens een demonstratie dat door demonstranten als provocerend, aanstootgevend of nodeloos gewelddadig wordt ervaren, kan bijdragen aan radicalisering en escalatie (2014: 95). Een opeenstapeling van dit soort ervaringen of percepties draagt bij aan anti-establishmentsentimenten, die onder radicale actoren aan beide zijden toch al sterk aanwezig zijn. Het gebrek aan goede communicatie over omstreken repressieve maatregelen versterkt dit effect (Postmes e.a. 2014). Dit zijn allemaal ingrediënten die ingezet kunnen worden in de discursieve repertoires van actoren aan beide zijden.

In de verschillende landenhoofdstukken hebben we gezien hoe een sterke wij-zij-verdeling en vertogen over de eigen slachtofferrol een centrale rol spelen in het discursieve repertoire van radicale actoren in beide velden. Treadwell waarschuwt bijvoorbeeld dat harde repressie van EDL op straat, arrestaties of veroordelingen alleen maar bijdragen aan de slachtofferrol die de EDL juist zo effectief gebruikt als onderdeel van zijn discursief repertoire (Treadwell, in Chakraborti en Garland 2014). In Frankrijk zien we dat het Front National in zijn discours gebruik maakt van het feit dat de Franse overheid onder invloed van de 'laïcité' niet kan optreden tegen moskeeën waar mogelijk radicaal gedachtengoed wordt gepredikt (interview Franse experts). Beeldvorming over een ongelijke en disproportionele politieaanpak zijn olie op het vuur voor het radicaliseren van individuen of groepen.

Daarmee lijken zowel een milde als een repressieve aanpak op het niveau van *beeldvorming* ongewenste effecten te kunnen hebben. Terwijl een op dialoog gestoelde aanpak bewezen effectief is – in elk geval in het de-escaleren van spanningen tijdens demonstraties (Postmes e.a. 2014), kan een dergelijke 'milde' aanpak op de langere termijn juist bijdragen aan een toename van spanningen en radicalisering bij de opposerende partij, en vice versa. Dit doet denken aan een metafoer van een wip: als de repressie van de ene groep omlaag gaat, gaan de grieven en voedingsbodem voor radicalisering van de andere groep omhoog, en andersom. In de realiteit is een de wisselwerking ingewikkelder dan de symmetrische beweging van een wip, juist omdat de velden en de mate van dreiging niet als equivalent (kunnen)

201 Tegelijkertijd is bijvoorbeeld in het VK op het terrein van publieke ordehandhaving in een bepaalde periode een repressievere aanpak te zien geweest van de anti-islamactoren, omdat de radicale moslims zich tijdens straatprotesten beter aan de regels/ wet hielden (interview Weeks).

202 Zo is het van belang duidelijker in kaart te brengen op welke punten die aanpak daadwerkelijk verschilt, en wat de argumentatie is voor een andere aanpak; de zeer verschillende aard van de beide velden en van de dreiging die van beide velden uitgaat moet daarin zwaar worden meegewogen.

worden beschouwd. Het verdient daarom aanbeveling dit proces nader te onderzoeken.

Busher en Macklin (2014: 11) wijzen er verder op dat overheidsbeleid, en contraterrorisme-maatregelen in het bijzonder, bijdragen aan de bredere culturele context waarin actoren geplaatst zijn. Ook hiervan gaat een invloed uit op de discursieve en actierepertoires van actoren aan beide zijden, en op de wisselwerking. Busher en Macklin stellen bijvoorbeeld dat meer repressieve maatregelen ook 'onbedoelde consequenties' kunnen hebben, doordat deze juist een soort crisissituatie kunnen creëren waar sociale en politieke bewegingen munt uit kunnen slaan (2014: 11).

Waar een repressieve aanpak op de korte termijn kan leiden tot een afname van (gewelddadig) protest, kan deze op de lange termijn bijdragen aan het radicaler of militanter worden van groepen of individuen (Busher & Macklin 2014: 13). Er zijn indicaties dat dit in Duitsland het geval is: door de verboden op extreemrechtse organisaties zijn radicalen uit de extreemrechtse hoek creatief geworden in het zichzelf op een andere manier in stand houden (Busher & Macklin 2014: 13). Hetzelfde proces is te zien bij Al-Muhajiroun in het VK, dat geconfronteerd met een overheidsverbod een succesvolle strategie ontwikkelde om zichzelf voortdurend uit te vinden onder nieuwe namen.

Er lijkt dus sprake van een complexe wisselwerking tussen overheidsoptreden, intergroeps-percepties en discursieve en actierepertoires van actoren in beide velden. De precieze analyse van deze wisselwerking valt buiten de scope van dit hoofdstuk, maar nodigt uit tot nadere studie.

10. Slothoofdstuk: verschillen en overeenkomsten in de mobilisatie van aanhangers van anti-islam- en radicale-islambewegingen

In dit afsluitende hoofdstuk reflecteren we op de overeenkomsten en verschillen tussen de vier besproken landen. We beginnen met een vergelijkende analyse. Daarbij zullen we ook de bevindingen uit de sociale media analyses meenemen. Bij deze terugblik grijpen we terug op de vragen van het onderzoeksvoorstel en zullen we hier een antwoord op formuleren.

In ons onderzoek stonden de volgende vragen centraal: Hoe ziet de wisselwerking tussen het anti-islamveld en het radicale-islamveld eruit in de verschillende landen? In welke mate leidt die wisselwerking tot polarisatie en tot radicalisering van denkbeelden en actie-repertoires? Is hierbij sprake van escalatie? Welke de-escalerende maatregelen nemen de overheden in de bestudeerde landen?

De studie is hoofdzakelijk gebaseerd op een literatuuronderzoek, waarbij gebruik is gemaakt van academische literatuur, aangevuld met zogeheten 'grijze literatuur' en expertinterviews in de vier landen.

De vergelijkende analyse wordt gevolgd door een beschouwing op de wisselwerking tussen anti-islam en radicale islam als sociaal fenomeen en het onderwerp de-escalatie.

10.1 De anti-islamvelden: overeenkomsten en verschillen

In het analytisch kader betoogden we dat de twee onderzochte velden niet op zichzelf staan maar ingebed zijn in een bredere context, die de velden en hun wisselwerking beïnvloedt. De actoren in de velden worden in hun keuzes en ontwikkeling gevormd door omgevingsfactoren, die we typeerden als *burgerschapsmodellen* en *politieke en discursieve mogelijkheden*. Daarnaast namen we ontwikkelingen in de (inter)nationale omgeving mee in onze analyse.

10.1.1 Structuur en actoren

De mobilisatie van de verschillende velden wordt gestructureerd door de betreffende burgerschapsmodellen en de politieke mogelijkheden en barrières: die bepalen de wijze waarop moslims claims uiten, en geven vorm aan het discours van bestaande (anti-islam-) partijen en sociale bewegingen. Uitgangspunt daarbij was dat elk land anti-islamsentimenten kent; dus dat de vraagzijde aan de anti-islamkant min of meer constant is.

Een burgerschapsmodel heeft betrekking op de mate waarin culturele en religieuze groeperingen de ruimte krijgen om hun religieuze of culturele identiteit en praktijk(en) te beleven. We schetsten twee dimensies waarop burgerschapsmodellen worden onderscheiden, *ruimte voor groepsrechten* (monisme vs. pluralisme), en *toegang tot burgerrechten* (etnische visie [*jus solis*] vs. civiel territoriaal [*jus sanguinis*]). De vier landen in onze studie werden aan de hand van deze dimensies als volgt getypeerd: Duitsland combineert een etnische visie met een cultureel monistische visie (is assimilationistisch); Frankrijk combineert een monistische visie met civiel territoriaal (is universalistisch) en België en het VK combineren

cultureel pluralisme met civiel territoriaal (is multiculturalistisch). We zien dus dat in Frankrijk en Duitsland relatief weinig ruimte is voor religieuze en etnische groepsidentiteiten, terwijl in België en het VK binnen het multiculturalistische model meer ruimte voor groepsidentiteiten is.

Institutionele en discursieve politieke barrières of mogelijkheden bepalen de mate waarin een partij of een sociale beweging anti-islamsentimenten kan mobiliseren. Als politieke partijen dat sentiment mobiliseren en kanaliseren is er minder noodzaak voor sociale bewegingen om dat te doen, aldus Hutter (2014). Hutters argument blijkt op te gaan voor twee van de vier door ons onderzochte landen. In Vlaanderen zien we een sterke partij en een marginale beweging, in Duitsland zien we juist een sterke beweging en zwakke politieke partijen. Het VK en Frankrijk blijken (enigszins) af te wijken. Hoewel het VK een marginale politieke partij kent (British National Party) en, in overeenstemming met Hutters argument, verschillende spraakmakende anti-islamstraatgroeperingen²⁰³, zijn die echter wat betreft aanhang nooit zo groot geworden als bijvoorbeeld Pegida in Duitsland. Het VK heeft dus een marginale partij én een marginale beweging, niettemin plaatsen we hier een aantal kanttekeningen bij. Ten eerste blijkt dat Britain First (BF) lastig in te delen is, het is namelijk een partij die geregeld uit het bewegingsrepertoire put. Daarnaast lijkt de aanhang van BF en English Defence League (EDL) momenteel marginaal, zeker vergeleken met het Duitse Pegida, maar qua impact (in het bijzonder in de media), zijn beide toch redelijk invloedrijke actoren. UKIP, en AfD²⁰⁴, beide relatief nieuwe partijen, zijn niet meegenomen in onze analyses omdat ze allebei niet opgevat worden als een expliciete anti-islampartij; bovendien is de mate van invloed op het moment van schrijven nog onduidelijk. Ook Frankrijk wijkt af, daar is zowel sprake van een sterke anti-islam partij als een invloedrijke ultra-laïque anti-islambeweging. Daarbij zij opgemerkt dat de ultra-laïque anti-islamorganisaties relatief klein zijn; ze trekken maar weinig mensen tijdens acties, terwijl hun invloed in de media marginaal is. Ze zijn voornamelijk actief op blogs, en verkregen bekendheid door enkele spraakmakende acties. Het ultra-laïque anti-islamveld kent wel een aantal invloedrijke opiniemakers waaronder Charlie Hebdo²⁰⁵. Interessant daarbij is dat het Front National voornamelijk (extreem-) rechtse burgers aantrekt, terwijl de ultra-laïque anti-islambeweging links en rechts als *strange bedfellows* verenigt. Ook haken ze hun anti-islamboodschap aan bij twee verschillende masterframes (cf. Gamson 1992) – Frans nationalisme en laïcité, waarmee het anti-islamdiscours genormaliseerd is. Kortom, ze appelleren aan verschillende masterframes en kanaliseren om verschillende redenen het anti-islamsentiment, waarmee zij verschillende groepen mobiliseren. Zodoende kunnen een beweging met invloedrijke actoren en een sterke partij naast elkaar bestaan.

Hoewel dus elk van de vier onderzochte landen anti-islamsentimenten kent, laat de mobilisatie daarvan een gevarieerd beeld zien. Zowel in Duitsland als het VK zien we dat politieke anti-islampartijen, evenals andere nieuwe partijen, weinig voet aan de grond krijgen. Dit lijkt eerder door de politieke barrières te komen (institutioneel: geslotenheid van het politieke model plus cultureel: politieke cultuur) dan door het burgerschapsmodel. Immers, Duitsland kent een assimilationistisch model en het VK een multicultureel model. Politieke barrières in beide landen zoals de hoge kiesdrempel en het Britse meerderheidsstelsel en repressie van extreemrechts in Duitsland lijken van meer betekenis. Bij marginale politieke partijen zouden we een sterke mobilisatie via sociale bewegingen verwachten. En inderdaad, in Duitsland weet Pegida weken achtereen duizenden betogers op de been te brengen. Inmiddels heeft de nieuwe anti-establishmentpartij AfD bij de deelstaatverkiezingen een politieke aardverschuiving in Duitsland veroorzaakt; de toekomst zal moeten uitwijzen of AfD duurzaam in staat is de Duitse politieke institutionele en discursieve barrières te overwinnen. In het VK loopt het met AfD vergelijkbare UKIP tegen de grenzen

203 waaronder de English Defence League en Britain First.

204 typische populistische anti-Europa-, anti-establishment- en anti-immigratiepartij, maar niet zo expliciet anti-islam als sommige Europese tegenhangers

205 Waarbij overigens vermeld moet worden dat de oplage van Charlie Hebdo voor de aanslagen in 2015 rond 45.000 lag (The Economist 5 mei 2015). Door de controversie rondom haar cartoons is de reikwijdte van het blad echter groot.

van het gesloten politieke systeem aan ofschoon het kan rekenen op een aanzienlijke kiezersbasis. Ook de EDL in het VK liet aanvankelijk wel enige spankracht zien, maar is ten tijde van schrijven in een aantal radicale splintergroeperingen uiteengevallen. In het universalistische Frankrijk en het multiculturele Vlaanderen zien we juist een sterke partijpolitieke aanwezigheid van anti-islamsentiment, gecombineerd met een invloedrijke ultra-laïque beweging in Frankrijk en een beweging met marginale invloed in Vlaanderen.

Anders gezegd, anti-islamsentimenten treffen we overal aan ongeacht het burgerschapsmodel, maar de manifestatie daarvan varieert al naar gelang het burgerschapsmodel en vooral, blijkt uit onze analyse, al naar gelang het politieke systeem. De relatie tussen deze factoren is niet eenduidig: in België leidt een multicultureel model tot een andersoortige mobilisatie dan in het VK. Dus beide variabelen hebben invloed maar de precieze uitwerking daarvan varieert per nationale casus.

Onze sociale media-analyse laat zien dat de bovengenoemde verschillen en overeenkomsten in de mobilisatie van anti-islamsentimenten grotendeels worden weerspiegeld in de onlinenetwerken van Facebookpagina's. Anti-islamactoren die offline van belang en invloedrijk zijn, zijn over het algemeen ook online prominent aanwezig. Hutters (2014) bevinding dat burgers vaker actief zijn in bewegingen en straatprotesten als er geen succesvolle anti-immigratie/anti-islampartij is waarop ze kunnen stemmen zien we ook online: in Duitsland en het Verenigd Koninkrijk zijn online respectievelijk Pegida en EDL de meest prominente actoren. Bovendien zijn de Duitse Pegida en EDL uit het VK online ook actiever dan de anti-islambewegingen in Vlaanderen en Frankrijk.

In het VK heeft de groepering EDL verreweg de meest prominente online aanwezigheid, mede doordat er zeer veel lokale groeperingen van de EDL actief zijn op Facebook. Verder is het opvallend dat, in tegenstelling tot de andere onderzochte landen, de Britse anti-islamactoren (waaronder Britain First en de British National Party) gezamenlijk een hecht netwerk vormen. Een hecht netwerk kan verklaren waarom (oproepen) tot acties zich snel over het land kunnen verspreiden. Alleen UKIP staat hier duidelijk los van. Dit duidt erop dat UKIP minder affiniteit heeft met de ideologie van de andere groeperingen.

In Duitsland zien we dat de institutionele barrières voor de mobilisatie van een anti-islampartij zich ook online manifesteren: het veld is sterk gefragmenteerd, er is geen eenduidige centrale actor. Net als offline, bestaat het Duitse onlinenetwerk uit verschillende anti-islamgroeperingen, waarvan Pegida, NPD en AfD de drie meest prominente actoren zijn. Het netwerk bestaat uit een variëteit aan actoren, waaronder ook verschillende marginale partijen zoals Der Republikaner en Pro-NRW. Wat daarbij opvalt, is dat Pegida een centrale positie heeft, terwijl pagina's rondom AfD juist veel verderweg liggen van alle andere clusters. Dit duidt erop dat AfD minder affiniteit heeft met de ideologie van de andere groeperingen. Al met al wordt de offline context van Duitsland als het gaat om de diversiteit aan actoren duidelijk gereflecteerd in het onlinenetwerk.

Ook het Franse online anti-islamveld verschilt weinig van het offlineveld. De meeste Facebookpagina's zijn gelinkt aan het Front National. Daarnaast zijn op Facebook een aantal anti-islamgroeperingen actief, zoals het Bloc Identitaire en Génération Identitaire. Deze groeperingen vormen een netwerk van lokale actoren, dat vergelijkbaar is met het uitgebreide onlinenetwerk van het EDL in het Verenigd Koninkrijk. Ondanks dat deze Franse anti-islamgroeperingen ook een groot aantal internetgebruikers bereiken, lijken zij in hun mobilisatie van anti-moslimsentiment te worden beperkt door de prominente aanwezigheid van het Front National. Verder valt op dat Pegida in Frankrijk nauwelijks online zichtbaar is. Tot slot bleek Riposte Laïque geen prominente actor op Facebook te zijn. Mogelijk komt dit doordat Riposte Laïque een andersoortige actor is dan een partij of een beweging: het is in feite geen organisatie, maar meer een onlineforum dat zich niet zozeer richt op het bereiken van sympathisanten via Facebook.

Het Vlaamse online anti-islamveld is naar verhouding beperkt. Het onlinenetwerk is minder groot dan in het Verenigd Koninkrijk, Duitsland en Frankrijk. Waar de pan-Europese *Identitarian Movement* zich vanuit Frankrijk sterk heeft ontwikkeld in onder andere Duitsland en Nederland, is deze in Vlaanderen vrij marginaal. Vlaams Belang heeft wat dit aangaat ook een marginale onlinepositie. Het onlineveld van anti-islamactoren is beperkt, en wordt in feite alleen gevormd door Pegida Vlaanderen. Ook offline is de invloed van Vlaams Belang in de afgelopen jaren sterk afgenomen.

10.1.2 Discursieve repertoires

In de vier landen van dit onderzoek wordt het anti-islamsentiment dus op verschillende wijze gemobiliseerd. Dit roept de vraag op of sociale bewegingen en politieke partijen – sterk of zwak – verschillende discursieve frames hanteren en wat voor acties ze ondernemen om dit sentiment te mobiliseren.

Een gepolariseerd discursief frame definieerden we in ons analytisch kader aan de hand van afbakening tussen ‘zij’ en ‘wij’, en een vijandig beeld van de ‘Ander’. Kern van de door ons onderzochte anti-islamframes vormt de etnisch-nationale identiteit, die zich bedreigd waant door ‘buitenlanders’ met een andere religie en cultuur, in het bijzonder door de islam. De aanwezigheid van de radicale islam en islamitisch geïnspireerd terrorisme onderstrepen de urgentie van deze dreiging. De islam wordt vergeleken met een oprukkende bezettingsmacht, die tot doel heeft Europa over te nemen. Dit vinden we terug in alle vier de landen, zowel bij politieke partijen als bij sociale bewegingen. Naast deze overeenkomst, observeren we ook een aantal verschillen.

We betoogden dat politieke partijen minder vrijheidsgraden hebben dan sociale bewegingen, zowel in termen van hun discursieve repertoire als in termen van hun actierepertoire. We zien inderdaad dat partijen een minder radicaal discours hanteren dan bewegingen, hoewel dit niet geldt voor kleine splinterpartijen (de BNP in het VK en de NPD in Duitsland, die doorgaans onder extreemrechts geschaard worden). Daarnaast valt op dat het anti-establishmentdiscours voornamelijk wordt gebezigd door sterke bewegingen. ‘Outsiders’ kunnen makkelijker kritiek spuien dan ‘insiders’.

In Vlaanderen en Frankrijk zien we sterk identitaire groeperingen (die – zoals we aanstonds zullen zien – demonstratieve en expressieve acties organiseren geënt op deze symboliek). In deze landen zien we ook de oudste anti-immigratiebewegingen (Voorpost) en partijen (Vlaams Blok/Belang, Front National). Het discursieve frame van al deze bewegingen en partijen is door de tijd heen van extreemrechts (anti-migratie) naar anti-islam verschoven. Sterker nog, bij sommige partijen (VB en FN zijn hiervan goede voorbeelden) is er al een verschuiving aan voorafgegaan; van ‘klassiek’ racistische extreemrechtse issues naar anti-immigratiestandpunten. In het VK – waar noties van burgerschap gebaseerd zijn op het multiculturele model waarin nadrukkelijk rekening wordt gehouden met culturele diversiteit – zien we dit terug in de frames van de bewegingen en politieke partijen, die meer gericht zijn op racisme dan in de andere drie landen.

Als laatste merken we op dat partijen en bewegingen naast de islam, ook de (vaak linkse maar niet alleen) elite als schuldige aanwijzen. In Vlaanderen bijvoorbeeld zien we dat het Vlaams Blok en later het Vlaams Belang ook de elite als schuldige aanwijzen. Het eigen volk is slachtoffer van de elite die schuldig is aan de bedreigende multiculturalisering van de samenleving; iedereen die multiculturalisme voorstaat, moet bestreden worden. Ook in Frankrijk zien we dat de ultra-laïque anti-islambeweging zich afzet tegen de politieke elite die samen zou spannen met ‘de moslims’. In Duitsland zien we een vergelijkbare kritiek aan het adres van de elite, wat een reactie zou kunnen zijn op het recente afscheid van het voorheen zo sterk assimilationistische burgerschapsmodel en de tolerante koers die Duitsland vaart ten aanzien van de komst van vluchtelingen. In het VK draagt het gesloten politieke systeem, waarbij het lastig is voor nieuwe politieke spelers om politieke invloed uit te oefenen, bij aan anti-establishmentsentimenten.

Kortom, we zien dat het diagnostic frame (wat is er fout, en wie is de schuldige?) van anti-islampartijen en bewegingen gedeeltelijk overlapt. Ondanks de verschillende structuur als gevolg van verschillen in politiek systeem en burgerschapsmodellen wordt een opvallend gelijk discours gehanteerd, waarbij de islam als dubbele dreiging gezien wordt (als bedreiging voor de veiligheid en voor 'de nationale cultuur') en de gevestigde elite als schuldige wordt aangewezen. In Frankrijk wordt de ervaren bedreiging van de 'nationale cultuur' bovendien beïnvloed door het discours van *laïcité*, en de vermeende onverenigbaarheid hiervan met islam.

10.1.3 Actierepertoires

Politieke partijen en sociale bewegingen kunnen uit een scala aan activiteiten kiezen om hun organisatie te laten groeien, hun boodschap te verbreiden, en/of burgers te mobiliseren. Dit zogenoemde actierepertoire omschreven we aan de hand van de volgende acties:

- Conventionele politieke acties. Bijvoorbeeld een rechtszaak, lobbyen, electorale campagnes, en persconferenties;
- Demonstratieve en expressieve legale acties, zoals festivals, legale demonstraties, publieke bijeenkomsten, en petities;
- Confronterende (vaak illegale) acties zoals blokkades, bezettingen, illegale demonstraties, of verstoren van bijeenkomsten van politieke tegenstanders;
- Gewelddadige acties in de vorm van symbolisch (licht) of fysiek (ernstig) geweld tegen zaken of personen. Terroristische aanslagen vallen hier uiteraard onder, maar ook intimidatie en brandstichting.

Zoals gezegd veronderstellen we dat politieke partijen minder vrijheidsgraden hebben om hun standpunten kracht bij te zetten. Dat wil zeggen, politieke partijen hebben als 'insiders' in het politieke domein toegang tot politieke middelen, en ze zullen zich hoogstwaarschijnlijk willen beperken tot het organiseren van legale acties, dus conventionele, demonstratieve of expressieve legale acties. Dit gaat inderdaad op voor het Front National (Frankrijk) en – in mindere mate – de BNP uit het VK waar aan de randen van de partij wel individuen voor geweld veroordeeld zijn. In Vlaanderen zien we echter dat leden van het Vlaams Belang/Blok ook confronterende acties organiseren. Ook zijn leden van de Duitse partij NPD veroordeeld voor licht en ernstig xenofob geweld.²⁰⁶ In Vlaanderen lijkt dit te komen door de sterke relatie tussen de partij en beweging (Voorpost); de activisten van Voorpost worden wel gezien als 'politiek soldaten' van Vlaams Blok/Belang. In Duitsland zou de marginalisering van extreemrechts een verklaring voor het illegale en gewelddadige actierepertoire van beide partijen kunnen zijn.

Sociale bewegingen kunnen, als politieke 'outsiders', uit het volledige repertoire putten, zij kunnen legale acties organiseren, maar ook illegale als confronterende of gewelddadige acties. Bewegingen verschillen sterk in het actierepertoire dat ze toepassen. Pegida (Duitsland) bijvoorbeeld maakt alleen gebruik van demonstratieve en expressieve legale acties; teruggrijpend op de succesvolle actievorm van de Montag-demonstraties hebben ze zo weken achtereenvolgende duizenden mensen de straat op gekregen.

Bij een aantal bewegingen met een kleine aanhang zien we spektakelactivisme en confronterende acties. Het lijkt erop dat als een beweging marginale aanhang heeft, ze eerder teruggrijpt op dit soort actierepertoire. Dit zien we in het VK (Britain First), Duitsland (HogeSa, NSU en Oldschool Society) en de ultra-laïque Franse organisaties RL, RR en BI. Met een relatief klein aantal activisten dat mediagenieke acties uitvoert, kan dan toch het nieuws gehaald worden, en als zodanig een issue op de agenda gehouden of gebracht worden.

206 Zie URL: https://de.wikipedia.org/wiki/Nationaldemokratische_Partei_Deutschlands#Au.C3.9Ferparlamentarische_Aktivit.C3.A4ten

In Frankrijk en Vlaanderen zien we acties die teruggrijpen op de symboliek van de bedreigde identiteiten. Identitaire organisaties zetten mediagenieke acties op touw, bijvoorbeeld kinderen die tijdens een halalbarbecue varkensworstjes opgedrongen krijgen (Vlaanderen) of varkenspotensoep die wordt uitgedeeld met een glaasje rode wijn erbij (Frankrijk). In het VK zijn de christelijke patrouilles, die bijvoorbeeld gepaard gaan met het drinken van bier voor de moskee, een voorbeeld van acties met een symbolisch karakter.

In alle landen worden marginale actoren in verband gebracht met symbolisch of fysiek gewelddadige acties tegen zaken en/of personen. Activisten van Voorpost in Vlaanderen maken gebruik van symbolisch geweld tegen zaken, terwijl de herdenking van de terroristische aanvallen op Brussel gewelddadig werd verstoord door 'extreemrechtse hooligans'. In Duitsland worden HogeSa, Oldschool Society en NSU in verband gebracht met symbolisch en/of fysiek gewelddadige xenofobe acties. Xenofob, omdat ze niet specifiek op moslims gericht zijn, maar op asielzoekers of buitenlanders in brede zin. In Duitsland is de hoeveelheid xenofob extreemrechts geweld relatief hoog, vergeleken met de andere landen, maar ook met andere Duitse bewegingen. Pegida lijkt een gat 'in de markt' gevonden te hebben om het anti-islamsentiment op een legale demonstratieve niet-gewelddadige wijze te uiten. In het VK worden aanhangers van EDL en BF beticht van het gebruiken van symbolisch anti-islamgeweld tegen personen, maar ook van fysieke geweldsacties. Hoewel de organisaties zich negatief uitspreken over het gebruik van geweld, worden individuen in de periferie van de beweging hiermee in verband gebracht. In Frankrijk zien we dezelfde dynamiek, individuen in de periferie van het veld worden in verband gebracht met symbolisch en fysiek geweld tegen (islamitische) zaken en personen. Daarnaast zijn er in de verschillende landen voorbeelden van zogenoemde lone actor-geweldsacties, waarbij individuen online radicaliseerden – al dan niet gebruikmakend van de bestaande onlinenetwerken van anti-islam- of extreemrechtse organisaties en bewegingen – zoals de casus Zack Davies in het VK.

10.2 De radicale-islamvelden: overeenkomsten en verschillen

10.2.1 Structuur en actoren

Radicaal is in dit onderzoek gedefinieerd als radicaal in gedachtegoed (radicale sociale veranderingen voorstaan, gepolariseerde visie van 'wij' en 'zij', en haatprekerij) en radicaal actierepertoire (confronterende illegale actie, en symbolisch en fysiek gewelddadige acties tegen zaken en/of personen). Bij de vergelijkende analyse van het islamveld in de vier onderzochte landen maken we onderscheid tussen (a)politieke salafistische organisaties, politiek niet-salafistische organisaties en radicale organisaties/grassrootsnetwerken. In alle vier de onderzochte landen zien we apolitieke salafistische organisaties (bijv. Hizb Ut-Tahrir in het VK, Tabligh in zowel Frankrijk als Vlaanderen en Pierre Vogels netwerk in Duitsland). Hoewel deze organisaties niet per se binnen het radicale veld vallen, zijn ze wel in het vizier van de inlichtingendiensten van de vier landen, die deze organisaties en hun leden in de gaten houden vanuit de zogenoemde 'conveyor belt'-gedachte; dergelijke organisaties kunnen als voorstation fungeren voor radicaliserende jongeren. Deze apolitieke salafistische organisaties en hun leden worden dus wel in de gaten gehouden, maar hebben niet de hoogste prioriteit, die gaat uit naar radicaalislamitische organisaties/netwerken en/of personen. Bovendien spelen ze soms een rol in de wisselwerking, omdat ze door het 'vijandige' veld worden gezien als radicaal.

Een aanvankelijk politieke, salafistische islamitische organisatie zien we alleen in Frankrijk, namelijk de UOIF, hoewel de UOIF tegenwoordig van meer politiek-salafistisch is opgeschoven naar inclusie in de Franse maatschappij met haar Franse waarden. Duitsland, Vlaanderen en het VK kennen geen politiek-salafistische organisaties. In Vlaanderen zien we daarentegen wel dat een politieke, maar niet op de salafistische waarden gebaseerde groepering een rol heeft gespeeld in de wisselwerking, namelijk de AEL. Interessant in het

kader van de wisselwerking is dat juist Vlaanderen en Frankrijk ook de 'oudste' anti-islam-partijen en -bewegingen kennen, terwijl ze verschillende burgerschapsmodellen hanteren. Hoewel kerk en staat volgens het *laïcité*-principe gescheiden zijn, wees Sarkozy in 2003 de UOIF als gesprekspartner aan voor de overheid met de bedoeling een representatie van de Franse moslimgemeenschap te creëren. Mede hierdoor bekleedt de UOIF in toenemende mate een brugfunctie. Zij benadrukt de noodzaak van een sterke politiek religieuze identiteit als houvast bij het verlies van culturele en sociale markers. AEL had in mindere mate een brugfunctie. De groepering wil een alternatieve stem vormen in het debat over migratie en de negatieve houding ten opzichte van islam.

Radicaalislamitische organisaties zijn schaars; ze zijn in alle vier de landen verboden, en door repressie duiken ze de illegaliteit in en/of er worden nieuwe organisaties opgericht. Er is wel variatie in de mate waarin radicale leiders de ruimte hebben (gehad) om zich te vestigen en publiekelijk te manifesteren, waarbij in de context van het VK bijvoorbeeld gesproken wordt van een van oudsher 'vrij' vestigingsklimaat. Ook Vlaanderen heeft een aantal jaar een tamelijk openlijk actieve radicale organisatie gekend, Sharia4Belgium. Ondanks dat deze organisatie sinds 2012 verboden is, heeft ze nog steeds invloed op het veld en de wisselwerking, zoals niet alleen de recente aanslagen in Brussel laten zien, maar ook de terugkeerders die via dit netwerk naar Syrië zijn afgereisd.

In alle vier de landen opereert het radicale-islamveld transnationaal, zowel qua netwerkstructuur als, zoals we zo dadelijk zullen zien, het discursieve en actierepertoire. Naast het transnationale karakter lijkt er op het eerste gezicht ook sprake van een geïndividualiseerd karakter, waarmee we bedoelen dat individuen via internet individueel radicaliseren. Coolsaet stelt in een interview dat er in plaats van 'lone actors' beter kan worden gesproken van grassrootsnetwerken: netwerken die tamelijk spontaan ontstaan, bestaande uit familie en vrienden, geïnspireerd door het jihadistische gedachtegoed, en met eventuele expertise van mensen die naar Syrië (of andere oorlogsgebieden) zijn gereisd en daar training hebben gekregen.

Samenvattend zien we dat, sinds 9/11 (2001) en de daaruit voortvloeiende repressie van organisaties en activisten uit het radicale-islamveld, het veld aan verandering onderhevig is. Organisaties zijn de illegaliteit ingedoken of opereren onder andere namen. Radicale-islamorganisaties zijn dus schaars, maar dat wil niet zeggen dat er geen radicaal-islamveld aanwezig is. Het radicale-islamveld kenmerkt zich door een fluïde en gefragmenteerde netwerkstructuur met kleinere cellen. Organisaties komen en gaan. Het veld is sterk transnationaal, diffuus, en fluïde.

De snelle veranderingen en internationale oriëntatie werden bevestigd in onze Facebook analyse van het netwerk rondom radicale-islamgroeperingen. Veel radicale-islamactoren die in de literatuurstudie naar voren kwamen, waren online niet (meer) vindbaar. Dit gold feitelijk voor bijna alle groeperingen en personen die in de literatuurstudie werden benoemd. Dit geeft aan dat het radicale-islamveld zeer beweeglijk is en wekt de indruk alsof er andere actoren actief zijn in de online- dan in de offlinesfeer. Deze online afwezigheid van prominente radicaalislamitische groeperingen in het netwerk van Facebookpagina's is opvallend, maar sluit aan bij onze conclusie dat zulke groeperingen mede door repressie snel verdwijnen of verdergaan onder een andere naam (cf. Ducol 2012).

Ten tweede valt op dat, in vergelijking tot het netwerk van anti-islamactoren, radicale-islamgroeperingen online nauwelijks met elkaar verbonden lijken te zijn. Ze vormen een sterk gefragmenteerd netwerk. Radicale-islamgroeperingen isoleren zich van andere, meer gematigde of andersoortige groepen en discussiepagina's. Deze afzondering sluit aan bij het 'echo chamber effect': blootstelling aan enkel de opinies van gelijkgestemden leidt tot online radicalisering (Von Behr e.a. 2013). Men ziet in discussies het eigen gelijk steeds alleen maar bevestigd en standpunten van de groep neigen zodoende in steeds extremere richting te verschuiven (Sunstein 2001).

Een voorbeeld van zo'n relatief geïsoleerde positie betreft de Facebookpagina van Pierre Vogel, een actor die momenteel in Duitsland online prominent is, en ook offline zeer zichtbaar is. Daarentegen kunnen actoren die online zeer prominent aanwezig zijn, zoals de Franse imam Rachid Abou Houdeyfa, offline relatief minder bekendheid hebben.

10.2.2 Discursieve repertoires

Of de organisaties/grassrootsnetwerken nu apolitiek, radicaal, of jihadistisch zijn, de volgende aspecten zijn onderdeel van alle discourses: westerse landen onderdrukken moslims, westerse landen meten met twee maten, en westerse landen mengen zich in conflicten waar ze niets te zoeken hebben (i.c. islamitische landen), zoals dit moment in Syrië. Het 'Westen' is moreel verdorven en wil verdeeldheid onder moslims.

Naast deze overeenkomsten zijn er ook verschillen. Allereerst geeft de historische context vorm aan verschillen; zo richten Franse activisten zich voornamelijk op ervaren onrechtvaardigheden in voormalig Franse koloniën (bijv. Mali, Algerije), terwijl Oezbekistan lange tijd een belangrijk uitreisgebied voor Duitse activisten was in verband met de vermeende dubbele moraal van Duitsland ten aanzien van Oezbekistan.

Naast de verschillen vormgegeven door de historie, zien we ook verschillen in termen van het al dan niet verwerpen van de democratie, door groeperingen die een kalifaat en de invoer van de sharia nastreven in moslimlanden, maar ook in West-Europese landen. Hoe radicaler het discursieve frame, des te meer de activisten de democratie verwerpelijk achten, en het kalifaat met shariawetgeving niet alleen in islamitische landen willen invoeren maar ook in het Westen. Het Franse UOIF en de Belgische AEL zijn (waren) politiek actief in het democratische bestel waar ze woonachtig zijn, en hebben als belangrijke doelstelling inclusie in respectievelijk de Franse en Belgische maatschappij. De Sharia4-netwerken, zoals de naam al doet vermoeden, streven ernaar om de sharia in te voeren in de West-Europese landen waar de groeperingen gevestigd zijn.

10.2.3 Actierepertoires

Of activisten de democratie al dan niet verwerpelijk vinden, geeft vorm aan de gehanteerde actievormen. Zo maken het Franse UOIF en de Vlaamse AEL/Movement X beide gebruik van conventionele politieke acties. Het Franse UOIF klaagde *Charlie Hebdo* aan en de Vlaamse Movement X (de nieuwe groepering opgericht door Jahjah van de AEL) Bart de Wever. Ook mobiliseren zij geregeld hun achterban voor legale, demonstratieve expressieve acties. Interessant hierbij is dat de AEL ook provocatieve en confronterende acties als actie-repertoire hanteerden. Evenals bij het anti-islamveld, zien we bij het radicale-islamveld in het VK en Duitsland spektakelactivisme, bijvoorbeeld in de vorm van da'wa-standjes (hoewel da'wa-standjes ook onschuldig kunnen zijn), de 'shariapolitie' en optredens in talkshows van iemand als Pierre Vogel.

Netwerken die de democratie verwerpen, waaronder radicale jihadistische netwerken, vallen eerder terug op illegale confronterende acties en/of fysiek- of symbolisch-gewelddadige acties (waaronder terroristische aanslagen). Al kwamen we ook organisaties tegen die een breder repertoire hanteren, zoals Al-Muhajiroun en de aanverwante Sharia4-netwerken, die de democratie verwerpen maar ook spektakelactivisme organiseren. De organisaties en netwerken in ons onderzoek verschillen in hun kijk op het gebruik van geweld om hun doel te bereiken. Dit varieert van een geweldloze ideologie (bijvoorbeeld UOIF), het expliciet verwerpen van gewelddadige acties (bijvoorbeeld het Duitse Einladung zum Paradies (EZP) rondom Pierre Vogel), tot het propageren van gewelddadige acties (Al-Muhajiroun in het VK en Sharia4Belgium) tot het uitvoeren daarvan (meestal grassrootsnetwerken).

Bij transnationale netwerken als het radicale-islamveld kunnen actierepertoires geïmporteerd worden. Zo zien we in alle vier de landen aan de ene kant activisten uit het radicale-islamveld uitreizen naar islamitische oorlogsgebieden om aldaar de jihadistische strijd te

voeren (bijvoorbeeld in Syrië, Irak, Afghanistan). Naast het uitreizen, worden gewelddadige actierepertoires ook geïmporteerd door middel van gewelddadige acties ‘van-eigen-bodem’. Dat wil zeggen, radicale activisten raken geïnspireerd door IS of Al Qaida en besluiten ‘thuis’ gewelddadige acties te ondernemen tegen ongelovigen, of te liberale moslims. Zoals we al zeiden, verschillen, of verschilden, de vier onderzochte landen niet alleen waar de uitreizigers heen gaan, maar ook in het aantal uitreizigers naar islamitische oorlogsgebieden. Recente cijfers (april 2016 Van Ginkel & Entenmann 2016: 50-51) laten zien dat de vier onderzochte landen de meeste uitreizigers van alle Europese landen hebben (in absolute cijfers): Frankrijk met meer dan 900, Duitsland met 720-760, VK met 700-760 en België met 420-516 uitreizigers. Relatief is de volgorde als volgt: België (41 per 1 miljoen inwoners), Frankrijk (14), VK (11), Duitsland (9).

Samenvattend kunnen we stellen dat het radicale-islamveld sterk transnationaal opereert, zowel qua netwerkstructuur (Al-Muhajiroun, Al Qaida, IS, Sharia4-netwerken), als het discursieve repertoire (*de islam bedreigd door het Westen*), en het actierepertoire (terroristische acties, Irak/Syriëstrijders). Deze fluïde transnationale netwerkstructuur bevordert het rondgaan van hulpbronnen (geld, kennis, informatie, wapens en munitie, en mankracht). Activisten worden gerekruteerd voor islamitische oorlogsgebieden om hun broeders en zusters te steunen in hun jihadistische strijd, en activisten worden aangespoord om ‘acties-op-eigen-bodem’ uit te voeren. Recent heeft de oorlog in Syrië en Irak, naast bijvoorbeeld Palestina en Afghanistan, niet alleen tot radicalere discursieve frames geleid maar ook een aantal ‘*freedom fighters*’ mét gevechtservaring opgeleverd en daarmee een radicaler actierepertoire. Hoewel er in de jaren 90 vanuit het VK al Afghanistan-uitreizigers waren, is het aantal uitreizigers tegenwoordig groter, evenals het politieke bewustzijn en de ervaren terroristische dreiging. Dus in alle vier de landen internationaliseert, professionaliseert, politiseert, polariseert en radicaliseert het radicale-islamveld. Omdat het radicale-islamveld transnationaal opereert, zien we grote gelijkenis van de structuur en actoren in de vier landen van ons onderzoek, in het discursieve repertoire en het actierepertoire. Niettemin zagen we ook in alle vier de radicale-islamvelden een duidelijke ‘*national imprint*’.

10.3 Wisselwerking en escalatie

In deze paragraaf bespreken we de verschillen en overeenkomsten in de wisselwerking en eventuele escalatie tussen beide velden in de vier landen. Wisselwerking tussen het anti-islamveld en het radicale-islamveld houdt in dat de velden elkaar over en weer beïnvloeden. In het analytisch kader stelden we dat die beïnvloeding direct of indirect kan zijn, en gereguleerd of ongereguleerd. De eerste vraag is nu óf er sprake is van wisselwerking tussen actoren uit beide velden in de vier landen. Dat blijkt inderdaad het geval te zijn; in alle vier de landen is sprake van wisselwerking tussen beide velden. Dat roept de vraag op in hoeverre die wisselwerking in de vier landen van aard verschilt? Hierbij zullen we apart ingaan op de wisselwerking op sociale media. Nadat we die vraag beantwoord hebben, trachten we de invloed van de vier nationale contexten op de aard van die wisselwerking en verdere radicalisering van actoren aan beide zijden te duiden. Als laatste kijken we in hoeverre er sprake is van escalatie, en zo ja welke vorm die dan aanneemt.

10.3.1 Aard van de wisselwerking

Direct

Wisselwerking kan op een directe manier, face-to-face, plaatsvinden in een gereguleerde setting, zoals bij debatten. Dit is ook het geval wanneer radicale moslims en anti-islam-aanhangers op elkaar reageren op een (gereguleerd) webforum. Op een directe manier, face-to-face, kan wisselwerking zich ook voltrekken in een ongereguleerde setting, bijvoorbeeld als aanhangers van beide kampen elkaar tegenkomen op straat bij protestacties. Een voorbeeld van zo’n directe interactie waren de confrontaties in de Schilderswijk, die de aanleiding tot deze studie vormden.

Wat als eerste opvalt, is dat er relatief weinig directe wisselwerking tussen de twee velden in alle vier de landen is. Directe, geregleerde wisselwerking in de vorm van debatten, gezamenlijke tv-optredens of rechtszaken zien (of zagen) we alleen in Vlaanderen en een enkele maal in Frankrijk. In het VK en Duitsland hebben we geen recente voorbeelden kunnen vinden van geregleerde directe wisselwerking. Onze sociale media-analyse liet zien dat er op Twitter en op Facebookpagina's niet of nauwelijks directe communicatie over en weer plaatsvindt tussen beide velden. Discussies worden met name tussen de sympathisanten en aanhangers onderling gevoerd.

Ook directe, ongeregleerde wisselwerking tussen de twee velden in alle vier de landen bleek beperkt in aantal, maar, omdat hier (ook) een fysiek gewelddadige (terroristische) acties onder vallen, groot van invloed. Denk hierbij aan de aanslag op de redactie van *Charlie Hebdo*. Radicalen-tegen-radicalen zagen we in Duitsland relatief het vaakst, zoals bij de demonstratie tegen de verkiezingsoptocht van Pro-NRW en bij de verschillende persoonlijke bedreigingen, en ook in Vlaanderen, bijvoorbeeld in de vorm van de bedreigingen van Vlaams Blok/Belang door Sharia4Belgium of de verstoringen van bijeenkomsten wederzijds; de aanslag op *Charlie Hebdo* is een van de weinige in Frankrijk; in het VK is ons één mislukte actie bekend. Tot directe wisselwerking behoren ook de dreigementen vanuit het radicale-islamveld gericht op concrete (vermeende) anti-islamactoren in alle vier de onderzochte landen, en de 'moslimpatrouilles' of 'christenpatrouilles'. De

Daarnaast valt op dat de acties onevenwichtig zijn, dat wil zeggen, het actierepertoire van het radicale-islamveld valt in alle onderzochte landen naast spektakelactivisme deels terug op illegale gewelddadige fysieke, en zelfs terroristische, acties, terwijl het actierepertoire van anti-islamorganisaties vaak (officieel) niet gewelddadig is. Gewelddadige acties vinden voornamelijk plaats door figuren uit de marges van het anti-islamveld. Alleen in Duitsland zijn we terroristische plots tegengekomen vanuit het anti-islamveld.

Indirect

In alle vier de landen is sprake van indirecte wisselwerking; sterker nog, in alle vier de landen is er meer indirecte dan directe wisselwerking. Deze vindt voornamelijk plaats tussen de brede velden. Er wordt verwezen naar de 'Ander' in brede zin – dat zijn alle moslims of alle ongelovigen/ westerlingen – en minder naar de oppositionele radicalen. Verwijzingen tussen specifieke anti-islamactoren en radicale-islamactoren deed zich een enkele maal voor, waarvan het meest duidelijk in Vlaanderen (tussen Sharia4Belgium en AEL/Movement X enerzijds en VB en N-VA anderzijds) en Frankrijk (tussen radicaalislamitische actoren en *Charlie Hebdo*). In deze gevallen is sprake van een reeds langer bestaande wisselwerking, met een grote zichtbaarheid van de spelers aan beide zijden.

Daarnaast vindt wisselwerking op indirecte wijze plaats doordat het ene veld veranderingen bewerkstelligt die nadelig zijn voor het andere veld, waarbij men al dan niet aan elkaar refereert, maar geen rechtstreeks contact met elkaar heeft. Dit zijn bijvoorbeeld veranderingen in beleid, politieke agenda's, media agenda's, discoursen, en wetgeving en repressie. Door lobbyen verschuift de steun die men geniet of verandert het beleid. Een voorbeeld is de normalisering van een anti-islamdiscours door de aanwezigheid van een grote anti-islampartij, zoals we dat zien in Frankrijk en België. Onder invloed hiervan zien we in beide landen bijvoorbeeld dat een verbod op het dragen van een hoofddoekje is ingevoerd op openbare scholen (Frankrijk) en scholen met diverse profielen (België).

Ook zien we in beide velden aan de radicale randen van het veld veelal kleine grassrootsnetwerken of lone actors die geweld gebruiken tegen de algemene ander (dus moslims in het algemeen en niet specifiek radicale moslims). Voorbeelden vanuit het anti-islamveld zijn vrouwen met hoofddoek die bedreigd/geslagen werden, of (vermeende) moslims die vermoord werden, maar ook de brandstichtingen van moskeeën. Voorbeelden vanuit het radicale-islamveld zijn de aanslagen in Parijs (november 2015) en Brussel (maart 2016). En

hoewel het maar om een klein aantal aanslagen gaat, hebben deze aanslagen een groot effect.

Sociale media

Indirecte wisselwerking staat ook centraal op de door ons onderzochte sociale media. In alle onderzochte landen zien we dat online discussies, zowel bij het anti-islamveld als bij het radicale-islamveld, uiting geven aan ervaren dreiging van de eigen cultuur en eigen identiteit door de 'Ander'. Ervaren groepsdreiging wordt in eerder onderzoek in verband gebracht met, of als oorzaak of versneller gezien van, radicalisering (Schmid 2013; Doosje e.a. 2013).

Berichten en reacties over de door de outgroup 'bedreigde identiteit' zijn echter nagenoeg altijd indirect, in die zin dat ze weliswaar over de 'Ander' gaan, maar niet in de eerste plaats aan de 'Ander' geadresseerd zijn. Als gevolg hiervan figureren moslims of moslimorganisaties in het anti-islamdiscours vaak als object, niet als gesprekspartner. Een duidelijk onderscheid hierbij tussen gematigde en radicale moslims is eerder uitzondering dan regel.

Het doelwit van berichten van aanhangers van anti-islambewegingen is opvallend vaak juist *niet* (radicale) moslims. Verontwaardiging en kritiek richt zich opvallend vaak op de overheid of het politieke establishment. Tegelijkertijd zien we op radicaalislamitische Facebookpagina's een vergelijkbaar beeld: daar moeten vooral 'de westerse landen' of 'de overheid' het ontgelden. Enkele uitzonderingen daargelaten zien we weinig kritiek die echt specifiek op een bepaalde anti-islamgroepering of -partij gericht is.

In een apart hoofdstuk hebben we de reactie op sociale media op een recente gewelddadige actie van radicale moslims onderzocht, namelijk de aanslagen in Parijs op 13 november 2015. We focusten hierbij op het debat op Twitter.

Ten eerste laat deze analyse zien dat het debat bestaat uit min of meer afzonderlijke onlinegemeenschappen, waarbinnen relatief veel hechte connecties zijn, maar waartussen juist weinig verbindingen zijn. De implicatie hiervan is dat Twitter een medium lijkt te zijn waar relatief weinig discussie over en weer plaatsvindt tussen mensen met verschillende opvattingen. Mensen zien over het algemeen vooral hun eigen politieke standpunten bevestigd, in plaats van dat ze berichten lezen vanuit andere onlinegemeenschappen en zodoende blootgesteld worden aan 'tegengeluid'. Dit zogenoemde 'echo chamber effect' zien we dus niet alleen bij Facebook maar ook bij Twitter.

De analyse toonde aan dat in elk land een afzonderlijke onlinegemeenschap aanwezig is die we kunnen beschouwen als online manifestatie van het anti-islamveld. Online polarisatie is het duidelijkst te zien in het Verenigd Koninkrijk. De online discussie over onderwerpen die gerelateerd zijn aan het anti-islamveld en radicale-islamveld bestaat in feite eenvoudigweg uit twee kampen, namelijk een anti-islam- en anti-islamofobiecluster.

Ten tweede laat onze analyse van Twitter zien dat 'de moslims' na de aanslagen meer aandacht krijgen. Er is sprake van een toegenomen (indirecte) wisselwerking na 'Parijs'; aandacht in de onderzochte tweets verschuift van vluchtelingen en migranten naar de islam en moslim. Naast de toegenomen aandacht voor moslims valt tegelijkertijd op dat de toon van anti-islamtweets niet of nauwelijks veranderd is. Deze was namelijk al sterk negatief. De opvatting dat de westerse wereld bedreigd en aangevallen wordt, is online ook voor 'Parijs' al wijdverbreid.

In het Verenigd Koninkrijk en Vlaanderen lijken anti-islamhoudingen zich vaker dan in Duitsland en Frankrijk in minachtende en grove taal te manifesteren. Tegelijkertijd moeten we ook concluderen dat, net als op Facebook, het doelwit van berichten opvallend vaak juist *niet* de (radicale) moslims zijn. Verontwaardiging en kritiek richt zich vaak op de

overheid of het politieke establishment. Dit is een verschijnsel dat zich in alle landen voordoet. Zo zagen we dat veel twitteraars er weinig vertrouwen in hebben dat 'zij' (politici, gevestigde partijen, de overheid) bescherming bieden tegen de 'islamterreur'.

Kortom, bij indirecte wisselwerking (als men alleen naar een outgroup refereert) blijkt de dynamiek van radicalisering iets ingewikkelder dan een tango met twee personen: de overheid is een derde belangrijke partij, omdat zij (mede) verantwoordelijk wordt gehouden voor de 'bedreigde identiteit'. Dit geldt niet alleen voor de onlinewisselwerking, maar ook voor die offline. De implicatie van deze bevinding is dat, in lijn met Mann en collega's (2015), legitimiteit van de overheid een belangrijke indicator is van weerbaarheid tegen extremistische boodschappen. Een andere concrete implicatie van deze bevinding is dat gewelddadige acties van 'lone actors' zich niet per se op (radicale) moslims zullen richten, maar ook op personen of groepen die verantwoordelijk worden gehouden voor 'islamisering', hetgeen ook de casus van Breivik illustreert.

Context en wisselwerking

In alle vier de landen is er sprake van indirecte wisselwerking in die zin dat het anti-islamdiscours normaliseert. Denkbeelden die voorheen onacceptabel waren, zijn gemeengoed geworden. Zowel het publieke als politieke debat over moslims en de islam verhardt. Dit lijkt vooral in die landen te gebeuren waar een sterke politieke partij het anti-islam- (of breder: anti-immigratie-) sentiment mobiliseert en normaliseert: Frankrijk en Vlaanderen. In beide landen zien we dat er sinds vele jaren sprake is van een wisselwerking tussen beide velden. Dit zijn de enige twee van de vier landen waar direct gereguleerde wisselwerking is geobserveerd. Beide landen kennen een sterke partij die het anti-islamsentiment mobiliseert, legitimeert en normaliseert. In Frankrijk is het FN al sinds de electorale doorbraak in 1984 prominent als partij aanwezig, naast een marginale extreemrechtse beweging, maar een invloedrijk ultra-laïque veld. De partij kanaliseert anti-islam- en breder anti-immigratiesentimenten. Directe wisselwerking, escalatie en radicalisering spelen zich echter af tussen de radicale islam en het ultra-laïque veld. Door de reikwijdte van het FN en het ultra-laïque veld (zowel in de politiek als in de media) en omdat partij en beweging inhaken op twee Franse masterframes (nationalisme en laïcité) zien we in Frankrijk het anti-islamdiscours normaliseren.

In Vlaanderen schept het Vlaams nationalisme kaders voor extremere vormen van nationalisme. We zien dan ook dat al sinds begin jaren 90 Vlaams nationalistische politieke partijen prominent aanwezig zijn (Vlaams Blok/ Vlaams Belang en N-VA). Ook in Vlaanderen observeren we een normalisering van het anti-islamdiscours. Aan de radicale-islamkant rekruteerde Sharia4Belgium met succes. Ook het activistische niet-salafistische AEL was lange tijd succesvol. In beide landen zien we ook individuele acties en actieve (Frans-Belgische) netwerken die op eigen grond maar ook over de grens terroristische acties ondernemen, zoals de recente aanslagen in Parijs (november 2015) en Brussel (maart 2016).

Anti-islampartijen kanaliseren, mobiliseren, faciliteren en legitimeren het anti-islamdiscours waardoor het normaliseert. Zo veranderde succesvolle anti-islampartijpolitiek in België en Frankrijk de context waarin de 'Ander' leeft. De verharding en normalisering van het anti-islamklimaat wordt door veel moslims gezien als bewijs dat onderdrukking en uitsluiting toenemen, wat als een katalysator bij het rekruteren voor de radicale islam werkt. Juist in Frankrijk en België zien we recent een aantal terroristische acties van radicale islamkant, en beide landen hebben relatief het hoogste aantal jongeren dat naar Syrië (en Irak) is uitgereisd. Het kanaliseren van anti-islamsentimenten door politieke partijen, kan via normalisering van het anti-islamdiscours tot succesvolle rekrutering van de radicale islam leiden. Deze dynamiek van indirecte wisselwerking creëert voor beleidsvoerders een dilemma: kanalisering van het ene sentiment radicaliseert de opposenten.

Aan de andere kant blijkt uit de casus van het Verenigd Koninkrijk dat er ondanks het ontbreken van een kanaliseringmogelijkheid voor anti-islamsentimenten net zo goed sprake is van normalisering van het anti-islamdiscours. Hier blijven anti-establishment-, anti-immigratie- en anti-islampartijen klein wat betreft politieke invloed – ook al is de electorale steun voor UKIP stijgende. Een politieke cultuur waarin extremisme slecht geaccepteerd wordt en het meerderheidskiesstelsel in het VK zijn daarvoor verantwoordelijk. Het anti-islamsentiment uit zich in het VK dan ook sterker op straat, in anti-islamgroeperingen als EDL en Britain First. Bij gebrek aan een directe politieke route verloopt die normalisering in het VK meer via de media – de mainstream dagbladen dragen hier volgens de geïnterviewde experts in sterke mate toe bij. Het is de vraag of het effect hiervan heel anders is dan in de landen met een politieke mogelijkheid. In beide gevallen kan het veranderende klimaat een voedingsbodem zijn voor toegenomen of snellere radicalisering in het radicale islamveld. De media in het VK vervullen bovendien een belangrijke rol als platform voor het ‘spektakelactivisme’ van beide velden, met dus een groter bereik voor de groeperingen.

Ten slotte zien we dat Duitsland relatief veel xenofob geweld kent, maar juist ook een opmerkelijke groei laat zien van niet-gewelddadige groeperingen en zeer recent ook een enigszins succesvolle politieke partij aan de rechterzijde van het politieke spectrum (AfD). Als groepering mobiliseert Pegida het anti-islamsentiment en de AfD doet dat als partij. Beide staan een niet-gewelddadige wijze van actievoeren voor. In die zin lijken ze een niche te hebben gevonden. In Duitsland, waar anti-islamacties meestal fysiek gewelddadig waren, was kennelijk behoefte aan een niet-gewelddadige actievorm om het anti-islamsentiment te uiten. Onder invloed van deze ontwikkelingen zien we in Duitsland beide velden politiseren, polariseren en radicaliseren. Maar wellicht dat de komst van een politieke anti-islampartij de situatie op lange termijn zal beïnvloeden.

10.3.2 Escalatie

In alle vier de onderzochte landen zien we dat er sprake is van polarisering en escalatie en dat beide velden radicaliseren. Maar in elk land gebeurt dat op geheel eigen wijze zoals we hierboven hebben gelezen. Kijken we specifiek naar escalatie, waarmee we verwijzen naar de uiterste vorm van radicalisering, in de vorm van gewelddadige actie, dan zien we dat deze in al de onderzochte landen voorkomt. Kenmerkend is dat zij hierbij vooral gericht is tegen het bredere ‘vijandige veld’. Zowel vanuit het anti-islamveld als het radicale-islamveld zien we geweld tegen ‘gewone’ burgers, in de vorm van individueel gericht geweld of (geplande) terroristische aanslagen. Radicale moslims kiezen hun doelen symbolisch, zeker daar waar het inmenging in islamitische oorlogsgebieden betreft, ze vermoordden militairen in Frankrijk, Duitsland en het VK, en verstoorden een thuiskomstparade van Britse militairen. Daarnaast vermoordden ze ook onschuldige burgers (ook moslims) in Parijs (november 2015) en Brussel (maart 2016) bij ‘symbolische’ doelen. Ook hier moet onderscheid gemaakt worden tussen individuen waarbij een (soms vage) link met de organisatie te leggen is, en activiteiten die expliciet in naam van de organisatie gebeuren. Voor Al-Muhajiroun in het VK en Sharia4Belgium in België geldt bijvoorbeeld dat de expliciete acties vanuit de groeperingen meestal meer in de provocatieve, confronterende hoek zitten en niet direct fysiek gewelddadig zijn.

Ook het geweld vanuit het anti-islamveld is vaak gericht op ‘gewone moslims’, zoals tegen moslima’s, met de hoofddoek als zichtbaar symbool, of de eerdergenoemde brandstichtingen van moskeeën of AZC’s.

Daarnaast zien we dat het geweld vanuit beide velden voornamelijk gebeurt vanuit individuen en kleine grassrootsnetwerken of lone actors. Het gebezigde vertoog over de ‘botsing van beschavingen’ motiveert zowel het anti-islamveld als het radicale-islamveld. En misschien is het juist dit klimaat dat maakt dat aan beide zijden lone actors radicaliseren. Ekman (2015) benoemt hierbij specifiek de rol van het internet, waarbij hij expliciet online

radicalisering van het EDL en Breivik noemt. In een gepolariseerd klimaat, voelen lone actors in de radicale-islam- en de anti-islamhoek zich gesteund door het radicale-islam- respectievelijk anti-islamdiscours om tot geweld over te gaan tegen het 'vijandige' veld. Bovendien kunnen acties uit het ene veld leiden tot reacties uit het 'vijandige veld'. Neem bijvoorbeeld de moord op Lee Rigby waarna het aantal geweldsincidenten gericht tegen moslims in de vorm van fysieke mishandeling, pogingen tot brandstichting in moskeeën en pogingen tot bomaanslagen fors toe nam (Tell Mama UK 2014), maar ook de toename van geweld tegen moslims na de aanslagen in Parijs van 2015.

Smith en collega's (2016) concluderen dat veel van de lone actor-terroristen offline of online links hebben met extremistische groeperingen. Bij islamistische daders gaat het voornamelijk om banden met groepen die inmiddels verboden zijn, zoals Al-Muhajiroun, en bij radicaal-rechtse daders gaat het over het algemeen om groepen die geweld niet verheerlijken, maar wel een gewelddadige reputatie hebben, zoals de EDL. Dus: hoewel de meeste anti-islamgroeperingen geweld afkeuren, creëren zij een context waarin individuen (in de periferie) bereid zijn geweld te plegen. Hiermee verschilt de situatie van het radicale-islamveld, dat geweld niet expliciet afkeurt en geweld hiermee ook tot het 'normale' actierepertoire behoort.

Bovendien blijkt uit de online-analyse dat gewelddadige acties van 'lone actors' zich niet alleen zullen richten op het vijandige (radicale-)islamveld, maar ook op groepen die schuldig zouden zijn aan de 'islamisering' van de samenleving.

10.4 Slotbeschouwing

10.4.1 Over wisselwerking

Veiligheidsdiensten en overheden vrezen 'cumulatief extremisme': vicieuze cirkels van radicalisering tussen anti-islamvelden en radicale-islamvelden waarbij acties vanuit het ene veld leiden tot verdere radicalisering van het andere veld. In een opinieartikel in het NRC van 16 april jl. heeft Abou Jahjah het over een 'dance macabre' van 'twee duistere krachten'. Zoals we aangaven wordt nogal eens ten onrechte door beleidsmakers, politici en academici aangenomen dat 'cumulatief extremisme' onafwendbaar is. Het ware beter dat men zich de vraag stelde of 'cumulatief extremisme' onafwendbaar is, en zo niet: wanneer het zich voordoet en hoe een dergelijke wisselwerking er dan uit zou zien. De term impliceert evenwichtige, directe wisselwerking tussen twee gelijkwaardige partijen die op elkaar reageren en daarbij radicaliseren in hun discours en actierepertoire. Onze bevindingen in de vier bestudeerde landen suggereren een genuanceerder beeld. Ter afsluiting reflecteren we nogmaals op de wisselwerking als sociaal fenomeen.

De wisselwerking tussen het anti-islamveld en het radicale-islamveld is een transnationaal verschijnsel dat zich in alle vier landen die we bestudeerden voordeed. Echter, hoewel de wisselwerking in de vier landen gelijkenis vertoonde, hadden we in elk land óók te maken met een specifieke context. Burgerschapsmodellen en politieke mogelijkheden varieerden en maakten dat het transnationale fenomeen een lokale kleur kreeg. In de landenhoofdstukken en in de vergelijkende analyses eerder in dit hoofdstuk kregen die lokale kleur en de verschillen daarin tussen de landen uitvoerig aandacht.

Dan blijkt dat in geen van de vier landen sprake is van gelijkwaardige partijen. Dat begint ermee dat de moslimgemeenschap een minderheid vormt te midden van een 'gevestigde' meerderheid. Het anti-islamveld en het radicale-islamveld verschillen niet alleen van elkaar qua vorm, maar ook qua politieke mogelijkheden. Of er nu wel of niet veel ruimte is voor anti-islamdiscoursen in het politieke domein, in vergelijking met het radicale-islamdiscours spreekt het anti-islamdiscours een groter deel van de bevolking aan. Ook heeft het anti-islamdiscours, mede door de vervlechting met andere thema's zoals vluchtelingen,

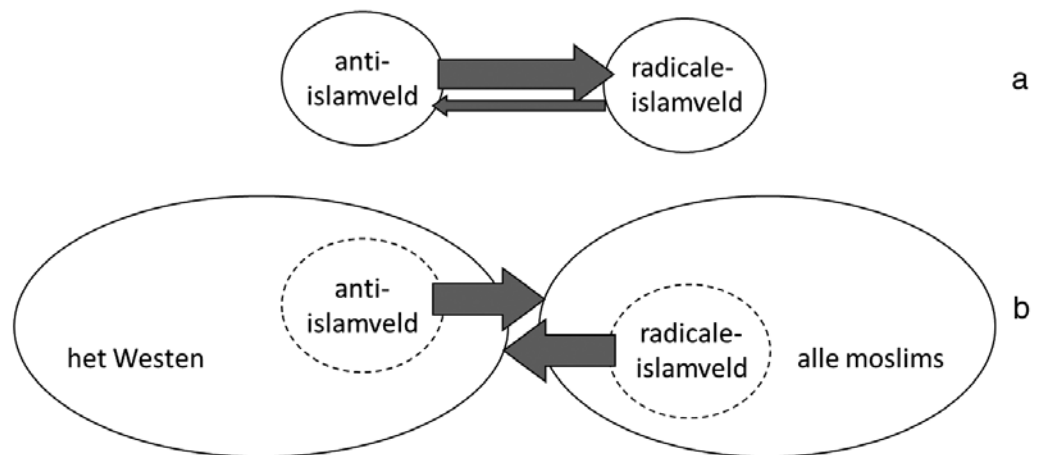
eurosceptis, en politiek wantrouwen meer legitimiteit in het publieke domein dan het radicale-islamdiscours. Dat radicale discours is immers (deels) gestoeld op religieuze argumenten, waarvoor in de seculiere westerse samenlevingen weinig plaats is in het politieke en publieke domein. Het wordt gezien als vreemdsoortig en dus als bedreiging voor 'de gevestigde' cultuur. Dit alles maakt dat het anti-islamdiscours veel vaker en heftiger gearticuleerd wordt in het publieke domein dan het radicale-islamdiscours, meer mensen mobiliseert en meer mogelijkheden heeft tot politieke agendasetting en tot een politiek actierepertoire. Als er geen politieke partij is die het anti-islamsentiment mobiliseert dan gebeurt dat eventueel in de vorm van een protestbeweging. Aan de andere kant maakt dit, zeker in combinatie met de jihadistische dreiging die uitgaat van een deel van het radicale-islamveld en de maatregelen die dat oproept, dat het radicale-islamveld zich veel minder publiekelijk manifesteert, veel minder actief is in het politieke domein, en minder stabiele en identificeerbare groeperingen kent.

Ten tweede is niet alleen sprake van directe wisselwerking, noch is de wisselwerking evenwichtig. Hoewel er voorbeelden zijn waarin mensen uit het anti-islamveld en het radicale-islamveld over en weer met elkaar op de vuist gaan, of waarbij dreigingen aan elkaars adres worden geuit, moeten we voor de meest voorkomende vormen van wisselwerking verder kijken dan directe interacties waarbij radicale actoren uit het ene veld zich expliciet richten tot radicale actoren uit het andere veld. De meeste wisselwerking is indirect, door verwijzingen naar elkaar in het discursieve domein, en door beïnvloeding van de context waarin de ander zich manifesteert. Men denke bij dat laatste aan de ont-ta-boeïsering van het anti-islamdiscours, aan veranderingen in beleid, aan gewijzigde politieke agenda's en toegenomen media-aandacht, of aan wetgeving en repressie. Stuk voor stuk manieren waarop het ene veld effect heeft op de omstandigheden waarin het andere opereert. De meeste wisselwerking vindt plaats in het discursieve domein, waarbij het ene veld verwijst naar het andere. Dit geldt het meest voor het discours van het anti-islamveld, waarin de radicale islam nadrukkelijk figureert. In het dreigingsbeeld dat daar geschetst wordt, staan terroristische acties uit naam van de islam centraal, evenals veranderingen van de samenleving die tegemoetkomen aan de wensen en claims van radicale moslims. De radicale islam wordt door het anti-islamveld nadrukkelijk opgevoerd in de onderbouwing dat handelen en verzet noodzakelijk is. En passant worden daarbij regelmatig alle moslims op één hoop gegooid. Ook gematigde islamitische organisaties worden voor radicaal gehouden. Omdat er culturele en terroristische dreiging uitgaat van de radicale islam, worden alle moslims als verdacht gezien en wordt de islam in zijn geheel gezien als achterlijk en verwerpelijk. Overigens is dat anti-islamsentiment niet van vandaag of gisteren en niet alleen gestoeld op terroristisch geweld. Veel mensen hebben ook zonder geweld en aanslagen moeite met moslims die 'normaal' hun godsdienst willen uitoefenen, denk bijvoorbeeld aan verzet tegen de bouw van moskeeën in alle onderzochte landen. En ook voor 9/11 (2001) hadden veel mensen al een negatieve houding ten aanzien van moslims. Dit is in Figuur 10.1 verbeeld door middel van de veel dunnere pijl van het radicale-islamveld naar het anti-islamveld. Hoewel vanuit het radicale-islamveld soms gereageerd wordt op specifieke islam-onvriendelijke acties vanuit het anti-islamveld (en daarbuiten), is het radicale-islamdiscours niet bepaald door het anti-islamveld.

Echter, hier is niet alles mee gezegd. Zoals we constateerden in de landenhoofdstukken is het radicale-islamdiscours wel degelijk ingegeven door de dreiging die uitgaat van een anti-islamdiscours en anti-islamacties, alleen richt het discours zich niet tegen de nationale actor die wij het 'anti-islamveld' genoemd hebben, maar tegen de hele westerse wereld, namelijk het hypocriete Westen dat zich tegen de islam keert. Het bestempelt de hele westerse wereld als anti-islam, die daarmee een bedreiging vormt die bezworen moet worden. Dit vormt een parallel met het anti-islamveld, dat zich richt tegen het gevaar dat uitgaat van moslims in het algemeen – niet alleen van radicale of jihadistische. Kortom er is sprake van wisselwerking, maar op een complexere manier dan in de vorm van directe confrontaties tussen representanten van de twee velden. In plaats daarvan richten radicale

moslims in het islamveld zich tegen de westerse wereld in het algemeen. Daartegenover richt het anti-islamveld zich tegen moslims in het algemeen. Overigens richten beide kampen zich ook tegen de nationale overheden die verzuimen de westerse waarden te verdedigen, dan wel de discriminatie van moslims tegen te gaan. Met dit alles is de wisselwerking toch evenwichtiger dan zij zich aanvankelijk liet aanzien. In die zin dat ze niet plaatsvindt tussen een anti-islamveld en een radicaal-islamveld (Figuur a), maar tussen twee gelijkwaardige identiteiten die zich tegen elkaar afzetten (Figuur b).

Zo gezien vallen aanslagen zoals die in Parijs (2015) en Brussel (2016) onder directe wisselwerking, aangezien ze ook 'gewone' burgers tot opponenten bestempelen. Evenzo zijn geweldacties tegen 'doorsnee' moslims vanuit het anti-islamkamp vormen van directe wisselwerking.

Figuur 10.1: Schematische weergave wisselwerking anti-islamveld en radicale-islamveld

Maar er is meer. Acties leiden lang niet altijd tot tegenacties en verdergaande escalatie. Dit is misschien wel zo voor het anti-islamveld, gepreoccupeerd als het is met het radicale-islamveld, maar het radicale-islamveld laat zich lang niet altijd provoceren door acties vanuit het anti-islamkamp. Bovendien zijn het niet noodzakelijkerwijs de uitspraken of acties van de twee velden die leiden tot radicalisering; immers beide discoursen refereren aan delen van de samenleving die veel breder zijn dan alleen het andere veld. Zo zijn het niet alleen uitspraken van het anti-islamveld of het radicale-islamveld die de wisselwerking verder doen radicaliseren, maar ook uitspraken en acties van het establishment. Sterker nog, juist uitspraken en acties van het establishment zijn koren op de molen van het radicale-islamveld. Die zijn voor hen een illustratie van de 'hypocrisie' en anti-islamhouding van 'het Westen' dat in zijn geheel als een gevaar voor moslims wordt gezien. Omgekeerd wordt het anti-islamveld niet alleen gevoed door jihadistische acties. Zo werden de aanrandingen in Keulen rond de jaarwisseling van 2016, nog voordat duidelijk was wie de daders waren, al aangevoerd als bewijs dat 'de islam' aanzet tot grensoverschrijdend gedrag. Daarnaast zien we dat het anti-islamveld reageert op de politiek en de media en radicaliseert in reactie op het gevoel dat ze door politiek en media tekortgedaan worden – 'de politiek' en 'de media' verzwijgen problemen en zijn op de handen van de moslims.

Wat is de rol die de sociale media spelen in de wisselwerking tussen het anti-islamveld en het radicale-islamveld? Hoewel empirisch onderzoek naar de relatie tussen offline en online radicalisering schaars is, bestaat er weinig twijfel over dat wisselwerking tussen anti-islamvelden en radicale-islamvelden zonder internet en sociale media nauwelijks denkbaar is. Een belangrijke vraag is hoe het onlinediscours op offline actie inwerkt en omgekeerd. Onze a priori-indeling van landen in sterke/zwakke partij en/of sterke/zwakke beweging op basis van offline-indicatoren (parlementszetels/straatprotesten) zie we online weerspiegeld.

Voorts laat onze analyse van anti-islam-Facebookpagina's zien dat in alle vier de landen de actoren die offline prominent aanwezig zijn, dat online ook zijn. Voor de radicale islam is het beeld complexer. In Duitsland komen online en offline sterk overeen, maar in de andere drie landen is dat minder het geval.

Daarbij geeft de afwezigheid van links over en weer aan dat politieke partijen en sociale bewegingen betrekkelijk gescheiden van elkaar opereren. Hoewel dat in het oorspronkelijk onderzoeksplan niet voorzien was, betekenden de november-aanslagen in Parijs (2015) een buitengewone kans om het verband tussen 'tweets' en 'streets' te onderzoeken. In hoeverre beïnvloedden die aanslagen (de streets) het onlinedebat (de tweets)? Logischerwijs was die invloed in Frankrijk groot. In de andere drie landen was die geringer; nationale en lokale kwesties trokken daar meer de aandacht. Bovendien ebde de golf weer spoedig weg, binnen enkele dagen gingen de sociale media weer over tot de orde van de dag. De omgekeerde vraag is even interessant. In hoeverre heeft het onlinediscours invloed op wat er gebeurt in de 'streets'? Betekent grote activiteit online dat offline een grote actie aanstaande is? Die vraag hebben we niet kunnen beantwoorden, omdat we geen offline acties gemonitord hebben. Het laatste woord is hier nog niet over gesproken, mede doordat de schaarse empirische studies elkaar tegenspreken. Zo vonden sommige onderzoekers geen steun voor de stelling dat het internet het proces van radicalisering versnelt (Von Behr e.a. 2013), terwijl anderen betogen dat sociale media wel degelijk een katalysator kunnen zijn voor gewelddadig extremisme (Pauwels e.a. 2014).

Dit debat is gerelateerd aan de zogenoemde kanaliseringthese, die stelt dat een heftig discours (offline en online) een kanaliserende werking heeft, in die zin dat het de kans op radicale actie verkleint. Gesteld wordt dat sociale media een zogenoemde 'cathartische functie' hebben. Woede wordt door de sociale media gekanaliseerd waardoor mensen juist niet de neiging hebben de straat op te gaan. De omgekeerde these stelt dat (online) blootstelling aan het anti-islamdiscours (of radicale-islamdiscours) ervoor kan zorgen dat actoren uit de marges van het veld legitimering vinden voor geweldsplegingen tegen moslims (of 'westerlingen'). Zoals gezegd, hier is het laatste woord nog niet over gesproken.

10.4.2 Over het voorkómen van escalatie en de-escalatie

Ons onderzoek was mede een verkenning van wat overheden kunnen doen ter voorkoming van escalatie van de wisselwerking tussen het radicale-islamveld en het anti-islamveld. Voor zover wij dat hebben kunnen nagaan, lijken de overheden in de onderzochte landen geen expliciet, apart vastgesteld beleid te hebben om escalatie van de wisselwerking tussen actoren van beide zijden van de controverse te voorkomen. Op een dreigende escalatie wordt veelal gereageerd vanuit gevestigd langetermijnbeleid, hoewel ze in Frankrijk maar weinig preventieve maatregelen en langetermijnbeleid kennen. Het optreden hier is meer ad hoc en repressief. De aard van dat langetermijnbeleid loopt van land tot land uiteen. We stelden vast dat er een relatie bestaat tussen de bredere nationale context in de vorm van het dominante burgerschapsmodel, de politieke mogelijkheden en het langetermijnbeleid ten aanzien van radicalisering. Burgerschapsmodellen en politieke culturen – zoals de *laïcité* in Frankrijk en de tegen antidemocratische organisaties gerichte politieke cultuur in Duitsland – drukken een stempel op de preventieve aanpak die gekozen wordt.

Een tweede inzicht heeft betrekking op het feit dat het de-escalatiebeleid even onevenwichtig blijkt als de wisselwerking zelf: ook al is de wetgeving ten aanzien van beide velden gelijk, politie en overheid gaan niet altijd op eenzelfde manier om met actoren uit de twee velden. Zo blijkt op actoren uit het radicale-islamveld vaker antiterreurwetgeving te worden toegepast dan op actoren uit de anti-islamhoek. Zoals we zagen vormt Duitsland hierop een uitzondering – hier worden beide velden op dezelfde wijze aangepakt. Zij het dat inzake de NSU Duitsland een lakse houding is verweten. In het VK daarentegen werden in een bepaalde periode juist anti-islamactoren harder aangepakt dan radicale-islamactoren, omdat de radicale moslims zich bij protesten beter aan de regels hielden. Bovendien blijkt

dat preventieve maatregelen vooral worden genomen ter voorkoming van radicalisering van moslims. Andersom is er geen sprake van een systematische aanpak ten aanzien van het anti-islamveld. Er zijn veel factoren die meegewogen moeten worden bij het verklaren van een verschil in behandeling van actoren uit beide velden – waaronder de ernst van de dreiging en de ernst van gepleegde daden.

Verskil in behandeling – of de *perceptie* daarvan – wordt al gauw een voedingsbodem voor radicalisering en escalatie van de wisselwerking. In de ogen van de betrokkenen is een gedifferentieerde aanpak ongelijk en is ongelijkheid onrechtvaardig. Daarbij is ook het onderscheid relevant tussen dialoog (*community policing*) en ordehandhaving (*repressive policing*), zoals we dat in de verschillende landen hebben zien toepassen. De wijze waarop de politie en de overheid actoren uit het ene veld aanpakken, kan bijdragen aan de grieven van het andere, waardoor de voedingsbodem voor radicalisering wordt versterkt. Het gevoel onrechtvaardig behandeld te worden door de politie kan een grond zijn voor maatschappelijk ongenoegen en uiteindelijk voor protest; al dan niet gewelddadig. Beeldvorming over een ongelijke en disproportionele politieaanpak is olie op het vuur voor het radicaliseren van individuen of groepen. Ze draagt bij aan de versterking van het anti-establishmentsentiment, dat onder radicale actoren aan beide zijden toch al aanwezig zijn.

De keuze tussen een harde en een milde aanpak van radicale groeperingen vormt een dilemma voor de autoriteiten. Terwijl een op dialoog gestoelde aanpak bewezen effectief is, kan een ‘milde’ aanpak op termijn ook bijdragen aan een *toename* van spanningen en radicalisering bij de tegenpartij. Immers die milde aanpak is voor hen het ‘bewijs’ dat autoriteiten voor hen strenger zijn dan voor de ander. Deze dynamiek zagen we in het VK maar ook in Duitsland. Het ene veld radicaliseert wanneer het andere wordt ‘gepamperd.’ Wanneer anti-islamdemonstranten het gevoel hebben dat demonstrerende moslims minder hard worden aangepakt dan zij, dan kan dat weer tot protest leiden. En wanneer anti-islamstandpunten meer weerklank vinden in de samenleving, en de gevestigde politiek verrechtst, dan zorgt dat voor radicalisering van het radicale-islamveld.

Waar een repressieve aanpak op de korte termijn kan leiden tot een afname van (gewelddadig) protest, kan deze op de lange termijn bijdragen aan het radicaler of militanter worden van groepen of individuen. Er zijn aanwijzingen dat dit in Duitsland het geval is: door het verbieden van extreemrechtse organisaties zijn radicalen uit de extreemrechtse hoek creatief geworden in het vinden van manieren om na een verbod op een andere wijze voort te gaan. Hetzelfde proces zien we bij Al-Muhajiroun in het VK, dat geconfronteerd met een overheidsverbod een strategie ontwikkelde om zichzelf weer uit te vinden onder nieuwe namen. De-escalatie vraagt om benaderingen waarbij de politie de opposanten opzoekt, de dialoog met hen zoekt. De-escalatie vraagt om een gebalanceerde mix tussen dialoog en repressie. Alleen maar repressie zonder dialoog lijkt averechts te werken.

De aanpak van escalatie en de-escalatie bij opposerende groepen zal succesvoller zijn als beide groepen gelijk behandeld worden. Goede communicatie over omstreden repressieve maatregelen is daarbij van belang. Het is voor autoriteiten cruciaal om de ‘gelijkheid van de behandeling’ te expliciteren en hier helder over te communiceren.

De houding van het ‘establishment’ ten opzichte van opposerende groepen beïnvloedt de discursieve- en actierepertoires van actoren aan beide zijden. Dit raakt aan de invloed van de bredere culturele, sociale en politieke omgeving op de wisselwerking tussen de twee velden. Een repressievere context kan het algehele niveau van protest doen afnemen en mogelijkheden beperken om bepaalde protesttactieken in te zetten. Maar repressieve maatregelen kunnen ook onbedoelde consequenties hebben, vooral als ze het soort crisissituaties creëren waarin sociale en politieke bewegingen meer invloed krijgen.

In de verschillende landenhoofdstukken hebben we gezien hoe een sterke 'wij'-'zij'-deling en vertogen over de eigen slachtofferrol een centrale plaats innemen in het discursieve repertoire van actoren in beide velden. Harde repressie, arrestaties en veroordelingen dragen alleen maar bij aan de slachtofferrol die door beide kampen gebruikt wordt als onderdeel van het discursieve repertoire en die een voedingsbodem vormt voor rekrutering.

Er is sprake van een complexe wisselwerking tussen overheidsoptreden en discursieve en actierepertoires van actoren in beide velden, waarbij politieoptreden (repressieve of dialoogpolitie) een specifieke rol speelt. De precieze analyse van deze wisselwerking valt buiten het kader van dit onderzoek, maar vraagt om nadere studie.

De wisselwerking tussen het anti-islamveld en het radicale-islamveld is er één tussen bedreigde identiteiten. Beide velden voelen zich bedreigd – wat betreft hun identiteit en hun cultuur en soms ook fysiek. Die identiteit is geworteld in islamitische waarden, de ummah, het kalifaat en de jihad, dan wel de westerse, joods-christelijke beschaving. Tegelijkertijd wordt ze gekleurd door internationale en nationale gebeurtenissen, de nationale burgerschapsmodellen en politieke cultuur, en de inzet van de-escalerende maatregelen. Al met al een dynamisch geheel dat nog om veel onderzoek vraagt.

11. Referenties

11.1 Wetenschappelijke literatuur

Abbas, T. (2007). Muslim minorities in Britain: integration, multiculturalism and radicalism in the post-7/7 period. *Journal of Intercultural Studies*, 28(3), 287-300.

Adam, H. (2015). Xenophobia, Asylum Seekers, and Immigration Policies in Germany. *Nationalism and Ethnic Politics*, 21(4), 446-464.

Adang, O. M. J., van der Wal, R., & Quint, H. (2010). *Zijn wij anders?: waarom Nederland geen grootschalige etnische rellen heeft*. Politieacademie.

Allen, C. (2007). The 'First 'Decade of Islamophobia: 10 Years of the Runnymede Trust Report 'Islamophobia: A Challenge for Us All'. West Midlands: UK.

Allen, C. (2011). Opposing Islamification or promoting Islamophobia? Understanding the English defence league. *Patterns of Prejudice*, 45(4), 279-294.

Allen, C. (2014). Britain First: The 'Frontline Resistance' to the Islamification of Britain. *The Political Quarterly*, 85(3), 354-361.

Amghar, S. (2003). Le congrès du Bourget. Une «fête de l'Humanité» islamique. *Confluences Méditerranée* nr 46.

Amghar, S. (2007). Salafism and radicalisation of young European muslims. In: Emerson, M., Amghar, S. & A. Boubekeur (eds.) (2007). *European islam: Challenges for Society and Public Policy*. CEPS Paperback Series, issue: 3, 2007.

Amghar, S. (2009). Ideological and theological foundations of muslim radicalism in France. In: Emerson, M. (ed.) (2009). *Ethno-religious conflict in Europe. Typologies of radicalisation in Europe's muslim communities*. Centre for European Policy Studies.

Amin, A. (2003). Unruly strangers? The 2001 urban riots in Britain. *International Journal of Urban and Regional Research*, 27(2), 460-463.

Anderson e.a. (2014). *The Woolwich Attack: Analysing Dynamics of Polarisation and Reconciliation on Twitter and on the Ground*. URL: <https://wiki.digitalmethods.net/Dmi/Winter2014Project5>

Andrews, K. T. (2002). Movement-counter movement dynamics and the emergence of new institutions. The case of the 'White-Flight' schools in Mississippi. *Social Forces*, 80: 911-936.

Art, D. (2008). The Organizational Origins of the Contemporary Radical Right: The Case of Belgium. *Comparative Politics*, 40(4): 421-440.

Arzheimer, K. (2015a). The AfD: Finally a Successful Right-Wing Populist Eurosceptic Party for Germany? *West European Politics*, 38(3), 535-556.

Arzheimer, K. (2015b). *The AfD's Facebook wall. A new Hub for Far-Right Mobilisation in Germany?* Paper presented at the Annual Meeting of American Political Science Association, 3-6 September, San Francisco.

- Arzheimer, K., & Carter, E. (2006). Political opportunity structures and right wing extremist party success. *European Journal of Political Research*, 45(3), 419-443.
- Ashe, S. (2015). 5. The Rise of UKIP: Challenges for Anti-Racism. *Race and Elections*, 2001, 15.
- Awan, A. N. (2007). Radicalization on the Internet? The virtual propagation of jihadist media and its effects. *RUSI*, 152(3), 76-81.
- Awan, I. (2014). Islamophobia and Twitter: A Typology of Online Hate Against Muslims on Social Media. *Policy & Internet*, 6(2), 133-150.
- Bakker, E. & J. de Roy van Zuijdewijn (oktober 2015). *Jihadist Foreign Fighter Phenomenon in Western Europe: A Low-Probability, High-Impact Threat*. International Centre for Counter-Terrorism, Den Haag.
- Bakshy, E., Messing, S., & Adamic, L. (2015). Exposure to ideologically diverse news and opinion on Facebook. *Science*, 348(6239), 1130-1132.
- Bale, T. (2003). Cinderella and her ugly sisters: the mainstream and extreme right in Europe's bipolarising party systems. *West European Politics*, 26(3), 67-90.
- Bastian M., Heymann S. & M. Jacomy (2009). *Gephi: an open source software for exploring and manipulating networks*. International AAAI Conference on Weblogs and Social Media, 8, 361-362.
- Benford, R. D., & D. A. Snow (2000). Framing processes and social movements: An overview and assessment. *Annual review of sociology*, 611-639.
- Benichou, D., Khosrokhavar, F. & P. Migaux (2015). *Le jihadisme. Comprendre pour mieux combattre*. Uitgeverij PLON.
- Bennett, L. & A. Segerberg (2012). The Logic of Connective Action. *Information, Communication & Society*, 15(5), 750.
- Berger, J. M., & J. Morgan (2015). The ISIS Twitter Census: Defining and describing the population of ISIS supporters on Twitter. *The Brookings Project on US Relations with the Islamic World*, 3(20).
- Bermingham, A., e.a. (2009, juli). Combining social network analysis and sentiment analysis to explore the potential for online radicalisation. In: Memon, Nasrullah, & Reda Alhajj (eds). *ASONAM 2009. International Conference on Advances in Social Network Analysis and Mining*, 20-22 July 2009. Athens, Greece, 231-236. IEEE.
- Berntzen, L. E., & Sandberg, S. (2014). The collective nature of lone wolf terrorism: Anders Behring Breivik and the Anti-Islamic social movement. *Terrorism and Political Violence*, 26(5), 759-779.
- Bhatt, C. (2010). The 'British jihad' and the curves of religious violence. *Ethnic and Racial Studies*, 33(1), 39-59.
- Bijnsdorp, F. (2015). Polarisatie in de polder. Een onderzoek naar psychologische afstand en radicalisering op online discussiefora. Masterthesis Vrije Universiteit Amsterdam.
- Bingham-Hall, J., & Law, S. (2015). Connected or informed?: Local Twitter networking in a London neighbourhood. *Big Data & Society*, 2(2).

- Bird, S., Klein, E., & E. Loper (2009). *Natural Language Processing with Python*. O'Reilly: Sebastopol, CA.
- Boomgaarden, H.G., & R. Vliegenthart (2007). Explaining the rise of anti-immigrant parties: The role of news media content. *Electoral studies*, 26(2), 404-417.
- Boubekeur, A. (2007). Political islam in Europe. In: Emerson, M., Amghar, S. & A. Boubekeur (eds.) (2007). *European islam: Challenges for Society and Public Policy*. CEPS Paperback Series, issue: 3.
- Bovens, M, P. Dekker & W. Tiemeijer (red.) (2014). *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland*. Den Haag SCP/WRR.
- Boyle, M. (2013). Lone Wolf Terrorism and the Influence of the Internet in France. *CISLA Senior Integrative Projects*. Paper 1.
- Brandon, J., & L. Vidino (2012). European Experiences in Counterradicalization. *Combating Terrorism Center at West Point*.
- Braun, R. (2009). De geografische spreiding en verspreiding van xenofobisch geweld in Nederland, 2001-2003. *Migrantenstudies 2009* (3).
- Buijs, F. J., F. Demant & A. Hamdy (2006). *Strijders van eigen bodem. Radicale en democratische moslims in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Burnap, P. e.a. (2014). Tweeting the terror: modelling the social media reaction to the Woolwich terrorist attack. *Social Network Analysis and Mining*, 4(1), 1-14.
- Burris, V., Smith, E. & A. Strahm (2000). White supremacist networks on the Internet. *Sociological Focus* 33(2): 215-235.
- Busher, J. (2013). Anti-Muslim Populism in the UK: The Development of the English Defence League. In: Giusto, H., Rizzo, S. & D. Kitching (eds.) (2013). *The Changing Faces of Populism: Systemic Challengers in Europe & the US*. Brussels: Foundation for European Progressive Studies, 165-179.
- Busher, J. (2013). Grassroots activism in the English Defence League: Discours and public (dis) order. *Extreme right-wing political violence and terrorism*, 65-84.
- Busher, J., & G. Macklin (2015). Interpreting “cumulative extremism”: Six proposals for enhancing conceptual clarity. *Terrorism and Political Violence*, 27(5), 884-905.
- Caiani, M., Della Porta, D., & C. Wagemann (2012). *Mobilizing on the Extreme Right: Germany, Italy, and the United States*. Oxford: Oxford University Press.
- Caiani, M. & L. Parenti (2013). *European and American extreme right groups and the Internet*. Ashgate.
- Castaño Riaño, S. (2014). The political influence of islam in Belgium. *Partecipazione e conflitto*. 7 (1): 133- 151.
- Cesari, J. (2005). *Ethnicity, islam and les banlieues: confusing the issues*. New York: Social Science Research Centre. URL: <http://riotsfrance.ssrc.org/> (geraadpleegd 8 mei 2008).

- Cesari, J. (2012). Securitization of islam in Europe. *Die Welt des Islams* 52 (2012), 430-449.
- Chakraborti N. & J. Garland (eds). (2014). *Responding to Hate Crime: The case for connecting policy and research*. Policy Press.
- Choudhury, T. (2011). Evolving models of multiculturalism in the United Kingdom. *Interculturalism: Europe and its Muslims in Search of Sound Societal Models*. Brussels, Centre for European Policy Studies, 107-34.
- Coffé, H. (2005). The Adaptation of the Extreme Right's Discours: The Case of the Vlaams Blok. *Ethical Perspectives* 2(2): 205-30.
- Cohen, K. Johansson, F., Kaati, L. & J. C. Mork (2014). Detecting linguistic markers for radical violence in social media. *Terrorism and Political Violence*, 26(1), 246-256.
- Collins, R. (2004). *Interaction Ritual Chains*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Commission d'enquête sur le fonctionnement des services de renseignement Français dans le suivi et la surveillance des mouvements radicaux armés (24 mei 2013). *Rapport nr 1056*.
- Comtat, E. (2006). La question du vote Pied-Noir. *Pôle Sud (Revue de science politique de l'Europe méridionale)*, 1(24).
- Conover, Michael D. e.a. (2011). *Political Polarization on Twitter*. Paper presented at the 5th International AAAI Conference on Weblogs and Social Media.
- Coolsaet, R. (februari 2015). Wat drijft de Syriëstrijder? *Samenleving en Politiek*, 2015 (2): 4-13.
- Coolsaet, R. (maart 2015a). What drives Europeans to Syria, and to IS? Insights from the Belgian case. *Egmont Paper 75*. Academia Press for Egmont.
- Coppock, V., & M. McGovern (2014). 'Dangerous Minds'? Deconstructing Counter Terrorism Discours, Radicalisation and the 'Psychological Vulnerability' of Muslim Children and Young People in Britain. *Children & Society*, 28(3), 242-256.
- Decker, F. (2015). AfD And Pegida: Understanding Germany's New Populist Right. H. In: Meyer & U. Storck (eds.) *Understanding Pegida in Context. Social Europe Report*. Pegida Friedrich Ebert Stiftung: 15-16.
- Delanty, G. (2008). Fear of others: Social exclusion and the European crisis of solidarity. *Social Policy and Administration*, 42: 676-690.
- Della Porta, D. (1995). *Social movements, political violence and the State*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Della Porta, D. (2009). Leaving underground organisations: a sociological analysis. In: Bjorgo, T. & J. Horgan (eds). *Leaving terrorism behind. individual and collective disengagement*. London: Routledge.
- Della Porta, D. (2013). *Clandestine political violence*. Cambridge University Press.
- Demant, F., M. Sloodman, F. Buijs & J. Tillie (2008) *Teruggang en uittreding. Processen van deradicalisering ontleed*. Amsterdam: IMES.

Digital Methods Initiative. (2014). *Revealing Dutch Jihad Networks on Facebook* <https://wiki.digitalmethods.net/Dmi/Winter2014Project11>.

Doosje, B. e.a. (2012). "My In-group is Superior!" Susceptibility for Radical Right-wing Attitudes and Behaviors in Dutch Youth. *Negotiation and Conflict Management Research*, 5(3), 253-268.

Doosje, B., Loseman, A., & K. Bos (2013). Determinants of radicalization of Islamic youth in the Netherlands: Personal uncertainty, perceived injustice, and perceived group threat. *Journal of Social Issues*, 69(3), 586-604.

Dostal, J. M. (2015). The Pegida Movement and German Political Culture: Is Right Wing Populism Here to Stay?. *The Political Quarterly*, 86(4), 523-531.

Downs, A. (1972). Up and down with ecology-the issue-attention cycle. *The Public Interest*, (28), 38-50.

Duijndam, C. (2011). De gekleurde werkelijkheid. Een vergelijkend onderzoek naar de uitwerking van beleid op identiteit en etniciteit van jongeren in buitenwijken van Amsterdam en Parijs. *Migrantenstudies* 11 (1).

Dumas, C. e.a. (2015). Examining political mobilization of online communities through e-petitioning behavior in We the People. *Big Data & Society*, 2(2).

Earl, J. e.a. (2013). This protest will be tweeted: Twitter and protest policing during the Pittsburgh G20. *Information, Communication & Society*, 16(4), 459-478.

Ekman, M. (2011). Online Islamophobia: The relation between elite news discours and increasing xenophobia in Swedish blogs. *Internet Consequences on Political Parties and Activism*.

Ekman, M. (2015). Online Islamophobia and the politics of fear: manufacturing the green scare. *Ethnic and Racial Studies*, 38(11), 1986-2002.

Entzinger, H., & A. Fermin (2006). Gidsland achter de Waterlinie. Het recente Nederlandse immigratie-en integratiebeleid in Europees perspectief. In: Van Tubergen, F. & I. Maas (eds.). *Alloctonen in Nederland in internationaal perspectief*, 37-63.

Ersanilli, E. & R. Koopmans (2011). Do Immigrant Integration Policies Matter? A Three-Country Comparison among Turkish Immigrants. *West European Politics*, 34:2, 208-234.

Feldman, R., & J. Sanger (2007). *The text mining handbook: advanced approaches in analyzing unstructured data*. Cambridge University Press.

Fennema, M. (2000). Repression of extreme-right parties. In: Koopmans R. & P. Statham (eds.). *Challenging immigration and ethnic relations politics*, 119-144. Oxford: Oxford University Press.

Fennema, M. (2005). Populist parties of the Right. In: Jens Rydgren (ed.). *Movements of Exclusion: Radical Right-Wing Populism*, 1-24. Nova Science Publishers.

Ford, R., & M. J. Goodwin (2010). Angry white men: individual and contextual predictors of support for the British National Party. *Political Studies*, 58(1), 1-25.

- Garland, J., & J. Treadwell (2010). No Surrender to the Taliban! Football Hooliganism, Islamophobia and the Rise of the English Defence League. In: *Papers from the British Criminology Conference 2010* (10), 19-35.
- Geelhoed, F. (2014). *Striving for Allah. Pathways of purification and resistance in the Netherlands*. Den Haag: Eleven Publishing.
- Gesemann, F. (2006). *Die Integration junger Muslime in Deutschland*. Politische Akademie Islam und Gesellschaft, nr. 5 [<http://library.fes.de/opus4/frontdoor/index/index/docId/11690>]
- Giugni, M., Koopmans, R., Passy, F. & P. Statham (2005). Institutional and discursive opportunities for extreme-right mobilization in five countries. *Mobilization: An International Quarterly*, 10(1), 145-162.
- Godard, B. Official recognition of islam. In: Emerson, M., Amghar, S. & A. Boubekeur (eds.) (2007). *European islam: Challenges for Society and Public Policy*. CEPS Paperback Series, issue: 3.
- Golder, M. (2003). Explaining variation in the success of extreme right parties in Western Europe. *Comparative Political Studies*, 36(4), 432-466.
- Grimm, R. (2015). The rise of the German Eurosceptic party Alternative für Deutschland, between ordoliberal critique and popular anxiety. *International Political Science Review*, 36(3), 264-278.
- Guimelli, C., Lo Monaco, G. & J. Deschamps (2010). The lawsuit against “Charlie Hebdo” and its effects on the social representations of the Muslim Community. *Revue internationale de psychologie sociale* 4/2010 (Tome 23), 5-36.
- Hadden, Jennifer (2015). Networks in Contention. *The Divisive Politics of Climate Change*. Cambridge University Press.
- Hentges, G., Kökgiran, G. & K. Nottbohm (2014). Die Identitäre Bewegung Deutschland (IBD) – Bewegung oder virtuelles Phänomen? *Forschungsjournal Sociale Bewegungen*, 2014/3.
- Heywood, A. (2007). *Politics*. Third Edition. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Himmelboim, I., McCreery, S., & Smith, M. (2013). Birds of a feather tweet together: Integrating network and content analyses to examine cross ideology exposure on Twitter. *Journal of Computer Mediated Communication*, 18(2), 40-60.
- Holbrook, D., Taylor, M., Holbrook, D., & P. Currie (2013). Far Right and Islamist Extremist Discours: Shifting Patterns of Enmity. *Extreme Right Wing Political Violence and Terrorism*, 215-237.
- Heitmeyer, W. (2009). *Deutsche Zustände*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Huntington, S. P. (1993). *The clash of civilizations?* Foreign Affairs.
- Hutter, S. (2014). *Protesting culture and economics in Western Europe: New cleavages in left and right politics*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Inclan, M. (2012). Zapatista and counter-Zapatista protests: A test of movement-counter-movement dynamics. *Journal of Peace Research*, 49, 459-472.

- Jackson, P., & M. Feldman (2011). *The EDL: Britain's 'new far Right' social movement*. Northampton: The University of Northampton.
- Jacobs, D. (2005). Arab European League (AEL): The Rapid Rise of a Radical Immigrant Movement. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 25 (1): 97-115.
- Jacomy, M., Heymann, S., Venturini, T., & M. Bastian (2011). Forceatlas2, a continuous graph layout algorithm for handy network visualization. *PLoS ONE*, 9(6). RL: <http://www.plosone.org/article/fetchObject.action?uri=info:doi/10.1371/journal.pone.0098679&representation=PDF>
- Jamin, J. (2012). Extreme-right discours in Belgium. A comparative regional approach. In: Mammone, A. Godin, E. & B. Jenkins (eds.) (2012). *Mapping the extreme-right in contemporary Europe*. London/New York: Routledge.
- John, P., & H. Margetts (2009). The latent support for the extreme right in British politics. *West European Politics*, 32(3), 496-513.
- Joppke, C. (2009). Limits of integration policy: Britain and her Muslims. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35(3), 453-472.
- Kassimeris, G., & L. Jackson (2015). The Ideology and Discours of the English Defence League: 'Not Racist, Not Violent, Just No Longer Silent'. *The British Journal of Politics & International Relations*, 17(1), 171-188.
- Kaya, A. (2009). *Islam, Migration and Integration*. Palgrave MacMillan.
- Kenney, M., e.a. (2013). Organisational adaptation in an activist network: Social networks, leadership, and change in al-Muhajiroun. *Applied ergonomics*, 44(5), 739-747.
- Kepel, G. (oktober 2011). *Banlieue de la République*. Institut Montaigne.
- Kinnvall, C. & P. Nesbitt Larking (2010). Citizenship regimes and identity strategies among young Muslims in Europe. *Identity and participation in culturally diverse societies*, 195-219.
- Klandermans, B. (1992). The social construction of protest and multi-organizational fields. In: Morris, A. & C. Mueller (eds.) *Frontiers in social movement theory*. Yale University Press, 77-103.
- Klandermans, B. (2004). The demand and supply of participation: Social-psychological correlates of participation in social movements. *The Blackwell companion to social movements*, 360-379.
- Klandermans, B. (2009). Movement-Countermovement Dynamics and the Dynamics of Radicalization. In: Marteu, E. (ed.). *Civil organizations and protest movements in Israel*, p. xv-xix. New York: Palgrave.
- Klandermans, B. (2013). Multiorganizational Fields. *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements*.
- Klandermans, P. G. (2014). Identity politics and politicized identities: Identity processes and the dynamics of protest. *Political Psychology*, 35(1), 1-22.
- Klandermans, B., & Mayer, N. (eds.). (2005). *Extreme right activists in Europe: through the magnifying glass*. Londen: Routledge.

- Klandermans, B., Van de Toorn, J. & J. van Stekelenburg (2008). Embeddedness and identity: How immigrants turn grievances into action. *American Sociological Review*, 73, 992-1012.
- Klandermans, B. (1997). *The Social Psychology of Protest*. Oxford: Blackwell.
- Klausen, J. (2009). British counter-terrorism after 7/7: Adapting community policing to the fight against domestic terrorism. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35(3), 403-420.
- Klausen, J., Barbieri, E. T., Reichlin-Melnick, A., & A. Y. Zelin (2012). The YouTube Jihadists: A social network analysis of Al-Muhajiroun's propaganda campaign. *Perspectives on Terrorism*, 6(1).
- Koning, M., Roex, I., Becker, C., & P. Aarns (2014). *Eilanden in een zee van ongelof: het verzet van de activistische da wa-netwerken in België, Nederland en Duitsland*. Amsterdam: IMES (Instituut voor Migratie en Etnische Studies).
- Koopmans, R. (1993). The Dynamics of Protest Waves: West Germany, 1965 to 1989. *American Sociological Review* 58(5), 637-658.
- Koopmans, R. (1996). Explaining the rise of racist and extreme right violence in Western Europe: Grievances or opportunities? *European Journal of Political Research*, 30(2), 185-216.
- Koopmans, R. (1997). Dynamics of repression and mobilization: The German extreme right in the 1990s. *Mobilization: An International Quarterly*, 2(2), 149-164.
- Koopmans, R. (2004). Migrant mobilisation and political opportunities: variation among German cities and a comparison with the United Kingdom and the Netherlands. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 30: 449-470.
- Koopmans, R., Michalowsky, I. & S. Waibel (2012). Citizenship Rights for Immigrants: National Political Processes and Cross-National Convergence in Western Europe, 1980-2008. *American Journal of Sociology*, 117(4), 1202-1245.
- Koopmans, R., Statham, P., Giugni, M. & F. Passy (2005). *Contested citizenship. Immigration cultural diversity in Europe*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Kundnani, A. (2007). Integrationism: The politics of anti-Muslim racism. *Race & Class*, 48(4), 24-44.
- Kundnani, A. (2012). Blind spot? Security narratives and far-right violence in Europe. *ICCT Research Paper, The Hague*.
- Lepoutre, D. (2001) [1997]. *Coeur de banlieue. Codes, rites et langages*. Paris: Odile Jacob.
- Lettinga, D. N. (2011). *Framing the hijab: The governance of intersecting religious, ethnic and gender differences in France, the Netherlands and Germany*. Academic Dissertation: VU University, Amsterdam
- Little, B. & D. Grayson (2012). The National in the Network Society: UK Uncut, the English Defence League and the Challenge for Social Democracy. In: *The Future of European Social Democracy*, 177-191. Palgrave Macmillan UK.
- Lowles, N. & J. Mulhall (2013). *Gateway to Terror. Anjem Choudary and the al-Muhajiroun Network*. London: Hope not Hate Educational Ltd.

- Lubbers, M., Gijsberts, M., & P. Scheepers (2002). Extreme right wing voting in Western Europe. *European Journal of Political Research*, 41(3), 345-378.
- Lynch, P., Whitaker, R. & G. Loomes (2011). The UK Independence Party: Understanding a Niche Party's Strategy, Candidates and Supporters. *Parliamentary Affairs*, gsr042.
- Macklin, G., & Busher, J. (2014). The missing spirals of violence: four waves of movement-counter-movement contest in post-war Britain. *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 7(1), 53 – 68.
- Magdy, W., Darwish, K. & I. Weber (2016). # FailedRevolutions: Using Twitter to study the antecedents of ISIS support. *First Monday*, 21(2).
- Mann, L. e.a. (2015). *Indicatoren en Manifestaties van Weerbaarheid van de Nederlandse Bevolking tegen Extremistische Boodschappen*. WODC, Extern Wetenschappelijke Betrekkingen, Ministerie van Veiligheid en Justitie.
- McCauley, C., & S. Moskalenko (2008). Mechanisms of political radicalization: Pathways toward terrorism. *Terrorism and Political Violence*, 20(3), 415-433.
- McGarry, R. (2014). Dismantling Woolwich: terrorism 'pure and simple'? Ross McGarry asks about the relationship between the 'victim', the 'criminal' and the state. *Criminal Justice Matters*, 95(1), 28-29.
- McGowan, L. (2014). Right-Wing Violence in Germany: Assessing the Objectives, Personalities and Terror Trail of the National Socialist Underground and the State's Response to It. *German Politics*, 23(3), 196-212.
- Meleagrou-Hitchens A. & H. Brun. (2013). *A neo-nationalist network: The English Defence League and Europe's Counter-Jihad Movement*. London: ICSR.
- Merton, R.K. (1995). The Thomas Theorem and the Matthew Effect. *Social Forces*, 74(2), 379-424.
- Meyer, D. S. & S. Staggenborg (1996). Movements, countermovements, and the structure of political opportunity." *American Journal of Sociology*, 101, 1628-1661.
- Meyer, D. S., & Staggenborg, S. (2008). Opposing movement strategies in US abortion politics. *Research in Social Movements, Conflicts and Change*, 28, 207-238.
- Migaux, P. (2014). The jihadist threat to France and its interests abroad. *ARI* 25/2014.
- Minkenberg, M. (2001). The radical right in public office: Agenda setting and policy effects. *West European Politics*, 24(4), 1-21.
- Minkoff, D.C. (1997). The Sequencing of Social Movements. *American Sociological Review*, 62(5), 779-799.
- Moghaddam, F. M. (2005). The staircase to terrorism: a psychological exploration. *American Psychologist*, 60(2), 161.
- Mohammed, M. & A. Hajjat (2013). *Comment les élites françaises fabriquent le problème musulman*. Paris: La Découverte.

- Mouhafim, M., Reedy, P. & M. Humphreys (2015). The Vlaams Belang: The Rhetoric of Organizational Identity. *Organization Studies*, 36 (1): 91-111
- Mottl, T. L. (1980). The analysis of countermovements. *Social Problems*, 27(5), 620-635.
- Mudde, C. (1996). The war of words defining the extreme right party family. *West European Politics*, 19(2), 225-248.
- Mulhall, J. (2014). From Clowns to Contenders: The Evolution and Expansion of the British Based Al-Muhajiroun Network. In: Vidino, L. (ed.) (2014). *ISIS Incubators: The Emergence of Salafi Jihadism in Europe*. UAE: Al Mesbar
- Mulvey, G. (2010). When policy creates politics: The problematizing of immigration and the consequences for refugee integration in the UK. *Journal of Refugee Studies*, 23(4), 437-462.
- Nesser, P. (2011). Ideologies of Jihad in Europe. *Terrorism and Political Violence*, 23(2), 173-200.
- Nesser, P. (2014). Toward an increasingly heterogeneous threat: A chronology of jihadist terrorism in Europe 2008-2013. *Studies in Conflict and Terrorism*, 37, 440-456.
- Newman, M. E. (2006). Modularity and community structure in networks. *Proceedings of the national academy of sciences*, 103(23), 8577-8582.
- Nilsson, P.E. (2015). 'Secular Retaliation': A Case Study of Integralist Populism, Anti-Muslim Discours, and (Il)liberal Discours on Secularism in Contemporary France. *Politics, Religion and Ideology*, 16(1), 87-106.
- Norris, P. (2005). *Radical right: Voters and parties in the electoral market*. Cambridge University Press.
- Oaten, A. (2014). The cult of the victim: an analysis of the collective identity of the English Defence League. *Patterns of prejudice*, 48(4), 331-349.
- O'duffy, B. (2008). Radical atmosphere: Explaining jihadist radicalization in the UK. *PS: Political Science & Politics*, 41(01), 37-42.
- Oegema, D., Kleinnijenhuis, J., Anderson, K. & A.M.J. van Hoof (2008). Flaming and blaming: The influence of mass media content on interactions in on-line discussions. In: Konijn, E. A., Tanis, M. & S. Utz (eds.). *Mediated Interpersonal Communication*. Mahwah: Erlbaum.
- Pantucci, R. (2010). A contest to democracy? How the UK has responded to the current terrorist threat. *Democratization*, 17(2), 251-271.
- Peckham, M. (1998). New dimensions of social movement/countermovement interaction: The case of scientology and its Internet critics. *Canadian Journal of Sociology/Cahiers canadiens de sociologie*, 317-347.
- Postmes, T, Van Bezouw, M.J. & M. Kutlaca (2014). *Van collectief ongenoegen tot ordeverstoringen*. Groningen: RUG/WODC.
- Postmes, T. e.a. (2014). Escalation and de-escalation of intergroup conflict: The role of communication within and between groups. In: De Dreu & K. W. Carsten (eds.). *Conflicts within and Between Groups*, 93-116. London: Psychology Press.

Postmes, T., Van Bezouw, M.J., Täuber, S. & J.P. van de Sande (2013). *Stampij en sociale onrust in Nederland? Naar een beter begrip van 21e eeuwse protest en oproer*. Rijksuniversiteit Groningen.

Pratto, F. & D.E. Glasford (2008). Ethnocentrism and the value of a human life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95(6), 1411.

Pupcenoks, J. & R. McCabe (2013). The rise of the fringe: Right wing populists, Islamists and politics in the UK. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 33(2), 171-184.

Raymond, C. Z. (2010). Al-Muhajiroun and Islam4UK: The group behind the ban. *International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence*. London.

Reicher, S., Stott, C., Cronin, P. & O. Adang (2004). An integrated approach to crowd psychology and public order policing. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 27(4), 558-572.

Reuband, K. H. (2015). Wer demonstriert in Dresden für Pegida? Ergebnisse empirischer Studien, methodische Grundlagen und offene Fragen. *Mitteilungen des Instituts für Parteienrecht und Parteienforschung*, Jg. 21, 133-143.

Richards, J. (2013). Reactive community mobilization in Europe: the case of the English Defence League. *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 5(3), 177-193.

Rippl, S. (2008). Zu Gast bei Freunden? Fremdenfeindliche Einstellungen und interethnische Freundschaften im Zeitverlauf. *Migration und Integration (Sonderband 48 der KZfSS)*, Hrsg. Frank Kalter, 488-512.

Roy, O. (2005). *The Nature of the French Riots*. New York: Social Science Research Centre. URL: <http://riotsfrance.ssrc.org/> (geraadpleegd 8 mei 2008).

Rigoni, I. Acces to media for European muslims. In: Emerson, M., Amghar, S. & A. Boubekour (eds.) (2007). *European islam: Challenges for Society and Public Policy*. CEPS Paperback Series, issue: 3.

Rochtus, D. (2012) The Rebirth of Flemish Nationalism: Assessing the Impact of N-VA Chairman Bart De Wever's Charisma. *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 12(2).

Roy, O. (2004). *Globalized islam. The search for a new ummah*. New York: Columbia University Press.

Roy, O. (2005). *La laïcité face à l'islam*. Paris: Stock.

Rucht, D. e.a. (2015). *Protestforschung am Limit. Eine soziologische Annäherung an Pegida*. Berlin. URL: www.wzb.eu/de/pressemitteilung/untersuchung-zur-dresdner-Pegida-demonstration.

Rydgren, J. (2003). Meso-level Reasons for Racism and Xenophobia. Some Converging and Diverging Effects of Radical Right Populism in France and Sweden. *European Journal of Social Theory* 6(1): 45-68.

Rydgren, J. (2007) The Sociology of the Radical Right. *Annual Review of Sociology*, 33 (1), 241-262.

Schain, M. A. (2006). The extreme-right and immigration policymaking: Measuring direct and indirect effects, *West European Politics*, 29(2), 270-289.

- Schmid, A. P. (2013). Radicalisation, de-radicalisation, counter-radicalisation: A conceptual discussion and literature review. *ICCT Research Paper*, 97.
- Smith, M., Barton, S. & J. Birdwell (2016). Lone-Actor Terrorism Policy Paper 3: Motivations, Political Engagement and Online Activity. *RUSI Publications*, 29 February 2016.
- Sedgwick, M. (2013). Something varied in the state of Denmark: Neo-nationalism, anti-islam activism, and street-level thuggery. *Politics, Religion and Ideology*, 14, 208-233.
- Simon, B. & D. Ruhs (2008). Identity and politicization among Turkish migrants in Germany: The role of dual identification. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95(6), 1354-1366.
- Simon, B. & B. Klandermans (2001). Toward a social psychological analysis of politicized collective identity: Conceptualization, antecedents, and consequences. *American Psychologist*, 56, 319-331.
- Slootman, M. & J. W. Duyvendak (fc, 2015). Feeling Dutch: The culturalization and emotionalization of citizenship and second-generation belonging in the Netherlands. In: Foner, N. & P. Simon (eds.). *Fear and anxiety over national identity*. New York: Russell Sage Foundation.
- Slootman, M. & J. Tillie (2006). *Processen van radicalisering. Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*. Amsterdam: IMES.
- Sniderman, P. M., & A. Hagendoorn (2007). *When ways of life collide: Multiculturalism and its discontents in the Netherlands*. Princeton University Press.
- Snow, D. A. (2013). Identity Dilemmas, Discursive Fields, Identity Work & Mobilization: Clarifying the Identity/Movement Nexus. In: Van Stekelenburg, J., Roggenband, C., Klandermans, B. (eds.). *The future of social movement research: Dynamics and processes*.
- Spalek, B. & L.Z. McDonald (2010). Terror crime prevention: Constructing Muslim practices and beliefs as 'anti-social' and 'extreme' through CONTEST 2. *Social Policy and Society* 9(1), 123-132.
- Stern, J. (2004). *Terror in the Name of God. Why Religious Militants Kill*. New York: HarperCollins.
- Suler, J. (2004). The online disinhibition effect. *Cyberpsychology & Behavior*, 7(3), 321-326.
- Sunstein, C. R. (2001). Why they hate us: The role of social dynamics. *Harvard Journal of Law & Public Policy*, 25, 429-440.
- Sunstein, C. (2011). *Echo Chambers. Bush v. Gore, Impeachment, and Beyond*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Taleb, N.N. (2010). *The black swan: the impact of the highly improbable*. Penguin Books.
- Tamura, T. (2011). Application of Text-Mining Methodology to Sociological Analysis of Internet Text in Japan. *Japan and the Internet: Perspectives and Practices*, 77-113.
- Tarrow, S. (1995). Cycles of collective action: between moments of madness and the repertoire of contention. *Repertoires and cycles of collective action*, 89-115.
- Tarrow, S. (1998). *Power in Movement: Social Movements, Collective Action and Politics*. 2nd. Edition, Cambridge: CUP.

- Taylor, M., Currie, P., & D. Holbrook (2013). *Extreme right wing political violence and terrorism*. Bloomsbury Publishing USA.
- Tevanian, P. (2007) La faute à Voltaire ? À propos des usages racistes de la liberté d'expression. *Revue internationale et stratégique*, 1/2007(65), 181-188.
- Valentine, S. R. (2010). Monitoring Islamic Militancy: Hizb-ut-Tahrir: "The Party of Liberation". *Policing*, pag015.
- Valk, van der, I. (2012). *Islamofobie en discriminatie*. Amsterdam: Pallas Publications, Amsterdam University Press
- Van der Brug, W., Fennema, M., & J. Tillie (2005). Why some anti-immigrant parties fail and others succeed A two-step model of aggregate electoral support. *Comparative Political Studies*, 38(5), 537-573.
- Van Ginkel, B., & E. Entenmann (eds.) (2016). The Foreign Fighters Phenomenon in the European Union. Profiles, Threats & Policies. *The International Centre for Counter-Terrorism – The Hague* 7(2).
- Van Laer, J., & P. van Aelst (2010). Internet and social movement action repertoires. *Information, Communication & Society*, 13, 1-26.
- Van Stekelenburg, J. (2014). Going all the way: Politicizing, polarizing and radicalizing identity offline and online. *Sociology Compass*, 1-15.
- Van Stekelenburg, J. & R. van Ginkel (2012). *Demonstrating Diasporas: Why Dutch Jews and Muslims protest in the Netherlands*. Paper presented at the Annual Meetings of the American Sociological Association, August 17th-20th, Denver, U.S.
- Van Stekelenburg, J. & B. Klandermans (2009). Social Movement Theory: Past, Present and Prospect. In: Van Kessel, I. & S. Ellis (eds.). *Movers and Shakers: Social movements in Africa*, 17-44. Leiden: Brill.
- Van Stekelenburg, J., Klandermans, B. & W.W. van Dijk (2009). Context matters: Explaining how and why mobilizing context influences motivational dynamics. *Journal of Social Issues*, 65(4), 815-838.
- Van Stekelenburg, J. & B. Klandermans (2010). Radicalization. In: Azzi, A., Chrysoschoou, X., Klandermans, B. & B. Simon (eds.). *Identity and Participation in Culturally Diverse Societies – A Multidisciplinary Perspective*, 181-194. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Van Stekelenburg, J. & B. Klandermans (2013). The social psychology of protest. *Current Sociology*, 0011392113479314.
- Van Stekelenburg, J., Oegema, D. & B. Klandermans (2010). No Radicalization without Identification: How ethnic Dutch and Dutch Muslim web forums radicalize over time. In Azzi, A., Chrysoschoou, X., Klandermans, B. & B. Simon (eds.). *Identity and participation in culturally diverse societies – A multidisciplinary perspective*, 256-274. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Von Behr, I., Reding, A., Edwards, C., & L. Gribbon (2013). Radicalisation in the digital era: The use of the Internet in 15 cases of terrorism and extremism. Brussels: RAND.
- Vidino, L. (2015). Sharia4: From Confrontational Activism to Militancy. *Perspectives on terrorism* 9(2).

Vliegenthart, R. (2007). *Framing immigration and integration. Facts, parliament, media and anti-immigrant party support in the Netherlands*. Amsterdam: Vrije Universiteit.

Vliegenthart, R. D. Oegema, & B. Klandermans (2005). Media coverage and organizational support in the Dutch Environmental Movement. *Mobilization*, 10, 365-382.

Vorländer, H., Herold, M., & S. Schäler (2015). Wer geht zu Pegida und warum. Eine empirische Untersuchung von Pegida-Demonstranten in Dresden. *Schriften zur Verfassungs- und Demokratieforschung*. Zentrum für Verfassungs- und Demokratieforschung. Dresden: TU Dresden. URL: http://tu-dresden.de/die_tu_dresden/fakultaeten/philosophische_fakultaet/ifpw/poltheo/news/studie_vorlaender_herold_schaeler

Wald, K. D. (2008). Homeland interests, hostland politics: Politicized ethnic identity among Middle Eastern Heritage Groups in the United States. *International Migration Review*, 42, (2): 273-301.

Walgrave, S., & P. van Aelst (2006). The contingency of the mass media's political agenda setting power: Toward a preliminary theory. *Journal of Communication*, 56(1), 88-109.

Wiktorowicz, Q. (2004). *Joining the cause: Al-Muhajiroun and radical islam*. Paper presented at the The Roots of Islamic Radicalism conference, Yale.

Wiktorowicz, Q. (2005). *Radical Islam rising: Muslim extremism in the West*. Rowman & Littlefield Publishers.

Witte, R. (2014). *Racist violence and the state: a comparative analysis of Britain, France and the Netherlands*. New York: Routledge.

Witte, H. de & B. Klandermans (2000). Political racism in Flanders and the Netherlands: Explaining differences in the electoral success of extreme right-wing parties. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 26(4), 699-717.

Wolfsfeld, G., Segev, E. & T. Sheaffer (2013). Social media and the Arab spring politics comes first. *The International Journal of Press/Politics*, 18(2), 115-137.

Young, H, Zwenk, F. & M. Rooze. (2013). A review of the literature on radicalization and what it means for TERRA. TERRA.

Zwilling, A. (2015). A century of mosques in France: building religious pluralism. *International Review of Sociology*, 25(2), 333-340.

Zemni, S. (2011). The shaping of Islam and Islamophobia in Belgium. *Race & Class*, 53(1): 28-44.

11.2 Grijs literatuur²⁰⁷

20 minutes (15 juni 2010). L'apéro « Saucisson et pinard » prévu vendredi a été interdit par la préfecture de police. URL : <http://www.20minutes.fr/societe/578357-20100615-aperosaucisson-pinard-prevu-vendredi-ete-interdit-prefecture-police>

20 minutes (19 januari 2015). Mouvement anti-islam: «La tentative d'importer Pegida en France a pour l'instant échoué». URL : <http://www.20minutes.fr/politique/1520583-20150119-mouvement-anti-islam-tentative-importer-pegida-france-instant-echoue>

207 Alle online bronnen zijn geraadpleegd tussen 1 oktober 2015 en 9 februari 2016, indien niet anders is vermeld.

AIVD (2010). Afkalvend front, blijvend beladen. Extreemrechts en rechts-extremisme in Nederland.

Algemeen Dagblad (13 januari 2016). Extreemrechtse Duitsers opgepakt voor aanslagplannen. URL: <http://www.ad.nl/ad/nl/1013/Buitenland/article/detail/4223997/2016/01/13/Extreemrechtse-Duitsers-opgepakt-voor-aanslagplannen.dhtml>

Allen, C. (2010). An overview of key Islamophobia research. *National Association of Muslim Police*.

Arabian Business (12 september 2012). France bans protest over Prophet cartoons.

Bartlett, J. & J. Birdwell (5 november 2013). *Cumulative radicalisation between the far-right and islamist groups in the UK: a review of evidence*. Londen: Demos.

BBC News website (2014). URL: <http://www.bbc.com/news/uk-28942986>.

BBC News website (4 maart 2016). Migrant crisis: Migration to Europe explained in seven charts. URL: <http://www.bbc.com/news/world-europe-34131911>

Becher, P., C. Begass and J. Kraft (2015). *Der Aufstand des Abendlandes*, Koln: PapyRossa.

Bendel, P. (2014). *Coordinating immigrant integration in Germany. Mainstreaming at the federal and local levels*. Brussel: Migration Policy Institute Europe.

BfV (2013). *Rightwing extremists and their internet presence*. Bonn: Bundesministerium des Innern, Bundesamt für Verfassungsschutz.

BfV (2014a). *Salafi jihadists using the internet*. Bonn: Bundesministerium des Innern, Bundesamt für Verfassungsschutz.

BfV (2014b). *Focal topics of jihadist online propaganda*. Bonn: Bundesministerium des Innern, Bundesamt für Verfassungsschutz.

BfV (2015a). *Verfassungsschutzbericht 2014*. Bonn: Bundesministerium des Innern, Bundesamt für Verfassungsschutz.

BfV (2015b). *The Islamic State (IS) Threat to Germany?* Bonn: Bundesministerium des Innern, Bundesamt für Verfassungsschutz.

BfV (2015c). *Young people and jihad*. Bonn: Bundesministerium des Innern, Bundesamt für Verfassungsschutz.

Brussel Nieuws (5 november 2015). *Stad verbiedt betoging Vlaams Belang tegen moslimbeurs*. URL: <http://www.bruzz.be/en/node/106402>

Bundesministerium des Innern (2014) *Migrationsbericht des Bundesamtes für Migration und Flüchtlinge im Auftrag der Bundesregierung (Migrationsbericht 2014)*. Bundesministerium des Innern. Bundesamt für Migration und Flüchtlinge. <http://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Publikationen/Migrationsberichte/migrationsbericht-2014.html?nn=1663558>.

Cassen, P. & C. Tasin (18 juni 2015). *Bilan et perspectives, 5 ans après l'Apéro saucisson pinard*. Resistancerepublicaine.eu

- Chairi, M. (20 januari 2015). 'Schop de haat eruit, maak plaats voor de vrije mening'. *Knack.be*, URL: <http://www.knack.be/nieuws/belgie/schop-de-haat-eruit-maak-plaats-voor-de-vrije-mening/article-opinion-527491.html>
- Channel 4 website (11 september 2015). Zack Davies: life sentence for Wales neo-nazi attack. URL: <http://www.channel4.com/news/zack-davies-life-sentence-for-lee-rigby-revenge-murder>
- Collectif Contre l'Islamophobie en France. *Rapport 2015*. URL : <http://www.islamophobie.net/sites/default/files/Rapport-CCIF-2015.pdf>
- Commission Nationale Consultative des Droits de l'Homme (2014). *La lutte contre le racisme, l'antisémitisme et la xénophobie, rapport CNCDH annuel (2014)*.
- Conway, C. (1997). *Islamophobia A challenge for us all*. London: Runnymede Trust.
- Copsey, N. (2010). *The English Defence League: Challenging our country and our values of social inclusion, fairness and equality*. London: Faith Matters.
- Corcuff, P. (3 december 2004). *Philippe Corcuff quitte Charlie Hebdo*. Bellaciao.org. URL: http://www.bellaciao.org/fr/article.php3?id_article=11217
- Cyran, O. (5 december 2013). *Charlie Hebdo, pas raciste? Si vous le dites*. URL: <http://www.article11.info/?Charlie-Hebdo-pas-raciste-Si-vous>
- Daily Mail Online* (3 februari 2012). Belgian politician risks Muslim backlash after using teenage daughter dressed in burka and bikini for campaign against Islam. URL: <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2095862/Belgian-Vlaams-Belang-risks-Muslim-backlash-picture-daughter-burka-bikini.html>
- De Morgen* (2 april 2010). Benno Barnard opnieuw bedreigd. URL: <http://www.demorgen.be/binnenland/benno-barnard-opnieuw-bedreigd-bef0004e/>
- De Morgen* (5 april 2010). "Dewinter leverde lijfwachten aan Benno Barnard". URL: <http://www.demorgen.be/binnenland/-dewinter-leverde-lijfwachten-aan-benno-barnard-bc621ebf/>
- De Morgen* (8 april 2010). Antwerpen wint kortgeding tegen Sharia4Belgium. URL: <http://www.demorgen.be/binnenland/antwerpen-wint-kortgeding-tegen-sharia4belgium-b28e7858/>
- De Morgen* (4 juni 2014). Moskeeën in Zelzate beklad met racistische slogans. URL: <http://www.demorgen.be/binnenland/moskeeën-in-zelzate-beklad-met-racistische-slogans-b77e1bde/>
- De Morgen* (28 januari 2015). Wat betekent de nieuwe IS-video? "IS wil vooral Westen onder druk zetten". URL: <http://www.demorgen.be/binnenland/wat-betekent-de-nieuwe-is-video-is-wil-vooral-westen-onder-druk-zetten-bd9ec50c/>
- De Morgen* (31 maart 2015). Racismeklacht van Marokkaanse organisatie tegen De Wever. URL: <http://www.demorgen.be/binnenland/racismeklacht-van-marokkaanse-organisatie-tegen-de-wever-b8a30de1/>
- De Morgen* (7 september 2015). Pegida-actie tegen asielcentrum in Sint-Niklaas lokt tweehonderdtal mensen. URL: <http://www.demorgen.be/buitenland/pegida-actie-tegen-asielcentrum-in-sint-niklaas-lokt-tweehonderdtal-mensen-b08ea0ad/>

De Morgen (10 november 2015). Vlaams Belang dient klacht in tegen drie ministers: 'Crimineel asielbeleid'. URL: <http://www.demorgen.be/binnenland/vlaams-belang-dient-klacht-in-tegen-drie-ministers-crimineel-asielbeleid-b351f777/>

De Morgen (26 november 2015). "Poederbrieven in Brusselse moskee bevatten bloem". URL: <http://www.demorgen.be/binnenland/-poederbrieven-in-brusselse-moskee-bevatten-bloem-b94feb1/>

De Morgen (27 november 2015). Frankrijk meldt formeel dat het wil afwijken van het Mensenrechtenverdrag. URL: <http://www.demorgen.be/buitenland/frankrijk-meldt-formeel-dat-het-wil-afwijken-van-het-mensenrechtenverdrag-bc9fa09f/>

De Morgen (7 december 2015). Syriëstrijdster krijgt vijf jaar cel voor bedreigen Filip Dewinter. URL: <http://www.demorgen.be/binnenland/syriestrijdster-krijgt-vijf-jaar-cel-voor-bedreigen-van-filip-dewinter-b552d0e8/>

De Morgen (8 januari 2016). Vlaams Belang wil sluiting van 16 'radicale' Antwerpse moskeeën. URL: <http://www.demorgen.be/binnenland/vlaams-belang-wil-sluiting-van-16-radicale-antwerpse-moskeeën-bb40250b/>

De Morgen (9 januari 2016). Anti-islambeweging Pegida brengt 350 manifestanten op de been in

Antwerpen. URL: <http://www.demorgen.be/binnenland/anti-islambeweging-pegida-brengt-350-manifestanten-op-de-been-in-antwerpen-bd079940/>

De Morgen (10 januari 2016). Pv voor verboden wapenbezit nadat Dewinter pepperspraybusje bovenhaalt. URL: <http://www.demorgen.be/binnenland/pv-voor-verboden-wapenbezit-nadat-dewinter-pepperspraybusje-bovenhaalt-bebaff6b/>

De Morgen (30 maart 2016). Verijdelde aanslag Frankrijk: hoofdverdachte Reda Kriket in staat van beschuldiging gesteld. URL: <http://www.demorgen.be/buitenland/verijdelde-aanslag-frankrijk-hoofdverdachte-reda-kriket-in-staat-van-beschuldiging-gesteld-beb0eb17/>

Der Tagesspiegel (6 september 2014). Die AfD als Mittel gegen die NPD? URL: <http://www.tagesspiegel.de/meinung/rechtsextremismus-die-afd-als-mittel-gegen-die-npd/10661866.html>

De Standaard (8 december 2014). Abou Jahjah protesteert aan kabinet-Francken. URL: http://www.standaard.be/cnt/dmf20141208_01417922

De Standaard (9 februari 2015). Website Filip Dewinter 'gehackt door islamitische groepen'. URL: http://www.standaard.be/cnt/dmf20150209_01520433

De Standaard (7 juli 2015). Vlaams Belang wil Mohammedcartoons tentoonstellen in Antwerpen. URL: http://www.standaard.be/cnt/dmf20150707_01766305

De Standaard (28 oktober 2015). Vlaams Belang roept asielzoekers op om 'Go Back-Bus' te nemen. URL: http://www.standaard.be/cnt/dmf20151028_01942983

De Standaard (23 november 2015). Molenbeekse moskee ontvangt dreigbrief ondertekend met 'Christelijke staat'. URL: http://www.standaard.be/cnt/dmf20151123_01985606

De Standaard (27 november 2015). 'Grote Moskee in Brussel speelt sleutelrol in radicalisering'. URL: http://www.standaard.be/cnt/dmf20151127_01992392

De Standaard (1 april 2016). Betogingen en tegenbetogingen Génération Identitaire verboden in heel Brussel. URL: http://www.standaard.be/cnt/dmf20160401_02213770

De Volkskrant (9 februari 2015). Website Filip Dewinter gehackt door moslimgroep. URL: <http://www.volkskrant.nl/buitenland/website-filip-dewinter-gehackt-door-moslim-groep~a3848049/>

De Volkskrant (7 oktober 2015). Vluchtelingenkwestie 'Chefsache' voor Merkel. URL: <http://www.volkskrant.nl/buitenland/vluchtelingenkwestie-chefsache-voor-merkel~a4157674/>

De Volkskrant (15 december 2015). Angela Merkel beweegt critici tot ovatie. URL: <http://www.volkskrant.nl/buitenland/angela-merkel-beweegt-critici-tot-ovatie~a4207782/>

De Volkskrant (1 januari 2016). Nieuwjaarstoespraak Merkel: 'Migranten bieden kans'. URL: <http://www.volkskrant.nl/buitenland/nieuwjaarstoespraak-merkel-migranten-bieden-kans~a4217290/>

De Volkskrant (20 januari 2016). *Eigen ministers vallen Merkel nu openlijk af*. URL: <http://www.volkskrant.nl/buitenland/eigen-ministers-vallen-merkel-nu-openlijk-af~a4229122/>

De Volkskrant (27 maart 2016). IS in video: aanslagen Brussel waren slechts waarschuwing. URL: <http://www.volkskrant.nl/buitenland/is-in-video-aanslagen-brussel-waren-slechts-waarschuwing~a4270974/>

Die Republikaner. 30 Schwerpunkte Wahlprogramm 2013. URL: http://rep.de/upload/CMS/PDF/130413_rep_BY_wahlprogramm_s.pdf

Die Welt (7 januari 2015). "Abendland" als Kampfbegriff gegen Byzanz und Islam. URL: <http://www.welt.de/geschichte/article136100030/Abendland-als-Kampfbegriff-gegen-Byzanz-und-Islam.html>

Die Welt (11 oktober 2014). Radikale Islamisten bedrohen deutsche Politiker. URL: <http://www.welt.de/politik/deutschland/article133148655/Radikale-Islamisten-bedrohen-deutsche-Politiker.html>

Donsbach (2015). *Projekt ZIGEDD: Pegida. Erste Ergebnisse. PP-Präsentation (29 januari 2015). Zie ook „Welche Einstellungen führen zu Pegida? Neue Umfrage der Dresdner Kommunikationswissenschaft“*. Persbericht URL: <http://donsbach.net/aktuell-unsere-studie-zu-was-erkl%C3%A4rt-sympathie-f%C3%BCr-pegida/>

Duijndam, C. (2016). *De gekleurde werkelijkheid. Jonge moslims tussen uitersten*. Amsterdam: Querido.

Duitsland Instituut. Rechts-radicalisme en asielrecht. URL: <http://duitslandinstituut.nl/naslagwerk/717/rechts-radicalisme-en-asielrecht>

Duitsland Instituut (28 augustus 2007). NPD-verbod verdeelt politiek. URL: <http://duitslandinstituut.nl/artikel/1241/npd-verbod-verdeelt-politiek>

Duitsland Instituut (17 december 2015). Duitsland verlengt inzet in Afghanistan. URL: <http://duitslandinstituut.nl/artikel/14420/duitsland-verlengt-inzet-in-afghanistan>

Elsevier (16 juli 2011). PVV'er valt moslimvrouwen lastig en noemt hen tuig.

Europe 1 (24 juni 2013). Terrorisme : trois nouvelles arrestations.

European Parliament (2014). Results of the 2014 elections. URL: <http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/en/country-results-fr-2014.html>

Feldman, M. (2012). From radical-right Islamophobia to “cumulative extremism”: A paper on the shifting focus of hatred. *Faith Matters*.

Gazet van Antwerpen (5 augustus 2011). Sharia4Belgium: “Geboortedag Dewinter is tragische dag”. URL: <http://www.gva.be/cnt/aid1068159/sharia4belgium-geboortedag-dewinter-is-tragische-dag-2>

Gazet van Antwerpen (24 november 2015). Politie arresteert opnieuw spilfiguur van opvolger Sharia4Belgium. URL: http://www.gva.be/cnt/dmf20151123_01986259/politie-arresteert-opnieuw-spilfiguur-van-opvolger-sharia4belgium

Gazet van Antwerpen (25 november 2015). Vijf personen in de cel in onderzoek naar opvolger Sharia4Belgium. URL: http://www.gva.be/cnt/dmf20151125_01988904/vijf-persoonen-in-de-cel-in-onderzoek-naar-opvolger-sharia4belgium

Gazet van Antwerpen (10 januari 2016). Filip Dewinter: “Een seksjihad tegen het westen is volop aan de gang”. URL: http://www.gva.be/cnt/dmf20160110_02058796/filip-dewinter-een-seksjihad-tegen-het-westen-is-volop-aan-de-gang

Geiges, L., Marg, S., & F. Walter, F. (2015). *Pegida. Die schmutzige Seite der Zivilgesellschaft*. Bielefeld: Transcript Verlag.

Gesemann, F. (2006). *Die Integration junger Muslime in Deutschland. Bildung und Ausbildung als Schlüsselbereiche sozialer Integration*. Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung.

Goodwin, M. (2013). The roots of extremism: The English Defence League and the Counter-Jihad Challenge. *Chatham House*.

Hecker, M. (9 januari 2015). *Le jihad en Syrie et en Irak: un défi pour la France*. Editoriaux, Actuelles de l’Ifri (l’Institut Français des relations internationales).

Het Laatste Nieuws (13 januari 2011). “Allah dwong Morel tot hoofddoek en straft haar in hellevuur”. URL: <http://www.hln.be/hln/nl/957/Binnenland/article/detail/1207896/2011/01/13/Allah-dwong-Morel-tot-hoofddoek-en-straft-haar-in-hellevuur.dhtml>

Het Laatste Nieuws (9 februari 2011). Sharia4Belgium noemt dood Morel “Straf van Allah”. URL: <http://www.hln.be/hln/nl/957/Binnenland/article/detail/1220044/2011/02/09/Sharia4Belgium-noemt-dood-Morel-straft-van-Allah.dhtml>

Het Laatste Nieuws (5 maart 2012). Sharia4Belgium roept dochter Dewinter op moslim te worden. URL: <http://www.hln.be/hln/nl/957/Binnenland/article/detail/1404066/2012/03/05/Sharia4Belgium-roept-dochter-Dewinter-op-moslim-te-worden.dhtml>

Het Laatste Nieuws (19 maart 2015). Vlaams Belang verloot vliegtickets voor sharia-aanhangers. URL: <http://www.hln.be/hln/nl/957/Binnenland/article/detail/2257611/2015/03/19/Vlaams-Belang-verloot-vliegtickets-voor-sharia-aanhangers.dhtml>

Het Laatste Nieuws, Antwerpen (24 juni 2015). Unizo verspreidt Suikerfeestaffiches, VB stickers tegen islamisering. URL: <http://www.hln.be/regio/nieuws-uit-antwerpen/unizo-verspreidt-suikerfeestaffiches-vb-stickers-tegen-islamisering-a2374142/>

Het Laatste Nieuws (2 december 2015). Drie Moskeeën in Frankrijk gesloten in kader van noodtoestand. URL: <http://www.hln.be/hln/nl/35524/Aanslagen-Parijs/article/detail/2544097/2015/12/02/Drie-moskeeën-in-Frankrijk-gesloten-in-kader-van-noodtoestand.dhtml>, bezocht op 20 maart 2016

Het Laatste Nieuws (10 januari 2016). Dewinter: “Seksjihad tegen het westen is volop aan de gang”. URL: http://www.gva.be/cnt/dmf20160110_02058796/filip-dewinter-een-seksjihad-tegen-het-westen-is-volop-aan-de-gang

Het Laatste Nieuws (16 januari 2016). Vlaams Belang: “85 % van vluchtelingen zijn mannen”. URL: <http://www.hln.be/hln/nl/34662/Vluchtelingencrisis/article/detail/2587038/2016/01/16/Vlaams-Belang-85-procent-van-vluchtelingen-zijn-mannen.dhtml>

Het Nieuwsblad (24 maart 2012). Dewinter dient klacht in tegen bekeerling Sharia4Belgium. URL: http://www.nieuwsblad.be/cnt/dmf20120324_071

Hope not Hate (2015): *The Counter-Jihad Movement: Anti-Muslim hatred from the margins to the mainstream*.

House of Commons Education Committee (2015). Extremism in Schools: The Trojan Horse Affair, Seventh Report of session 2014-2015, 11 maart 2015

Housez, C. (30 augustus 2005). Charlie Hebdo et Prochoix. Vendre le « choc des civilisations » à la gauche. *Voltaire.net*, URL : <http://www.voltaire.net.org/article17482.html>

IB Times (8 januari 2015). Charlie Hebdo Paris massacre: Farid Benyettou, the radical Islamist preacher who taught gunman Cherif Kouachi. URL: <http://www.ibtimes.co.uk/charlie-hebdo-paris-massacre-farid-benyettou-radical-islamist-preacher-who-taught-gunman-cherif-1482557>

Interfederaal Gelijke Kansen Centrum (18 maart 2015). *Islamofobie maakt slachtoffers: van ophet internet tot in de publieke ruimte*. URL: <http://www.diversiteit.be/islamofobie-maakt-slachtoffers-van-op-het-internet-tot-de-publieke-ruimte>

International Centre for the Study of Radicalization and Political Violence (ICSR). 2015. URL: <http://icsr.info/2015/01/foreign-fighter-total-syriairaq-now-exceeds-20000-surpasses-afghanistan-conflict-1980s>

Ipsos Sopra Steria (januari 2015). *La perception par les Français des attentats, de la mobilisation du 11 janvier et de la place de l'islam en France*.

Ipsos Sopra Steria (maart 2015). *Comprendre le vote des Français*.

Jackson, P. (2011). The English Defence League: anti-Muslim politics online. *Far Right. Com: Nationalist Extremism on the Internet*, Northampton: Searchlight.

Jackson, P. & M. Feldman (2011). *The EDL: Britain's 'new far Right' social movement*. Northampton: The University of Northampton.

Jones, A. (8 januari 2007). Pig soup off menu for homeless as Paris judges scent xenophobia. *Financial Times*.

Knack.be (17 januari 2016). Abdeslam nog steeds vrij: ‘Misschien wel meer steun in moslims-gemeenschap dan gedacht’. URL: <http://www.knack.be/nieuws/belgie/abdeslam-nog-steeds-vrij-misschien-wel-meer-steun-in-moslimgemeenschap-dan-gedacht/article-normal-646831.html>

Knack.be (2 mei 2015). Hart boven hard en Vlaams Belang voeren actie tijdens Moslimexpo. URL: <http://www.knack.be/nieuws/belgie/hart-boven-hard-en-vlaams-belang-voeren-actie-tijdens-moslimexpo/article-normal-567267.html>

La Libération (10 januari 2007). Appel au meurtre contre Redeker: un islamiste arrêté. URL : http://www.liberation.fr/societe/2007/01/10/appel-au-meurtre-contre-redeker-un-islamiste-arrete_81500

L'Express (2 maart 2006). Le manifeste des douze: ensemble contre le nouveau totalitarisme. URL : http://www.lexpress.fr/actualite/societe/le-manifeste-des-douze-ensemble-contre-le-nouveau-totalitarisme_482860.html

L'Express (30 december 2012). Charlie Hebdo publie une BD sur la vie de Mahomet, nouvelle provocation? URL : <http://tempsreel.nouvelobs.com/societe/20121230.AFP9106/exclusif-afp-charlie-hebdo-publie-une-bd-halal-sur-la-vie-de-mahomet.html>

L'Express (31 december 2012). Les religions et Charlie Hebdo: je te déteste, moi aussi. URL : http://www.lexpress.fr/actualite/medias/les-religions-et-charlie-hebdo-je-te-deteste-moi-aussi_1204239.html

L'Express (20 januari 2015). Non, le monde musulman ne s'est pas embrasé contre Charlie Hebdo. URL : http://www.lexpress.fr/actualite/monde/afrique/non-le-monde-musulman-ne-s-est-pas-embrase-contre-charlie-hebdo_1642771.html

Le Monde (17 oktober 2006). Un homme arrêté pour avoir menacé de mort Robert Redeker. URL : http://www.lemonde.fr/societe/article/2006/10/17/un-homme-arrete-pour-avoir-menace-de-mort-robert-redeker_824605_3224.html

Le Monde (11 juli 2011). 'Apéritif saucisson-vin rouge': la Droite populaire se divise. URL : http://www.lemonde.fr/politique/article/2011/07/11/aperitif-saucisson-vin-rouge-la-droite-populaire-se-divise_1547547_823448.html

Le Monde (2 november 2011). La cyberattaque contre «Charlie Hebdo» revendiquée par un groupe turc. URL : http://www.lemonde.fr/actualite-medias/article/2011/11/02/charlie-hebdo-victime-d-une-cyberattaque-turque_1597650_3236.html

Le Monde (10 april 2014). L'écrivain Renaud Camus condamné pour provocation à la haine contre les musulmans. URL : http://www.lemonde.fr/societe/article/2014/04/10/l-ecrivain-renaud-camus-condamne-pour-provocation-a-la-haine-contre-les-musulmans_4399551_3224.html

Le Monde (8 januari 2015). 'Charlie Hebdo', 22 ans de proces en tous genres. URL : http://www.lemonde.fr/societe/article/2015/01/08/charlie-hebdo-22-ans-de-proces-en-tous-genres_4551824_3224.html

Le Monde (28 juni 2015). Attaque dans l'Isère: les motivations troubles de Yassin Salhi. URL : http://www.lemonde.fr/societe/article/2015/06/28/attaque-dans-l-isere-les-motivations-troubles-de-yassin-salhi_4663475_3224.html

Le Nouvel Observateur (17 december 2004). Groupe de Francfort : jusqu'à 10 ans ferme. URL : <http://tempsreel.nouvelobs.com/societe/20041216.OBS4007/groupe-de-francfort-jusqu-a-10-ans-ferme.html>

Lewandowsky, M. (2014). *Alternative für Deutschland (AfD): A new actor in the German party system*. Friedrich Ebert Stiftung.

Ministère de l'Intérieur (december 2015). Résultats des élections régionales 2015. URL: <http://elections.interieur.gouv.fr/regionales-2015/FE.html>.

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2007). *Actieplan polarisatie en radicalisering 2007-2011*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

Ministerie van Veiligheid en Justitie, Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid,

Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (29 augustus 2014). *Actieprogramma integrale aanpak jihadisme*. Den Haag.

Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (augustus 2015). *Actualisatie Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland 39* (DTN 39).

NCTV Kennisbank Terrorisme (bericht laatst gewijzigd op 3 november 2014). Islami Büyük Do u Akincilar – Cephesi (IBDA-C). URL: <https://kennisbankterrorisme.nctv.nl/organisatie/islami-bueyuek-dou-akincilar-cephesi-ibda-c>.

NOS website (26 oktober 2014). Rellen bij anti-islamprotest Keulen. URL: <http://nos.nl/artikel/2000878-rellen-bij-anti-islamprotest-keulen.html>

NOS website (17 november 2015). Geen explosief gevonden in Hannover, geen aanhoudingen. URL: <http://nos.nl/artikel/2069741-geen-explosief-gevonden-in-hannover-geen-aanhoudingen.html>

NRC, archief (2 september 2009). Justitie vervolgt AEL om spotprent Joden. URL: http://vorige.nrc.nl/binnenland/article2346843.ece/Justitie_vervolgt_AEL_om_spotprent_Joden

NRC (20 augustus 2010). Boete AEL om Jodencartoon. URL: <http://www.nrc.nl/next/2010/08/20/boete-ael-om-jodencartoon-11933415>

NRC (27 maart 2016). Honderden hooligans verstoren herdenking op Beursplein in Brussel. URL: <http://www.nrc.nl/nieuws/2016/03/27/betoging-in-centrum-brussel-loopt-uit-de-hand>

NRC Handelsblad, archief (20 juni 2000). Extreem-rechts. URL: <http://retro.nrc.nl/W2/Lab/Profiel/Extreemrechts/voorpost.html>

Nu.nl (26 november 2015). Dreigingsniveau Brussel verlaagd naar niveau 3. URL: <http://www.nu.nl/algemeen/4172498/dreigingsniveau-brussel-verlaagd-niveau-drie.html>,

Olivier, P. (19 november 2012). Du silence des médias sur notre marche contre le fascisme islamiste et vers la Libération. Résistance Républicain, URL: <http://resistancerepublicaine.eu/2012/11/19/du-silence-des-medias-sur-notre-marche-contre-le-fascisme-islamiste-et-vers-la-liberation-par-pascal-olivier/>

Patzelt, W., Buchallik, P., Scharf, S. & C. Paul (2015). *Was und wie denken Pegida Demonstranten? Analyse der Pegida-Demonstranten am 25. Januar 2015, Dresden. Ein Forschungsbericht*. Dresden. URL: http://tu-dresden.de/die_tu_dresden/fakultaeten/philosophische_fakultaet/ifpw/

Pegida Vlaanderen. Erelijst. URL: <https://Pegidavlaanderen.wordpress.com/wij-vergeten-niet/>

Phillips, M. (2007). *Londonistan*. Encounter Books.

Ramalingam, V. (2014). *Old Threat, New Approach: Tackling the Far Right Across Europe. Guide for policy makers*. Institute for Strategic Dialogue.

Res Publica, Vlaamse Debat Kring (29 september 2011). De Islam in Vlaanderen. URL: <https://vlaamsedebatkring.wordpress.com/2011/08/03/de-islam-in-vlaanderen-2/>

RP Online (27 augustus 2015). Morddrohung gegen Chef von "Pro NRW". URL: <http://www.rp-online.de/nrw/staedte/leverkusen/pro-nrw-morddrohung-gegen-chef-markus-beisicht-aid-1.5344334>

Slooter, L. (24 januari 2015). Jihadisme overstijgt de grenzen van de banlieues. *De Volkskrant*.

Soufan Group (December 2015). Foreign fighters. An Updated Assessment of the Flow of Foreign Fighters into Syria and Iraq. URL: http://soufangroup.com/wp-content/uploads/2015/12/TSG_ForeignFightersUpdate3.pdf

Spiegel Online (1 maart 2015). AfD-Chef Bernd Lucke: "Der Islam ist fast allen Deutschen fremd". URL: <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/afd-chef-bernd-lucke-der-islam-ist-meisten-deutschen-fremd-a-1021187.html>

Statista. Das Statistik-Portal. Anzahl der Muslime in Deutschland nach Glaubensrichtung im Jahr 2015* (in 1.000). URL: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/76744/umfrage/anzahl-der-muslime-in-deutschland-nach-glaubensrichtung/>

Statista. Das Statistik-Portal. Anzahl der Asylanträge (insgesamt) in Deutschland von 1995 bis 2016. URL: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/76095/umfrage/asylantraege-insgesamt-in-deutschland-seit-1995/>

Statistisches Bundesamt (2014) *Bevölkerung und Erwerbstätigkeit. Ausländische Bevölkerung. Ergebnisse des Ausländerzentralregisters*. Fachserie 1 Reihe 2. Wiesbaden: Statistisches Bundesamt.

Steinberg, G. (2013). *German Jihad: On the Internationalisation of Islamist Terrorism*. Columbia University Press

Süssmuth, R. (2009) *The future of migration and integration policy in Germany*. Washington DC: Migration Policy Institute Europe.

The Economist (5 mei 2015). The Economist explains: The new Charlie Hebdo controversy. URL: <http://www.economist.com/blogs/economist-explains/2015/05/economist-explains-4>

The Guardian (8 juli 2001). Race riots ignite Bradford. URL: <http://www.theguardian.com/politics/2001/jul/08/uk.race>

The Guardian (30 april 2013). Six plead guilty to plotting attack on EDL rally. URL: <http://www.theguardian.com/uk/2013/apr/30/six-plead-guilty-plot-edl?INTCMP=sfl>

The Guardian (13 februari 2014). Suspected British suicide bomber was my student, says radical cleric. URL: <http://www.theguardian.com/uk-news/2014/feb/13/suspected-british-suicide-bomber-student-cleric?INTCMP=sfl>

The Guardian (19 oktober 2015). Government launches hunt for extremists across public sector. URL: <http://www.theguardian.com/politics/2015/oct/19/new-counter-extremism-strategy-revealed-theresa-may>

The Guardian (7 februari 2016). Pegida's 'costly hate rallies' have no place in Birmingham, say MPs. URL: <http://www.theguardian.com/world/2016/feb/07/pegidas-costly-hate-rallies-have-no-place-in-birmingham-says-mp>

Trouw (14 juni 2012). Vlaams Belangers intimideren kinderen op halal-barbecue. URL: <http://www.trouw.nl/tr/nl/4496/Buitenland/article/detail/3270980/2012/06/14/Vlaams-Belangers-intimideren-kinderen-op-halal-barbecue.dhtml>

Trouw (29 april 2014). Vlaamse videogame Minder Minder Minder. URL: <http://www.trouw.nl/tr/nl/4496/Buitenland/article/detail/3643581/2014/04/28/Vlaamse-videogame-Minder-Minder-Minder.dhtml>

Trouw (30 december 2015). Kamikaze Riders, Brusselse motorclub met extremistische trekken. URL: <http://www.trouw.nl/tr/nl/4496/Buitenland/article/detail/4216534/2015/12/30/Kamikaze-Riders-Brusselse-motorclub-met-extremistische-trekken.dhtml>

Verstrepen, J. (14 oktober 2010). Abu Imran van Sharia4Belgium oog in oog met Filip Dewinter van Vlaams Belang in ZwartWit. URL: http://jurgenverstrepen.typepad.com/jurgenverstrepen_maakt_1/2010/10/abu-imran-van-sharia4belgium-oog-in-oog-met-filip-dewinter-van-vlaams-belang-in-zwartwit.html

Voorpost, persberichten (11 juni 2014). De moskeeën van Zelzate. URL: <http://www.voorpost.org/7/94>

Walter, F (2015). Studie zu Demos in Dresden: Psychogramm der Pegida-Anhänger. *Spiegel Online*. URL: www.spiegel.de/politik/deutschland/Pegida-franz-walter-legt-studie-zu-demonstranten-in-dresden-vor-a-1013688.html ; www.demokratie-goettingen.de/blog/studie-zu-Pegida

Wikipedia 'Identitäre Bewegung'. URL: https://de.wikipedia.org/wiki/Identit%C3%A4re_Bewegung

Wikipedia 'Montagsdemonstrationen'. URL: https://de.wikipedia.org/wiki/Montagsdemonstrationen_1989/1990_in_der_DDR

Wikipedia 'NSU-moorden'. URL: <https://nl.wikipedia.org/wiki/NSU-moorden>

Zeit Online (19 augustus 2014). Erneut Brandanschlag auf Bielefelder Moschee. URL: <http://www.zeit.de/gesellschaft/zeitgeschehen/2014-08/moschee-bielefeld-anschlag>

Zeit Online (31 oktober 2014). Das Vorbild aus England. URL: <http://www.zeit.de/sport/2014-10/hooligans-salafisten-english-defence-league>

